

การศึกษาวเคราะห์กลวิธีการใช้วาทศิลป์ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่

ปริญญานิพนธ์
ของ
ปิยะทัศน์ย์ เกิดโมฬี

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
พฤษภาคม ๒๕๕๐

การศึกษาวิเคราะห์กลวิธีการใช้วาทศิลป์ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่

ปริญญานิพนธ์
ของ
ปิยะทัศน์ย์ เกิดโมฬี

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

พฤษภาคม ๒๕๕๐

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง
การศึกษาวิเคราะห์กลวิธีการใช้วาทศิลป์ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่
ของ
ปิยะทัศน์ย์ เกิดโมฬี

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญสิริ จีระเดชากุล)
วันที่.....เดือน พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๐

คณะกรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์

คณะกรรมการสอบปากเปล่า

.....ประธาน ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวดี ภูประดิษฐ์) (อาจารย์ภาณุพงศ์ อุดมศิลป์)

.....กรรมการ กรรมการ
(อาจารย์ศานติ ภัคดีคำ) (ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวดี ภูประดิษฐ์)

.....กรรมการ
(อาจารย์ศานติ ภัคดีคำ)

.....กรรมการ
(อาจารย์พิมพ์ภาภรณ์ บุญประเสริฐ)

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยดีเนื่องจากผู้วิจัยได้รับความกรุณาอย่างยิ่งจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวดี ภูประดิษฐ์ ประธานกรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ที่ได้เสียสละเวลาอันมีค่า ให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ และเป็นกำลังใจให้แก่ผู้วิจัยตลอดมา ผู้วิจัยรู้สึกศรัทธาในตัวท่านและซาบซึ้งในพระคุณของท่านเป็นอย่างยิ่ง และผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ศานติ ภัคดีคำ กรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ ที่กรุณาให้คำแนะนำในการทำปริญญานิพนธ์

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ภาณุพงศ์ อุดมศิลป์ และอาจารย์พิมพ์ภาภรณ์ บุญประเสริฐ ที่กรุณาเป็นกรรมการสอบเพิ่มเติมซึ่งช่วยให้ข้อเสนอแนะอันทำให้ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่ผู้วิจัย ซึ่งผู้วิจัยได้นำความรู้เหล่านั้นมาเป็นที่ประโยชน์ในงานวิจัย

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณบิดา มารดา ที่ให้การสนับสนุนและให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยตลอดมา ขอขอบคุณพี่ น้อง และเพื่อน ๆ ทุกคนที่คอยให้ความช่วยเหลือ ขอขอบพระคุณในความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อของคุณครูพนอ สวดยปาน และคุณครูศิริพรรณ เฟื่องทอง เพื่อนร่วมงานที่คอยช่วยเหลือเป็นธุระเกี่ยวกับงานในหน้าที่เพื่อให้ผู้วิจัยได้มีเวลาในการทำปริญญานิพนธ์ฉบับนี้จนสำเร็จ และท้ายสุดขอขอบคุณ เรือเอกศรุต ศีลารัตน์ ที่ให้การดูแลเอาใจใส่ และคอยอยู่เคียงข้างในขณะที่มีอุปสรรคในการทำปริญญานิพนธ์จนทำให้ผู้วิจัยผ่านพ้นอุปสรรคเหล่านั้นมาได้

ปิยะทัศน์ย์ เกิดโมฬี

สารบัญ

บทที่	หน้า
๑ บทนำ.....	๑
ภูมิหลัง.....	๑
ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า.....	๔
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า.....	๔
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า.....	๔
วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้า.....	๔
๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๕
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความหมายของวาทศิลป์.....	๕
เอกสารที่เกี่ยวกับกลวิธีการสร้างและกลวิธีการใช้วาทศิลป์.....	๖
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวาทศิลป์ในวรรณกรรม.....	๑๖
งานวิจัยที่เกี่ยวกับการสื่อสารในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่.....	๑๗
๓ กลวิธีการสร้างวาทศิลป์.....	๒๐
การสรรคำ.....	๒๐
คำเรียกขาน.....	๒๐
คำแสดงกริยาอาการ และความรู้สึก.....	๓๒
คำทั่วไป.....	๓๙
การสรรความ.....	๔๔
สำนวน.....	๔๕
โวหาร.....	๕๐
ภาพพจน์.....	๗๒
๔ กลวิธีการใช้วาทศิลป์.....	๘๔
การใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวและชักจูงใจ.....	๘๔

สารบัญ (ต่อ)

บทที่

หน้า

๔ (ต่อ)

วาทศิลป์ที่ใช้เพื่อเกี่ยวพาราสี.....	๘๔
วาทศิลป์ที่ใช้เพื่อโน้มน้าวชักชวนให้ปฏิบัติ.....	๑๑๗
วาทศิลป์ที่ใช้เพื่อห้ามปราม ตักเตือน	๑๔๒
วาทศิลป์ที่ใช้เพื่อขอร้องวิงวอน.....	๑๖๗
วาทศิลป์ที่ใช้เพื่อขอโทษ และปรับความเข้าใจ.....	๒๑๖
วาทศิลป์ที่ใช้เพื่อการโต้แย้ง.....	๒๒๗
การใช้วาทศิลป์เพื่อจรรโลงใจ.....	๒๓๗
การใช้วาทศิลป์เพื่อค้นหาคำตอบ.....	๒๔๓

๕ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ..... ๒๕๑

บรรณานุกรม..... ๒๕๗

ประวัติย่อผู้วิจัย..... ๒๖๐

การศึกษาวิเคราะห์กลวิธีการใช้วาทศิลป์ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่

บทคัดย่อ

ของ

ปิยะทัศน์ย์ เกิดโมฬี

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

พฤษภาคม ๒๕๕๐

ปิยะทัศน์ย์ เกิดโมฬี. (๒๕๕๐). การศึกษาวิเคราะห์กลวิธีการใช้วาทศิลป์ในนิทานคำกลอนของ
สุนทรภู่. ปรินญาณพนธ์ กศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ.

คณะกรรมการควบคุม: ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวดี ภูประดิษฐ์, อาจารย์ศานติ ภัคดีคำ.

ปรินญาณพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิเคราะห์กลวิธีการใช้วาทศิลป์ในนิทาน
คำกลอนของสุนทรภู่ ๕ เรื่อง ได้แก่ โคบุตร ลักษณะวงศ์ สิงห์ไกรภพ จันทโครบ และพระอภัยมณี ใน
๒ ประเด็น คือ กลวิธีการสร้างวาทศิลป์ ศึกษาในด้านการสรรคำ และการสรรความ และกลวิธีการใช้
วาทศิลป์ ศึกษาจากสถานการณ์ในการพูด การวิเคราะห์ผู้ฟัง บุคลิกภาพของผู้พูด การอ้างอิงหลักฐาน
และการใช้หลักจิตวิทยาในการพูด

ผลการศึกษาพบว่าสุนทรภู่ใช้กลวิธีสร้างวาทศิลป์ใน ๒ ด้าน คือ การสรรคำ และการสรร
ความ

การสรรคำ พบว่าสุนทรภู่สร้างวาทศิลป์ด้านการสรรคำ ๓ ประเภท ได้แก่ สรรคำเรียกขาน
คำแสดงกริยาอาการ และความรู้สึก และคำทั่วไป

การสรรความ พบว่าสุนทรภู่สร้างวาทศิลป์ด้านการสรรความ ๓ ประเภท ได้แก่ สรรสำนวน
สรรโวหาร และสรรภาพพจน์

ด้านกลวิธีการใช้วาทศิลป์ พบว่าสุนทรภู่มีกลวิธีใช้วาทศิลป์ ๒ ลักษณะ ได้แก่ การใช้
วาทศิลป์โดยตรง และการใช้วาทศิลป์โดยอ้อม แต่จะมีรูปแบบแตกต่างกันออกไปตามจุดมุ่งหมาย
สถานการณ์แวดล้อม และภูมิหลังของผู้ฟัง

AN ANALYSIS OF THE RHETORICAL TECHNIQUES
IN THE METRICAL TALES OF SUNTHORN PHU

AN ABSTRACT

BY

PIYATASSANEE KERDMOLEE

Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the

Master of Education Degree in Thai

at Srinakharinwirot University

May 2007

Piyatassanee Kerdmolee. (2007). *An Analysis of the Rhetorical Techniques in the Metrical Tales of Sunthorn Phu*. Thesis. M.Ed. (Thai). Bangkok: Graduate School, Srinakharinwirot University. Advisor Committee: Assistant Professor Suwadee Bhupradit, Mr. Santi Pakdeekham.

This thesis aimed to analyze the rhetorical techniques used in five metrical tales written by Sunthorn Phu namely Ko-butara, Laksanawong, Singhakraipob, Chantakorob, and Pra-abhaimanee. The study focused on two issues: the technique of composing rhetoric art which studies on the choice of words and the choice of language use, and the technique of using rhetoric art which studies on situations of speaking, analysis of listeners, personality of speakers, references of evidence and use of psychology in speaking.

Findings of the study showed that Sunthorn Phu employed two aspects of the technique of composing rhetoric art: the choice of words and the choice of language use. Concerning the choice of words, Sunthorn Phu composed rhetoric art by using three types of word choice: word choice for addressing and responding, word choice for actions, feelings, and words in general use. In regard to the choice of language use, Sunthorn Phu composed rhetoric art by employing three types of the choice of language use: choice on idiomatic expressions, choice on sayings and proverbs, choice on image and symbolic representations. With regard to the technique of using rhetoric art, Sunthorn Phu used rhetoric art in two ways, directly, and indirectly. Whatever form or pattern used varies in accordance with aims, situations, and backgrounds of the audience.

บทที่ ๑

บทนำ

ภูมิหลัง

วาทศิลป์หรือศิลปะในการพูดเป็นกลวิธีที่ช่วยให้การสื่อความต้องการของผู้พูดเกิดผลสัมฤทธิ์ได้มากกว่าการพูดโดยทั่วไป วาทศิลป์จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในการสื่อสารของมนุษย์ ดังที่ สมรรถน พันธ์เจริญ (๒๕๓๓:๖) กล่าวว่า “วาทศิลป์ หมายถึง ศิลปะแห่งการใช้ถ้อยคำในการพูดได้อย่างมีประสิทธิภาพ เหมาะสมกับผู้ฟัง และสถานการณ์แวดล้อม ...” และยุพา สงศิริ(๒๕๓๕:๒) ได้กล่าวถึงความหมายของวาทศิลป์ที่กว้างออกไปโดยสรุปความหมายจากพจนานุกรมของต่างประเทศและของไทยว่า “วาทศิลป์ หมายถึง การพูดหรือการเขียนที่มุ่งประสิทธิผลในการจูงใจหรือโน้มน้าวใจผู้ฟังหรือผู้อ่านซึ่งเป็นฝ่ายรับสาร และยังหมายถึงถ้อยคำที่ปรุงแต่งให้งดงามไพเราะ ...”

กวีที่มีความสามารถในการใช้วาทศิลป์ย่อมจะเลือกใช้ถ้อยคำและสำนวนโวหารมาประกอบการเขียนเพื่อสร้างความประทับใจและสะท้อนอารมณ์ให้แก่ผู้อ่านได้เป็นอย่างดี จึงอาจกล่าวได้ว่าวาทศิลป์เป็นส่วนหนึ่งที่เพิ่มคุณค่าให้กับวรรณกรรม อาทิ วรรณกรรมแปลเรื่องสามก๊ก ฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นอกจากจะได้รับการยกย่องว่ามีคุณค่าทางสติปัญญาเพราะได้แสดงให้เห็นถึงความเฉลียวฉลาดของตัวละครในการใช้กลอุบายในการรบและแทรกคติเตือนใจไว้มากมายแล้ว คุณค่าอีกด้านหนึ่งของวรรณกรรมเรื่องนี้ก็คือวาทศิลป์ของตัวละคร เนื่องจากตัวละครในเรื่องส่วนใหญ่มีความสามารถในการใช้วาทศิลป์ เช่น ขงเบ้งได้แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการใช้วาทศิลป์แก้ไขสถานการณ์ต่าง ๆ ไว้หลายตอน อาทิ ตอนเข้าเมืองกังตั๋ง ขงเบ้งไม่ได้ใช้กำลังในการเอาชนะขุนนางเมืองกังตั๋งแต่ใช้วาทศิลป์แทน นอกจากวรรณกรรมแปลอย่างเรื่องสามก๊กแล้ววรรณกรรมของไทยอีกจำนวนมากไม่น้อยที่มีคุณค่าด้านวาทศิลป์เช่นกัน โดยเฉพาะวรรณกรรมของสุนทรภู่

สุนทรภู่เป็นกวีที่ให้ความสำคัญกับการใช้วาทศิลป์ในการพูดเห็นได้จากในวรรณกรรมของสุนทรภู่มักจะมีคติเตือนใจเกี่ยวกับการพูดเสมอ เช่น ในนิราศภูเขาทองสุนทรภู่และเพลงยาวถวายโอวาทสุนทรภู่ได้กล่าวถึงอิทธิพลของคำพูดเอาไว้ว่า

ถึงบางพูดพูดดีเป็นศรีศักดิ์
แม้้นพูดชั่วตัวตายทำลายมิตร

มีคนรักสถ้อยอ่อยจืด
จะชอบผิดในมนุษย์เพราะพูดจา ...

อันอ้อยตาลหวานลิ้นแล้วสิ้นซาก	แต่ลมปากหวานหูไม่รู้หาย
แม่นเจ็บอื่นหมื่นแสนจะแคลนคลาย	เจ็บจนตายนั้นเพราะเห็นบิให้เจ็บใจ
จะรักชังทั้งสิ้นเพราะล้นพลอด	เป็นอย่างยอแล้วพระองค์อย่าสงสัย
อันช่างปากยากที่จะมีใคร	เขาชอบใช้ช่างมือออกชื่ออึ้ง ...

เพลงยาวถวายโอวาท: ๕๔๔

นอกจากสุนทรภู่จะให้ความสำคัญกับการใช้วาทศิลป์การพูดแล้ว สุนทรภู้อยังเป็นผู้ที่มีวาทศิลป์ด้วยเพราะวรรณกรรมของสุนทรภู่มิได้คมปรากฏอยู่มากมายที่ประทับใจผู้อ่านมาตลอดระยะเวลาอันยาวนาน ซึ่งคำคมเหล่านี้บางส่วนมีที่มาจากวาทศิลป์ของตัวละครในวรรณกรรมประเภทนิทานคำกลอน เช่น เรื่องพระอภัยมณีเป็นเรื่องที่มีคำคมปรากฏอยู่เกือบทุกตอนของเรื่อง และตัวละครในเรื่องหลายตัวมีความสามารถในการใช้วาทศิลป์ โดยเฉพาะพระอภัยมณีเป็นผู้ที่มีวาจาอ่อนหวานและมีความสามารถในการใช้วาทศิลป์ใ้มนำใจผู้อื่น ที่เห็นชัดเจนที่สุดก็คือการใช้วาทศิลป์ใ้มนำใจสตรี เช่น ตอนพระอภัยมณีพบนางละเวงครั้งแรกกลางสนามรบนั้นเมื่อเห็นหน้านางก็เกิดความรักจึงใช้วาทศิลป์เกี้ยวนางความว่า

พระน้องหรือชื่อละเวงวันฟ้าราช	อย่าหวั่นหวาดวิญญูณ์มารศรี
จงหยุดยั้งรั้งราชะพาที	ไม่ฆ่าตีศรีสวัสดิ์เป็นสัจจา
พี่จงจิตติดตามข้ามสมุทร	มาด้วยสุดแสนสวาทปรารถนา
จะถมชลจนกระทั่งถึงลังกา	เป็นสุธาแผ่นเดียวเจียวจริงจริง
จงแจ้งความตามในน้ำใจพี่	ไม่ว่าคือเคืองข้องแม่น้องหญิง
อย่าแคลงแคลงแห่งจิตคิดประวิง	สมรมึงแม่วันฟ้าจงปราณีฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๔๒๐

วาทศิลป์ที่พระอภัยมณีกล่าวกับนางละเวงวันฟ้านี้ส่งผลให้นางนี้รักพระอภัยมณีขึ้นมาดังข้อความว่า

นางฟังคำร่ำว่าก็น่ารัก	ไม่รอพักตร์แลพบก็หลบหนี
ด้วยความหลังคั่งแค้นแสนทวี	เธอฆ่าพี่ฆ่าพ่อให้มรณา ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๔๒๑

แต่ด้วยความแค้นที่มีต่อพระอภัยมณีและความจำเป็นหลายประการนางจึงต้องปิดบังความรู้สึกของตนไว้ ซึ่งในที่สุดพระอภัยมณีก็สามารถใช้วาทศิลป์เอาชนะใจนางได้ทั้งที่ทั้งสองมีความแตกต่างกันในด้านเชื้อชาติ ศาสนา และที่สำคัญนางเห็นพระอภัยมณีเป็นศัตรูที่ฆ่าพ่อและพี่ชายของนาง หรือในภาวะสงครามพระอภัยมณีก็พยายามที่จะใช้วาทศิลป์โน้มน้าวใจศัตรูให้เลิกล้มความคิดในการสู้รบ เช่น ตอนอุศเรนตีเมืองผลึก อุศเรนถูกจับเป็นเชลยพระอภัยมณีพยายามใช้วาจาโน้มน้าวใจอุศเรน ความว่า

จึงสุนทรอ่อนหวานชาญฉลาด	เราเหมือนญาติกันดอกลั่นงออย่าหมองศรี
เมื่อแรกเริ่มเดิมก็ได้เป็นไมตรี	เจ้ากับพี่เล่าก็รักกันหนักครั้น
มาขัดข้องหมองหมางเพราะนางหนึ่ง	จนได้ถึงรบสู้เป็นคู่ชน
อันวิสัยในพิภพแสนรบกัน	ก็หมายมั่นจะใคร่ได้ชัยชนะ
ซึ่งครั้งนี้พี่พาเจ้ามาไว้	หวังจะได้สนทนาวินาสะ
ให้น้องหายคลายเคืองเรื่องธุระ	แล้วก็จะรักกันจนวันตาย
ทั้งกำปั่นบรรดาโยธาทัพ	จะคืนกลับให้ไปเหมือนใจหมาย
ทั้งสองข้างอยู่ตามความสบาย	เชิญภิปรายโปรดตรัสสัตย์สัญญาฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๓๒๖

พระอภัยมณีไม่ใช่ตัวละครเพียงตัวเดียวที่มีวาทศิลป์ตัวละครตัวอื่นในเรื่องก็มีความสามารถในการใช้วาทศิลป์ไม่น้อย อาทิ นางวาลีหญิงหน้าตาอัปลักษณ์แต่มีความเฉลียวฉลาดนางสนมของพระอภัยมณีที่สามารถสังหารอุศเรนได้สำเร็จเพราะเป็นผู้ที่มีความสามารถในการใช้วาทศิลป์สูงและรู้หลักการใช้จิตวิทยาในการพูดเป็นอย่างดี และนางสุวรรณมาลีก็เป็นผู้ที่มีวาทศิลป์เช่นกันเห็นได้จากการที่นางใช้วาทศิลป์หวานล่อมใจสุพรรณจนสามารถรอดพ้นจากการถูกขึ้นใจได้ เป็นต้น นอกจากเรื่องพระอภัยมณีแล้วในนิทานคำกลอนเรื่องอื่นๆ ของสุนทรภู่ก็ปรากฏการใช้วาทศิลป์ของตัวละครในสถานการณ์ต่าง ๆ เช่นกัน

ด้วยเหตุนี้ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษากลวิธีการสร้างและใช้วาทศิลป์ของตัวละครในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ เพื่อให้เห็นถึงกระบวนการการสร้างและใช้วาทศิลป์ของตัวละครในแต่ละสถานการณ์ ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นความสามารถในการใช้วาทศิลป์ของสุนทรภู่อีกด้วย

ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า

เพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักวิธีการสร้างและใช้วาทศิลป์ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาวិเคราะห์ในครั้งนี้จะทำให้เห็นหลักวิธีการสร้างและใช้วาทศิลป์ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการใช้วาทศิลป์ของสุนทรภู่ได้

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าในครั้งนี้ผู้วิจัยจะเลือกศึกษาเฉพาะนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ จำนวน ๕ เรื่อง ได้แก่ โคบุตร ลักษณะวงศ์ สิงห์ไกรภพ จันทโครบ และพระอภัยมณี

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

๑. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวาทศิลป์
๒. ศึกษาวิเคราะห์หลักวิธีการสร้างวาทศิลป์และใช้วาทศิลป์ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ จากวาทศิลป์ของตัวละครในด้านต่างๆ ดังต่อไปนี้
 - ๒.๑ กลวิธีการสร้างวาทศิลป์ ศึกษาเกี่ยวกับ
 - ๒.๑.๑ การสรรคำ
 - ๒.๑.๒ การสรรความ
 - ๒.๒ กลวิธีการใช้วาทศิลป์ ศึกษาเกี่ยวกับ
 - ๒.๒.๑ สถานการณ์ในการพูด
 - ๒.๒.๒ การวิเคราะห์ผู้ฟัง
 - ๒.๒.๓ บุคลิกภาพของผู้พูด
 - ๒.๒.๔ การอ้างอิงหลักฐาน
 - ๒.๒.๕ การใช้หลักจิตวิทยาในการพูด
๓. สรุป อภิปรายผลและเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวិเคราะห์ ครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแบ่งออกเป็น ๔ ประเภท ต่อไปนี้

๑. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความหมายของวาทศิลป์
๒. เอกสารที่เกี่ยวกับกลวิธีการสร้างและกลวิธีการใช้วาทศิลป์
๓. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวาทศิลป์ในวรรณกรรม
๔. งานวิจัยเกี่ยวกับการสื่อสารในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่

๑. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความหมายของวาทศิลป์

อารีย์ สหชาติโกสีย์ (๒๕๑๖: ๑) กล่าวว่า “วาทศิลป์ หมายถึง การแสดงออกทางคำพูดอย่างงดงามน่าฟังชมและเกิดอารมณ์สะเทือนใจ, การแสดงออกทางคำพูดอย่างยอดเยี่ยม ได้แก่ การพูดที่เรียกตามคำสามัญว่า การพูดดี, การพูดเป็นหรือพูดเก่ง”

สมรรัตน์ พันธุ์เจริญ (๒๕๓๓: ๖) กล่าวว่า “วาทศิลป์ หมายถึง ศิลปะแห่งการใช้ถ้อยคำในการพูดได้อย่างมีประสิทธิภาพ เหมาะสมกับผู้ฟัง และสถานการณ์แวดล้อม มีหลักฐาน มีการเสนอเหตุผลอย่างถูกต้อง น่าเชื่อถือ ยึดหลักจิตวิทยาในการพูด แสดงออกซึ่งคุณธรรมของผู้พูด มีการใช้ถ้อยคำสำนวนและโวหารที่ดี สามารถทำให้ผู้ฟังเกิดจินตภาพ เกิดอารมณ์สะเทือนใจ มีความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งและมีความคิดเห็นคล้อยตาม ตลอดจนปฏิบัติตามในสิ่งที่ผู้พูดได้ตั้งจุดมุ่งหมายไว้”

ยุพา ส่งศิริ (๒๕๓๕: ๒) ได้สรุปความหมายของวาทศิลป์จากพจนานุกรมของไทยและต่างประเทศไว้ว่า “วาทศิลป์ หมายถึง การพูดหรือการเขียนที่มุ่งประสิทธิผลในการจูงใจหรือโน้มน้าวใจผู้ฟังหรือผู้อ่านซึ่งเป็นฝ่ายรับสาร และยังหมายถึงถ้อยคำที่ปรุงแต่งให้งดงามไพเราะ ...”

วิรัช ภูมิรัตนกุล (๒๕๔๓: ๓) ได้กล่าวถึงความหมายของวาทศิลป์ไว้ว่า “วาทศิลป์ (Rhetoric) ในความหมายทั่วไปหมายถึงศิลปะแห่งการใช้ถ้อยคำได้อย่างประทับใจทั้งในการพูดและการเขียน (the art of using word impressively) หรืออีกนัยหนึ่งก็คือศิลปะแห่งการใช้ถ้อยคำได้อย่างมีประสิทธิภาพนั่นเอง (the art of using words effectively)”

อวยชัย ผกามาศ(ม.ป.ป: ๑) กล่าวถึงความหมายของวาทศิลป์ว่า “วาทศิลป์ หมายถึง ศิลปะในการใช้ถ้อยคำให้ประทับใจ”

จากคำกล่าวข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า วาทศิลป์ หมายถึง ศิลปะในการใช้ถ้อยคำทั้งในการพูดและการเขียนให้เกิดผลสัมฤทธิ์ตามความต้องการของผู้ใช้

๒.เอกสารที่เกี่ยวกับกลวิธีการสร้างและกลวิธีการใช้วาทศิลป์

๒.๑ กลวิธีการสร้างวาทศิลป์

๒.๑.๑ การสรรคำ

การสรรคำ คือ การเลือกใช้ถ้อยคำให้เหมาะสมกับบุคคล เหตุการณ์ เนื้อเรื่อง และจุดมุ่งหมายในการพูด ซึ่งมีผู้กล่าวถึงวิธีการในการสรรคำมาใช้ในการพูดในลักษณะต่าง ๆ ไว้ดังนี้

สวณิต ยมาภัย; และฉรินันท์ อนุวัชศิริวงศ์ (๒๕๓๐: ๗๕-๘๐) กล่าวถึงหลักในการเลือกใช้คำในการพูดไว้ สรุปได้ว่า ผู้พูดจะต้องรู้จักคำให้มากเพื่อที่จะเลือกใช้คำได้ตรงตามความต้องการของผู้พูดและเกิดความหมายกับผู้ฟัง คำที่เลือกใช้ควรเหมาะสมกับระดับของการสื่อสาร ผู้พูดจะต้องรู้ฐานะของคำว่าเป็นคำสูง คำต่ำ คำหยาบ คำละเอียดหรือคำละเอียดเพื่อใช้ให้ถูกกาลเทศะและบุคคล กล่าวคือ คำสูง เป็นคำที่ใช้กับบุคคลที่อยู่ในฐานะอันควรเคารพ เช่น พระมหากษัตริย์ พระภิกษุ คำต่ำ เป็นคำที่แสดงความยกย่องลดลงมาจากคำสูง เช่นคำว่า รับประทานเป็นคำสูงกว่าคำว่า กิน คำหยาบ เป็นคำที่ไม่พึงใช้เพราะเป็นคำที่ระคายหู คำละเอียดเป็นคำพูดที่ผู้มีมารยาทควรใช้ เป็นคำที่ไพเราะ อ่อนหวาน คำละเอียดเป็นคำสุภาพผู้ใช้ใช้ด้วยความสำรวม และคำคะนองเป็นคำไม่สุภาพแต่ไม่ใช่คำหยาบ ผู้ใช้มักใช้ด้วยความคะนอง เช่น คำว่า ทิ้ง นอกจากผู้พูดต้องรู้จักใช้คำเหล่านี้ให้เหมาะสมกับกาลเทศะและบุคคลแล้ว คำที่มีความหมายคล้ายกันผู้พูดจะต้องสามารถแยกออกจากกันได้และนำมาใช้อย่างถูกต้อง พยายามเลือกใช้คำที่แสดงความรู้สึกออกมาอย่างแท้จริงถึงจะเป็นคำง่าย ๆ ฟั่นๆ และเลือกใช้ถ้อยคำที่ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพ

ยุพา ส่งศิริ(๒๕๓๕: ๑๑๖-๑๑๙) ได้กล่าวว่า การเลือกใช้ถ้อยคำ รูปประโยค ตลอดจนการใช้สำนวนโวหารความเปรียบต่างๆ เป็นลีลาในการแสดงออกซึ่งความคิดของผู้เขียนหรือผู้พูด ซึ่งลีลาการพูดที่ดีควรมีลักษณะถูกต้องแม่นยำและชัดเจน เหมาะสมกับเรื่องที่พูด กาลเทศะ ผู้ฟัง กะทัดรัด ใช้คำน้อยแต่กินความมาก มีชีวิตจิตใจและสามารถดึงดูดใจผู้ฟัง นอกจากนี้ยังได้ตั้งข้อสังเกตโดยสรุปถึงลักษณะของภาษาที่ใช้ในบทวาทศิลป์สรุปได้ว่า ภาษาที่ใช้มักมีน้ำเสียงในเชิงเสนอแนะ ขอร้อง วิงวอน เกรี้ยว มักใช้คำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ ซึ่งผู้ฟังต้องคิดคำตอบเองอาจมีการใช้ถ้อยคำที่เล่นที่จริง เพื่อไม่ให้บรรยากาศเคร่งเครียด และในการใช้วาทศิลป์ต่อสาธารณชนมักจะค่อนข้างยาว การใช้ถ้อยคำจึงมีมากมายเพื่อแสดงเหตุผล บทวาทศิลป์บางครั้งอาจใช้ภาษาในลักษณะการตีตราหรือตราชื่อ และอาจมีการใช้ถ้อยคำที่หยาบไพเราะเกินจริง

วรรณ บัวเกิด; และศรีสุดา จริยากุล (๒๕๓๓: ๑๘๗ – ๑๙๑; อ้างอิงจาก นววรรณ พันธุเมธา. ๒๕๒๗. ไวยากรณ์. หน้า ๒ - ๗๒) ได้อธิบายชนิดของคำแสดงความหมายที่ใช้ในการสื่อสารโดยนำมาจากการแบ่งคำของนววรรณ พันธุเมธา ซึ่งได้แบ่งชนิดของคำตามลักษณะในการแสดงความหมาย โดยแบ่งออกเป็น ๖ ชนิด ได้แก่

๑. คำเรียก- คำร้อง คือ คำผู้พูดแสดงอารมณ์หรือใช้เรียกผู้ฟัง แบ่งเป็นคำเรียก คือ คำที่ใช้เรียกให้ผู้อื่นเกิดความสนใจ และคำอุทาน คือ คำที่เปล่งออกมาเพื่อแสดงอารมณ์

๒. คำหลัก เป็นคำสามัญที่ใช้บอกเนื้อความ แบ่งออกเป็น คำนาม คือ คำที่หมายถึงสิ่งต่าง ๆ ทั่วไปและคำกริยา คือ คำที่ใช้แสดงอาการ ประสบการณ์ สภาพ และการเปรียบเทียบ

๓. คำแทน เป็นคำที่ใช้แทนคำหลัก

๔. คำขยาย เป็นคำที่ขยายคำหลัก

๕. คำเชื่อม เป็นคำที่ใช้แสดงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ เหตุการณ์ต่าง ๆ

๖. คำเสริม เป็นคำที่ใช้เน้นเจตนา

ฉัตรวรรณ ตันนะรัตน์ (๒๕๑๔: ๑๖-๑๘) ได้กล่าวถึงการปรับปรุงตัวผู้พูดในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการใช้ภาษาโดยกล่าวถึงการใช้คำบุรุษสรรพนามในการพูดไว้สรุปได้ว่า ในการสนทนาควรใช้บุรุษสรรพนามให้บ่อยครั้งเพราะบุรุษสรรพนามจะช่วยให้ผู้พูดและผู้ฟังมีโอกาสติดต่อกันอย่างใกล้ชิด ตรงไปตรงมา เป็นกันเอง สอดคล้องกับ จิตรจำนงค์ สุภาพ(๒๕๒๘: ๒๑๔-๒๑๘) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่ทำให้คำพูดมีพลังว่า คำสรรพนามเป็นสิ่งที่มีความสำคัญที่จะช่วยทำให้คำพูดมีพลังเพราะคำสรรพนามจะช่วยให้ผู้ฟังเกิดความรู้สึกเป็นพวกเดียวกันกับผู้พูด และช่วยทำให้ผู้ฟังเกิดความรู้สึกที่ดีต่อผู้พูดได้

๒.๑.๒ การสรรความ

การสรรความ คือ การเลือกสรรสำนวน โวหาร ภาพพจน์ ในลักษณะต่างๆ มาใช้ประกอบการพูดเพื่อให้การพูดประสบความสำเร็จ มีผู้กล่าวถึงการสรรความในลักษณะต่างๆ ข้างต้นไว้ดังนี้

๒.๑.๒.๑ โวหาร

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน (๒๕๑๘: ๑๒๗) ได้อธิบายความหมายของโวหารไว้ว่า “โวหาร ได้แก่ การใช้ถ้อยคำอย่างมีชั้นเชิง เป็นการแสดงข้อความออกมาในทำนองต่างๆ เพื่อให้ข้อความมีเนื้อความดี มีความหมายแจ่มแจ้งเหมาะสมน่าฟัง”

นภาลย์ สุวรรณธาดา (๒๕๓๓: ๒๕๗- ๒๗๐) ได้แบ่งประเภทการใช้โวหารเพื่อการสื่อสารไว้ ๕ ประเภท โดยมีโวหารหลัก ได้แก่ บรรยายโวหาร และพรรณนาโวหาร ส่วนโวหารที่เหลืออีก

๓ ประเภท ได้แก่ อุปมาโวหาร สาธกโวหาร และเทศนาโวหาร ซึ่งเป็นโวหารย่อยที่ใช้แทรกอยู่ในบรรยายโวหาร และพรรณนาโวหาร โดยให้รายละเอียดเกี่ยวกับโวหารทั้ง ๕ ประเภทไว้ สรุปได้ดังนี้

๑. บรรยายโวหาร คือ โวหารที่ใช้เล่าเรื่องราว เหตุการณ์ ความรู้ โดยมีจุดประสงค์ที่จะทำให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อหาอย่างแจ่มแจ้ง ตรงประเด็น

๒. พรรณนาโวหาร เป็นโวหารที่ใช้พรรณนาเรื่องราวหรือความรู้สึกอย่างละเอียด เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความรู้สึกซาบซึ้ง

๓. อุปมาโวหาร คือ โวหารที่ใช้เพื่อเปรียบเทียบให้เกิดความเข้าใจและเห็นภาพชัดเจน

๔. สาธกโวหาร คือ โวหารที่มีลักษณะเป็นการยกตัวอย่าง เพื่อนำมาประกอบโวหารอื่น ๆ

๕. เทศนาโวหาร คือ โวหารที่มุ่งสั่งสอน ชักจูงใจให้คล้อยตาม

สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา (๒๕๔๙: ๕๑-๕๗. อ้างอิงจาก กาญจนา นาคสกุล; และคนอื่น ๆ. ๒๕๒๔) ได้แบ่งประเภทของสำนวนไว้ ๓ ประเภทใหญ่ ได้แก่ บรรยายโวหาร พรรณนาโวหาร และเทศนาโวหาร โดยนำบทความของ ศักดิ์ศรี แย้มนำดดา เรื่องสำนวนเรียงความ ในหนังสือของ กาญจนา นาคสกุลและคณะ มาเรียบเรียงเพื่ออธิบายลักษณะของโวหารทั้งสามประเภทไว้สรุปได้ว่า บรรยายโวหาร เป็นโวหารที่มีลักษณะการเขียนอย่างตรงไปตรงมา มุ่งเข้าหาประเด็นสำคัญทันที พรรณนาโวหาร เป็นโวหารที่เขียนเพื่อให้รายละเอียดอย่างละเอียดละออจึงยาวกว่าบรรยายโวหาร และพรรณนาโวหารมักจะมีการอุปมาประกอบ เทศนาโวหาร เป็นโวหารที่มุ่งชักจูงใจผู้อ่านคล้อยตาม เทศนาโวหารจะประกอบด้วยบรรยายโวหาร พรรณนาโวหาร อุปมา และสาธก เพื่อเป็นหลักฐาน และมีการยกคำคม สุภาษิตมาประกอบด้วย

การวิเคราะห์ด้านการสรรโวหารมาใช้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์การบรรยายโวหาร พรรณนาโวหาร และเทศนาโวหารเป็นหลัก เนื่องจากอุปมาโวหารและสาธกโวหารเป็นโวหารที่แทรกอยู่ในโวหารทั้ง ๓ ประเภทจึงต้องวิเคราะห์ไปพร้อม ๆ กัน

๒.๑.๒.๒ สำนวน

วรรณา บัวเกิด (๒๕๒๙: ๒๖๒) ได้สรุปความหมายของคำว่า “สำนวน” ไว้ว่า “สำนวน หมายถึง ถ้อยคำที่กล่าวเป็นชั้นเชิงให้คิด มีวิธีการเรียบเรียงเป็นพิเศษ และอาจมีความหมายไม่ตรงตามตัวอักษร” และวรรณา บัวเกิด (๒๕๒๙: ๒๖๖-๒๖๘) ได้แบ่งประเภทของสำนวนไว้ ๒ ประเภท คือ สำนวนที่มีความหมายไม่ซับซ้อน ซึ่งสามารถเข้าใจความหมายได้โดยสังเกตคำในสำนวน และสำนวนที่มีความหมายเปรียบเทียบ เป็นสำนวนที่นำสิ่งต่าง ๆ มาเปรียบเทียบเพื่อทำให้เกิดจินตภาพ นอกจากนี้ วรรณา บัวเกิด (๒๕๒๙: ๒๙๐-๒๙๓) ได้อ้างอิงการใช้สำนวนที่มีการเปลี่ยนแปลง

ทางด้านถ้อยคำมาจากการศึกษาของ ไชยสิริ ปราโมช ณ อยุธยา (๒๕๒๑: ๙) ว่ากล่าวถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงของสำนวนไว้ว่า มี ๒ ลักษณะ ได้แก่ สำนวนที่มีเสียงของคำใกล้เคียงกัน และสำนวนที่มีการเพิ่มคำ ตัดคำ และลำดับคำใหม่

นภลัย สุวรรณธาดา (๒๕๓๓: ๒๕๓-๒๕๔) ได้กล่าวถึงวิธีการใช้ภาษาิตและสำนวนในการสื่อสารไว้ว่ามี ๔ ลักษณะ ได้แก่ ใช้ย่นย่อข้อความที่ยาว ใช้ขยายหรือเน้นความเข้าใจ ใช้แทนถ้อยคำที่ไม่ต้องการกล่าวตรงๆ และใช้เพิ่มความสละสลวยของถ้อยคำ

๒.๑.๒.๓ ภาพพจน์

กุหลาบ มัลลิกะมาส (๒๕๓๑: ๑๒๖-๑๓๑) ได้อธิบายความหมายของภาพพจน์ (Figure of Speech หรือ Rhetoric Language) ไว้ว่า “ภาพพจน์คือถ้อยคำที่เรียบเรียงอย่างใช้โวหาร ไม่กล่าวอย่างตรงไปตรงมา ทั้งนี้โดยมีเจตนาให้มีประสิทธิผลต่อความเข้าใจ และต่อความรู้สึกยิ่งขึ้นกว่าการใช้ถ้อยคำบอกเล่าตามธรรมดา” และได้แนะนำภาพพจน์ที่สำคัญ ๆ มาอธิบายไว้สรุปได้ดังนี้

๑. การเปรียบเทียบหรืออุปมาอุปไมย แบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ ได้แก่

๑.๑ เปรียบสิ่งหนึ่งว่าเหมือนอีกสิ่งหนึ่ง (Simile-เปรียบเทียบ) จะมีคำแสดงความหมายว่าเหมือนปรากฏอยู่

๑.๒ เปรียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง (Metaphor-เปรียบเทียบ) เป็นการกล่าวเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งว่าเหมือนอีกสิ่งหนึ่งโดยไม่มีคำแสดงว่าเหมือนปรากฏอยู่

๒. บุคลาธิษฐาน (Personification) เป็นการสมมติให้สิ่งต่างๆ มีกิริยาอาการเหมือนมนุษย์ สามารถแยกย่อยได้เป็น การสมมติให้สิ่งต่างๆ ที่ไม่ใช่คนทำกิริยาเสมือนเป็นคน (Personification) การพูดถึงสิ่งต่างๆ ที่ไม่มีตัวตนหรือเป็นนามธรรมสมมติเป็นคนและมีเนื้อเรื่องเล่าประกอบ (Allegory) และการเล่าเรื่องประกอบที่เป็นนิทานสัตว์เทียบกับมนุษย์เพื่อสอนใจ (Fable)

๓. สัญลักษณ์ – สิ่งแทน (Symbol) หมายถึงการใช้สิ่งหนึ่งแทนอีกสิ่งหนึ่ง อาจจะเป็นคำ ข้อความ หรือเรื่องราว ซึ่งสัญลักษณ์ในลักษณะของภาพพจน์อาจเป็นการเปรียบเทียบ (metaphor) ด้วยก็ได้

๔. การกล่าวถึงความขัดแย้งคู่ขนานกัน (Paradox)

๕. การกล่าวเกินจริง (Hyperbole)

๖. การกล่าวน้อยคำแต่กินใจความกว้างขวาง(Understatement)

๗. การใช้คำถามที่รู้คำตอบอยู่แล้ว และไม่ต้องการคำตอบอีก(Rhetoric question)

๘. การกล่าวเย้ยกล่าวประชด (Irony หรือ Sarcasm)

๙. การกล่าวเพ้อความ (Allusion) เป็นการกล่าวอ้างถึงบุคคล สถานที่ เหตุการณ์ที่สำคัญ ๆ เป็นที่รู้จักกันดีมาประกอบข้อความ

๑๐. การเรียบเรียงข้อความที่มีเสียงสัมผัส มีจุดแห่งความหมายและน้ำหนักของเสียงเท่าเทียมกัน

วิภา กงกะนันท์ (๒๕๓๓: ๓๕-๕๕) อธิบายและรวบรวมลักษณะของโวหาร (Figures of speech) ที่พบในชีวิตประจำวันและวรรณคดี สรุปได้ว่า โวหารเป็นศิลปะการใช้ภาษาที่ผู้พูดหรือผู้เขียนพูดหรือเขียนอย่างหนึ่งแต่มีความหมายอีกอย่างหนึ่ง และโวหารสามารถทำให้เกิดมโนทัศน์หรือจินตภาพได้มากกว่าธรรมดา เนื่องจากการเปรียบเทียบทั้งรูปธรรมและนามธรรม ซึ่งสามารถจัดประเภทของโวหารได้ดังนี้

๑. Metaphor (เมตาฟอรั) เป็นโวหารเปรียบเทียบของสองสิ่งว่ามีความเท่ากันหรือเป็นสิ่งเดียวโดยใช้คำว่า เป็น เท่า คือ ฯลฯ

๒. Simile (ลิมิลี) เป็นการเปรียบเทียบของสองสิ่งว่ามีความเหมือนกัน โดยใช้คำว่า เหมือน คล้าย ดุจ ดูราว กล ประหนึ่ง เพียง ฯลฯ

๓. Synecdoche (สมพจนัย) เป็นการกล่าวถึงส่วนของสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพียงบางส่วนแต่มีความหมายครอบคลุมหมดทุกส่วน

๔. Metonymy (นามนัย) เป็นการเอ่ยถึงสิ่งหนึ่งแต่ให้มีความหมายเป็นอย่างอื่น

๕. Oxymoron (ปฏิวาทะ) เป็นการนำคำที่มีความหมายตรงข้ามกันมารวมกันเพื่อให้เกิดคำซึ่งมีความหมายใหม่

๖. Paradox (ปฏิกาคพจน์) เป็นข้อความที่มีความหมายขัดกัน เป็นข้อความที่กล่าวถึงสิ่งที่ไม่แปลกแต่จริง หรือไม่น่าเป็นไปได้แต่เป็นไปแล้ว

๗. Synesthesia (อาวตพากย์) คือการใช้คำแทนผลของการสัมผัสที่ผิดไปจากธรรมดา

๘. Hyperbole (อติพจน์) เป็นการพูดเกินจริงเพื่อเน้นความรู้สึก

๙. Overstatement (อริพจน์) เป็นการพูดการเขียนเพื่อโอ้อวดให้ผู้ฟังเกิดความขบขัน

๑๐. Allusion (ปฏีรูปพจน์) เป็นการใช้ข้อความที่ถูกดัดแปลงมาจากข้อความที่รู้จักกันดี

๑๑. Personification (บุคลาธิษฐาน) เป็นการกล่าวถึงสรรพสิ่งที่ไม่ใช่คนโดยให้แสดงกิริยาราวกับเป็นคน

๑๒. Analogy (อุทาหรณ์) เป็นการเปรียบเทียบเรื่องราว เหตุการณ์ หรือความคิดที่ไม่จำเป็นต้องนำมาเปรียบว่าคล้ายกัน โดยการใช้ข้อความในการเปรียบเทียบ

๑๓. Rhetorical question (ปฏิปุจฉา) เป็นการใช้คำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ

จากการจัดประเภทภาพพจน์ข้างต้น จะเห็นว่าทั้งมีการใช้ชื่อเรียกภาพพจน์บางประเภทที่มีลักษณะเดียวกันแตกต่างกัน ซึ่งผู้วิจัยจะใช้หลักการจัดประเภทภาพพจน์ของทั้งสองประกอบกันในการศึกษาครั้งนี้

๒.๑.๒.๔ การเล่นคำ

จิตรลดา สุวัติกุล (๒๕๓๒: ๒๑๙-๒๒๒) อธิบายลักษณะของการเล่นคำว่า เป็นการใช้คำเดียว คำคู่ หรือคำซ้ำ คำซ้อน มาไว้ในตำแหน่งที่ใกล้เคียงกัน โดยแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท ได้แก่ การเล่นคำตามข้อบังคับทางฉันทลักษณ์ และการเล่นคำนอกเหนือจากข้อบังคับทางฉันทลักษณ์ ซึ่งมีการเล่นคำในลักษณะต่าง ๆ ได้แก่ การเล่นคำซ้ำ การเล่นคำพ้อง การเล่นคำซ้อน การเล่นคำชุด การเล่นคำที่มีความหมายต่างระดับ และการเล่นคำในลักษณะการล้อความ

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการเล่นคำข้างต้นผู้วิจัยจะนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาต่อไป

๒.๒ กลวิธีการใช้วาทศิลป์

การใช้วาทศิลป์ในแต่ละครั้งนั้นผู้พูดจำเป็นต้องวิเคราะห์สถานการณ์ในการพูด วิเคราะห์ผู้ฟัง แสดงออกซึ่งบุคลิกภาพที่น่าเชื่อถือ มีการอ้างอิงและใช้จิตวิทยาประกอบในการพูดเพื่อที่จะให้การใช้วาทศิลป์ในครั้งนั้นๆ ประสบความสำเร็จตามที่ต้องการ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ สถานการณ์

สถานการณ์แวดล้อมเป็นสิ่งสำคัญที่มีผลต่อความสำเร็จในการพูด ในการพูดแต่ละครั้งผู้พูดควรจะมีการประเมินสถานการณ์แวดล้อมประกอบการพูดเพื่อที่จะได้เตรียมเนื้อหา ถ้อยคำ บุคลิกภาพให้เหมาะสมกับสถานการณ์นั้นๆ ซึ่งมีผู้กล่าวถึงการวิเคราะห์สถานการณ์แวดล้อมไว้และสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ดังนี้

จินดา งามสุทธิ; และ อัมพร สุขเกษม (๒๕๑๖: ๒๔-๒๕) จันทิมา พรหมโชติกุล (๒๕๒๘: ๕๗-๕๘) และประสงค์ ราชณสุข (๒๕๓๐: ๒๙-๓๐) กล่าวถึงสถานการณ์แวดล้อมในการพูดไว้สอดคล้องกันสรุปได้ว่า สถานการณ์ในการพูดเป็นสิ่งสำคัญ บางครั้งการพูดที่เหมาะสมกับสถานการณ์อย่างหนึ่งอาจจะไม่เหมาะสมกับอีกสถานการณ์ ดังนั้นผู้พูดควรจะต้องรู้ว่าจะไปพูดเรื่องใดในโอกาสใด มีเวลาในการพูดมากน้อยเพียงใดและอยู่ในช่วงเวลาใด เพราะเวลาที่ต่างกันก็เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่มีผลต่ออารมณ์ของผู้ฟัง และผู้พูดควรจะต้องคำนึงถึงภาวะแวดล้อมที่เกี่ยวกับความสนใจของผู้ฟัง รสนิยมของผู้ฟัง อารมณ์ของผู้ฟัง ความสะดวกในการพูดหรือการฟังด้วย

จากเอกสารข้างต้นสรุปได้ว่าการพูดแต่ละครั้งสถานการณ์แวดล้อมเป็นสิ่งสำคัญที่ผู้พูดจะต้องคำนึงเพื่อที่จะได้พูดให้เหมาะสมกับสถานการณ์นั้นๆ ทั้งในด้านเวลา สถานที่ โอกาส ซึ่งผู้พูดจะต้องปรับการพูดให้เหมาะสมกับสถานการณ์ในขณะนั้น

๒.๒.๒ การวิเคราะห์ผู้ฟัง

การวิเคราะห์ผู้ฟังเป็นสิ่งจำเป็นในการพูดทุกครั้ง เพราะการพูดกับผู้ฟังที่ต่างกลุ่มกันย่อมจะต้องใช้วิธีการพูด เนื้อหาที่พูดและถ้อยคำแตกต่างกันออกไป การที่ผู้พูดได้วิเคราะห์ผู้ฟังก่อนการ

พูดจึงช่วยให้ผู้พูดสามารถเข้าใจผู้ฟังได้ดีขึ้นและทำให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในการพูดมากยิ่งขึ้น ซึ่งมีผู้เสนอแนะวิธีการวิเคราะห์ผู้ฟังไว้และผู้วิจัยจะนำใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ดังต่อไปนี้

ทัศนีย์ ทานตวนิช (๒๕๒๙: ๓๔-๓๖) กล่าวถึงการวิเคราะห์กลุ่มผู้ฟังสรุปได้ว่า การวิเคราะห์ผู้ฟังเป็นสิ่งที่จะทำให้ผู้พูดสามารถเตรียมเนื้อหา ตลอดจนถ้อยคำได้อย่างเหมาะสม ซึ่งการวิเคราะห์กลุ่มผู้ฟังแบ่งเป็น ๒ ด้าน คือ ด้านความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ เป็นสิ่งที่ผู้พูดควรทราบ เพราะจะเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์ทำสิ่งต่างๆ ซึ่งมาส์โลว์ (ทัศนีย์ ทานตวนิช, ๒๕๒๙: ๓๔; อ้างอิงจาก วิจิตร อวาทกุล, ๒๕๒๘; เทคนิคมนุษยสัมพันธ์, หน้า ๕๒-๕๓) แบ่งไว้ ๕ ชั้น คือ ความต้องการมีชีวิตอยู่ ความต้องการความมั่นคงปลอดภัย ความต้องการสังคม ความต้องการชื่อเสียงและความเคารพนับถือ ความต้องการทำในสิ่งที่พอใจ ด้านองค์ประกอบทางสังคมของกลุ่มผู้ฟัง ได้แก่ ขนาดจำนวนผู้ฟัง ระดับอายุ เพศ การศึกษาและประสบการณ์ อาชีพ ความเชื่อ ทัศนคติที่มีต่อเรื่องและต่อผู้พูด และประสงค์ รายณสุข (๒๕๓๐: ๒๓-๒๖) ได้กล่าวถึงการวิเคราะห์ผู้ฟังก่อนพูดสรุปได้ว่า การวิเคราะห์ผู้ฟังเป็นสิ่งที่สำคัญที่จะสามารถทำให้การพูดประสบความสำเร็จได้ โดยที่ก่อนการพูดผู้พูดควรได้วิเคราะห์ผู้ฟังในด้านต่างๆ คือ เพศ วัย จำนวนผู้ฟัง ระดับการศึกษา อาชีพ และอื่นๆ ได้แก่ ความสนใจพิเศษ ศาสนา ความเชื่อ วัฒนธรรม ฯลฯ สอดคล้องกับ สอนิต ยมาภัย; และ ถิรนนท์ อนุวัศศิริวงศ์ (๒๕๓๐: ๔๓-๔๘) กล่าวถึงการวิเคราะห์กลุ่มผู้ฟังว่าจะต้องคำนึงถึงสิ่งต่างๆ ได้แก่ จำนวนผู้ฟัง เพศและวัยของผู้ฟัง กลุ่มสังคมและกลุ่มอาชีพของผู้ฟัง พื้นความรู้และประสบการณ์ของผู้ฟังโดยทั่วไป พื้นความรู้และประสบการณ์ของผู้ฟังเกี่ยวกับหัวข้อเรื่องที่พูด ระดับความสนใจในหัวข้อเรื่องที่พูด ความมุ่งหวังของผู้ฟัง ทัศนคติของผู้ฟัง

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องข้างต้นสรุปได้ว่าการวิเคราะห์ผู้ฟังจะต้องคำนึงถึงสิ่งต่างๆ คือ ความต้องการขั้นพื้นฐานของผู้ฟัง เพศ วัย การศึกษา อาชีพ ทัศนคติของผู้ฟัง ศาสนา ความเชื่อและวัฒนธรรม

๒.๒.๓ บุคลิกภาพของผู้พูด

บุคลิกภาพของผู้พูดเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยให้การพูดประสบความสำเร็จได้ การที่ผู้พูดมีบุคลิกภาพน่าเชื่อถือจะทำให้สามารถโน้มน้าวใจผู้ฟังได้มากยิ่งขึ้น มีผู้กล่าวถึงการใช้บุคลิกภาพของผู้พูดที่เหมาะสมเพื่อโน้มน้าวใจไว้ดังนี้

อรรถกร ปิณฑน์โอวาท (๒๕๓๗: ๑๐-๑๑; อ้างอิงจาก Cooper, ๑๙๖๐. The Rhetoric of Aristotle, Appleton-Century-Crofts. pp.๘-๙) กล่าวถึงการวิเคราะห์วาตะโดยอิงหลักเน้นบุคลิกภาพของผู้พูดของอริสโตเติล สรุปได้ว่า อริสโตเติลเห็นว่าบุคลิกภาพของผู้พูดมีผลต่อการพูดโน้มน้าวใจมากที่สุด และการโน้มน้าวใจด้วยบุคลิกภาพมีหลัก ๓ ประการได้แก่

๑. ผู้พูดจะต้องมีสติปัญญาเฉียบแหลม

๒. ผู้พูดต้องแสดงออกถึงความปรารถนาดีต่อผู้ฟัง

๓. ผู้พูดต้องแสดงให้เห็นว่าเป็นผู้ที่มีนิสัยดีและมีคุณธรรม ซึ่งอริสโตเติลเรียกว่ามีคุณความดีและได้แบ่งเป็น(อรวรรณ ปิณฑโนโวาท. ๒๕๓๗: ๑๑ ; อ้างอิงจาก Cooper. ๑๙๖๐. The Rhetoric of Aristotle, Appleton-Century-Crofts. pp. ๑๑) การรักความยุติธรรม ความกล้าหาญ การรู้จักยับยั้งชั่งใจ ความมีใจเมตตากรุณา ความโอบอ้อมอารี ความรักในเสรีนิยม ความสุภาพ ความรอบคอบ ความสุขุม และยังมีความซื่อสัตย์สุจริต พูดจริงทำจริง รักษาคำพูด

สมจิต ชิวปรีชา (๒๕๓๕: ๑๓-๑๔) กล่าวถึงปัจจัยที่ช่วยให้การพูดสัมฤทธิ์ผลว่ามีทั้งหมด ๗ ประการ ซึ่งประการหนึ่งก็คือ บุคลิกภาพของผู้พูด ซึ่งสามารถสรุปได้ว่า บุคลิกภาพเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้การพูดประสบความสำเร็จ บุคลิกภาพที่ดีของผู้พูดจะช่วยสร้างความประทับใจให้กับผู้ฟัง ซึ่งบุคลิกภาพเป็นสิ่งที่สามารถปรับปรุงได้จากการที่ผู้พูดวิเคราะห์ข้อบกพร่องของตนเอง ปรับปรุงแก้ไข และแสดงออกมาเป็นพฤติกรรมใหม่ จากนั้นก็ทำการประเมินผลและหากพบว่ายังมีข้อบกพร่องอยู่ก็แก้ไขตรงจุดที่บกพร่องนั้นบุคลิกภาพของผู้พูดก็จะดีขึ้นได้

จากเอกสารข้างต้นจะใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์การใช้บุคลิกภาพที่เหมาะสมเพื่อประกอบการใช้วาทศิลป์

๒.๒.๔ การอ้างอิง

การอ้างอิงเป็นวิธีการที่ผู้พูดนำข้อมูลต่างๆ มาประกอบเพื่อสนับสนุนการพูดของผู้พูด อันจะทำให้ผู้ฟังเกิดความรู้สึกเชื่อถือและคล้อยตามผู้พูดได้ง่ายขึ้น ซึ่งมีผู้นำเสนอวิธีการอ้างอิงที่สามารถนำมาเป็นแนวทางการศึกษาในครั้งนี้ดังนี้

อรวรรณ ปิณฑโนโวาท (๒๕๒๖: ๖๙-๗๔) ได้กล่าวถึงการใช้หลักฐานอ้างอิงตามหลักการโน้มน้าวใจสมัยใหม่ไว้ สรุปได้ว่า การใช้หลักฐานในการพูดประกอบด้วย การยกตัวอย่าง มีสามรูปแบบ คือ การยกตัวอย่างโดยละเอียดจากเรื่องจริง การยกตัวอย่างย่อๆ เพียงคำสองคำ และการยกตัวอย่างที่แต่งสมมติขึ้น การใช้สถิติ การใช้พยาน การเปรียบเทียบ ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ การเปรียบเทียบโดยภาพพจน์ และการเปรียบเทียบของชนิดเดียวกัน การให้รายละเอียด การพรรณนาความ และการบอกเล่า สอดคล้องกับ สุภาวดี แสงพลสิทธิ์ ; และคณะ(๒๕๒๖: ๒๕-๒๖) ได้อธิบายถึงวิธีหาเหตุผลมาอ้างอิงในการพูดสรุปได้ว่า การพูดที่จะทำให้ผู้ฟังเชื่อถือผู้พูดจะต้องมีหลักฐานและกลวิธีการเสนอเหตุผลต่อผู้ฟัง ซึ่งสามารถทำได้หลายแบบ คือ การใช้นิทาน การใช้สถิติ การเปรียบเทียบหรืออุปมา ซึ่งมี ๒ ประเภท คือ เปรียบเทียบระหว่างประเภทเดียวกัน และเปรียบเทียบเป็นภาพพจน์ การยกหลักฐานมาอ้างอิง ซึ่งอาจจะเป็นคำพูดของบุคคลสำคัญ สุภาษิต คำพังเพยต่างๆ

จากเอกสารข้างต้นจะใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์การอ้างอิงหลักฐานประกอบในการใช้วาทศิลป์

๒.๒.๕ การใช้หลักจิตวิทยาในการพูด

การนำหลักการทางจิตวิทยามาใช้ประกอบในการพูดเป็นสิ่งสำคัญที่สามารถทำให้การพูดสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ได้ ซึ่งหลักจิตวิทยาที่นำมาใช้นี้ส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับโน้มน้าวใจผู้ฟังให้เกิดความรู้สึกคล้อยตามคำพูดของผู้พูด หลักการทางจิตวิทยาที่สามารถนำมาใช้ประกอบในการพูดนั้นมีผู้เสนอไว้ดังนี้

ลักษณะ สตะเวทิน (๒๕๓๗: ๖๙-๗๒) ได้กล่าวถึงการนำทฤษฎีทางจิตวิทยามาใช้ในการพูดโน้มน้าวใจสรุปได้ว่า การที่ผู้พูดจะเปลี่ยนแปลงทัศนคติของผู้ฟังให้เป็นไปตามที่ผู้พูดต้องการได้นั้นผู้พูดจะต้องเข้าใจจิตวิทยาขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ซึ่งก่อนพูดผู้พูดควรทำความเข้าใจผู้ฟังว่าผู้ฟังต้องการอะไรและพูดให้ตรงตามความต้องการของผู้ฟัง ซึ่งมีทฤษฎีที่นำมาใช้ประกอบการพูดได้ดังนี้

๑. ทฤษฎีความต้องการของมนุษย์ เป็นทฤษฎีของมาสโลว์ที่แบ่งระดับความต้องการของมนุษย์เป็น ๕ ขั้นตอน ตามลำดับได้แก่ ความต้องการทางสรีระ ความต้องการความปลอดภัย ความต้องการในความรักและความเป็นเจ้าของ ความต้องการมีหน้ามีตา มีชื่อเสียงเกียรติยศและได้รับการยกย่อง และความต้องการที่จะประสบความสำเร็จและภาคภูมิใจในผลงาน เป็นความต้องการขั้นสูงสุดของมนุษย์

๒. ทฤษฎีการจูงใจของมอนโร มอนโรได้อธิบายขั้นตอนการจูงใจผู้ฟังตามลำดับไว้ ๕ ขั้นตอนคือ

๒.๑ สร้างความสนใจ (Attention Step)

๒.๒ สร้างความต้องการ (Needs Step)

๒.๓ การสนองความต้องการ (Satisfaction Step)

๒.๔ ให้ผู้ฟังเห็นผลที่จะเกิดขึ้น (Visualization Step)

๒.๕ ลงมือปฏิบัติ (Action step)

นอกจากทฤษฎีข้างต้นแล้ว อรวรรณ ปิณฑโนโฆวาท (๒๕๓๗: ๑๒๔-๑๒๗) ได้กล่าวถึงทฤษฎีการจูงใจของนักวิชาการอื่นๆ ที่น่าสนใจและนำมาใช้ในการพูดได้คือ เรย์มอนด์ รอสส์ ที่ได้รวบรวมศัพท์ที่อธิบายเกี่ยวกับ พฤติกรรมของมนุษย์ได้กว่า ๔๐ ศัพท์ เรียกว่า motive terms ซึ่งเป็นแรงจูงใจส่วนหนึ่งที่ผลักดันให้มนุษย์กระทำหรือไม่กระทำสิ่งใด เช่น การแสดงความมีน้ำใจต่อหมู่คณะ ความรู้สึกฉันทันท์แม่ การดึงดูดใจเพศตรงข้าม ฯลฯ และอรวรรณ ปิณฑโนโฆวาท (๒๕๓๗: ๒๔-๒๕) ยังได้กล่าวถึงหลักการใช้อารมณ์มาโน้มน้าวใจผู้ฟังหรือเน้นอารมณ์ผู้ฟังของอริสโตเติล ไว้สรุปได้ว่า นอกจากบุคลิกภาพของผู้พูดจะมีผลต่อการโน้มน้าวใจผู้ฟังแล้วอารมณ์ที่ผู้พูดเร้าให้เกิดกับผู้ฟังก็สามารถทำให้ผู้ฟังคล้อยตามผู้พูดได้ ซึ่งเรียกว่า pathos โดยที่ผู้พูดจะต้องทำจิตใจของผู้ฟังให้อยู่ในสภาพที่ถูกต้องเสียก่อน เช่น ถ้าผู้พูดต้องการให้ผู้ฟังรู้สึกเป็นปฏิกิริยากับศัตรูของผู้พูด ผู้พูดจะต้อง

ทำให้ผู้ฟังรู้สึกโกรธ โดยกล่าวถึงข้อไม่ดีต่างๆ ของศัตรูของผู้พูดเพื่อให้เกิดความโกรธในใจผู้ฟัง ซึ่ง อริสโตเติลได้ให้หลักเกณฑ์ในการเน้นอารมณ์ไว้ ได้แก่ ความโกรธและไม่โกรธ ความเป็นเพื่อนและ ความเป็นศัตรู ความกลัวและความกล้า ความละเอียดและความไม่ละเอียด ความเมตตากรุณา ความ สงสาร ความขุ่นเคือง ความริษยา ความอยากได้ดีอย่างผู้อื่น ความดูแคลน

ปรีชา ช้างขวัญยืน (๒๕๑๗: ๗๖-๗๗) ได้กล่าวถึงการเร้าอารมณ์ไว้สรุปได้ว่า การเร้า อารมณ์จะทำให้ผู้ฟังเชื่อในสิ่งที่ผู้พูดนำมาพูดได้ ซึ่งสามารถทำได้หลายวิธี แต่สรุปที่สำคัญไว้ ๖ วิธี คือ แสดงความเป็นพวกเดียวกันกับผู้ฟัง อ้างส่วนตัว ทำให้ตกใจ ขอความเห็นใจ อ้างสิ่งสำคัญและอ้าง ความไม่ดีของอีกฝ่าย

จากเอกสารข้างต้นสรุปได้ว่าการใช้จิตวิทยาในการพูดนั้นเป็นสิ่งที่จำเป็น ผู้พูดจะต้อง นำหลักความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์และการจูงใจมาใช้ประกอบการวิเคราะห์ผู้ฟังการพูดจึงจะ สัมฤทธิ์ผลได้

๒.๒.๖ การใช้วจนภาษา

การใช้วจนภาษาหรือภาษาท่าทางเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่จะช่วยให้การพูดเกิด สัมฤทธิ์ผลได้ ได้มีผู้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับการใช้วจนภาษาในการพูดไว้ดังนี้

ประสงค์ ราชณสุข (๒๕๓๐:๖๒-๖๕) ได้อธิบายความหมายของวจนภาษาไว้สรุปได้ ว่า วจนภาษาเป็นภาษาที่ไม่ใช้ถ้อยคำ แต่เป็นการแสดงกิริยา อาการ การเคลื่อนไหว สีหน้า แววตา และน้ำเสียงเพื่อบ่งบอกความรู้สึกและสื่อความหมาย และได้แบ่งภาษาท่าทางหรือวจนภาษา ออกเป็น ๗ ลักษณะ ได้แก่ การใช้ดวงตา การเคลื่อนไหว การใช้อาการสัมผัส การใช้วัตถุ การใช้ น้ำเสียง เวลา และช่วงระยะ

สวณิต ยมาภัย (๒๕๔๕:๓๖-๔๓) ได้แบ่งประเภทของวจนภาษาออกเป็น ๗ ประเภท สรุปได้ดังนี้

๑. เทศภาษา คือ ภาษาที่เกิดจากสถานที่ที่บุคคลทำการสื่อสารกันและช่วงระยะห่าง ระหว่างบุคคล

๒. กาลภาษา คือ ภาษาที่เกิดจากเวลาที่บุคคลสื่อสารกัน ซึ่งรวมถึงช่วงเวลาที่ทำ การสื่อสาร

๓. เนตรภาษา คือ ภาษาที่เกิดจากการใช้ดวงตาเพื่อสื่อสารหรือสื่ออารมณ์

๔. สัมผัสภาษา คือ ภาษาที่เกิดจากการใช้อาการสัมผัสเพื่อสื่ออารมณ์และความ บรรณา

๕. อาการภาษา คือ ภาษาที่เกิดจากการเคลื่อนไหวร่างกาย

๖. วัตถุภาษา คือ ภาษาที่เกิดจากการเลือกใช้วัตถุต่าง ๆ เพื่อการสื่อสาร

๗. ปริภาษา คือ ภาษาที่เกิดจากการใช้น้ำเสียงประกอบการพูด

จากเอกสารที่กล่าวมาข้างต้นจะนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาการใช้วจนภาษา ประกอบกับการใช้วาทศิลป์

๓. งานวิจัยเกี่ยวกับการใช้วาทศิลป์ในวรรณกรรม

สมรรัตน์ พันธุ์เจริญ (๒๕๓๓) ได้วิเคราะห์วาทศิลป์ของยาขอบที่ปรากฏในนวนิยายเรื่องผู้ชนะสิบทิศ จากบทพูดเชิงวาทศิลป์จำนวน ๖๐ บท จากตัวละคร ๘ ตัว ผลการศึกษาพบว่า ยาขอบสร้างบทพูดให้ตัวละครได้สอดคล้องกับหลักวาทศิลป์ มีการวิเคราะห์ให้ผู้ฟังก่อนพูด ลีลาการพูดในสถานการณ์ปกติใช้ลีลาการพูดแบบละเมียดละไมเป็นส่วนใหญ่ ในสถานการณ์ล้อแหลมนิยมใช้ลีลาการพูดแบบเรียบง่าย ในสถานการณ์ตึงเครียดนิยมใช้ลีลาการพูดแบบละเมียดละไม และถ้าผู้ฟังมีวุฒิภาวะต่างกันลีลาการพูดก็จะเปลี่ยนไปตามลักษณะของผู้ฟัง การทำให้ผู้ฟังเชื่อถือผู้พูดยาขอบใช้ทั้งการอ้างหลักฐานและแสดงเหตุผลตามหลักตรรกวิทยามาประกอบกัน สร้างความเชื่อถือให้แก่ผู้ฟัง ยาขอบใช้วิธีการแสดงเหตุผลหลายประเภทและใช้แรงจูงใจตามหลักจิตวิทยา ในด้านการใช้ภาษายาขอบเลือกสรรถ้อยคำได้ดีมีประสิทธิภาพในการโน้มน้าวใจ

ซ่งทิพย์ มีแก้ว (๒๕๔๑) ได้ศึกษาวาทศิลป์ของขงเบ้งในสามก๊กฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ผลการศึกษาพบว่า นอกจากขงเบ้งจะคำนึงถึงสถานการณ์แวดล้อมในการพูดแล้วยังใช้สถานการณ์แวดล้อมมาประกอบการพูดในทุกตอน มีการใช้หลักฐานอ้างอิงในการพูดครบทุกแบบที่นำมาศึกษา ได้แก่ การยกตัวอย่าง การใช้พยาน การให้รายละเอียด การพรรณนาความ การบรรยายความรู้สึก ซึ่งขงเบ้งใช้การอ้างอิงแบบให้รายละเอียดมากที่สุด การใช้จิตวิทยาในการพูดของขงเบ้งใช้หลักจิตวิทยาความต้องการเป็นที่รักและผูกพันกับสถาบันของผู้ฟังมาประกอบการพูดมากที่สุด ด้านลีลาการพูดขงเบ้งมีลีลาการพูดแตกต่างกันไปในแต่ละสถานการณ์ ซึ่งลีลาการพูดแบบเรียบง่ายขงเบ้งใช้ในการพูดถึงเรื่องทั่วไปและใช้มากที่สุด ลีลาการพูดแบบละเมียดละไมใช้ในตอนที่ต้องการให้ผู้ฟังตระหนักถึงความสำคัญของเรื่อง ลีลาการพูดแบบโอ้อำใช้พูดกับบุคคลสำคัญ ลีลาการพูดแบบทรงแอานาจใช้ในการกำราบ ส่วนจุดมุ่งหมายในการพูดนั้นส่วนใหญ่เป็นการพูดเพื่อโน้มน้าวใจ

ดวงใจ ปลาหนองโปรง (๒๕๔๓) ได้วิเคราะห์วาทระจูงใจในสามก๊กฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) โดยคัดเลือกเฉพาะวาทระตอนที่มีความสำคัญมาศึกษา ผลการศึกษาพบว่าการพูดจูงใจมีทั้งที่ประสบความสำเร็จและไม่ประสบความสำเร็จ การพูดจูงใจที่ประสบความสำเร็จเพราะตัวผู้พูดมีการวิเคราะห์ผู้ฟัง มีการวางแผนและเตรียมตัวพูดมาเป็นอย่างดี วิเคราะห์สถานการณ์ ใช้หลักจิตวิทยาและศิลปะในการพูดโน้มน้าวใจ สร้างสถานการณ์แวดล้อมที่เอื้อต่อการพูดในครั้งนั้นๆ การพูดจูงใจที่

ไม่ประสบความสำเร็จหรือประสบความสำเร็จพอประมาณนั้นส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจากตัวผู้ฟัง ซึ่งการพูดจูงใจในเรื่องสามก๊กนี้มีการพูดจูงใจที่ผู้พูดไม่มีความจริงใจต่อผู้ฟัง สร้างเรื่องและอ้างเหตุผลที่เป็นเท็จเพื่อมุ่งหวังชัยชนะในการทำสงคราม

๔.งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่

พัทธยา จิตต์เมตตะ (๒๕๒๓) ได้วิเคราะห์อวัจนสารในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี ผลการศึกษาพบว่าวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีปรากฏอวัจนสารครบทั้ง ๗ ประเภท คือ เทตภาษา เกิดจากการบรรยายเกี่ยวกับการวางตัวระหว่างบุคคลขณะสื่อสาร กาลภาษา ใช้ในการดำเนินเรื่องหรือบอกช่วงเวลาของเหตุการณ์ต่างๆ เนตรภาษา ใช้เพื่อสื่ออารมณ์และความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร สัมผัสภาษา เกิดจากการบรรยายพฤติกรรมตอบสนองซึ่งกันและกันระหว่างตัวละครที่ใช้ส่วนต่างๆ ของร่างกายสัมผัสกัน อากาษา พบมากที่สุด เกิดจากการที่กวีใช้บรรยายอากัปกริยาของตัวละคร วัตถุภาษา กวีใช้บรรยายเกี่ยวกับฉาก สภาพแวดล้อม สิ่งของเครื่องใช้ของตัวละคร โดยเฉพาะในด้านการแต่งกายมีมากที่สุด ปริภาษา ส่วนใหญ่อยู่ในบทสนทนาที่กวีบรรยายลักษณะท่าทางน้ำเสียงของตัวละครที่สื่อสารกัน

สายชล ไทยสมบูรณ์ (๒๕๔๒) ได้วิเคราะห์การสื่อสารของตัวละครในเรื่องพระอภัยมณี ผลการศึกษาพบว่า การสื่อสารในเรื่องพระอภัยมณีมีหลายรูปแบบ วัตถุประสงค์ของการสื่อสารที่ปรากฏในสถานการณ์ที่สำคัญๆ มี ๔ ประการ ได้แก่ เพื่อแจ้งให้ทราบ เพื่อสอนหรือให้การศึกษา เพื่อความบันเทิงใจและจรรโลงใจ และเพื่อโน้มน้าวใจ การใช้สารและสื่อมี ๒ ประเภท คือ วาจนสารและอวัจนสาร ซึ่งผลของการสื่อสารมีทั้งที่ประสบความสำเร็จและไม่ประสบความสำเร็จ ขึ้นอยู่กับทักษะของการสื่อสารระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร ทักษะระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร บุคลิกภาพของผู้ส่งสารและผู้รับสาร สัมพันธภาพระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร วัตถุประสงค์ของการสื่อสาร สถานภาพของผู้ส่งสารและผู้รับสาร สภาพแวดล้อมของการสื่อสาร วิทยุณของผู้ส่งสารและผู้รับสารและค่านิยม ความเชื่อ ประเพณี

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องตามที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยจะใช้เป็นแนวทางในการศึกษา กลวิธีการใช้วาทศิลป์ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ในด้านต่าง ๆ ดังนี้

๑. กลวิธีการสร้างวาทศิลป์

๑.๑ การสรรคำ

๑.๑.๑ คำเรียกขาน

๑.๑.๒ คำแสดงกริยาอาการ และความรู้สึก

๑.๑.๓ คำทั่วไป

๑.๒ การสำรวจความ

๑.๒.๑ สำนวน

๑.๒.๑.๑ สำนวนเดิม

๑.๒.๑.๒ สำนวนที่มีการดัดแปลงจากสำนวนเดิม

๑.๒.๒ โฉมภาพ

๑.๒.๒.๑ พรรณนาโฉมภาพ

๑.๒.๒.๒ บรรยายโฉมภาพ

๑.๒.๒.๓ เทศนาโฉมภาพ

๑.๒.๓ ภาพพจน์

๑.๒.๓.๑ อุปมา

๑.๒.๓.๒ อุปลักษณะ

๑.๒.๓.๓ อติพจน์

๑.๒.๓.๔ ปฏิพจน์

๑.๒.๓.๕ สมพจน์

๑.๒.๓.๖ ปฏิภาคพจน์

๑.๒.๓.๗ บุคคลวิเศษฐาน

๑.๒.๓.๘ อวตัพพาทย์

๒. กลวิธีการใช้วาทีศิลป์

๒.๑ สถานการณ์ในการพูด

๒.๒ การวิเคราะห์ผู้ฟัง

๒.๓ บุคลิกภาพของผู้พูด

๒.๔ การอ้างอิงหลักฐาน

๒.๕ การใช้หลักจิตวิทยาในการพูด

บทที่ ๓

กลวิธีการสร้างวาทศิลป์

การศึกษากลวิธีการสร้างวาทศิลป์ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ ทั้ง ๕ เรื่อง ผู้วิจัยศึกษาจากวาทศิลป์ของตัวละครซึ่งจะสะท้อนให้เห็นกลวิธีการสร้างวาทศิลป์ของสุนทรภู่ โดยการศึกษาวิธีการสร้างวาทศิลป์ผู้วิจัยได้ศึกษาด้าน การสรรคำ การสรรความ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับกลวิธีการใช้วาทศิลป์ ดังที่ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ให้เห็นกลวิธีการสร้างวาทศิลป์ตามลำดับดังนี้

๑.การสรรคำ

การสรรคำ หมายถึง การเลือกคำมาใช้ในการสร้างวาทศิลป์เพื่อนำไปใช้พูดอย่างเหมาะสมอันจะทำให้การพูดเกิดผลสัมฤทธิ์มากที่สุด จากการศึกษาในนิทานคำกลอน ๕ เรื่อง พบว่าสุนทรภู่มีการสรรคำใช้เพื่อสร้างวาทศิลป์แบ่งเป็น ๓ ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่ คำเรียกขาน คำแสดงกริยาอาการ และความรู้สึก และคำทั่วไป ซึ่งคำเหล่านี้จะใช้แตกต่างกันไปตาม สถานภาพบุคคล ความสัมพันธ์ของบุคคล และจุดมุ่งหมายของการพูด ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑.๑ คำเรียกขาน

คำเรียกขาน คือ คำที่ผู้พูดใช้เรียกผู้ฟัง และใช้เรียกบุคคลที่กล่าวถึง จากการวิเคราะห์วาทศิลป์ของตัวละครพบว่าสุนทรภู่ได้เลือกใช้คำเรียกขานมาสร้างวาทศิลป์ ๓ ลักษณะ คือ คำเรียกขานที่แสดงสถานภาพทางสังคม คำเรียกขานที่แสดงความรู้สึก และคำเรียกขานที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑.๑.๑ การใช้คำเรียกขานที่แสดงสถานภาพทางสังคม เป็นการเลือกใช้คำเรียกขานโดยคำนึงถึงสถานภาพทางสังคมของผู้ฟัง และผู้ที่ถูกกล่าวถึง ซึ่งสถานภาพทางสังคมที่แสดงออกมาผ่านคำเรียกขานนี้จะเป็นสถานภาพทางสังคมที่แท้จริงของผู้ฟัง และผู้ที่ถูกกล่าวถึง พบว่าสุนทรภู่เลือกใช้คำเรียกขานในลักษณะดังกล่าวได้อย่างเหมาะสมกับสถานภาพทางสังคมของบุคคลต่างๆ และเหมาะสมกับจุดมุ่งหมายในการใช้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ คำเรียกขานที่แสดงสถานภาพทางสังคมของพราหมณ์ทั้งสาม

... ด้วยจะใคร่ไต่ถามตามสงสัย	วิชาใดจึงจะได้วิถิตถาร
ที่สมศักดิ์จักรพรรดิพิสดาร	จะคิดอ่านเรียนร่ำเอาตำรา
อันตัวเจ้าเผ่าพราหมณ์สามมานพ	ได้มาพบกันวันนี้ดีหนักหนา
ท่านทั้งสามนามใดไปไหนมา	จงเมตตาบอกเล่าให้เข้าใจ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๙

จากตัวอย่างนี้เมื่อพระอภัยมณีและศรีสุวรรณได้พบกับพราหมณ์ทั้งสามก็ทำความรู้จักซึ่งกันและกันโดยแนะนำฐานะตลอดจนเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นกับตนให้พราหมณ์ทั้งสามฟัง พร้อมกันนี้พระอภัยมณีสอบถามถึงวิชาความรู้ที่เหมาะสมกับผู้ที่ป็นกษัตริย์จะเล่าเรียน ซึ่งในการใช้คำเรียกขานพราหมณ์ทั้งสามสุนทรภู่ได้เลือกให้พระอภัยมณีโดยใช้คำเรียกขานว่า “เจ้าเผ่าพราหมณ์สามมานพ” ซึ่งเป็นคำเรียกที่แสดงให้เห็นสถานภาพทางสังคมของพราหมณ์ทั้งสามได้อย่างเหมาะสม

ตัวอย่างที่ ๒ คำเรียกขานที่แสดงสถานภาพทางสังคมของนางเกษรา

เจ้าพราหมณ์ยิ้มพร้อมพรายภิปรายตอบ	พอว่าชอบอยู่มิใช่จะไหลหลง
ซึ่งเกิดความหนามเสี้ยนเพราะชื่อตรง	จึงต้องบงด้วยหนามตามตำรา
อันหนึ่งพ่อน้อยเนื้อเชือกษัตริย์	จากสมบัติมาลำบากยากหนักหนา
แม่นองค์พระบุตรมีเมตตา	ได้ฟังพาแต่พ่อนที่ร่อนรน ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๓๕

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการใช้วาทศิลป์ในสถานการณ์ที่พราหมณ์ทั้งสามแนะนำให้ศรีสุวรรณเกี่ยวนางเกษรา ซึ่งพราหมณ์ทั้งสามได้การกล่าวถึงบุคคลที่สามซึ่งไม่อยู่ในสถานการณ์ขณะนั้นคือนางเกษรา โดยสุนทรภู่ได้เลือกใช้คำว่า “องค์พระบุตร” เพื่อให้พราหมณ์ทั้งสามใช้เรียกนางเกษรา ทั้งนี้คำดังกล่าวเป็นคำเรียกที่เหมาะสมกับสถานภาพทางสังคมของนางเกษราเพราะนางเป็นพระธิดาของเจ้าเมืองรมจักรจึงต้องเรียกนางด้วยคำราชาศัพท์

ตัวอย่างที่ ๓ คำเรียกขานที่แสดงสถานภาพทางสังคมของท้าวกุลามาลี

... แล้วจึงว่าข้าแต่ท้าวเจ้าพิภพ	เราปรารถนาจะให้ชมสมประสงค์
จะให้ยกพวกพลไพร่ณรงค์	เสด็จลงกำปั่นไปอย่าได้ยัง
.....	
แม่น้าวไปได้ยลวิมลพักตร์	จะแสนรักดวงอุบลวิมลฉาย
ทั้งนิเวศน์เขตแคว้นแสนสบาย	คนทั้งหลายมั่งคั่งทั้งแผ่นดิน ...

พระอภัยมณี เล่ม ๔: ๘๘-๘๙

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นเหตุการณ์ตอนที่บาทหลวงได้พยายามเกลี้ยกล่อมให้ท้าวกุลามาลีไปสู่ขอนางบุษบงชายาของมังคลา ซึ่งสถานภาพทางสังคมของท้าวกุลามาลีก็คือเจ้าเมืองปตาหวี ดังนั้นสุนทรภู์จึงเลือกให้บาทหลวงใช้คำเรียกท้าวกุลามาลีตามสถานภาพทางสังคมคือ “ท้าวเจ้าพิภพ” และ “ท้าว”

๑.๑.๒ คำเรียกขานที่แสดงความรู้สึก คำเรียกขานดังกล่าวเป็นคำเรียกขานที่ผู้พูดใช้เรียกเพื่อแสดงความรู้สึกที่มีต่อผู้ฟัง และผู้ที่ถูกกล่าวถึง สุนทรภู์ได้เลือกใช้คำเรียกขานดังกล่าวเพื่อให้ตัวละครใช้เรียกขานเพื่อแสดงความรู้สึกที่มีต่อผู้ฟัง และผู้ที่ถูกกล่าวถึงได้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ และจุดมุ่งหมาย โดยพบการใช้คำเรียกขานดังกล่าว ๓ ลักษณะ ได้แก่ คำเรียกขานที่แสดงความรัก คำเรียกขานที่แสดงความรู้สึกยกย่อง และคำเรียกขานที่แสดงความรู้สึกไม่พอใจ ซึ่งมีรายละเอียดในการใช้แตกต่างกันไปดังนี้

๑.๑.๒.๑ คำเรียกขานที่แสดงความรัก สุนทรภู์ใช้คำเรียกขานที่แสดงความรักในการใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวและชักจูงใจมากที่สุดโดยเฉพาะการพูดเพื่อเกี้ยวพาราสี โดยคำเรียกขานที่แสดงความรักสุนทรภู์ใช้สร้างวาทศิลป์โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อทำให้ผู้ฟังรับรู้ถึงความรักที่ผู้พูดมีต่อผู้ฟังอันจะส่งผลให้ผู้ฟังเกิดความประทับใจ เกิดความตระหนัก อันอาจจะทำให้คล้อยตามคำพูดของผู้พูดได้ คำเรียกขานดังกล่าวมีการนำมาสร้างวาทศิลป์ในจุดมุ่งหมายต่าง ๆ ดังตัวอย่างการวิเคราะห์ต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ คำเรียกขานที่แสดงความรู้สึกรักของท้าวพรหมหัตถ์ที่มีต่อนางสุวรรณอำภาและลักษณวงศ์

...พรหมหัตถ์ตรัสพลางทางสะอื้น	เจ้างามชื่นยอดสร้อยเสนาหา
พี่ล้าคัญว่าขวัญเมืองเจ้ามรณา	คิดขึ้นมากก็เสียดายไม่วายวัน
.....	
เมื่อครั้งพี่หวนโกรธพิโรธน้อง	ให้จับสองจอมขวัญไปพันฆ่า
นี้ใครช่วยจึงไม่ม้วยมรณา	อุตสำหรับพาโอรสคืนมาเมืองฯ
.....	
อนิจจา ดวงจิต พี่ผิดแล้ว	นางน้องแก้วขอโทษอย่าโกรธพี่
เป็นความทู่เสียทำอย่าพาที่	จงแจ้งความตามคดีเถิดขวัญตา
.....	
แล้วตรัสแก่ลูกเล่าว่า เจ้าพ่อ	เจ้าอย่าก่อกรรมผูกน่ะลูกเอ๋ย
มารดาเจ้าโกรธร้ายกระไรเลย	พ่อทรมเซยจงแจ้งแสดงความฯ
.....	
แม่อำภาแก้วพี่ศรีสวัสดิ์	เมื่อแรกพลัดดวงเนตรเหตุไฉน
ขอเชิญโหมงามเล่าให้เข้าใจ	เป็นอย่างไรไปอยู่บุรีมาร
.....	
จึงตรัสตอบบุพเรศจำเรญพักตร	พี่สุดรักมิได้หึงคะนึ่งหวง
ไม่สงสัยแก้วตาสุดดวง	แม้ร่วมทรวงอย่าได้ลุ่มพระเพลิงเลย ...

นิทานคำกลอนของสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๔๗-๒๕๓

จากข้อความข้างต้นท้าวพรหมหัตถ์ต้องการขอโทษนางสุวรรณอำภาและลักษณวงศ์ที่หลงเสน่ห์นางยักษ์จนสั่งให้เพชรฆาตประหารคนทั้งสอง ดังนั้นเพื่อเป็นการแสดงให้นางสุวรรณอำภาและลักษณวงศ์เห็นว่าท้าวพรหมหัตถ์ยังคงมีความรักต่อคนทั้งสองอยู่ สุนทรภู่จึงเลือกใช้คำเรียกขานที่แสดงความรู้สึกรักมาสร้างวาทศิลป์เพื่อให้ท้าวพรหมหัตถ์เรียกนางสุวรรณอำภา ได้แก่ คำว่า **เจ้างามชื่นยอดสร้อยเสนาหา จอมขวัญ ดวงจิต นางน้องแก้ว ดวงเนตร และแม่ร่วมทรวง** และเรียกลักษณวงศ์ว่า **พ่อทรมเซย และเจ้าพ่อ** เพื่อแสดงให้เห็นความรักที่มีต่อทั้งสอง

ตัวอย่างที่ ๒ คำเรียกขานที่แสดงความรู้สึกรักของท้าวอินธุมาศที่มีต่อคงคาประลัย

... ใ้พ่อดวงนัยนาบิดาเอ๋ย	ไม่ควรเลยลูกรักจะหักหาญ
พ่อพรำเลี้ยงรักษาพยาบาล	เจ้าเปรียบปานเหมือนชีวิตของบิดา
หรือแค้นพ่อซื้อไร่นะลูกเอ๋ย	ไม่บอกเลยให้รู้ซึ่งโทษา
เจ้าจะฆ่าพ่อแล้วหรือแก้วตา	หรือปรารถนาสิ่งใดในธานี
จงบอกพ่อขอเถิดไม่ขัดขวาง	เมื่อวาวางขวัญข้าวช่วยเผ่าผี
พระลูกแก้วแววตาอย่ารวี	ให้เสนาราชฎได้รื้อนรณ
.....	
อันดวงจิตคิดแค้นว่าฆ่าพ่อ	เนื้อความข้อนี้ก็แจ้งทุกแห่งหน
พ่อเจ้ารบอัปราในสาชล	แต่เจ้าคนเดียวมาถึงธานี
ก็เพราะพ่อชะลอประโลมเลี้ยง	ในวังเวียงลูกรักเป็นศักดิ์ศรี
เจ้าจึงได้โยธามารวี	พระคุณมีเจ้าจงคิดถึงบิดา ...

นิทานคำกลอนของสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๑๑-๑๒

จากตัวอย่างข้างต้นคงคาประลัยซึ่งเป็นบุตรโอรสที่ท้าวอินธุมาศรับเลี้ยงเป็นโอรสบุญธรรมคิดกบฏเพราะความอาฆาตที่ท้าวอินธุมาศฆ่าบิดาตน ท้าวอินธุมาศจึงพยายามอ้อนวอนให้คงคาประลัยปล่อยตนและนางจันทร์พร้อมกับไม่ทำร้ายข้าราชการบริวาร ในการขอร้องคงคาประลัย สุนทรภู่ได้เลือกให้ท้าวอินธุมาศใช้คำเรียกขานที่แสดงความรักมาเรียกคงคาประลัยเพื่อให้คงคาประลัยเกิดความตระหนักในความรักที่ท้าวอินธุมาศมีให้ คำเรียกเหล่านี้ ได้แก่ คำว่า พ่อดวงนัยนา ลูกรัก แก้วตา ขวัญข้าว พระลูกแก้วแววตา และดวงจิต

๑.๑.๒.๒ คำเรียกขานที่แสดงความรู้สึกรักยกย่อง เป็นคำเรียกขานที่ผู้พูดแสดงให้ผู้ฟังเห็นว่าผู้พูดมีความรู้สึกยกย่องผู้ฟัง และผู้ที่ถูกกล่าวถึง เพื่อทำให้ผู้ฟังเกิดความพึงพอใจ และเป็นการให้เกียรติ คำเรียกขานที่แสดงความรักยกย่องที่พบในวาทศิลป์ของตัวละคร มี ๓ ลักษณะ ได้แก่ คำเรียกขานที่แสดงการยกย่องตามสถานภาพทางสังคม คำเรียกขานที่แสดงการยกย่องการกระทำ และคำเรียกขานที่แสดงการยกย่องลักษณะทางกายภาพ มีรายละเอียดดังนี้

๑.๑.๒.๒.๑ คำเรียกขานที่แสดงการยกย่องตามสถานภาพทางสังคม เป็นคำเรียกขานที่ผู้พูดใช้เพื่อแสดงการยกย่องผู้ฟังหรือผู้ที่ถูกกล่าวถึงโดยยกย่องตามสถานภาพทางสังคมของผู้ฟัง ในการสร้างวาทศิลป์ของสุนทรภู่ที่ปรากฏในนิทานคำกลอนทั้ง ๕ เรื่อง สุนทรภู่ใช้คำเรียกดังกล่าวในหลายสถานการณ์ และหลายจุดมุ่งหมาย ดังตัวอย่างการวิเคราะห์ต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ คำเรียกที่ยกย่องตามสถานภาพทางสังคมของท้าวจตุพักตร์

... ขอ**พระองค์พงศ์พรหมบรมนาถ**

ประทานราชธิดามารศรี

ให้เสกสองครองจังหวัดบุรี

สืบไมตรีตราบสวรรคครไ ...

นิทานคำกลอนของสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๑๐๔

จากข้อความข้างต้นเป็นข้อความในพระราชสาสน์ที่ท้าวอินธุมาศพระบิดาของสิงห์ไกรภพส่งไปถึงท้าวจตุพักตร์พระบิดาของนางสร้อยสุดาเพื่อขอนางสร้อยสุดาให้กับสิงห์ไกรภพ แต่จากการที่สิงห์ไกรภพได้ลอบเป็นชู้กับนางจนนางตั้งครรภ์ และพานางหนี ท้าวจตุพักตร์ได้ตามไปจับนางสร้อยสุดากลับมาได้ทำให้ท้าวจตุพักตร์โกรธเคืองสิงห์ไกรภพมาก ดังนั้นสุนทรภู่จึงเลือกใช้คำเรียกขานที่แสดงการยกย่องตามสถานภาพทางสังคมมาใช้ในพระราชสาสน์ที่ท้าวอินธุมาศส่งให้ท้าวจตุพักตร์ คือ คำว่า “พระองค์พงศ์พรหมบรมนาถ” ทั้งนี้เพราะนอกจากสถานภาพทางสังคมของท้าวจตุพักตร์จะเป็นเจ้าเมืองมารันแล้วยังเป็นพญายักษ์ที่มีเชื้อสายสืบทอดมาจากพระพรหมซึ่งเป็นผู้ให้กำเนิดเทวดาและอสูร ซึ่งคำเรียกขานดังกล่าวอาจจะส่งผลให้ท้าวจตุพักตร์คลายความโกรธเคืองลงได้

ตัวอย่างที่ ๒ คำเรียกขานที่ยกย่องตามสถานภาพทางสังคมของนางอำพันมาลา

... พี่มุ่งหมายมาถวายชีวาวาตม์

พระจอมนาฏกัลยาเมืองกาหลง

ใบตองแทนแผ่นสุวรรณอันบรรจง

จิตจำนงต่างเครื่องบรรณาการ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๖๑

จากข้อความข้างต้นเป็นข้อความที่อยู่ในสาสน์รักที่โคบุตรเขียนให้นกขุนทองนำไปมอบให้แก่นางอำพันมาลา ซึ่งในสาสน์รักนี้ปรากฏการใช้คำเรียกขานนางอำพันมาลาหลายลักษณะ และปรากฏคำเรียกขานที่ยกย่องนางอำพันมาลาตามสถานภาพทางสังคมของนางด้วย ได้แก่ คำว่า “พระจอมนาฏกัลยาเมืองกาหลง” เพราะคำเรียกขานดังกล่าว หมายถึง นางเป็นหญิงงามที่เป็นใหญ่กว่านางงามทั้งหลายในเมืองกาหลงทั้งนี้นางเป็นพระธิดาของเจ้าเมืองกาหลง และโคบุตรต้องการที่จะแสดงให้เห็นว่าโคบุตรยกย่องและให้เกียรตินาง

ตัวอย่างที่ ๓ คำเรียกขานที่ยกย่องตามสถานภาพทางสังคมของนางสุวรรณ

... คลีปทุมอุ้มนางขึ้นวางดัก

แมื่อยอดรัก**ปิ่นสุรางค์**นางสุวรรณ

กุศลเราเคยสมภิรมย์กัน

บุญจึงบันดาลใจให้เจาะจง ...

นิทานคำกลอนของสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๔

จากข้อความข้างต้นพระอาทิตย์ได้กล่าววาทศิลป์เพื่อเกี้ยวพาราสีนางสุวรรณ ซึ่งถึงแม้ขณะที่พระอาทิตย์เกี้ยวพาราสีนางสุวรรณ์นั้นนางจะได้รับผลกระทบจนต้องลงมาจุติในดอกบัวแต่สถานภาพนางของเดิมก็คือนางฟ้า ดังนั้นสุนทรภู่จึงเลือกให้พระอาทิตย์ใช้คำเรียกขานเพื่อยกย่องนางตามสถานภาพทางสังคมแต่เดิมของนางว่า “**ปิ่นสุรางค์**” ซึ่งมีความหมายถึงการที่นางเป็นผู้ที่สูงส่งกว่านางสุวรรณหรือนางฟ้าองค์อื่น ๆ

๑.๑.๒.๒.๒ คำเรียกขานที่แสดงการยกย่องตามการกระทำ เป็นการใช้คำเรียกขานเพื่อยกย่องการกระทำของผู้ฟัง หรือผู้ที่ถูกกล่าวถึงว่าเป็นสิ่งที่ดีและเหมาะสม ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ทั้ง ๕ เรื่อง สุนทรภู่มักใช้คำเรียกขานดังกล่าวมาสร้างวาทศิลป์ ดังตัวอย่างการวิเคราะห์ต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ คำเรียกขานที่แสดงการยกย่องการกระทำของนางรัตน

... ใ้เจ้ายอดมาลัย**แม่ใจบุญ**

มีลืมนคุณมิ่งมิตรอย่าคิดหมาย

ไม่มีทองแหวนแก้วอันแพรวพราว

มีแต่กายพิจะกอดเจ้าแทนคุณ ...

นิทานคำกลอนของสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๗๔

จากข้อความข้างต้นลักษณะวงศ์ต้องการเกี้ยวพาราสีนางรัตนมาเป็นชายาของตน ซึ่งนางรัตนนั้นเป็นนางกนิฐที่ช่วยพานางทิพยเกสรไปหลังจากที่พระฤๅษีละสังขาร ซึ่งในระหว่างใช้วาทศิลป์เพื่อเกี้ยวพาราสีนางรัตนได้ทวงบุญคุณที่นางมีเนื่องจากให้ความช่วยเหลือนางทิพยเกสร ดังนั้นสุนทรภู่จึงเลือกใช้คำเรียกขานที่แสดงการยกย่องการกระทำมาสร้างวาทศิลป์ให้ลักษณะวงศ์ใช้เรียกนางรัตนว่า “**แม่ใจบุญ**” เพื่อให้นางเห็นว่าลักษณะวงศ์ซาบซึ้งในบุญคุณของนางที่มีต่อนางทิพยเกสรและชื่นชมความมีน้ำใจของนาง

ตัวอย่างที่ ๒ คำเรียกขานที่แสดงการยกย่องการกระทำของพระฤๅษีโคดม

...ไม่รู้แจ้งแห่งหนที่เวียนชุก เสี่ยงบุญบุญป่าไม้ไพร่พวง
ถึงสามเดือนโดยทางมากกลางดง จึงถึงองค์จอมเจ้าใจอารี ...

นิทานคำกลอนของสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๓๖๑

จากข้อความข้างต้นจันทโครบต้องการขอเรียนวิชากับพระฤๅษีโคดม ข้อความข้างต้นจันทโครบได้เล่าถึงเหตุการณ์ที่ตนต้องเดินทางออกมาแสวงหาอาจารย์และสุนทรภู่ได้ใช้คำเรียกขานที่แสดงการยกย่องด้านความมีจิตใจโอบอ้อมอารีเพื่อให้พระฤๅษีเกิดความพึงพอใจและเกิดการกระทำตามความคาดหวังของจันทโครบ คือ คำว่า “องค์จอมเจ้าใจอารี”

๑.๑.๒.๒.๓ คำเรียกขานที่แสดงการยกย่องลักษณะทางกายภาพ เป็นคำเรียกขานที่ผู้พูดใช้เรียกผู้ฟังเพื่อแสดงความยกย่องคุณสมบัติอันดีทางร่างกายของผู้ฟัง ซึ่งคำเรียกขานเหล่านี้สุนทรภู่มักใช้สร้างวาทศิลป์เพื่อเกี้ยวพาราสีโดยนำมาใช้ยกย่องความงามของผู้ฟัง ดังตัวอย่างการวิเคราะห์ต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ คำเรียกขานที่แสดงการยกย่องลักษณะทางกายภาพของนางยี่สุ่นสุมาลี

... เจ้าครอกน้อยเนื้อเหลือ นาคเคื่องนักรู้จักขอเผาก็เป็นได้
ฉันเจ้าของนาคาสุมาลัย ยังมีได้เคยเผาก็เข้ามา ...

นิทานคำกลอนของสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๓๑๖

จากข้อความข้างต้นเป็นเหตุการณ์ที่ลักษณวงศ์เข้าไปหานางยี่สุ่นสุมาลีในห้องบรรทมของนางและได้กล่าวเกี้ยวนางซึ่งในตอนนี้นำการกล่าวคำเรียกขานที่แสดงการยกย่องตามสถานภาพทางสังคมของนางประกอบกับยกย่องลักษณะทางกายภาพของนางด้วย คือคำว่า “เจ้าครอกน้อยเนื้อเหลือ” ซึ่งหมายถึงนางเป็นผู้ที่มีเชื้อสายเจ้ามาตั้งแต่เดิมและมีผิวพรรณผุดผ่อง ทั้งนี้เพราะนางเป็นพระธิดาของเจ้าเมืองยุบล

ตัวอย่างที่ ๒ คำเรียกขานที่แสดงการยกย่องลักษณะทางกายภาพของนางสร้อย

สุดา

... แม่เนื้อหอมจอมนางสำอางโฉม	ปลื้มประโลมใจชายไม่หน่ายหนี
แม่น้องแก้วแววตาไม่ปราณี	จะฆ่าตีเสียก็ตามเถิด ทรมว้ย
จะสู้ตายวายว้างในปรางค์รัตน์	ไม่วางหัตถ์ โฉม ยงอย่าสงสัย
จะกอดนุชสุดสวาทจนขาดใจ	จึงจะได้ละวางให้ห่างกายฯ
.....	
หรือบุญน้อยสร้อยสุดามิปราณี	ก็ตามที่เกิดจะ ยุพาพาล
ทำถอยไปให้ห่างเหินนางนึ่ง	กลับอ้อยอิงวิงวอนด้วยอ่อนหวาน
แม่เนื้อหอม ย่อมรู้เรื่องโบราณ	ในนิทานท้าวพระยาทั้งสากล
แม่นบตรีมีมาณพมาสบเนตร	ก็สังเกตเป็นคู่ด้วยกุศล
.....	
พระสวมสอดกอดแอบแนบถนอม	แม่เนื้อหอม จอมมนุษย์สุดจะหา
มิให้น้องต้องพระราชาญา	จะคุ้มพาเหาะไปเสียไพรวัน
.....	
พระว่าพินี้มีตายถึงวายวอด	จะสู้กอด ทรม สงวนนวลหงส์
พลางคลั่งเกล้าเกล้าโฉมนางโฉมยง	ประคององค์คุ้มแอบแนบนิทรา ...

นิทานคำกลอนของสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๖๒-๖๓

จากข้อความข้างต้นเป็นการใช้วาทศิลป์เพื่อเกี่ยวนางสร้อยสุดาของสิงห์ไกรภพ หลังจากทีสิงห์ไกรภพได้กลายร่างจากนกแก้วเป็นมนุษย์และเข้าหานางบนแท่นบรรทม ในการเกี่ยวนางนั้นสิงห์ไกรภพจะต้องทำให้นางเกิดความพึงพอใจมากที่สุด สุนทรภู่จึงเลือกใช้คำเรียกขานที่แสดงความยกย่องด้านคุณสมบัติที่น่าพึงพอใจทางด้านกายภาพของนางสร้อยสุดามาสร้างวาทศิลป์ให้สิงห์ไกรภพเรียกนางหลายคำ ได้แก่ แม่เนื้อหอมจอมนางสำอางโฉม แม่เนื้อหอมจอมมนุษย์สุดจะหา โฉมยง ทรมว้ย ยุพาพาล ทรม สงวนนวลหงส์ ซึ่งทุกคำล้วนเป็นคำที่มีความหมายบ่งบอกให้เห็นว่านางมีลักษณะทางกายภาพที่ดีงาม

๑.๑.๒.๓ คำเรียกขานที่แสดงความรู้สึกไม่พอใจ เป็นการใช้คำเรียกขานที่ใช้เรียกฟังหรือผู้ที่ถูกกล่าวถึงเพื่อแสดงให้เห็นถึงความไม่พอใจ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อทำให้ผู้ฟังเกิดความตระหนักหรือเกรงใจผู้พูดในกรณีที่ผู้พูดเรียกผู้ฟังโดยตรง แต่หากเป็นการเรียกขานผู้ที่ถูกกล่าวถึงการใช้คำเรียกขานในลักษณะนี้มุ่งเร้าให้ผู้ฟังเกิดความรู้สึกเกลียดชัง หรือไม่พอใจผู้ที่ถูกกล่าวถึง ซึ่งคำ

เรียกขานที่แสดงความรู้สึกไม่พอใจเป็นการเรียกขานในลักษณะการตั้งสมญา (ปรีชา ช้างขวัญยืน. ๒๕๔๒:๑๔) สุนทรภู่ใช้คำเรียกขานดังกล่าวนี้เพียงลักษณะเดียวคือเรียกขานผู้ที่ถูกกล่าวถึง ดังตัวอย่างการวิเคราะห์ต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ คำเรียกขานที่แสดงความรู้สึกไม่พอใจนางทาสี

...ธรรมดานารีที่ร่วมผัว
ซึ่งโฉมยงหลงเป็นไปเช่นนี้

ก็มีทั่วดินฟ้าทุกราศี
อิทาสีทุจรัตนันคึกการ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๒๑

จากตัวอย่างข้างต้นพระอรุณต้องการช่วยยักษ์ทั้งสี่ที่ลบล้างโคบุตรไม่ให้ประหารนางอำพันมาลา ในสถานการณ์นี้สุนทรภู่เลือกใช้คำเรียกขานที่แสดงความรู้สึกไม่พอใจมาสร้างวาทศิลป์ให้พระอรุณใช้เรียกนางทาสีว่า “อิทาสีทุจรัตนัน” ซึ่งคำเรียกขานดังกล่าวมีคำว่า “อิ” ซึ่งเป็นคำที่ใช้เพื่อแสดงความรู้สึกไม่พอใจปรากฏอยู่ และมีคำว่า “ทุจรัตนัน” ซึ่งเป็นคำที่บ่งบอกถึงการกระทำที่ไม่เหมาะสมของนางทาสีประกอบด้วย ทั้งนี้การใช้คำเรียกขานดังกล่าวใช้เพื่อประกอบการโยนความผิดให้นางทาสีว่าเป็นต้นคิดในการทำเสน่ห์ให้โคบุตร และนางอำพันมาลาหลงเชื่อจนเกิดเหตุขึ้น ซึ่งแท้จริงแล้วนางทาสีทำตามคำขอของนางอำพันมาลาและเป็นเพียงผู้หาคนมาทำเสน่ห์ให้โคบุตรให้กับนางอำพันมาลาเท่านั้น

ตัวอย่างที่ ๒ คำเรียกขานที่แสดงความรู้สึกไม่พอใจนางละเวงวันฟ้า

... อันฝรั่งลักเป็นข้าศึก
แม้พวกอื่นหมิ่นแสนทั้งแดนไตร
นี่ศัตรูพิษมันคิดคด
เสียโอรสหมดทั้งพระอนุชา

ไม่เคยนึกว่าพระองค์จะหลงไหล
น้องมิได้ขัดขัดพระอัชฌา
ให้เสียยศเสียชาติพระศาสนา
แต่ธิดาเด็กนิตยังคิดซัง ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๑๐๘

จากข้อความข้างต้นเป็นข้อความที่นางสุวรรณมาลีตัดพ้อพระอภัยมณีที่มาหลงเสน่ห์นางละเวงวันฟ้า ซึ่งในการตัดพ้อนั้นนางสุวรรณมาลีต้องการให้พระอภัยมณีรู้สึกตนที่กำลังหลงผิดอยู่ เนื่องจากการที่พระอภัยมณีมาหลงนางละเวงวันฟ้าซึ่งถึงว่าเป็นศัตรู สุนทรภู่ได้เลือกคำว่า

“ศัตรูพิษ” มาสร้างวาทศิลป์เพื่อให้นางสุวรรณมาลีเรียกนางละเวงวันฟ้า ซึ่งคำเรียกว่า “ศัตรูพิษ” เป็นคำเรียกที่นอกจากจะแสดงให้เห็นว่านางละเวงวันฟ้าเป็นศัตรูแล้วยังเป็น “ภูพิช” ที่พร้อมจะแวงกัดพระอภัยมณีได้ทุกเมื่อ

๑.๑.๓ คำเรียกขานที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เป็นคำเรียกขานที่ใช้เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลตามสถานภาพและบทบาทซึ่งแตกต่างจากการใช้คำเรียกขานที่แสดงสถานภาพทางสังคมคือ คำเรียกขานที่แสดงความสัมพันธ์ตามสถานภาพและบทบาทจะเปลี่ยนแปลงไปตามความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟังในแต่ละสถานการณ์ โดยคำเรียกขานที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลนั้นพบในลักษณะสร้างความเป็นเครือญาติ คำเรียกขานตามความสัมพันธ์ที่เคยมีต่อกัน และคำเรียกขานที่แสดงความเป็นพวกเดียวกัน ดังการวิเคราะห์ต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ คำเรียกขานที่แสดงความสัมพันธ์ตามสถานภาพและบทบาทระหว่างโคบุตรและนางมณีสาคร

ปิดทวารบานบังแล้วนั่งไถ่	แล้วปราศรัยชวนนุชสุดสงสาร
เจ้างามเลิศโฉมประโลมลาญ	จะเปรียบปานพุ่มพวงดังดวงจันทร์
เหมือนดวงเดือนแจ่มจรัสศรีมี	เจริญสุขใต้งามนางสุวรรณ
แม่นสวาทแล้วไม่คลาดเคลื่อนคลายวัน	ไม่แรมขวัญเนตรนุชสุดชีวิฯ
.....	
ไฉ่ดวงนุชสุดสายสวาทจิต	สวาทเจ้าหรือจะคิดองขนาง
สวาทน้องอย่าหมองเลยน้องนาง	สวาทโน้นหรือจะร้างสวาทนุช
สวาทไหนหรือจะเปรียบสวาทมิ่ง	สวาทแม่นี่แน่ยิ่งเป็นที่สุด
พิ้วงเขกเป็นเอกอนงค์นุช	อนงค์ไหนมิได้สุดสวาทเรียม
สวาทรักภักดีเป็นที่ยิ่ง	เป็นยอดรักหนักจริงอย่าอายเหนียม
หรืออายพักตร์ว่าพิศศักดิ์ไม่เท่าเทียม	มานั่งแท่นเถิดเรียมจะกล่อมน้อง ฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๘๗-๘๘

จากข้อความข้างต้นโคบุตรต้องการปลอบประโลมให้นางมณีสาครคลายความโกรธเคืองจากการที่ตนพานางอำพันมาลากลับมาเมืองพาราณสีด้วย การใช้คำเรียกขานในสถานการณ์นี้เป็นการใช้คำเรียกขานที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างโคบุตรและนางมณีสาครตามสถานภาพและบทบาทของทั้งสองที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน ซึ่งไม่ใช่สถานภาพทางสังคมที่แท้จริงของโคบุตรซึ่งเป็นกษัตริย์แต่เป็นการใช้คำเรียกขานตามความสัมพันธ์ฉันพี่น้องของทั้งสองที่มีมาแต่เดิม ดังนั้นการเลือกใช้คำเรียก

ขานเพื่อให้โคบุตรใช้โลมนางมณีสาครสุนทรภู่จึงเลือกใช้คำเรียกที่มีความหมายว่า “น้อง” มาให้โคบุตรใช้เรียกนางมณีสาครได้แก่ คำว่า เนตรนุช ดวงนุช น้องนาง น้อง นุช อนงค์นุช ภคินี น้อง และคำเลือกใช้คำเรียกขานแทนตัวโคบุตรด้วยคำที่มีความหมายว่า “พี่” ซึ่งเป็นคำเรียกขานที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลทั้งสอง

ตัวอย่างที่ ๒ คำเรียกขานที่แสดงความสัมพันธ์ตามสถานภาพและบทบาทระหว่างโคบุตรและนางอำพันมาลา

... ใ้พระร่วมโพธิทองของน้องแก้ว
ด้วยเปลี่ยนใจไร้ญาติอนาถมา

เมียดแล้วประทานโทษโปรดเกล้า
พระผ่านฟ้าทางเหินสะเทินไป ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๑๘

จากข้อความข้างต้นนางอำพันมาลาต้องการขอร้องโทษต่อโคบุตรหลังจากที่โคบุตรจับได้ว่านางทำเสน่ห์ ซึ่งความสัมพันธ์ตามบทบาทของโคบุตรกับนางอำพันมาลาแต่เดิมคือ สามีภรรยา แต่ในสถานการณ์นี้ความสัมพันธ์ระหว่างนางอำพันมาลาและโคบุตรเปลี่ยนจากความเป็นสามีภรรยาเป็นผู้ลงโทษและผู้รับโทษ ซึ่งนางอำพันมาลาในฐานะผู้รับโทษจะต้องอ้อนวอนให้โคบุตรให้อภัยนาง ดังนั้นสุนทรภู่ได้เลือกใช้คำเรียกขานมาสร้างวาทศิลป์ให้นางอำพันมาลาเรียกโคบุตรว่า “พระร่วมโพธิทอง” ซึ่งเป็นคำเรียกขานที่แสดงให้เห็นบทบาทของโคบุตรในฐานะสามีของนางเพราะโคบุตรเป็นที่พึ่งพิงของนางและนางก็ไม่มีญาติมิตรที่ไหนนอกจากโคบุตร และย้ำความสัมพันธ์ด้วยการใช้คำเรียกแทนตนเองว่า “น้องแก้ว” และ “เมียด”

ตัวอย่างที่ ๓ คำเรียกขานที่สร้างความสัมพันธ์อันเครือญาติระหว่างยายมาลีกับลักษณวงศ์

... เห็นมาลาอายุปลิดประติษฐ์ร้อย

พระแยมโอรฐ์พจมานไปทันที่

.....

คุณยายจำหลานจนเป็นคนยาก

กับน้องน้อยเวทนาฆ่าช้านาน

.....

เป็นพวงสร้อยสนสับประดับสี

คุณยายนี้ช่างร้อยมาลัยงามฯ

.....

แสนลำบากนุกป้าพนาสาธน์

เยวมาลย์นุชน้องเจ้าหายไป

.....

พระพิงายชักความถามถึงวงศ์
แม่ยายเจ้าหลานจะเล่าก็ใจหาย

จักรพงศ์แจ้งเรื่องจนจบความ
เจียนจะตายอยู่ในป่าพนานาม ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๓๐๑-๓๐๒

จากข้อความข้างต้นลักษณะวงศ์เพ่งพบกับยายมาลีเป็นครั้งแรก แต่ด้วยวัยที่สูงอายุของยายมาลี และลักษณะวงศ์ต้องการฝากตัวขออาศัยอยู่ในกระท่อมของยายมาลี สุนทรภู่ได้เลือกให้ลักษณะวงศ์ใช้คำเรียกขานยายมาลีว่า ยาย เจ้าคุณยาย แม่ยาย ซึ่งเป็นคำเรียกขานที่ต้องการสร้างความสัมพันธ์ฉันเครือญาติโดยมีจุดหมายเพื่อให้ยายมาลีเกิดความเมตตา และเอ็นดู และยอมให้ลักษณะวงศ์อาศัยอยู่ในกระท่อมด้วย

ตัวอย่างที่ ๔ คำเรียกขานที่แสดงความสัมพันธ์ที่เคยมีต่อกันระหว่างพระอภัยมณีและนางมัจฉา

... นางมัจฉานารีของพี่เคย
พี่มาเยือนเพื่อนยากฝากอาลัย

เจ้าทรมเซยอยู่ที่นั่นหรือที่ไหน
สายสุดใจจึงขึ้นมาหาพี่ชาย ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๑๒๔

จากข้อความข้างต้นเป็นข้อความที่พระอภัยมณีกล่าวเกี่ยวนางมัจฉา โดยสุนทรภู่ได้เลือกคำเรียกขานมาสร้างวาทศิลป์ให้พระอภัยมณีเกี่ยวนางมัจฉาหลายลักษณะ แต่เนื่องจากนางมัจฉาเป็นผู้ช่วยพาพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทรมาถึงเกาะแก้วพิสดารและการหลบหนีนั้นเป็นไปด้วยความยากลำบาก ดังนั้นในสถานการณ์นี้สุนทรภู่จึงเลือกใช้คำเรียกขานที่แสดงความสัมพันธ์ที่มีต่อกันมา ให้พระอภัยมณีเรียกนางมัจฉาว่า “เพื่อนยาก” ซึ่งหมายถึง ผู้ที่เคยร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมา

ตัวอย่างที่ ๕ คำเรียกขานที่แสดงความเป็นพวกเดียวกันระหว่างนางอำพันมาลาและนางสาวใช้

... จึงเรียกนางสาวใช้ที่ไว้อึด
นี่แน่เจ้าเรารักกันนะนาง

มานั่งขีดปราคัยมิให้หมาง
ข้าอ้างว่างสุริยวงศ์มาองค์เดียว

เป็นวาสนาคราวชะตานี้ตกอับ
ช่างต่ำต้อยน้อยหน้าไปตาเดียว

แสนอาภัพภวนัยเธอไม่เหลียว
จริงๆ เจียนี่แน่เจ้าจึงเล่ากัน ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๙๑

จากข้อความข้างต้นเป็นการใช้วาทศิลป์ของนางอำพันมาลาเพื่อขอให้นางสาวใช้ช่วยหาคนมาทำเสน่ห์โคบุตร ในการใช้วาทศิลป์ของนางอำพันมาลาสุนทรภู่ได้เลือกใช้คำเรียกขานที่แสดงความเป็นพวกเดียวกันมาให้นางอำพันมาลาใช้เรียกนางสาวใช้เพื่อประกอบการใช้วาทศิลป์ให้ประสบความสำเร็จคำเรียกขานดังกล่าว ได้แก่ คำว่า “เจ้า” ซึ่งเป็นคำเรียกขานที่ไม่ได้แสดงความแตกต่างทางชนชั้นระหว่างคนทั้งสองมากนัก และเลือกใช้คำว่า “เรา” ซึ่งเป็นคำเรียกขานที่แสดงความเป็นพวกเดียวกันมาใช้ด้วย

จากการศึกษาการใช้คำเรียกขานที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลทั้ง ๓ ลักษณะดังกล่าวพบว่าสามารถช่วยสร้างความรู้สึกเป็นมิตรให้เกิดขึ้นระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง ซึ่งสุนทรภู่ได้เลือกใช้คำเรียกขานที่แสดงความสัมพันธ์ของบุคคลในการสร้างวาทศิลป์ในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสมและช่วยให้การใช้วาทศิลป์ประสบความสำเร็จได้ตามความต้องการ

๑.๒ คำแสดงกริยาอาการ และความรู้สึก

คำแสดงกริยาอาการ และความรู้สึก คือ คำที่แสดงให้เห็นกริยาอาการ และความรู้สึกของสิ่งต่างๆ ทั้งคน สัตว์ และสิ่งของ จากการวิเคราะห์วาทศิลป์ของตัวละครในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่พบว่ามีการใช้คำเพื่อแสดงกริยาอาการ ๓ ประเภท ได้แก่ คำแสดงสภาพ คำแสดงอาการ และคำแสดงความรู้สึก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑.๒.๑ คำแสดงสภาพ คือ คำที่ใช้เพื่อแสดงให้เห็นภาพ ลักษณะของสิ่งต่าง ๆ ที่ผู้พูดกล่าวถึง ซึ่งสุนทรภู่เลือกใช้คำแสดงสภาพมาประกอบการสร้างวาทศิลป์เพื่อให้ผู้ฟังได้รับรู้และเข้าใจถึงภาพและลักษณะของสิ่งต่าง ๆ อันจะส่งผลให้เกิดจินตนาการและความรู้สึกคล้อยตามได้ง่ายยิ่งขึ้นโดยนำไปใช้สร้างวาทศิลป์ในสถานการณ์ต่าง ๆ ดังตัวอย่างการวิเคราะห์ต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ คำแสดงสภาพของกลิ่น ความงาม และความหลากหลาย

พระโคบุตรสุริยาผวาวี้ง

พี่เมตตาจึ่งไม่พาเจ้าเดินไพร

แต่น้องน้อยยังห่วงงเป็นห่วงนัก

แม่จงฟังพี่อย่าจาบจ้วง

มาปลอบมึงสมรมิตรพิสมัย

แมย้งไม่เห็นดีเข้าตึ้น

พระทรงศักดิ์เธอจะให้ไปกับฉัน

จะเก็บพรรณนูปผาอำพาพวง

ที่หอมหวานงามหลากหลายมาฝากแม่
พงศ์กระษัตริย์ตรัสล้อแล้วล้อลง

ห้อยพระแกลเล่นสะพรั่งในวังหลวง
สุดาวดวงค่อยขึ้นกลิ่นน้ำตา ฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๔-๒๕

จากข้อความข้างต้นเป็นข้อความที่มาจากการใช้วาทศิลป์ของโคบุตรเพื่อห้ามไม่ให้นางมณีสครตามตนไปประพาสป่า โดยโคบุตรได้กล่าวจูงใจนางมณีสครว่าหากนางยอมที่จะรอตนอยู่ที่เมืองพาราณสีตนจะเก็บดอกไม้ป่ามาฝากนาง ซึ่งในการพรรณนาถึงดอกไม้ป่าเหล่านั้นสุนทรภู่ได้ใช้คำแสดงสภาพกลิ่นและความงามมาใช้ ได้แก่ คำว่า “หอมหวาน” เพื่อแสดงถึงกลิ่นหอมของดอกไม้ป่า คำว่า “งามหลากหลาย” เพื่อแสดงให้เห็นภาพความงามของดอกไม้เหล่านั้น และคำว่า “สะพรั่ง” เพื่อให้เห็นถึงจำนวนของดอกไม้ที่จะนำไปห้อยเล่นว่ามีมากมายและหลากหลาย

ตัวอย่างที่ ๒ คำแสดงสภาพนิสัยที่ไม่ดีของผู้ที่มีจิตอาฆาต

... ใครเกิดมาถ้าจิตนั้นติดปราชญ์
เหมือนเขาเมรุมาศไม่พลาดพลั้ง
ถึงแสนลมที่จะหมายทำลายโลก
ใครเกิดจิตอิจฉาเป็นสามัญ
แม่นนางอยู่ฟูเฟื่องจะเลื่องชื่อ
แม่นมิเชื่อง่ายคำที่รำพัน

ย่อมหมายมาดขันตีเป็นที่ตั้ง
ใครชิงชังเหมือนหนึ่งว่าพายุพาน
ไม่คลอนโยกหนักแน่นเป็นแก่นสาร
สันดานพาลผู้ใดทำกรรมอนันต์
ตลอดลือแหล่งหล้าสุธาสวรรค์
จะเจ็บแค้นแทนกันทำไมมีฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๒๓

ข้อความข้างต้นเป็นข้อความที่มาจากวาทศิลป์ของพระอรุณที่ใช้กล่าวเตือนนางมณีสครให้เห็นว่าการกระทำแบบใดจึงจะเรียกว่าเป็นคนที่มีปัญญา และการกระทำแบบใดเรียกว่าเป็นคนพาล โดยสุนทรภู่เลือกใช้คำว่า “จิตอิจฉา” “สามัญ” และ “สันดานพาล” เพื่อสร้างวาทศิลป์ให้พระอรุณกล่าวถึงลักษณะนิสัยที่ไม่ดีของคนพาลที่มีจิตอาฆาตพยาบาทเพื่อฆ่าและเตือนสติให้นางมณีสครเกิดความละอายใจหากยังไม่ยอมให้อภัยนางอำพันมาลา

ตัวอย่างที่ ๓ คำแสดงสภาพของอากาศ

... พี่เคยเล่นๆ อยู่ด้วยน้องแก้ว จะหักใจไปแล้วเข้าไพร่สัณฑ์
เมื่อยามเย็นก็จะเย็นยะเยือกครัน ใช้นับวันก็จะเปลี่ยวอยู่เดียวกาย ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๗๖

จากข้อความข้างต้นเป็นข้อความที่มาจากการใช้วาทศิลป์ของนางทิพยเกสรในการอ่อนวอนลักษณะวงศ์ไม่ให้ออกตามหาพระมารดา นางทิพยเกสรได้พรรณนาถึงความรู้สึกโดดเดี่ยวของนาง หากลักษณะวงศ์ทิ้งนางไป โดยสุนทรภู่ได้เลือกใช้คำว่า “เย็นยะเยือก” ซึ่งเป็นคำที่แสดงสภาพของอากาศที่หนาวเย็นมากกว่าปกติเพื่อสื่อถึงความอ้างว้างโดดเดี่ยวของนาง

ตัวอย่างที่ ๔ คำแสดงสภาพด้านการสัมผัส

... พี่อุตส่าห์พยายามมาตามน้อง ถึงแทนทองที่บรรทมสมประสงค์
ได้เชยชิม **นิ่มนุ่ม** ได้อุ้มองค์ ถึงปลิดปลงชีวาอย่าอาลัย ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๖๒

จากข้อความข้างต้นเป็นข้อความที่มาจากวาทศิลป์ของสิ่งหึงไกรภพที่ใช้เกี่ยวพานางสร้อยสุดาโดยสิ่งหึงไกรภพได้พรรณนาให้นางสร้อยสุดาได้รับรู้ว่าการที่ตนได้สัมผัสตัวนางแล้วเกิดความรู้สึกเช่นไร สุนทรภู่ได้เลือกใช้คำว่า “นิ่มนุ่ม” มาสร้างวาทศิลป์เพื่อให้สิ่งหึงไกรภพแสดงให้นางสร้อยสุดาเห็นถึงสภาพผิวพรรณที่อ่อนนุ่มของนางสร้อยสุดาที่สิ่งหึงไกรภพได้สัมผัส

ตัวอย่างที่ ๕ คำแสดงสภาพการเคลื่อนไหว

... เอรูกษาเป็น **ระย้าระยับ** กัน ลดาวัลย์ต่างพวงนุปลาไสว
จักระจันพรรณฝูงเรไรไพร เป็นมะไหมะโหระทึกประโคม ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๓๒๑

จากข้อความข้างต้นมาจากวาทศิลป์ของจันทโครบที่ใช้เพื่อเกี่ยวนางโมรา โดยจันทโครบ

ได้พรรณนาถึงธรรมชาติภายในป่าเปรียบเทียบกับสภาพแวดล้อมในพระราชวังเพื่อให้นางโมรา มีความรู้สึกคล้อยตามในสถานการณ์นี้สุนทรภู่ได้เลือกใช้คำแสดงสภาพด้านการเคลื่อนไหว ได้แก่ คำว่า “ระย้าระยาบ” และ “ไสว” มาสร้างวาทศิลป์เพื่อให้จันทโครบใช้ประกอบการพรรณนาเปรียบเทียบสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวในป่าแทนความสุขสบายที่ได้รับเมื่ออยู่ในปราสาทราชวัง โดยคำว่า “ระย้าระยาบ” แสดงการเคลื่อนไหวของต้นไม้ที่พริ้วเสมือนผืนผ้ามา่าน และคำว่า “ไสว” แสดงให้เห็นการพริ้วไหวของ เหล่าดอกไม้

ตัวอย่างที่ ๖ คำแสดงสภาพนิสัยของพระอภัยมณีและนางสุวรรณมาลี

ฝ่ายเสนาฝรั่งได้ฟังตรัส	บ้างทูลขัดจะให้อางขนางหนี
อันรูปทรงองค์พระอภัยมณี	ดูท่วงทีเธอทลายทชาติเจ้าชู้
อนึ่งนางอ้ำเงาเข้าเป็นผัว	เหมือนหญิงชั่วช่างกระไรไม่อดสู
ทั้งลูกเขาเข้าสนิท้าคิดดู	คงเป็นชู้กันเสียแล้วไม่แคล้วเลย ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๔๘

จากข้อความข้างต้นขุนนางได้เตือนให้อุศเรนถอยทัพกลับเมืองลังกาแต่อุศเรนเสียดาบ นางสุวรรณมาลี สุนทรภู่จึงเลือกใช้คำว่า “ทลายทชาติเจ้าชู้” เพื่อสร้างวาทศิลป์ให้พวกขุนนางใช้พูดถึง อุปนิสัยที่ไม่ดีของพระอภัยมณีเรื่องความเจ้าชู้ ซึ่งจะเป็นสาเหตุให้พระอภัยมณีกับนางสุวรรณมาลีมีความสัมพันธ์ลึกซึ้งต่อกันแล้ว และใช้คำว่า “หญิงชั่ว ” เพื่อให้ขุนนางเปรียบเทียบพฤติกรรมของนางสุวรรณมาลีที่อ้างว่าพระอภัยมณีเป็นสามีของนางขณะอยู่ที่เมืองรมจักร โดยการใช้คำดังกล่าวมุ่งให้อุศเรนรู้สึกเกลียดชังพระอภัยมณีและเลิกอาลัยนางสุวรรณมาลี

๑.๒.๒ คำแสดงอาการ คือ คำที่แสดงให้เห็นถึงกริยา และอาการของผู้ฟัง ผู้ที่ถูกกล่าวถึง ผู้พูด และสิ่งต่างๆ ที่ผู้พูดกล่าวถึง สุนทรภู่ได้ใช้คำแสดงอาการมาประกอบการสร้างวาทศิลป์ ดังตัวอย่างการวิเคราะห์ต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ คำแสดงอาการพูดของประชาชนที่มีต่อการกระทำของโคบุตร และคำแสดงอาการในการฆ่าของโคบุตรที่จะกระทำต่อนางอำพันมาลา

... เป็นน้ำเนื้อเชื้อวงศ์ของทรงฤทธิ์	ไม่มีผิดกุมารังพลอยสังขาร
ราษฎรก็จะ ค่อนข้างรรจา	ว่า เช่นฆ่า โอรสอยู่ในครรภ์ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๒๘

ข้อความข้างต้นเป็นข้อความที่มาจากวาทศิลป์ของพระอรุณที่กล่าวเพื่อให้เหตุผลกับโคบุตรว่าเหตุใดตนจึงไม่นำนางอำพันมาลาไปประหารตามคำสั่งของโคบุตร ในข้อความนี้สุนทรภู่เลือกใช้คำแสดงอาการมาสร้างวาทศิลป์ให้พระอรุณใช้ ได้แก่ คำว่า “ค่อนข้างรรจา” เพื่อแสดงถึงเสียงสะท้อนของประชาชนที่มีต่อโคบุตรหากโคบุตรสั่งประหารนางอำพันมาลาขณะที่นางทรงพระครรภ์ เพื่อให้โคบุตรรู้สึกวิตก นอกจากนี้ยังเลือกใช้คำว่า “เช่นฆ่า” ซึ่งเป็นคำที่แสดงให้เห็นถึงการกระทำที่โหดร้ายเพราะเป็นการฆ่าด้วยความโกรธแค้น แทนคำว่า “ฆ่า” เพื่อให้โคบุตรเกิดความรู้สึกผิด

ตัวอย่างที่ ๒ คำแสดงอาการร้องของนางโมรา

... นิจาเจ้าเสาวภาคเส่นหา	จะแก้งฆ่าเรื่อยเสียให้ตัดษัย
ถ้าแม่น้องร้อง อิงคะนิง ไป	เห็นจิตใจพี่เจียนไม่เป็นตัว ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๓๒๓

จากข้อความข้างต้นเป็นวาทศิลป์ของจันทโครบที่เข้กล่าวเพื่อห้ามไม่ให้นางโมราร้องเสียงดังในขณะที่กำลังเกี่ยวนาง โดยสุนทรภู่เลือกใช้คำแสดงอาการด้านการได้ยินได้แก่ คำว่า “อิงคะนิง” ซึ่งเป็นเสียงร้องมีลักษณะดังไปทั่วมาประกอบเพื่อแสดงอาการร้องของนางโมรา

๑.๒.๓ คำแสดงความรู้สึก คือ คำที่ใช้แสดงความรู้สึกของผู้พูด ที่มีต่อสถานการณ์และสิ่งต่าง ๆ พบว่า สุนทรภู่ได้เลือกใช้คำแสดงความรู้สึกมาประกอบการสร้างบทวาทศิลป์ในหลายลักษณะ เช่น เศร้าโศกและทุกข์ใจ สำนึกผิด เห็นใจ รัก อ้างว้าง เฉลิมระอา ฯลฯ โดยมีการใช้ได้เหมาะสมกับจุดมุ่งหมายในการใช้วาทศิลป์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ คำแสดงความรู้สึกผิดของท้าวพรหมทัต

...พรหมทัตตรัสพลางทางสะอื้น	เจ้างามขึ้นยอดสร้อยเสนาหา
ที่สำคัญว่าขวัญเมืองเจ้ามรณา	คิดขึ้นมาก็เสียดายไม่วายวัน
แต่จากเจ้าสองศรีไม่มีสุข	เสวยทุกข์ทนแค้นแสนกระสัน
มิพที่พรากไปจากกัน	พี่รำพันโทษกายไม่วายเลย
.....	
อนิจจาดวงจิตที่ผิดแล้ว	นางน้องแก้วขอโทษอย่าโกรธพี่
เป็นความทู่เสียทำอย่าพาที	จงแจ้งความตามคดีเกิดขัณฑ์ตา
.....	
อันหม่อมจอมเอกองค์พระวงศา	พ้อคิดว่าไม่สบายเขาหน่ายหนี
ไม่รู้ว่าเป็นภักษย์กษัตริย์	บิดานี้ชั่วแล้วเจ้าแก้วตา ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๔๗-๒๕๐

จากข้อความข้างต้นท้าวพรหมทัตต้องการขอโทษนางสุวรรณอำภาและลักษณวงศ์ เพื่อให้ทั้งสองคลายความโกรธเคืองที่ตนหลงเสน่ห์นางยักษ์เป็นเหตุให้สังหารชีวิตนางสุวรรณอำภา และลักษณวงศ์ ดังนั้นเพื่อให้นางสุวรรณอำภาและลักษณวงศ์เห็นว่าท้าวพรหมทัตสำนึกในความผิดที่ ทำลงไปสุนทรภู่จึงเลือกใช้คำแสดงความรู้สึกสำนึกผิดมาสร้างบทวาทศิลป์ให้ท้าวพรหมทัต ได้แก่ คำว่า เสียดาย โทษกาย ผิดแล้ว ขอโทษ และชั่วแล้ว

ตัวอย่างที่ ๒ คำแสดงความรู้สึกสงสารที่พระอภัยมณีมีต่ออุศเรน

พระอภัยใจอ่อนแผ้วอนว่า	ด้วยปรีชาเชิงซัดสัศครุสมาน
มิปรองดองน้องหมายจะวายปราน	พี่สงสารสุดจะทำให้จำตาย
จะขอลตามในน้ำใจเจ้า	จะให้เราทำไฉนดังใจหมาย
ที่โกรธซึ่งจึงจะเบาบรรเทาคลาย	แม้ไม่ตายแต่พองามจะตามใจฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๓๒๖

จากข้อความข้างต้นพระอภัยมณีต้องการปรับความเข้าใจกับอุศเรนในขณะที่อุศเรนพลาด ทำถูกจับมาระหว่างการรบกับเมืองผลึก โดยพระอภัยมณีต้องการให้อุศเรนรู้ว่าพระอภัยมณียังมีความรักใคร่และปรารถนาดีต่ออุศเรนเช่นเดิม ดังนั้นในสถานการณ์นี้สุนทรภู่จึงเลือกใช้คำแสดงความรู้สึก

สงสารเห็นใจมาให้พระอภัยมณีใช้ ได้แก่ คำว่า “สงสาร” เพื่อบอกถึงความรู้สึกที่พระอภัยมณีมีต่ออุศเรนในขณะนั้น

ตัวอย่างที่ ๓ คำแสดงความรู้สึกรักที่พระอภัยมณีมีต่อนางละเวงวันฟ้า

... พี่จจิตติดตามข้ามสมุทร	มาด้วยสุดแสนสวาทปรารถนา
จะถมชลจนกระทั่งถึงลังกา	เป็นสุธาแผ่นเดียวเจียวจริงจริง ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑:๔๒๐

จากข้อความข้างต้นเป็นข้อความที่พระอภัยมณีใช้กล่าวกับนางละเวงวันฟ้าเมื่อพบกันครั้งแรกระหว่างการทำสงคราม และถูกเสน่หานางละเวงวันฟ้าจึงกล่าวเกี้ยวนาง ซึ่งในการกล่าวเกี้ยวนางนั้นสุนทรภู่จึงเลือกใช้คำที่แสดงความรู้สึกรักมาให้พระอภัยมณีใช้ ได้แก่ คำว่า “สุดแสนสวาทปรารถนา” เพื่อบอกถึงความรักที่มีต่อนางละเวงวันฟ้าอย่างท่วมท้น

ตัวอย่างที่ ๔ คำแสดงความรู้สึกอ้างว้างของนางทิพยเกสรเมื่อลักษณะวงศ์จะจากนางไปตามหาพระมารดา

... ที่นี้อยู่คนเดียวจะเปลี่ยวแล้ว	ใครจะเก็บดอกแก้วให้ฉันนี้
ถึงพวงงามก็จะงามอยู่ตามที่	ตั้งแต่นี้จะร่วงลงโรยรา
.....	
พี่เคยเล่นๆ อยู่ด้วยน้องแก้ว	จะหักใจไปแล้วเข้าไพร่สัดนั้
เมื่อยามเย็นก็จะเย็นยะเยือกครัน	ไฉนวันก็จะเปลี่ยวอยู่เดียวกาย ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๗๕-๑๗๖

จากข้อความข้างต้นเป็นวาทีศิลป์ของนางทิพยเกสรที่ใช้ซ่อนนวลไม่ให้ลักษณะวงศ์ออกตามหาพระมารดา ซึ่งในการซ่อนนวลของนางนางต้องทำให้ลักษณะวงศ์รับรู้ถึงความรู้สึกของนางเพื่อจะให้เกิดความสงสารจนเลิกลืมนึกที่ออกตามหาพระมารดา ดังนั้นสุนทรภู่จึงเลือกใช้คำแสดงความรู้สึกอ้างว้างมาสร้างบทวาทีศิลป์ให้นางใช้ซ่อนนวลลักษณะวงศ์ ได้แก่ คำว่า “เปลี่ยว” เพื่อแสดงความรู้สึกอ้างว้างของนางทิพยเกสร

ตัวอย่างที่ ๕ คำแสดงความรู้สึกเอือมระอานางมณีสาครและพระอรุณของโคบุตร

ดูตุ๋ว่าแล้วยังไม่ฟังว่า
ดวงมณีที่พี่ให้เอาไว้เซย

ทั้งข้าวปลาก็ได้ที่ไหนเสวย
อย่าไปเลยโฉมตรูอยู่พารา ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๔

จากตัวอย่างข้างต้นโคบุตรต้องการออกประพาสป่าแต่นางมณีสาครและพระอรุณจะขอติดตามไป โคบุตรจึงได้ห้ามแต่ทั้งสองไม่เชื่อฟัง สุนทรภู่จึงเลือกใช้คำว่า “ดูตุ๋” ซึ่งเป็นคำที่แสดงความรู้สึกเอือมระอามาให้โคบุตรใช้เพื่อแสดงความรู้สึกของโคบุตรที่เอือมระอานางมณีสาครและพระอรุณที่ไม่เชื่อฟังตน

ตัวอย่างที่ ๖ คำแสดงความรู้สึกจริงใจของพราหมณ์ทั้งสาม

... อันลูกเมียก็ไม่มีฟ้าผีเกิด
แม่นได้มีที่พึ่งพอฝากกาย

ประดักประเดิดโดยจันทองขนขวาย
ตัวไม่ตายก็ไม่ทิ้งจริงจริงเจียว ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๓๓

จากข้อความข้างต้นเป็นข้อความที่พราหมณ์ทั้งสามกล่าวเพื่อยืนยันให้นางผีเสื้อกิ้งก่าเชื่อว่พวกเขาตนนั้นยังไม่มีลูกเมีย ซึ่งในการแสดงความบริสุทธิ์ใจของพราหมณ์ทั้งสามสุนทรภู่ได้เลือกใช้คำสบถซึ่งเป็นคำที่แสดงถึงความรู้สึกจริงใจในลักษณะการใช้สิ่งศักดิ์สิทธิ์มาประกอบ ได้แก่ คำว่า “ฟ้าผี” มาประกอบการสร้างวาทศิลป์

๑.๓ คำทั่วไป

คำทั่วไป คือ คำที่ใช้เรียกแทนสิ่งต่าง ๆ โดยทั่วไป และเป็นคำที่ใช้สร้างเนื้อหาส่วนใหญ่ในการพูดโดยการใช้คำเหล่านี้สุนทรภู่ได้ใช้โดยคำนึงถึงสถานภาพทางสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง และจุดมุ่งหมายในการพูด ซึ่งมีการใช้ ๓ ลักษณะ ดังนี้

๑.๓.๑ คำสามัญ เป็นคำที่ใช้โดยไม่ต้องแปลความหมาย คำสามัญจะใช้โดยคำนึงถึงสถานภาพของผู้ฟัง ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง จุดมุ่งหมายในการพูด และเนื้อหาในการพูดโดยมีการใช้แตกต่างกันไปดังนี้

๑.๓.๑.๑ การใช้คำสามัญโดยคำนึงถึงสถานภาพและความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง ซึ่งคำสามัญส่วนใหญ่จะใช้ในกรณีที่ผู้ฟังเป็นบุคคลธรรมดาหรือหากมีสถานภาพสูงแต่

มีความสัมพันธ์กันอย่างไรใกล้ชิดก็จะปรากฏการใช้คำสามัญเช่นกัน นอกจากนี้ยังนำมาใช้ในกรณีที่ไม่มีคำราชาศัพท์ใช้เพื่อให้เหมาะกับผู้ฟังที่อยู่ในสถานภาพกษัตริย์ ดังตัวอย่างการวิเคราะห์ต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ คำสามัญที่พราหมณ์ทั้งสามใช้เกี่ยวนางผีเสื้อกิ้งก่า

... หม่อมทั้งสี่นี้หรือชาตระลาการ	เมื่อเย็นวานนี้ให้พาฉันมาคุม
เขาฟ้องหาว่ากระไรไม่ได้ถาม	ให้คุมความร้อนใจดังไฟสุ่ม
ทั้งอดนอนยังรุ่งด้วยยุงชุม	ท่านผู้คุมเล็กก็ร้ายทั้งยายตา
แต่เข้าตรู่ชู่เชียวจะเขี่ยนขับ	มากำกับกรำรากให้ถากหญ้า
ความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยตัวทั่วกายา	สู้อุตส่าห์ทำไปทั้งไม่เคย
สารพัดจะไม่มีบุญหรือมาก	ความเปรี้ยวปากเหลือแหล่แม่คุณเอ๋ย
ไม่เมตตาอาหารกรรมแต่จำเลย	ยังไม่เคยพบเห็นเพ็งเป็นความ
มาหยุดยั้งนั่งนี้หนอยเถิดหม่อม	ฉันแสนตรอมตรมใจจะได้ถาม
กรุณาปราณีกับชีพราหมณ์	อย่ามีความกินแห่งแครงวิญญูณณ์ ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๓๑

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้เลือกให้พราหมณ์ทั้งสามใช้คำสามัญซึ่งมีความสุภาพในการพูดเพื่อเกี่ยวนางผีเสื้อกิ้งก่าเพื่อให้เหมาะสมกับสถานภาพทางสังคมของพวกนางเพราะถึงแม้นางผีเสื้อกิ้งก่าจะเป็นชาววังแต่ก็มีสถานภาพเป็นบุคคลธรรมดา

ตัวอย่างที่ ๒ คำสามัญที่บาทหลวงใช้แนะนำให้มั่งคลาไปชิงโคตรเพชร

ฝ่ายองค์พระมิ่งคลาปรีชาฉลาด	ก็มกราบาทหลวงถามถึงความหลัง
ท่านขรัวครูผู้เฒ่าเล่าให้ฟัง	แต่คราวครั้งเจ้าลังกาครองธานี
ขอลูกสาวเจ้าปลิกให้ลุงเจ้า	ถึงเดือนเก้าไปวิวาห์มารศรี
เขากลับให้เสียกับพระอภัยมณี	ลูงไปตีเมืองกับตาเขาฆ่าตาย
แม่จึงต้องครองวังแต่ยังสาว	พี่รูนรารบพุ่งอยู่ใจหาย
พ่อเจ้ามารวาททั้งพี่ชาย	ฆ่ากันตายดาบดินนั้บหมื่นพัน
นางวันพาพาไปสู้รบ	หลายตลบเหลือการเจียวหลานขวัญ
เขาลอบลักรักใคร่จนได้กัน	กูไม่ทันรู้ด้วยแทบม้วยมรณ
มาอยู่วังทั้งอาเชษฐาเจ้า	แต่ว่าเขาไม่ฟังกูสั่งสอน
อันเนนเพชรเจ็ดสีที่นคร	เกิดด้วยก้อนเก็กแก้วดูแววไว
เมื่อลูกสาวเจ้าพารากะระเวก	เอาเพชรเอกออกจากหินแผ่นดินไหว
จึงเมืองเราเศร้าหมองเสียของไป	เขาเอาไว้เมืองเขาเกิดเนาวรัตน์

ถ้าแม่หลานผ่านพาราลังกาแล้ว
กลับมาไว้ได้อุดมโสมนัส

คิดคืนแก้วโคตรเพชรอันไตรจรัส
ให้สมบัติมั่งคั่งในลังกา ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๓๒๘-๓๒๙

จากข้อความข้างต้นบาทหลวงได้เล่าเหตุการณ์ในครั้งเกิดศึกระหว่างเมืองผลึกและเมืองลังกาให้มังคลาฟังพร้อมกับเสนอแนะให้มังคลาไปทวงโคตรเพชรมาจากเมืองการะเวก ในการใช้วาทศิลป์ของบาทหลวงข้างต้นจะเห็นได้ว่าสุนทรภู่ให้บาทหลวงใช้คำสามัญพูดกับมังคลาเกือบทั้งหมด ยกเว้นคำว่า “เชษฐา” ซึ่งเป็นคำราชาศัพท์ที่ใช้เรียกสินสมุทร ทั้งนี้เป็นเพราะบาทหลวงมีความสัมพันธ์กับมังคลาในฐานะอาจารย์ และศิษย์ซึ่งมีความสนิทสนมกันอีกทั้งบาทหลวงก็เป็นผู้นำทางศาสนาที่บุคคลทั่วไปในเมืองลังกาแม่แต่กษัตริย์ก็ให้ความเคารพนับถือ

๑.๓.๒ คำศัพท์ คือ คำที่ต้องมีการแปลความจึงจะเข้าใจความหมายของคำ การสร้างวาทศิลป์ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ทั้ง ๕ เรื่อง สุนทรภู่ใช้คำศัพท์สร้างวาทศิลป์โดยคำนึงถึงสถานภาพของบุคคล โดยสุนทรภู่จะเลือกใช้คำศัพท์ในกรณีที่ผู้ฟังเป็นบุคคลที่อยู่ในสถานภาพสูง เช่น วงศ์กษัตริย์ ผู้ที่มีกำเนิดพิเศษ ฯลฯ นอกจากนี้การใช้คำศัพท์ยังพบมากในการใช้วาทศิลป์เพื่อเกี่ยวพาราสี ดังตัวอย่างการวิเคราะห์ต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ คำศัพท์ที่ศรีสุวรรณใช้เขียนสวาทเกี่ยวนางเกษรา

ในสารศรีสุวรรณวงศ์พงศ์กษัตริย์
สวาทหวังพระธิดาวิลาวัณย์
พยายามข้ามมหามหรณพ
มาอาศัยในสวนอุทยาน
เผอิญให้โสมงามทราชมสวาท
พี่ยลยอดเขาวเรศเกษรา
ประไพพริ้มนิ่มน้อยกลอยสวาท
เสด็จกลับลับไปให้รัญจวน
ด้วยยามยากจากเมืองมามุ่งหมาย
ครั้นเดือนดับลับเหลี่ยมเมรุไกร
เหมือนอกฟี่ที่แสนเสน่หฺนุช
ถ้าได้ดวงดอกไม้สาลิลอย
จึงแต่งสารเสี่ยงทายถวายแหวน
ถ้าแม่นมาตรชาติก่อนเป็นคู่เคย

บุรืรัตนมหาสุวรรณค
ผู้เดินด้นดงแดนแสนกันดาร
หวังประสพบรรณสุขสุดสงสาร
บุญบันดาลดลจิตพระธิดา
มาประพาสชมพรรณนุปผา
ช่างโสภานิมน่องละอองนวล
ดั่งนางในไกรลาสมาเล่นสวน
เฝ้าอักวอนอาวรณ์รื้อนฤทัย
ดังกระต่ายเต้นแลดูแซ่ไข
โอ้อาลัยเหลือแลชะงัดคอย
เห็นสูงสุดที่จะได้สิ่งใดสอย
ก็จะคอยประคองนวลสงวนเซย
ใบตองแทนแผ่นทองพระน่องเอ๋ย
ขอให้เผยพจนารถประภาษมา

แม่นแม่ไม่อนุกุลสูญสวาท	เห็นสิ้นชาติซึ่งวังจะสังขาร
จะเอากรุงมัจฉาครา	เป็นป่าช้าสุ่มเพลิงเชิงตะกอน
ขอเชิญขุนบุตรปราณีนอง	อย่าหม่นหมองหมางรักในอักษร
ช่วยที่ขอตอบด้อยสุนทรวอน	ให้ว้ายร้อนที่วิตกในอกเอ๋ย ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๕๐

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นข้อความในสารรักที่ศรีสุวรรณส่งให้นางเกษรา ซึ่งข้อความในสารจะปรากฏการใช้คำศัพท์ที่ต้องแปลความ ได้แก่ บุรี วิลาวัณย์ มหามหรณพ พรรณบุผา ฤทัย โสภา พจนารถประภาษ อนุกุล และสังขาร ทั้งนี้เป็นเพราะจุดมุ่งหมายของสารนั้นเป็นสารเพื่อฝากรัก การใช้คำจึงต้องมีความประณีตเพื่อสร้างความประทับใจให้กับผู้อ่าน และศรีสุวรรณและนางเกษรา ต่างก็มีสถานภาพสูง คือ เป็นพระโอรสและธิดาภคินี

ตัวอย่างที่ ๒ คำศัพท์ที่พระอภัยมณีใช้เกี่ยวนางละเวง

พระสวมสอดกอดแอบแนบถนอม	งามละม่อมแม้อย่าหมองเลยน้องเอ๋ย
สักแสนปีมิได้ร้างให้ห่างเขย	ไม่ละเลยลืมหัดดีปฏิญาณ
ถึงม้วยดินสิ้นฟ้ามหาสมุทร	ไม่สิ้นสุดความรักสมัคสมาน
แม้เกิดในใต้ฟ้าสุธาธาร	ขอพบพานพิศวาสไม่ว่างคลาคลา
แม้เนือเย็นเป็นห้วงมหรณพ	พี่ขอพบศรีสวัสดิ์เป็นมัจฉา
แม่นเป็นบัวตัวพี่เป็นภุมรา	เซยผกาโกสุมปทุมทอง
เจ้าเป็นถ้ำอำไพขอให้พี่	เป็นราชสีห์สมสู่เป็นคู่สอง
จะติดตามทราชมวงวนนวลละออง	เป็นคู่ครองพิศวาสทุกชาติไป
เป็นสัจจหวังจิตสนิทถนอม	งามละม่อมมิ่งขวัญอย่าหวนไหว
จงโอนอ่อนผ่อนตามความอาลัย	ให้ชื่นใจเสียรู้แล้วเกิดแก้วตา ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๘

จากข้อความข้างต้นเป็นส่วนหนึ่งของวาทศิลป์ที่พระอภัยมณีใช้เกี่ยวนางละเวงวันฟ้า หลังจากที่ได้ออกจากที่คุมมาพบนาง ซึ่งจากข้อความข้างต้นจะพบว่าสุนทรภู่ได้เลือกใช้คำศัพท์มาประกอบการสร้างวาทศิลป์ให้พระอภัยมณีให้สัจยสัญญาว่าจะรักนางละเวงวันฟ้าตลอดไป ได้แก่ คำว่า ปฏิญาณ สุธาธาร มหรณพ มัจฉา ภุมรา ผกาโกสุมปทุมทอง อำไพ ทั้งนี้ก็เพื่อให้เหมาะสมกับจุดมุ่งหมายคือเกี่ยวพาราสีซึ่งจะต้องสร้างความประทับใจให้กับผู้ฟัง

การใช้คำศัพท์จึงมิได้เป็นไปเพื่อการหลอกลวง หรือสร้างความไพเราะในการอ่านเท่านั้น แต่เป็นการแสดงให้เห็นถึงจุดมุ่งหมายของผู้ส่งสารที่ต้องการเน้นความด้วยการใช้คำศัพท์ที่หลากหลาย แต่ยังคงความหมายเดิม เพื่อสร้างความประทับใจให้กับผู้ฟัง

๑.๓.๓ คำราชาศัพท์ โดยทั่วไปคือคำที่ใช้กับผู้ที่อยู่ในสถานภาพกษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างจากบุคคลธรรมดา แต่การสร้างวาทศิลป์ของสุนทรภู่ในนิทานคำกลอนทั้ง ๕ เรื่อง นอกจากสุนทรภู่จะเลือกใช้คำราชาศัพท์กับตัวละครที่มีสถานภาพสูงคือ กษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ แล้วผู้ที่มีกำเนิดพิเศษที่แตกต่างจากบุคคลธรรมดา และผู้ทรงศีลก็ปรากฏการใช้คำราชาศัพท์ด้วยเช่นกัน ดังตัวอย่างการวิเคราะห์ต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ คำราชาศัพท์ที่ขุนนางใช้ในการเตือนให้อุศเรนถอยทัพ

ฝ่ายฝรั่งพ่วงานาสงสาร	ต่างกราบกรานตรีกตรองแล้วร้องให้
ว่า พระองค์ ก็ทรงฤทธิไกร	เคยเป็นใหญ่กว่ากษัตริย์ขัตติยา
ได้ ปกเกล้า ชาวเกาะลังกาหิปี	ให้รอดชีพชุบเลี้ยงไม่เคียดสา
มาครั้งนี้ดีทัพอัปรา	จนสาตราต้อง พระขงษ์ องค์โอรส
ข้าทั้งหลายตายเสียดีกว่าอยู่	จะรบสู้ในไม่คิดชีวิตหมด
ซึ่งทรงฤทธิคิดแค้นจะแทนทด	ขอเจียดคงการก่อนได้ผ่อนปรน
ด้วยเราน้อยถอยทั้งกำลังทหาร	จะทำการไม่ถนัดเห็นขัดสน
ทั้ง ประชวร ควรระงับให้กลับพล	ไปสิงหลเกาะลังการัก ษาองค์
ให้แผลหายภายหลังจึงเกณฑ์ทัพ	มารบสับเลือดเนื้อไม่เหลือหลง
จะหนีไปไหนพ้น บาทบงส์	เขาก็คงไปนครคอยรอนราญ
จะสงครามตามดีบัดนี้เล่า	เหมือนโอดเขลาเชโกด้วยไวยาร
ขวยเพลียงพล้ำซ้ำร้ายเสียดาการ	จง โปรดปราน กลับหลังไปลังกาฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๔๘

จากข้อความข้างต้นเป็นการใช้วาทศิลป์ของขุนนางเมืองลังกาโดยมีจุดประสงค์จะเตือนให้อุศเรนถอยทัพกลับเมืองลังกาเนื่องจากอุศเรนถูกยิงที่ขาในขณะที่ต่อสู้กับทัพเมืองผลึก ด้วยสถานภาพของอุศเรนที่เป็นโอรสกษัตริย์สุนทรภู่จึงเลือกใช้ขุนนางเมืองลังกาใช้คำราชาศัพท์ประกอบการพูดเพื่อเตือนอุศเรน คำเหล่านี้ได้แก่ คำว่า พระองค์ ทรงฤทธิไกร ปกเกล้า พระขงษ์ ประชวร รักษาองค์ บาทบงส์ และโปรดปราน

ตัวอย่างที่ ๒ คำราชาศัพท์ที่จันทโครบใช้กล่าวถึงพระฤๅษีโคดม

... ทำขยับกายาจะคลาไคล	ภวนัยกุมกรนางกัลยา
เจ้าจะด่วนไปไหนมาไม่	ไม่รักพี่ดอกฤๅยอดเสนาหา
พระฤๅษีมีญาณ ประทาน มา	จำเพาะว่าเจียวฤๅเจ้าจะยอมใจ
อัน พระองค์ทรงศักดิ์ เป็นนักสิทธิ์	เมื่อผิดกิจท่านจะสั่งอย่างไรได้
อันเรื่องรักก็ประจักษ์อยู่เต็มใจ	ผู้ใดใครจะไม่ร่วมประเวณี...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๓๒๒

จากข้อความข้างต้นจันทโครบได้กล่าวอ้างถึงพระฤๅษีโคดมเพื่อให้นางโมรายอมรับว่านางเป็นคู่ครองของจันทโครบที่พระฤๅษีโคดมประทานมา ซึ่งในการกล่าวถึงพระฤๅษีโคดมนี้สุนทรภู่ได้เลือกใช้คำราชาศัพท์มาสร้างวาทศิลป์ให้จันทโครบเรียกฤๅษีโคดมว่า “พระองค์ทรงศักดิ์” และใช้คำว่า “ประทาน” เพื่อแทนคำว่า “ให้”

ตัวอย่างที่ ๓ คำราชาศัพท์ที่ลักษณวงศ์ใช้กับนางทิพยเกสร

โอ้เจ้า พัทธร จันทรเปล่งเพิงจรัส	เป็นความสัจที่ไม่แก้งแงลงไข
อนงค์อื่นหมิ่นนางอยู่ปรางคิโน	ไม่ชอบใจแล้วก็เฉยให้เลยชัง ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๗๗

จากข้อความข้างต้นผู้ฟังคือนางทิพยเกสรเป็นนางผู้มีกำเนิดพิเศษคือกำเนิดจากดอกไม้และเป็นบุตรเลี้ยงของพระฤๅษี จุดมุ่งหมายในการใช้วาทศิลป์ของลักษณวงศ์ต้องการจะขอโทษนางที่มารับนางช้าและเกียวกานาง สุนทรภู่ได้เลือกใช้คำศัพท์และปรากฏการใช้คำราชาศัพท์เพื่อสร้างวาทศิลป์ให้ลักษณวงศ์ใช้ ได้แก่ คำว่า “พัทธร”

๒. การสรรความ

คือ การเลือกใช้สำนวน โวหาร และภาพพจน์มาประกอบการสร้างวาทศิลป์เพื่อทำให้วาทศิลป์มีความไพเราะราบรื่น และสื่อความได้ตรงตามความต้องการ

๒.๑ สำนวน

สำนวน หมายถึง การใช้คำในลักษณะไม่กล่าวโดยตรง แต่กล่าวอย่างหนึ่งแต่ให้มีความหมายอีกอย่างหนึ่งโดยผู้ฟังต้องอาศัยการเปรียบเทียบและตีความช่วยให้เข้าใจความหมายจากการวิเคราะห์วาทศิลป์ของตัวละครพบว่าสุนทรภู่ได้เลือกนำสำนวนมาใช้ประกอบการสร้างบทวาทศิลป์ ๒ แบบ คือ สำนวนเดิม และสำนวนใหม่ที่ดัดแปลงมาจากสำนวนเดิม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑.๑ การใช้สำนวนเดิม มีการใช้ ๒ ลักษณะ คือ การใช้แทนคำพูดทั้งหมดโดยตรง และใช้ในลักษณะเปรียบเทียบ มีรายละเอียดดังนี้

๒.๑.๑.๑ การใช้แทนคำพูดทั้งหมดโดยตรง เป็นการยกสำนวนขึ้นมากล่าวเพื่อประกอบการพูดอย่างทันทีทันใดเพื่อใช้เทียบแทนความหมายของคำพูดทั้งหมดที่ผู้พูดต้องการจะกล่าวกับผู้ฟังเป็นประโยชน์ในการยื่นข้อความ ซึ่งการใช้สำนวนในลักษณะนี้ผู้ฟังจะต้องทำความเข้าใจความหมายของสำนวนด้วยการตีความการเปรียบเทียบโดยอาศัยประสบการณ์ทางภาษาของตนเอง ซึ่งสุนทรภู่ใช้สำนวนในลักษณะดังกล่าวดังตัวอย่างการวิเคราะห์ต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ พรหมณ์ทั้งสามเกี่ยวนางผีเสื้อ

... พรหมณ์น้อยนี้คืนก้อย่าพัก
จริงนะหม่อมยอรู้อยู่เต็มใจ

ถึงเอาพร้าคัดปากไม่อย่าไหว
อย่าสงสัยเสียเปล่าเปล่าไม่เข้ายา ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑ : ๓๒

ในสถานการณ์ที่สุนทรภู่ใช้สำนวน “พร้าคัดปากไม่ออก” เพื่อให้พรหมณ์ทั้งสามอธิบายอุปนิสัยและลักษณะการพูดของศรีสุวรรณ เพื่อยืนยันกับนางผีเสื้อทั้งสี่ว่าศรีสุวรรณไม่มีทางที่จะไปเกี่ยวนางกระเจงได้เพราะเป็นคนไม่ค่อยพูด สุนทรภู่สามารถเลือกใช้สำนวนดังกล่าวได้ตรงตามความหมาย และเหมาะสมกับบริบทของสถานการณ์ ซึ่งความหมายของสำนวนดังกล่าวตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ (๒๕๓๘: ๕๘๒) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “นิ่ง, ไม่ค่อยพูด, ไม่ช่างพูด” การใช้สำนวนดังกล่าวสุนทรภู่ใช้ในลักษณะของการยื่นข้อความ

ตัวอย่างที่ ๒ นางสาววรรณมาลีปลอบใจนางละเวงวันฟ้า

สุมาลีพี่นางไม่ห่างน้อง
ปลอบวันฟ้าว่าแม่คุณอย่ารุ่มรวย

เคียดประคองร้องไห้ทุกข์หาย
ตีตัวตายก่อนไข้ก็ไม่ควร ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๔๕๑

ในสถานการณ์นี้นางละเวงวันฟ้าโศกเศร้าเมื่อเห็นเมืองลังกาถูกเผา นางสาววรรณมาลีจึงปลอบให้นางคลายความโศกเศร้าโดยชี้ให้เห็นว่าการกระทำของนางละเวงวันฟ้านั้นเป็นการ “ตีตัวตายก่อนไข้” ซึ่งหมายถึง “กังวลทุกข์ร้อนหรือหวาดกลัวในเรื่องที่ยังไม่เกิดขึ้น” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๒๕: ๓๕๐) ซึ่งการใช้สำนวนดังกล่าวนางสุวรรณมาลีไม่ได้อธิบายความหมายให้นางละเวงวันฟ้าเข้าใจแต่อย่างใดแต่ให้นางตีความเอง ซึ่งสุนทรภู่ได้เลือกใช้สำนวนดังกล่าวได้อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับการกระทำของนางละเวงวันฟ้า

ตัวอย่างที่ ๓ นางละเวงวันฟ้าหว่านล้อมโจรป่าไม่ให้ทำร้ายนาง

นางฟังคำจำวนด้วยอ่อนหวาน
ซึ่งทำผิดกิจการแต่ก่อนไร
อันต้นร้ายปลายดีไม่มีโทษ
จะเที่ยวปล้นคนกินเหมือนสิ้นแกน

น้องว่าขานตามตรงอย่าสงสัย
ถ้าแน่นได้ความชอบก็ตอบแทน
เป็นประโยชน์ยาวยืนอยู่หมื่นแสน
ถึงมาตรแน่นมีทรัพย์ก็อภัย ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๔๓๓

ในสถานการณ์นี้สุนทรภู่เลือกสำนวน “ต้นร้ายปลายดี” ในลักษณะการใช้แทนความหมายที่นางละเวงวันฟ้าต้องการจะโน้มน้าวโจรป่าโดยตรงให้โจรป่าเข้าใจว่าถึงแม้โจรป่าจะเคยทำความผิดใด ๆ มาก่อนแต่หากกลับใจมาทำความดีด้วยการช่วยเหลือนางละเวงวันฟ้าก็จะได้รับความดีความชอบตอบแทน ซึ่งความหมายที่สุนทรภู่ต้องการใช้จากสำนวนนี้สอดคล้องกับการให้ความหมายในพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ (๒๕๓๘: ๓๑๖) ว่า “ตอนแรกประพฤติตัวไม่ดี แต่ภายหลังกลับสำนึกตัวได้แล้วประพฤติดีตลอดไป, ตอนต้นไม่ดีไปดีเอาตอนหลัง”

ตัวอย่างที่ ๔ ครูสุริยันเตือนให้วายุพัฒน์ยอมรับนางศศิธรเป็นชายา

...จนเกิดพ่อก็ประเสริฐมาเกิดเจ้า	เดี๋ยวนี้เล่ายากี่มารักษาหลาน
อย่ารังเกียจเกลียดเมียจะเสียการ	จงคิดอ่านหว่านพืชให้ยี่ดยืน ...

พระอภัยมณี เล่ม ๓: ๔๙

ในสถานการณ์นี้ครูสุริยันต้องการเตือนให้วายุพัฒน์คิดถึงผลประโยชน์ที่จะได้รับการได้นางศศิธรเป็นชายา ดังนั้นสุนทรภู่จึงเลือกใช้สำนวน “หว่านพืชหวังผล” ซึ่งหมายถึงการกระทำที่หวังให้เกิดประโยชน์ในภายหน้ามาใช้เพื่อแทนคำพูดที่ครูสุริยันต้องการจะให้วายุพัฒน์คิดถึงการณ์ ภายหน้า แต่ในสถานการณ์นี้สุนทรภู่ให้ครูสุริยันใช้สำนวนนี้เพียงย่อๆ คือใช้เพียง “หว่านพืช” เท่านั้น แต่ผู้ฟังก็สามารถที่จะเข้าใจความหมายได้เพราะเป็นสำนวนที่มีใช้กันมาแต่เดิม

ตัวอย่างที่ ๕ พราหมณ์ทั้งสามหว่านล้อมให้ศรีสุวรรณเกี้ยวนางเกษรา

เจ้าพราหมณ์อ้อมพ้อมพรายปิปรายตอบ	พ่อว่าชอบอยู่มิใช่จะไหลหลง
ซึ่งเกิดความหมายเลี่ยนเพราะชื่อตรง	จึงต้องบงด้วยนามตามตำรา
อันหนึ่งพ่อนอเนื้อเชื้อกษัตริย์	จากสมบัติมาล้าปากยากหนักหนา
แม่นองค์พระบุตรีมีเมตตา	ได้พึงพาแต่พอฟ่อนที่ร่อนรน ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๓๕

ในสถานการณ์นี้ศรีสุวรรณปฏิเสธที่จะกระทำตามคำแนะนำของพราหมณ์ทั้งสามที่ต้องการให้ศรีสุวรรณเกี้ยวนางเกษราพระธิดาของเจ้าเมืองรมจักรทำให้พราหมณ์ทั้งสามต้องใช้วาทศิลป์หว่านล้อมศรีสุวรรณให้เปลี่ยนใจโดยสุนทรภู่ได้นำสำนวน “นามหยอกเอาหนามบ่ง” มาใช้อ้างอิงให้ศรีสุวรรณยอมรับคำแนะนำ โดยมุ่งที่จะแสดงให้เห็นว่าการที่ศรีสุวรรณต้องมาถูกคุมขังเป็นเพราะถูกกล่าวหาว่าไปเกี้ยวนางชาววัง ดังนั้นศรีสุวรรณก็ควรทำเช่นนั้นตอบแทนแต่เป็นการเกี้ยวนางเกษราพระธิดาเจ้าเมืองแทน โดยความหมายของสำนวนดังกล่าวมีความหมายเหมาะสมกับสถานการณ์นี้ คือ “ตอบโต้หรือแก้ด้วยวิธีการอย่างเดียวกัน” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๒๕: ๘๖๗)

ตัวอย่างที่ ๕ พระอภัยมณีเกี่ยวนางละเวงวันฟ้า

...ด้วยฝรั่งลึงกาอาณาเขต ถ้าประเทศถิ่นอื่นสักหมื่นแสน
 แม่นเมืองไหนไม่ชอบบ่นจะรบแทน เป็นทองแผ่นเดียวกันจนวันตาย ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๔๒๐

ในสถานการณ์นี้สุนทรภู่ได้ให้พระอภัยมณีหว่านล้อมให้นางละเวงวันฟ้ารักพระอภัยมณีด้วยการใช้วิธีการต่าง ๆ ซึ่งในตอนหนึ่งสุนทรภู่ได้ให้พระอภัยมณีแสดงความจริงใจให้นางละเวงวันฟ้าเห็นด้วยการกล่าวยกย่องว่าเมืองลังกามีความยิ่งใหญ่กว่าเมืองอื่น ๆ และพระอภัยมณียินดีที่จะยกทัพมาช่วยรบหากมีเมืองไหนแข็งเมืองโดยสุนทรภู่ได้ใช้สำนวน “ทองแผ่นเดียวกัน” มาประกอบการสร้างวาทศิลป์เพื่อแสดงความสัมพันธ์ระหว่างพระอภัยมณีและนางละเวงวันฟ้าหากนางยอมรับรักพระอภัยมณี ซึ่งสำนวนดังกล่าวหมายถึง “เกี่ยวดองกันโดยการแต่งงาน” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๒๕: ๓๘๔) การใช้สำนวนดังกล่าวจึงเป็นการใช้ที่เหมาะสมกับสถานการณ์และใช้ในความหมายที่ถูกต้องคือพระอภัยมณีต้องการเกี่ยวดองกับนางละเวงวันฟ้าในฐานะสามีภรรยา

๒.๑.๑.๒ การใช้ในลักษณะของการเปรียบเทียบ เป็นการให้สำนวนในลักษณะของการขยายความโดยอาศัยการเปรียบเทียบเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจ ซึ่งสุนทรภู่ได้ใช้สำนวนในลักษณะดังกล่าวดังตัวอย่างการวิเคราะห์ต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ ศรีสุวรรณห้ามไม่ให้นางเกษราตามตนออกเดินทางตามหาพระอภัยมณี

พระเล้าโลมโฉมฉายสายสมร อย่าอาวรณ์ทุกข์โทษถึงเชษฐา
 ถึงยากง่ายหมายว่าตามแต่เวรา ด้วยเกิดมาได้พันคนผู้ใด
 อันทุกข์โศกโรคภัยในมนุษย์ ไม่รู้สิ้นสุดลงที่ตรงไหน
 เหมือนกงเกวียนกำเกวียนเวียนระไว จงหักใจเสียเถิดเจ้าเขาวมลย์ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๐๕

ในสถานการณ์นี้นางเกษราได้ให้เหตุผลว่าการที่ตนจะติดตามศรีสุวรรณไปนั้นเป็นเพราะกลัวว่าศรีสุวรรณจะได้รับความลำบาก สุนทรภู่จึงได้เลือกสำนวน “กงเกวียนกำเกวียน” มาใช้

เพื่อให้ศรีสุพรรณอำเภองานเป็นหลักฐานประกอบการพูดว่าหากตนจะต้องได้รับความยากลำบากจากการเดินทางในครั้งนี้ก็เป็นเพราะผลกรรมที่ทำไว้ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่อาจจะหลีกเลี่ยงได้ใครทำอะไรไว้ก็ย่อมได้ผลตอบแทนเช่นนั้น โดยการใช้การเปรียบเทียบอุปมาว่า “เหมือนกงเกวียนกำเกวียนเวียนระไว” ซึ่งตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ (๒๕๓๘: ๒) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “เวรสนองเวร กรรมสนองกรรม” การใช้สำนวนดังกล่าวจึงใช้ได้ตรงกับความหมายและเหมาะสมกับสถานการณ์

ตัวอย่างที่ ๒ มังคลาเขียนสารเกียวนางดวงแขเจ้าเมืองลำปันทนา

... อันตัวพี่เหมือนกระต่ายมาหมายแข	ตะลึงแลแสงช่วงดวงบุหลัน
ก็สุดหมายที่จะมาดสวาทจันทร์	อยู่ถึงชั้นดาวดึงส์เห็นถึงเกิน...

พระอภัยมณี เล่ม ๓: ๑๕๕

ในการเขียนสารฝากรักของมังคลาถึงนางดวงแขสุนทรภู่ได้ใช้สำนวน “กระต่ายหมายจันทร์” ซึ่งมีความหมายว่า บุรุษต่ำศักดิ์ที่ไปหมายปองสตรีที่สูงศักดิ์ มาใช้ในลักษณะของการเปรียบเทียบอุปมาให้นางดวงแขเห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะในขณะนั้นมังคลาเป็นเพียงเจ้าที่พลัดเมืองมาอาศัยเมืองของของพระบิดานางดวงแขเท่านั้น

ตัวอย่างที่ ๓ นางสุพรรณอำภานำมาลักษณะวงศ์ไม่ให้รบกับท้าววิรุณมาศ (ครั้งที่ ๒)

... เจ้าโสมงามทราวมสวาทของแม่เอ๋ย	พ่อทราชมเชยลูกน้อยยังอ่อนศักดิ์
การรณรงค์องค์เดียวเห็นเปลี่ยนนัก	พระลูกรักฟังแม่อย่าหมิ่นใจ
อันกุมภกันทมันมามีไม่น้อย	ล้วนนับร้อยหมื่นแสนอสงไขย
เหมือนนารีมีน้อยยอมแพ้ไฟ	แม่หนักใจด้วยว่าเจ้าผู้เดียวมา ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๙๕

เมื่อลักษณะวงศ์พานางสุพรรณอำภานอกจากเมืองมยุราแล้วได้พานางไปไว้ในถ้ำและทูลนางเพื่อจะกลับไปรบกับท้าววิรุณมาศ แต่นางสุพรรณอำภากล่าวว่าลักษณะวงศ์จะได้รับอันตรายจึงกล่าวห้ามไว้ ซึ่งในการกล่าวห้ามนี้สุนทรภู่ได้ใช้สำนวน “น้ำน้อยแพ้ไฟ” มาใช้ให้นางสุพรรณอำภานำมาซึ่งในลักษณะการเปรียบเทียบให้ลักษณะวงศ์เห็นความเสียเปรียบด้านกำลังพลที่มีต่อ

กองทัพของท้าววิรุญมาศซึ่งสุนทรภู่ใช้สำนวนดังกล่าวได้ตรงตามความหมายว่า “ฝ่ายข้างน้อยยอมแพ้ฝ่ายข้างมาก” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๘: ๔๔๓)

๒.๑.๒ การใช้สำนวนใหม่ที่ดัดแปลงมาจากสำนวนเดิม พบว่ามีการใช้เพียงสำนวนเดียว คือ “ดาบตัดกัทลียังมีโย” ซึ่งดัดแปลงมาจากสำนวน “เด็ดดอกไม้ไม่ไ้ชั่ว เด็ดบัวไม่ไ้โย” ซึ่งสำนวนทั้งสองมีความหมายตรงกันข้ามกัน คือ “ดาบตัดกัทลียังมีโย” หมายถึง การตัดสัมพันธ์เด็ดขาดจากสิ่งอันเป็นที่รักยอมเป็นไปไ้ยาก ส่วนสำนวน “เด็ดดอกไม้ไม่ไ้ชั่ว เด็ดบัวไม่ไ้โย” หมายถึง “การตัดความสัมพันธ์ต่อกันอย่างเด็ดขาดไม่มีเยื่อใยต่อกันอีก” (สำนวนไทย, ๒๕๔๕: ๑๑๑) ซึ่งมีการนำมาใช้สร้างวาทศิลป์โดยมีจุดมุ่งหมายในการใช้คล้ายกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่าง นางพี่เลี้ยงห้ามไม่ให้พระอภัยเดินทางต่อ

...พี่เลี้ยงว่าน่าสมเพชพระเชษฐา	จะตรึงตราโกรธซึ่งไปถึงไหน
แต่ดาบตัดกัทลียังมีโย	หรือตัดใจขาดเด็ดไม่เมตตา
แสนสงสารปานฉะนี้พระพี่เจ้า	จะโคกเศร้าสับสนความเที่ยวตามหา
จะชูปผอมตรองตรอมถึงน้องยา	เวทนาน่าสงสารรำคาญใจ

พระอภัยมณี เล่ม ๒ : ๒๙๕

ในสถานการณ์นี้สุนทรภู่ได้เลือกใช้สำนวน “ดาบตัดกัทลียังมีโย” มาประกอบการสร้างวาทศิลป์ให้นางพี่เลี้ยงทั้งสี่ของพระอภัยหรือนางสาวคนธำใช้ถามนางว่านางตัดใจจากสุดสวครไ้จริงหรือไม่

๒.๒ โวหาร

หมายถึง การเรียบเรียงข้อความในการพูดหรือการเขียนเพื่อที่จะทำให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจเรื่องราว และรู้สึกคล้อยตาม ซึ่งในการสร้างวาทศิลป์ของตัวละครในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่พบการใช้โวหารประเภทต่างๆ ครอบคลุมทั้ง ๓ ประเภท ได้แก่ บรรยายโวหาร พรรณาโวหาร และเทศนาโวหาร นอกจากนี้ยังมีการใช้อุปมาโวหาร และสาธกโวหาร แทรกอยู่ในพรรณนาโวหาร และเทศนาโวหารอีกด้วย โดยการใช่วาทศิลป์ในครั้งหนึ่งๆ สุนทรภู่จะเลือกใช้โวหารแต่ละประเภผสมผสานกันตามจุดมุ่งหมาย และแตกต่างกันออกไปเพื่อให้การใช่วาทศิลป์ประสบผลสำเร็จ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๒.๑ บรรยายโวหาร เป็นโวหารที่ใช้โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อบรรยายถึงเหตุการณ์ หรือเล่าเรื่องต่างๆ ไปตามลำดับเวลาเพื่อให้รายละเอียดผู้ฟังทำให้รับรู้ถึงเหตุการณ์หรือเรื่องราวต่างๆ ที่

เกิดขึ้น จากการวิเคราะห์วาทศิลป์ของตัวละครในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ทั้ง ๕ เรื่องพบว่าสุนทรภู่ใช้บรรยายโวหารเพียงลักษณะเดียวคือ ใช้การบรรยายเพียงอย่างเดียวโดยใช้ในการเล่าถึงภูมิหลังของเรื่องราว บรรยายลักษณะของสิ่งที่จะต้องกล่าวถึง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ การบรรยายโวหารเพื่อเล่าเรื่องในอดีตของบาทหลวงเพื่อแนะนำให้มังคลาทองโคตรเพชรคืน

...ฝ่ายองค์พระมังคลาปรีชาฉลาด	ก็กราบบาทหลวงถามถึงความหลัง
ท่านขวัญครูผู้เฒ่าเล่าให้ฟัง	แต่คราวครั้งเจ้าลังกาครองธานี
ขอลูกสาวเจ้ามลิให้ลู่เจ้า	ถึงเดือนเก้าไปวิวิธามารศรี
เขากลับให้เสียกับพระอภัยมณี	ลู่ไปตีเมืองกับตาเขาฆ่าตาย
แม้จึงต้องครองวังแต่ยังสาว	ฟังร่ำรารบพุ่งยุ่งใจหาย
พ่อเจ้ามาราวีทั้งพี่ชาย	ฆ่ากันตายดาบดินนั้บหมื่นพัน
นางวันพาพาไปสู้รบ	หลายตลบเหลือการเจียวหลานขวัญ
เขาลอบลักรักใคร่จนได้กัน	กูไม่ทันรู้ด้วยแทบม้วยมรณ
มาอยู่วังทั้งอาเชษฐาเจ้า	แต่ว่าเขาไม่ฟังกูสั่งสอน
อันเนินเพชรเจ็ดสีที่นคร	เกิดด้วยก่อนเกิดแก้วดูแว่วไว
เมื่อลูกสาวเจ้าพารากะเวก	เอาเพชรเอกออกจากหินแผ่นดินไหว
จึงเมืองเราเศร้าหมองเสียของไป	เขาเอาไว้เมืองเขาเกิดเนาวรัตน์
ถ้าแม่หลานผ่านพาราลังกาแล้ว	คิดคืนแก้วโคตรเพชรอันไตรจรัส
กลับมาไว้ได้อุดมสมนัส	ให้สมบัติมั่งคั่งในลังกา ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒ : ๓๒๘-๓๒๙

จากตัวอย่างข้างต้นสุนทรภู่ได้ใช้บรรยายโวหารเพื่อสร้างวาทศิลป์ให้บาทหลวงเล่าถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งเกิดศึกระหว่างเมืองผลึกและเมืองลังกาให้มังคลาทองอย่างละเอียดตั้งแต่สาเหตุที่ทำให้เกิดศึกจนกระทั่งนางเสาวคนธ์ชุดเอาโคตรเพชรไป

ตัวอย่างที่ ๒ การบรรยายโวหารเพื่อชี้แจงให้นางละเวงวันพาเข้าใจสาเหตุที่ศึกระหว่างเมืองผลึกและเมืองลังกายังไม่สงบของพระอภัยมณีเพื่อชี้แจงให้นางละเวงวันพาเข้าใจว่าตนไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการที่สินสมุทรและศรีสุวรรณยังทำศึกต่อ

พระวิงวอนอ่อนหวานประทานโทษ	อย่ากริ้วโกรธตรึงตรองก่อนน้องเอ๋ย
ไม่ณรงค์สงครามกับทรมเซย	อย่าคิดเลยพี่จะเล่าให้เข้าใจ
เมื่อแจ้งความทรมสงวนประจวบหน้า	พี่ทุกข์หนักใครเห็นว่าเป็นไฉน

จึงเป่าปี่ที่ในทัพให้หลับไป	มิทันได้แพร่พรายว่าร้ายดี
กับธิดาพากันตามทรมาสวาท	มาทันราชรถนางกลางวิถี
ซึ่งพวกทัพกลับกล้ำเข้ามาตี	หมายว่าพี่ล้มตายวายชีวา
ไว้ธุระจะให้เรียบเสียบสงบ	มิให้รบพุ่งกันได้หรรษา
ไม่เหมือนคำรำพันที่สัญญา	จงเช่นฆ่าพี่เสียแทนที่แค้นใจ
จริงนะเจ้าเยาวลักษณ์จงหนักหน่วง	ไม่ล่อลวงนวลหงอย่าสงสย
จะทำศึกตริศตรวไปว่าไร	พี่มิให้แก้วตาต้องราวี
ทั้งแผ่นภพรบได้พี่ไม่แพ้	กลัวก็แต่แม่วันพามารศรี
จะโกรธกริ้วนี้หน้าไม่พาตี	มิรู้พี่ที่จะปลอบให้ชบใจ
จงแยมเยื่อนเป็นอนหน้าพูดจาบ้าง	อย่าหมองหมางเมินพัศตร์เฝ้าผลักไธ
พลางลูบต้องลงเล่ห์เสน่หีโน	นางว่าไฉ่นาเปื้อนเหลือรำคาญ ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒ : ๕

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการใช้วาทศิลป์ของพระอภัยมณีเพื่อปลอบนางละเวงวันฟ้าโดยเกิดขึ้นหลังจากที่พระอภัยมณีติดทำยรตเข้าเมืองลังกาแล้วถูกคุมไว้จนนางยุพาผกาพานางละเวงวันฟ้ามาพลับพลาชมจันทร์เพื่อพบกับพระอภัยมณี เมื่อได้พบกันพระอภัยมณีได้กล่าวปลอบประโลมนาง และในการสนทนากันนั้นนางละเวงวันฟ้าได้ต่อว่าที่พระอภัยมณีด้วยเหตุที่ลีนสมุทยกทัพมารบ เพราะเข้าใจว่าพระอภัยมณีถูกจับมา สุนทรภู่จึงใช้การบรรยายโวหารเพื่อให้พระอภัยมณีชี้แจงให้นางละเวงวันฟ้าเข้าใจเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

๒.๒.๒ พรรณนาโวหาร คือ โวหารที่ใช้โดยมุ่งให้ผู้ฟังเกิดภาพ เกิดความรู้สึกโดยการกล่าวอย่างละเอียดซึ่งมีการสอดแทรกอารมณ์ ความรู้สึกของผู้พูดหรือผู้เขียน จากการศึกษาการใช้พรรณนาโวหารเพื่อประกอบการสร้างวาทศิลป์ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ทั้ง ๕ เรื่อง พบว่าสุนทรภู่มิวิธีการใช้การพรรณนาโวหารมาประกอบการสร้างวาทศิลป์ ๒ ลักษณะใหญ่ คือ ใช้การพรรณนาโวหารเพียงอย่างเดียว และใช้การพรรณนาโวหารประกอบโวหารอื่น ดังนี้

๒.๒.๒.๑ การพรรณนาโวหารเพียงอย่างเดียว เป็นการพรรณนาเหตุการณ์ อารมณ์ ความรู้สึก และสิ่งต่าง ๆ เพื่อให้ผู้ฟังเห็นภาพหรือเกิดอารมณ์คล้ายตามโดยไม่ใช้โวหารใด ๆ มาประกอบการพรรณนาแต่ใช้คำที่ทำให้เกิดความรู้สึกและเห็นภาพแสดงรายละเอียดต่างๆ ดังตัวอย่างการวิเคราะห์ต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ การพรรณนาโวหารของพราหมณ์เทพจินดาเพื่อขอร้องให้ท้าวพินทุमार
ปล่อยตนกับสิ่งหไกรภพ

...ว่าฉันนี่พี่น้องทั้งสองชาย	พ่อแม่ตายสิ้นสูญประยูรวงศ์
อยู่บ้านเมืองเคืองขัดด้วยอาหาร	จึงเสซานมาที่ในไพร่ระหง
ตาชอาอย่าฆ่าฉันให้ปลดปลง	หลานจะตรงไปเมืองมิลิดา
เที่ยวขอข้าวชาวบ้านให้ทานน้อง	เจ้ารำร้องอยากนมเป็นหนักหนา
ถูกประหลังก่าไลที่ใส่มา	ตามแต่ตาประสงค์จงเอาไปฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๒๗

จากตัวอย่างข้างต้นพราหมณ์เทพจินดาพยายามที่จะให้ท้าวพินทุमारเกิดความ
สงสารตนและสิ่งหไกรภพ สุนทรภู่ได้เลือกใช้การพรรณนาโวหารเพียงอย่างเดียวมาให้พราหมณ์ เทพ
จินดาใช้กล่าววาทศิลป์ ซึ่งในการพรรณนาสุนทรภู่ได้เลือกใช้คำมาประกอบการพรรณนาเพื่อให้ท้าว
พินทุमारเกิดความสงสารพราหมณ์เทพจินดาและสิ่งหไกรภพ โดยใช้คำว่า “สิ้นสูญประยูรวงศ์” เพื่อ
บอกให้ท้าวพินทุमारว่าพราหมณ์เทพจินดาและสิ่งหไกรภพไม่มีใครให้พึ่งพิงอีกแล้ว ใช้คำว่า “เคืองขัด”
เพื่อแสดงความยากแค้นที่ได้รับ ใช้คำว่า “เสซาน” มาเพื่อพรรณนาให้เห็นภาพการเดินทางอย่างไร
จุดหมายและทุกข์ทรมาน และใช้คำว่า “รำร้อง” เพื่อแสดงอาการหิวของสิ่งหไกรภพ

ตัวอย่างที่ ๒ การพรรณนาโวหารของนกขุนทองเพื่อเล่าถึงความลำบากและสาเหตุ
ในการเดินทางมาเมืองกาหลง

... สารีกาแสนกลเห็นคนว่าง	ได้ทำทางก็ตอบสารเฉลย
ไม่ทุกขร้อนก็จะนอนให้แม่เซย	นี้ใครเลยจะแจ้งที่ใจจง
แม่นแม่รู้ความหลังจะสั่งเวช	ซึ่งทุเรศมรรคาในป่าระหง
โดยเจ้าพ่อพี่น้องทั้งสององค์	เป็นเชื้องศ์จักรพรรดิสวัสดิ์
พึงแสร้งรูปราวกับกับเจ้าแม่	เขาลือแซ่เฟื่องฟุ้งทั้งกรุงศรี
ว่าโคมยองค์หนึ่งโนรณี	เป็นบุตรจักรพรรดิกระษัตรา
ว่าโคมงามประโลมวิไลโลก	เธอแสนโศกมาเสาะแสวงหา
แต่พี่น้องสององค์กับสาริกา	ถึงพาราเจ้าแม่ได้สามวัน
มาพบเหยี่ยวเฉียวโฉบลูกบินหนี	มันตามตีสาริกาแทบอาสัญ
ครั้นพ้นเหยี่ยวเหี่ยวหาไม่พบกัน	จึงโศกคัลย์ตกลากลำบากมา

ได้กินข้าวคลุกไข่ของเจ้าแม่
พระพักตรงามยามใดก็จะโรยรา

สงสารแต่เจ้าพ่อของปักษา
ทำมารยาเย็นเหงาไม่จิกกินฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๕๕-๕๖

จากข้อความตัวอย่างข้างต้นสุนทรภู่ได้ใช้พรรณนาโวหารเพื่อให้นกขุนทองเล่าเหตุการณ์เท็จเพื่อให้เราให้นางอำพันมาลาเกิดความสงสาร เริ่มจากสาเหตุที่โคบุตร พระอรุณ และนกขุนทองต้องออกเดินทางมาในป่าเพื่อเสาะแสวงหานางอำพันมาลาเพราะคำร่ำลือความงามที่ได้ยินจนกระทั่งมาถึงเมืองกาหลงและนกขุนทองถูกเหยี่ยวตามตีจนพลัดหลงกับโคบุตรและพระอรุณ ในการเล่าเรื่องนี้สุนทรภู่ได้ใช้คำมาเร้าให้นางอำพันมาลาเกิดความสงสารและเห็นใจ ได้แก่ คำว่า ทุเรศ แสน ไศก แพบอาสัญ

ตัวอย่างที่ ๓ การพรรณนาโวหารของนางสุวรรณอำภาเมื่อพบลักษณะวงศ์เพื่อเล่าความรู้สึกและเหตุการณ์เมื่อถูกทำาววิรูปมาศพรากรมาจากลักษณะวงศ์

... ใ้อ์พ่อเอ๋ยแม่หมายว่าตายแล้ว
ทุกคืนคำพร่ำกินแต่น้ำตา
จะปลุกเจ้าเท่าไรไม่ฟื้นองค์
ครั้นมารดาจะมีมาด้วยกุ่มก้นท์
จึงจำเป็นจำทิ้งเจ้ามิ่งแม่
ยักษ์มันพาแม่มาในดงดาด
แม่มาพบวานรที่เชิงผา
หวังว่าพ่อตามหาพระชลนี
พ่อเนื้ออุ้นบุญช่วยพ่อร้อยชั่ง
พระลูกเอ๋ยนำสงสารพระมารดา
ไม่เป็นอันแต่งองค์สร้งสวย
ถึงสมบัติสักเท่าไรแม่ไม่รัก
แล้วขุนยักษ์รักแม่จะอภิเษก
แม่ตั้งสัตย์อธิษฐานด้วยสัจจา
ไฉนเล่าเจ้าจึงมาถึงนัครศ
แต่มารดาได้อยู่ในเมืองยักษ์

แต่พลัดพรากรลูกแก้วเสน่หา
ด้วยยักษาพาพรากรมาจากกัน
แทบจะปลงชีพไว้ในไพร่สณฑ์
มันจะพันลูกให้บรรลัยลาญ
เป็นกรรมแท้จากไปให้สงสาร
แม่ปัมปานตายลงในพงพี
ฝากกุษาผ้าทรงกระบี่ศรี
ได้กุษาผ้าสีจะตรงมา
ชีวิตยังคงคืนมาเห็นหน้า
มาอยู่ในหัตถาพระยายักษ์
พระลูกเอ๋ย**แม่วิดกเพียงอกหัก**
พญายักษ์ยกให้พระมารดา
ให้เป็นเอกพระสนมทั้งซ้ายขวา
อสุรามิได้ร่วมภิรมย์รัก
พ่อดวงเนตรจงแกลงแจ้งประจักษ์
เป็นทุกข์หนักกลัวว่าพ่อจะมรณาฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๙๐-๑๙๑

จากตัวอย่างข้างต้นนางสุวรรณอำภาต้องการชี้แจงเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นอันเป็นเหตุให้ต้องทิ้งลักษณะวงศ์ไว้ในป่าเพียงคนเดียวให้ลักษณะวงศ์ฟังเพื่อไม่ให้ลักษณะวงศ์เกิดความเข้าใจผิด โดยสุนทรภู่ให้นางสุวรรณอำภาใช้การพรรณนาโวหารพรรณนาเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามลำดับตั้งแต่นางปลุกลักษณะวงศ์แล้วไม่พิน นางต้องตามทำวีรกรรมมาเพราะกลัวว่าลักษณะวงศ์จะถูกฆ่า นางฝากพระภุชเภาไว้กับวานร จนกระทั่งมาอยู่ในเมืองมยุราและนางได้อธิษฐานให้ประเวณีในกายหายไปจนทำวีรกรรมมาไม่สามารถร่วมภิรมย์รักกับนางได้ โดยปรากฏการใช้คำแสดงความรู้สึกมาประกอบเพื่อใช้พรรณนา ได้แก่ คำว่า พร่ำกินแต่น้ำตา แทบจะปลงชีพไว้ จำเป็นจำทิ้ง ให้สงสาร ปัมปานตายลง น่าสงสาร วิตกเพียงอกหัก และเป็นทุกข์หนัก

๒.๒.๒.๒ การพรรณนาโวหารประกอบการใช้โวหารอื่น เป็นใช้พรรณนาโดยการนำโวหารชนิดอื่นๆ มาประกอบการพรรณนา จากการศึกษากลวิธีการสร้างวาทศิลป์ของสุนทรภู่พบว่า สุนทรภู่สร้างวาทศิลป์โดยใช้วิธีการพรรณนาโวหารประกอบกับโวหารอื่น ๆ ๓ ประเภท คือ การพรรณนาประกอบด้วยการใช้ภาพพจน์ การพรรณนาประกอบด้วยการใช้ภาพพจน์และการเล่นคำ และการใช้การพรรณนาประกอบการใช้สาธก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๒.๒.๒.๑ การพรรณนาโวหารประกอบการใช้ภาพพจน์ ในการใช้การพรรณนาประกอบกับภาพพจน์พบว่าสุนทรภู่ใช้การพรรณนาประกอบการใช้ภาพพจน์ ๒ ลักษณะ คือ การพรรณนาประกอบการใช้ภาพพจน์เพียงชนิดเดียว และการพรรณนาประกอบการใช้ภาพพจน์หลายชนิด มีรายละเอียดดังนี้

๒.๒.๒.๒.๑.๑ การพรรณนาประกอบการใช้ภาพพจน์ชนิดเดียว เป็นการใช้การพรรณนาประกอบกับการใช้ภาพพจน์ชนิดใดชนิดหนึ่งเพียงชนิดเดียว เช่น ใช้การพรรณนาประกอบกับการใช้อุปมาโวหาร การใช้การพรรณนาประกอบการใช้ปฏิพจน์ ฯลฯ ซึ่งมีการใช้การพรรณนาในลักษณะดังกล่าวไม่มากนัก ดังตัวอย่างการวิเคราะห์ต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ การพรรณนาความรู้สึกของนางทิพย์เกสรที่มีเมื่อลักษณะวงศ์จะออกตามหามารดา

... ทั้งสองกรค่อนอกว่าไอพี่	(๑) จะแกล้งหนีน้องแล้วหรือใจ
(๒) อยู่ ๆ หรือมาจู่จากออกไป	(๑) จะทิ้งให้น้องเทียวคนเดียวกรอม
(๒) ยามเย็นจะได้เล่นกับใครเล่า	(๑) เหมือนพี่เจ้ารักน้องประคองถนอม
(๑) ถึงหยิกข่วนกวนหนอยค้อยอดอ้อม	(๑) ซิงอะไรพี่ก็ยอมให้ตี ๆ
(๑) ที่นี้อยู่คนเดียวจะเปลี่ยวแล้ว	(๒) ใครจะเก็บดอกแก้วให้น้องนี้
(๑) ถึงพวงงามก็จะงามอยู่ตามที	(๑) ตั้งแต่นี้จะร่วงลงโรยรา
(๑) พี่เคยเฝ้าย่น้องให้ร้องไห้	(๑) ประเดี๋ยวใจก็มาปอบให้หรรษา

(๑)พื๋อย่าไปเลยเป็นไรนะพื๋อา	(๑)อยู่กับข้าจะได้เล่นปิดตากัน
(๒)เราเคยวิ่งชิงลูกมะตูมหล่น	(๒)ทั้งสองคนปรีดีเปรมเกษมสันต์
(๒)พื๋ได้สูกน่องได้อ่อนก็ผ่อนกัน	(๒)สารพันพื๋เจ้าจะตามใจ
(๒)แต่นี้เอ๋ยใครเลยจะชวนเล่น	(๑)ทุกเช้าเย็นแต่น้องจะร้องไห้
(๒)ใครจะปลอบน่องเล่าให้เบาใจ	(๑)เมื่อแลไปก็เห็นแต่รังเรียง
(๑)น่องเคยร้องข้าเจ้าหงส์พื๋ทรงรับ	(๑)เมื่อน้องขับพื๋ก็ขานประสานเสียง
(๑)เราเคยกินเคยอยู่เป็นคู่เคียง	(๑)เมื่อยามเที่ยงเล่นน้ำในลำธาร
(๑)เมื่อสาดพื๋ๆ ก็สาดแต่พอสู้	(๑)ถึงเข้าหูเข้าตาไม่ว่าขาน
(๒)แต่นี้ไปไหนน่องจะขึ้นบาน	(๒)เมื่อเล่นธารจะได้สาดกับพื๋ไค
(๑) น่องเคยเล่นชิงข้าเซษฐาซัก	(๑)กระซกหนักกลัวน่องจะร้องไห้
(๑)เมื่อที่พื๋น่องแก่งให้แกว่งไกว	(๑)กระซกไปลอยๆ ไม่ว่าเลย
(๒)แต่นี้ไปไหนเล่าจะเห็นพักตร์	(๑)ไอพื๋ลักษณวงษ์ของน่องเอ๋ย
(๑)ไม่สงสารเกสรที่วอนเลย	(๑)พื๋ไม่เคยที่จะขัดใจให้เคืองใจ
(๒)พื๋สิ้นรักน่องแก้วเสียแล้วหรือ	(๑)จึงดึงดื้อเข้าดงไปจงได้
(๑)ไอไออนิจจาไม่อาลัย	(๑)ว่าจะไปแล้วก็ไปเอาจริง ๆ
(๑)เคยขุดดินมาปั้นแล้วปั้นเล่น	(๑)เป็นหมี่เม่นนกเนื้อแลเสื่อสิงห์
(๑)พื๋ประดิษฐ์ปั้นเล่นเห็นเป็นจริง	(๑)ใส่ล้อเลื่อนลากวิ่งพนันกัน
(๑)ไอ้สุดแสนสงสารเกสรเอ๋ย	(๑)จะชวดเซยรูปสัตว์ที่พื๋ปั้น
(๑)พระพื๋เอ๋ยอยู่เกิดเป็นเพื่อนกัน	(๑)จะได้ปั้นล้อเล่นเหมือนก่อนมา
(๑)เพลาย่ำขายแสงพระสุริยวัน	(๑)เราสองคนเคยแข่งขานหน้า
(๑)เข้าชิงรับจับหีบพระพื๋อา	(๑)ถึงศาลาชิงเลือกเอาเผือกมัน
(๑)พื๋เคยเล่น ๆ อยู่ด้วยน่องแก้ว	(๑)จะหักใจไปแล้วเข้าไพรสณฑ์
(๑)เมื่อยามเย็นก็จะเย็นยะเยือกครัน	(๑)ไอ้นับวันก็จะเปลี่ยวอยู่เดียวกาย
(๑)ถึงเพลาสระสรลงสระศรี	(๑)เคยชวนพื๋ลงเล่นกระสินธุ์สาย
(๑)เก็บกระบี่จับปืนกันพนันทาย	(๑)แล้วกำทรายกองปั้นเป็นบรรพต
(๑)เอากะจับเข้าประดับเป็นปักฉิน	(๑)กินนรากินนรินขมิ้นสด
(๑)แล้วซื้บอกหยอกกันว่าบรรพต	(๑)เอาน้ำรดให้ละลายกระจายไป
(๒)ไอ้ที่ไหนจะได้เล่นเหมือนเช่นหลัง	(๑)จะตั้งนั่งไศกาน้ำตาไหล
(๑)เอ็นดูน่องเกิดพื๋อย่าเพ่อไป	(๑)ต่อปีหน้าฟ้าใหม่จึงไคลคลา
(๑)ถ้าพื๋ไปแล้วน่องจะไปด้วย	(๑)น่องจะช่วยรบยักษ์ให้หนักหนา
(๑)จะขอไปเป็นเพื่อนพระพื๋ยา	(๑)แม่นพื๋หมีเมตตาจะลาตาย

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๗๕-๑๗๖

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้เลือกใช้การพรรณนาโวหาร(๑) ประกอบกับการใช้ภาพพจน์แบบปฏิรูป(๒)ซึ่งเป็นคำถามที่ไม่ต้องการคำตอบเพื่อให้บางทิวทิศน์ใช้พรรณนาเพื่ออรรถาธิบายให้ลักษณะวงศ์เล็กลุ่มความตั้งใจที่จะออกตามหา มารดา

๒.๒.๒.๒.๑.๒ การพรรณนาประกอบการใช้ภาพพจน์มากกว่าหนึ่งชนิด

เป็นการใช้การพรรณนาประกอบกับการใช้ภาพพจน์ชนิดต่าง ๆ มากกว่าหนึ่งชนิด ซึ่งพบว่าสุนทรภู่สร้างวาทศิลป์โดยการใช้นำเสนอในลักษณะดังกล่าวเป็นส่วนใหญ่ ดังตัวอย่างการวิเคราะห์ต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ การพรรณนาความรู้สึกรักของท้าวอินธุมาศที่มีต่อคงคาประลัย เพื่อขอร้องให้ปล่อย นางจันทร์และข้าราชการบริพาร

(๑)...ไอ้พ่อดวงนัยนาบิดาเอ๋ย	(๑)ไม่ควรเลยลูกรักจะหักหาญ
(๑)พ่อพร่ำเลี้ยงรักษาพยาบาล	(๒)เจ้าเปรียบปานเหมือนชีวิตของบิดา
(๓)หรือแค้นพ่อช้อไรนะลูกเอ๋ย	(๑)ไม่บอกเลยให้รู้ซึ่งโทษา
(๓)เจ้าจะฆ่าพ่อแล้วหรือแก้วตา	(๓)หรือปรารถนาสิ่งใดในธานี
(๑)จงบอกพ่อขอเถิดไม่ขัดขวาง	(๑)เมื่อวายวางขวัญข้าวช่วยเผ่าผี
(๑)พระลูกแก้วแววดาอย่ารารี	(๑)ให้เสนีราษฎรได้รื้อนรณ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๑๑

จากตัวอย่างข้างต้นท้าวอินธุมาศต้องการให้คงคาประลัยเกิดความสงสารตน นางจันทร์และเกิดความตระหนักในบุญคุณของตนที่มีต่อคงคาประลัย สุนทรภู่จึงใช้การพรรณนาโวหาร(๑)ประกอบกับการใช้อุปมาโวหาร(๒) และปฏิพจน์(๓) เพื่อสร้างบทวาทศิลป์ให้ท้าวอินธุมาศขอร้องคงคาประลัย เริ่มจากใช้การพรรณนาโวหารด้วยการให้ท้าวอินธุมาศกล่าวตำหนิคงคาประลัย จากนั้นใช้อุปมาเปรียบเทียบว่าคงคาประลัยมีความสำคัญต่อท้าวอินธุมาศเปรียบเสมือนชีวิตและใช้ปฏิพจน์เป็นคำถามที่ไม่ต้องการคำตอบถึงสาเหตุที่ทำให้คงคาประลัยโกรธแค้น และคงคาประลัยจะฆ่าท้าวอินธุมาศแล้วใช้หรือไม่เพื่อสร้างความตระหนักให้คงคาประลัย จากนั้นถามความต้องการของคงคาประลัย และจบด้วยการพรรณนาความรู้สึกรักของท้าวอินธุมาศที่ต้องการฝากฝังไว้กับคงคาประลัย ซึ่งแสดงถึงความไว้วางใจ และยกย่องให้ผู้ฟังรู้สึกว่าคุณค่าตนมีความสำคัญต่อชีวิตของผู้พูด

ตัวอย่างที่ ๒ การพรรณนาความรู้สึกรักของศรีสุวรรณที่มีต่อนางเกษรา

ในสารศรีสุวรรณวงศ์พงศ์กษัตริย์	บุรืรัตนมหาสุวรรณค
(๑)สวาทห้วงพระธิดาวิลาวัณย์	(๑)สู่เดินดั้นดงแดนแสนกันดาร
(๑)พยายามข้ามมหาสมุทร	(๑)หวังประสพบรรพสุขสุดสงสาร

(๑) มาอาศัยในสวนอุทยาน	(๑) บุญบันดาลดลจิตพระธิดา
(๑) เฝิญให้โถมงามทรมาสวาท	(๑) มาประพาสมพรรณบุปผา
(๑) พี่ยลยอดเยาวเรศเกษรา	(๑) ช่างโสภานีมน้องละอองนวล
(๑) ประไพพริ้มนิ่มน้อยกลอยสวาท	(๒) ตั้งนางในไกรลาสมาเล่นสวน
(๑) เสด็จกลับกลับไปให้รู้จวน	(๑) เฝ้าอีกอ้วนอวรณ์ร้อนฤทัย
(๑) ด้วยยามยากจากเมืองมามุ่งหมาย	(๒) ดั่งกระต่ายเต้นแลดูแซ่ไข
(๓) ครั้นเดือนดับลับเหลี่ยมเมรุไกร	(๒) โอ้อาลัยเหลือแลชะเง้อคอย
(๒) เหมือนอกฟี่ที่แสนเสน่หุ่ช	(๓) เห็นสูงสุดที่จะได้สิ่งใดสอย
(๓) ถ้าได้ดวงดอกฟ้าลิลาลอย	(๒) ก็จะช่วยประคองนวลสงวนเซย
(๑) จึงแต่งสารเสี่ยงทายถวายแหวน	(๑) ไปตองแทนแผ่นทองพระน้องเอ๋ย
(๑) ถ้าแม่นมาตรชาติก่อนเป็นคู่เคย	(๑) ขอให้เผยพจนารถประภาษมา
(๑) แม้นแม่ไม่อนุกลสูญสวาท	(๑) เห็นสันชาติชีวังจะสังขาร
(๑) จะเอากรูรรมจักรนัครา	(๑) เป็นป่าช้าสุ่มเพลิงชิงตะกอน
(๑) ขอเชิญชบุดรีปราณีสอน	(๑) อย่าหม่นหมองหมางรักในอักษร
(๑) ช่วยชี้ขอบตอบถ้อยสุนทรวอน	(๑) ให้วายร้อนที่วิตกในอกเอ๋ย ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๕๐

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้ใช้การพรรณนาโวหาร(๑) ประกอบกับการใช้ อุปมาโวหาร(๒) และอุปลักษณ์(๓) มาสร้างวาทศิลป์ให้ศรีสุวรรณเขียนสารเกี่ยวนางเกษรา โดยพรรณนาความรู้สึกทุกซอกซอกที่เกิดจากความรักในตัวนาง และใช้อุปมาเปรียบเทียบความงามของนางกับนางบนเขาไกรลาส เปรียบเทียบตนเองกับกระต่ายและเปรียบนางเป็นพระจันทร์ที่กระต่ายเช่นตนมาหมายปอง และใช้การอุปลักษณ์เปรียบเทียบนางเกษราเป็นดอกฟ้า

๒.๒.๒.๒.๒ การพรรณนาประกอบการใช้ภาพพจน์ และการเล่นคำ เป็นการ ใช้การพรรณนาประกอบกับการใช้ภาพพจน์ชนิดต่าง ๆ และการเล่นคำ ซึ่งพบว่าสุนทรภู่สร้างวาทศิลป์โดยใช้การพรรณนาในลักษณะดังกล่าวไม่มากนัก ดังตัวอย่างการวิเคราะห์ต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ การพรรณนาความรู้สึกของโคบุตรที่มีต่อนางมณีสาครเพื่อง้องอน

นาง

(๑) โอ้ดวงนุชสุดสายสวาทจิต	(๒) สวาทเจ้า(๓) หรือจะคิดอาจขนาง
(๒) สวาทน้อง(๑) อย่าหมองเลยน้องนาง	(๒) สวาทโน้น(๓) หรือจะร้าง(๒) สวาทนุช
(๒) สวาทไหน(๓) หรือจะเปรียบสวาทมิ่ง	(๒) สวาทแม่(๑) นี่แน่ยิ่งเป็นที่สุด
(๑) พี่หวังเชกเป็นเอกอนงค์นุช	(๑) อนงค์ไหนมิได้สุด(๒) สวาทเรียม
(๒) สวาทรัก(๑) ภคินีเป็นที่ยิ่ง	(๑) เป็นยอดรักหนักจริงอย่าอายเหนียม

(๓)หรืออายพักตร์ว่าพีศักดีไม่เท่าเทียม (๑)มานั่งแท่นเกิดเรียนจะกล่อมน้อง

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๘๗

ข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้เลือกให้การพรรณนาโวหาร(๑)ประกอบกับการเล่นคำในลักษณะซ้ำคำ(๒)และภาพพจน์แบบอุปมาอุปไมย (๓) เพื่อสร้างวาทศิลป์ให้โคบุตรแสดงความรักที่มีต่อนางมณีสครวามีเหนือกว่านางอำพันมาลา จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่เริ่มโดยใช้การพรรณนาโวหาร(๑)พรรณนาถึงความรักที่โคบุตรมีต่อนางมณีสคร และมีการเล่นคำว่า “สวาท” ปรากฏอยู่ต้นวรรคและภายในวรรคซึ่งเป็นลักษณะของการเล่นคำซ้ำ(๒) และมีการใช้ภาพพจน์อุปมาอุปไมย(๓)เพื่อให้โคบุตรถามนางมณีสครเพื่อสร้างความตระหนักและใช้ในลักษณะตัดพ้อ

ตัวอย่าง ๒ การพรรณนาความรู้สึกของลักษณะวงศ์ที่มีเมื่อพบนางยี่สุ่นสุมาลีเพื่อขอให้ยายมาลีเป็นแม่สื่อรัก

... (๒)แม่ยายเอ๋ยออกพองเป็นหนองครัน (๓)ดังใครหันหน้าปิ่นเข้ายี่นึ่ง
 (๑)ด้วยเจ็บใจจากน้องหมองเทวศ (๑)ไม่วายเนตรสอดหาสมรมึง
 (๑)ได้เห็นองค์งามนั้นงามจริง (๑)เจ้าครอกหญิงยอดราชธิดา
 (๑)เจ้าทรงโฉมเจดนิเป็นปิ่นสมร (๑)ช่างเหมือนแม่เกษรขนิษฐา
 (๑)แต่หลงแลดูนางไม่วางตา (๑)พยับหน้านางยี่มกียินดี
 (๑)ครันดูนานเห็นผิดจริตनु (๓)เพียงจะทรุดแทรกพื้นแผ่นดินหนี
 (๑)นางจะเคืองพระทัยหรือไมตรี (๑)ไม่รู้ที่จะประมาณในการคิด
 (๔)ทั้งแสนทุกข์(๑)ถึงน้องต้องวิโยค (๔)ทั้งแสนโศก(๑)ถึงตัวด้วยกลัวผิด
 (๔)ทั้งความรักนิมนุชก็(๔)สุดฤทธิ (๔)เห็นสุดคิด(๑)หลนแล้วเจ้าคุณยาย ฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๓๐๕

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้เริ่มใช้พรรณนาโวหาร(๑)ให้ลักษณะวงศ์เร้ายายมาลีเกิดความสงสารด้วยการใช้อุปมาอุปไมย(๒)ที่ประกอบด้วยอุปมา(๓) ว่าจิตใจของลักษณะวงศ์นั้นชอกช้ำเหมือนอกกลัดหนองเพราะความทุกข์ และใช้การอุปมาเพื่อเปรียบเทียบความทุกข์ที่ได้ว่าเหมือนกับมีใครมุ่นร้ายต่อตนด้วยการจะใช้น้ำมันมายิง จากนั้นใช้การพรรณนาถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นงานสมโภชซ้ำ และใช้การอุปมา(๒)เพื่อเปรียบเทียบความรู้สึกอับอายอันเกิดจากการที่ลักษณะวงศ์จ้องมองนางยี่สุ่นสุมาลีจนรู้สึกตัว จากนั้นได้ใช้การพรรณนาต่อถึงการคาดเดาความรู้สึกของนางยี่สุ่นสุมาลี และใช้การเล่นคำซ้ำ(๔)ว่า “ทั้ง” โดยกล่าวว่าตน “ทั้งแสนทุกข์” และ “ทั้งแสนโศก” เพื่อบอกความรู้สึกทุกข์ใจ

ของลักษณะวงศ์ และตามด้วยการเล่นคำว่า “สุด” โดยใช้คำคำว่า “สุดฤทธิ์” และ “สุดคิด” เพื่อบอกถึงความรักที่มีต่อนางยี่สุน์สุมาลีและความอับจนหนทางที่จะได้สมรักกับนาง

๒.๒.๒.๒.๓ การพรรณนาประกอบสาธกโวหาร เป็นการพรรณนาประกอบกับการยกตัวอย่าง ซึ่งพบว่ามีกรสร้างวาทศิลป์ในลักษณะดังกล่าวไม่มากนัก ดังนี้

ตัวอย่างที่ ๑ การพรรณนาความรู้สึกของนางสุวรรณอำภาเพื่อตัดพ้อท้าวพรหมหัตถ์

...(๑)เยวมาลย์พึงสารโองการตรัส	(๑) สองพระหัตถ์ค่อนทรวงนางโฉมศรี
(๑)อภิวาทอนว่าพระสามี	(๑)ไฉ่ครั้งนี้พระไม่อาลัยเมีย
(๑)น้องขอผัดตั้งสัตย์พิสูจน์ถวาย	(๑)แม่นเห็นร้ายแล้วจึงให้ประหารเสีย
(๑)ถึงดำน้าข้าลยพระเพลิงเลีย	(๑)ความสัตย์เมียจะถวายให้หายแคลง
(๒)แม่นยักชีวามณีนอยู่ในท้อง	(๒)จะพิน้องเอามณีไม่มีแห่ง
(๑)นิจาเอ๋ยพระไม่เคยระแวงแคลง	(๑)เป็นกรรมแกล้งจะมาล้างให้วางวาย
นางกลิ้งเกลือกเสือกของคัลงกับบาท	ภูวนาถมิได้ตรัสด้วยโฉมฉาย
นางวิงวอนพระยิ่งค่อนเคืองระคาย	พิโรธนายเพชรฆาตไม่พาดพินฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๔๒-๑๔๓

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้ใช้การพรรณนา(๑)ประกอบกับใช้สาธก(๒) เพื่อให้นางสุวรรณอำภาใช้ตัดพ้อท้าวพรหมหัตถ์ โดยใช้การพรรณนาความเพื่อให้นางพรรณนาถึงความเชื่อใจของท้าวพรหมหัตถ์ที่เคยมีให้แก่นาง จากนั้นใช้สาธกเพื่อยกตัวอย่างเหตุการณ์สมมติมาใช้เพื่อตัดพ้อท้าวพรหมหัตถ์ว่าหากนางยักษ์บอกว่าตนมีมณีอยู่ในท้องท้าวพรหมหัตถ์ก็คงจะสั่งให้เพชรฆาตประหารตนเพื่อเอามณีนั้น

๒.๒.๓ เทศนาโวหาร เป็นโวหารที่มุ่งสั่งสอน ชี้แจง โน้มน้าวใจให้ผู้ฟังเกิดความเชื่อถือ ซึ่งเทศนาโวหารมักจะมีกรใช้เหตุผลประกอบ มีการอ้างอิงสำนวน มีการสาธกหรือยกตัวอย่าง และมีการใช้ภาพพจน์ประกอบ เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือให้เกิดขึ้น จากการศึกษาพบว่าสุนทรภู่มีการใช้เทศนาโวหารประกอบการสร้างวาทศิลป์ ๒ ลักษณะใหญ่ ได้แก่ ใช้การเทศนาเพียงอย่างเดียว และใช้การเทศนาโวหารประกอบโวหารอื่น ๆ ดังนี้

๒.๒.๓.๑ เทศนาโวหารเพียงอย่างเดียว เป็นการใช้เทศนาโวหารบรรยายถึงสิ่งที่ต้องการสั่งสอนผู้ฟังโดยเน้นเนื้อหาสาระไม่มีการเปรียบเทียบประกอบ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ การเทศนาโวหารของพระอภัยมณีเพื่อขอร้องไห้นางผีเสื้อสมุทรเล็ก
ติดตามตนหลังจากที่นางอาละวาดจนเรือที่พระอภัยมณีโดยสารทำวสิลราชมาแตก

พระพิงนางทางว่านิจจาเอ๋ย	แต่ก่อนเคยเคียงประโลมเจ้าโฉมฉาย
ประเดี๋ยวนี้พี่บวชชวดสบาย	จะสอนสายสวาทเจ้าให้เข้าใจ
จงพึงธรรมค่านับดับโมโห	ให้โทโสสร้างเสื่อมค้อยเลื่อมใส
แล้วทรงเดชเทศนาภาษาไทย	ด้วยความในโลภียี่สิบประการ
คือรูปรสกลิ่นเสียงเคียงสัมผัส	ที่คฤหัสถ์ห้วงแหวนไม่แก่นสาร
ครั้นระดับดับขันธสันดาน	ย่อมสาธยายเปื่อยเน่าเสียเปล่าตาย
อย่าลุ่มหลงจงดุสดีสำหรับรักษา	ให้เพิ่มภิญโญไปดังใจหมาย
อย่าฆ่าสัตว์ตัดชีวิตคิดอุปาย	จะจำตายตกรนรกอเวจี
พี่แบ่งบุญบรรพชาสภามล	ส่วนกุศลให้สู่ตามารศรี
กลับไปอยู่คูหาในวาริ	อย่าได้มีห่วงใยอาลัยลาน
อันตัวของอาตมากับสานุศิษย์	ก็ไม่คิดคืนเขตประเทศสถาน
จะจำศีลภาวนาสมาทาน	หมายวิมานเมืองสวรรค์จนบรรลัษย์

พระอภัยมณี เล่ม ๑ : ๑๕๗

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้เลือกใช้เทศนาโวหารให้พระอภัยมณีใช้สั่งสอนนางผีเสื้อสมุทรถึงเรื่อง รูป รส กลิ่น เสียง ที่เป็นสาเหตุให้มนุษย์ยังคงเวียนว่ายตายเกิดอยู่ และสอนให้นางอย่ายึดติดในสังขารเพราะย่อมจะเสื่อมสลายไป อีกทั้งสั่งให้นางภาวนารักษาศีลเลิกฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเมื่อตายไปจะได้ไม่ต้องตกนรกอเวจี ส่วนตัวพระอภัยมณีก็จะอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลจากการบรรพชาให้กับนางด้วย

ตัวอย่างที่ ๒ การเทศนาโวหารของนางละเวงวันฟ้าเพื่อตักเตือนมังคลา

... พระยินดีศีลสารอ่านอักษร	ว่าอวยพรลูกยาให้ปรากฏ
ด้วยบิตุรงค์ทรงธรรม์สรวรรคต	มีโอรสรักเหมือนใจนัยนา
อนึ่งหลานว่านเครือเชื้อชู้ตริย	เหมือนกรหัดถ้อยกับกายทั้งซ้ายขวา
แต่เจ้าไปไกลสถานใจมารดา	ให้คิดปรารมภ์ร้อนไม่หย่อนเย็น
ประการหนึ่งซึ่งสุธาลังกาไหว	เป็นलगใหญ่ไพร่เมืองจะเคืองเข็ญ
แม้มคิดไปใจหายไม่วายเว้น	ด้วยพ่อเป็นปิ่นจังหวัดปลถพิ
ทั้งโกโคยไธศุรย์พร้อมมูลหมด	พระเกียรติยศเฟื่องฟุ้งทุกกรุงศรี
สงวนศักดิ์รักษาแต่ธานี	อย่าคิดติบ้านเมืองให้เคืองกัน

ประเพณีที่อุดมบรมจักร	บำรุงรักษาราชย์มไหสวรรค์
เสวยสุขทุกเวลาทิวาวัน	เพราะทรงธรรมทศพิธวิสตาร
ประการหนึ่งซึ่งรักษาเมตตาตั้ง	ให้สัตว์ทั้งปวงเป็นสุขทุกสถาน
ใครยากเย็นเชิญใจจงให้ทาน	อภิลำบากทั้งกรุงไกร
หนึ่งคู่ครองของเขามีเจ้าของ	อย่าได้ปองเป็นมิตรพิสมัย
หนึ่งสมบัติพัสตของผู้ใด	อย่าอยากได้ไปเอาของเขามา
ประการหนึ่งซึ่งคำจะดำรง	ดำรงสัตย์ชื่อสุดไม่มุสา
หนึ่งผู้ผิดมิตรญาติแลอาตมา	จงตรึกตราตัดสินความตามสัจจ
หนึ่งบทกฏหมายอย่าคลายเคลื่อน	อย่าลดเลือนละอย่างแต่ปางหลัง
อนึ่งใครนำคำเสนออย่าเพ้อฟัง	เห็นจริงจึ่งจึ่งค่อยตรัสตามสัตย์ธรรม
หนึ่งเอ็นดูผู้ที่มีความชอบ	รางวัลตอบตามวิสัยเจ้าไอศวรรย์
หนึ่งเลี้ยงเหล่าสาวสุรางค์นางกำนัล	เป็นสัตย์ธรรมเพียงธรรมอย่าล่าเอียง
หนึ่งอย่าคิดริษยาพยาบาท	อย่ามุ่งมาดหมายถวิลรูปกลืนเสียง
คนสอพลอทรลักษณ์อย่ารักเลี้ยง	ให้แก่เพียงทางธรรมจึงจำเริญ
รักษายศอตสำหรับทรงดำรงจิต	เทวฤทธิ์ทุกชั้นจะสรรเสริญ
อย่าถือผิดคิดอ่านทำการเกิน	อย่าละเมินหมั่นอ่านคำมารดาฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๓๕๖-๓๕๗

จากตัวอย่างข้างต้นนางละเวงวัณพามีจุดประสงค์จะตักเตือนมังคลาไม่ให้เกิดก่อกองกรรม โดยสุนทรภู่ได้ใช้เทศนาโวหารมาให้นางละเวงวัณพำใช้เพื่อสั่งสอนมังคลาถึงหลักการเป็นกษัตริย์ที่ดี ได้แก่ การรักษาทศพิธราชธรรม การมีเมตตา การไม่ผิดลูกเมียผู้อื่น การไม่ถือเอาของคนอื่นมาเป็นของตน ฯลฯ

๒.๒.๓.๒ เทศนาโวหารประกอบโวหารอื่น เป็นการใช้เทศนาโวหารโดยการนำโวหารชนิดอื่นๆ มาประกอบการเทศนา จากการศึกษากลวิธีการสร้างวาทศิลป์ของสุนทรภู่พบว่าสุนทรภู่สร้างวาทศิลป์โดยใช้วิธีการเทศนาโวหารประกอบกับโวหารอื่น ๆ ๔ ประเภท คือ การเทศนาโวหารประกอบด้วยการใช้ภาพพจน์ การใช้การเทศนาโวหารประกอบด้วยการใช้ภาพพจน์ และสาธกโวหาร การใช้การเทศนาโวหารประกอบด้วยการสาธกโวหาร และการใช้การเทศนาโวหารประกอบด้วยการใช้ภาพพจน์ สาธกโวหาร และการเล่นคำ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๒.๓.๒.๑ ใช้เทศนาโวหารประกอบภาพพจน์ เป็นการใช้เทศนาโวหารประกอบการใช้ภาพพจน์ซึ่งมี ๒ ลักษณะ คือ การเทศนาโวหารประกอบการใช้ภาพพจน์ชนิดเดียว และการเทศนาโวหารประกอบการใช้ภาพพจน์มากกว่าหนึ่งชนิด ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๒.๒.๓.๒.๑.๑ ใช้เทศนาโวหารประกอบภาพพจน์ชนิดเดียว เป็นการใช้การเทศนาโวหารประกอบกับการใช้ภาพพจน์เพียงหนึ่งชนิดเท่านั้น ซึ่งพบว่าสุนทรภู่สร้างวาทศิลป์ด้วยวิธีดังกล่าวไม่มากนัก ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ การเทศนาโวหารของบาทหลวงเพื่อชักจูงนางเซียมวิไลให้ช่วยเหลือมั่งคลาและตน

... จึงเรียกกนางเซียมวิไลมาในตึก	บอกตื่นลึกเล่าเหตุเมื่อยศรัฐฐี
(๑)ช่วยคิดให้ได้กำลังในครั้งนี้	(๑)จะได้มีความชอบประกอบไว้
(๑)คำบุราณท่านว่าผู้รู้แต่งเพชร	(๑)ให้แจ่มเม็ดเกร็ดจรัสลับใหม่
(๑)เนื้อผ่องแผ้วแล้วจะขายจำหน่ายไป	(๑)ได้กำไรร้อยส่วนก็ควรทำ
(๑)หนึ่งผู้รู้ผู้มีชื่อคือกษัตริย์	(๑)เมื่อเศร้าหมองช่องขัดช่วยอุปถัมภ์
(๒)ให้กลับฟื้นคืนเช่นพลอยเหมือนถ้อยคำ(๑)เป็นคุณล้ำเหลือล้นคนนา	
(๑)ครั้งนี้เล่าเจ้าเมืองมาเคื่องขุน	(๑)เจ้ากับบุตรอดหนุนคุณหนักหนา
(๑)จะขอลำกำปั่นจงกรุณา	(๑)ให้มั่งคลาไปสักล้าเป็นกำลัง
(๑)กับบ่าวไพร่ใช้สอยสักร้อยหนึ่ง	(๑)เงินทองซึ่งจะได้ใช้เหมือนใจหวัง
(๑)เมื่อน้อยใหญ่ได้เนื้อเคยเชื้อฟุ้ง	(๑)คงจะตั้งตัวได้ตั้งใจนี้ๆ

พระอภัยมณี เล่ม ๓ : ๓๓-๔

จากตัวอย่างข้างต้นสุนทรภู่ได้เลือกใช้เทศนาโวหาร(๑)ประกอบกับใช้อุปมาโวหาร(๒) มาประกอบการสร้างวาทศิลป์ให้บาทหลวงใช้พูดโน้มน้าวนางเซียมวิไล โดยได้ยกคำโบราณมาอ้างก่อนว่าผู้ที่รู้จักตกแต่งเพชรก็จะสามารถหากำไรจากเพชรนั้นได้ จากนั้นเปรียบเทียบอุปมา(๒)ว่าการตกแต่งเพชรก็เหมือนกับการช่วยเหลือกษัตริย์อย่างมั่งคลาซึ่งจะทำให้ได้รับประโยชน์ในภายหน้า

ตัวอย่างที่ ๒ การเทศนาโวหารของนางวาลีเพื่อชักจูงให้พระอภัยมณียอมรับนางเป็นมเหสี

นางทูลว่า(๑)ข้า่น้อยนี้รูปชั่ว	(๑)ก็รู้ตัวมันคงไม่สงสัย
(๑)แต่แสนงามความรู้อยู่ในใจ	(๒)เหมือนเพชรไพฑูรย์ผ้าไม่ราสี
(๑)แล้วหมายว่าฝ่ายพระบาทก็มีห้าม	(๑)ล้วนงามงามเคยประณตบทศรี
(๑)แต่หญิงมีวิชาเช่นข้านี้	(๑)ยังไม่มีไม่เคยเลยทั้งนั้น
(๑)จึงอุตสาหมายอมน้อมประณต	(๑)ให้พระยศใหญ่ยิ่งทุกสิ่งสรรพ
(๑)บรรดาผู้รู้วิชาสารพัน	(๑)จะหมายมั่นพึ่งพาพระบารมี

(๑)แม่นทรงศักดิ์รักโฉมประโลมสวาท	(๑)ไม่เลี้ยงปราชญ์ไว้บำรุงซึ่งกรุงศรี
(๑)ก็ผิดอย่างทางทำเนียบประเวณี	(๑)เห็นคนดีจะไม่มาสามัคคี
(๑)ขอพระองค์ทรงตรึกให้ลึกซึ้ง	(๑)เป็นที่พึงแผ่ไปทั้งไตรจักร
(๑)อันรูปหญิงพริ้งเพริศล้ำเลิศลักษณ์	(๑)ดีแต่รักอนราญการโลภียุ

พระอภัยมณี เล่ม ๑ : ๒๗๕

จากตัวอย่างข้างต้นสุนทรภู่ได้สร้างวาทศิลป์ให้นางวาสิใช้โน้มน้าวพระอภัยมณีด้วยการใช้เทศนาโวหาร(๑) ประกอบกับการใช้ภาพพจน์แบบอุปมา(๒) โดยให้นางเทศนาให้พระอภัยมณีเห็นข้อดีและข้อเสียของการที่จะรับนางไว้เป็นนางสนม ซึ่งสุนทรภู่ได้ให้นางใช้อุปมาโวหารประกอบเพื่อเปรียบเทียบให้พระอภัยมณีเห็นคุณค่าของนางด้านความรู้ว่ามีค่าดังเพชร

๒.๒.๓.๒.๑.๒ ใช้เทศนาโวหารประกอบภาพพจน์มากกว่าหนึ่งชนิด เป็นการใช้การเทศนาโวหารประกอบกับการใช้ภาพพจน์หลายชนิดเพื่อสั่งสอน หรือโน้มน้าวใจ ซึ่งพบว่าสุนทรภู่ใช้การเทศนาโวหารด้วยวิธีดังกล่าวเป็นส่วนใหญ่ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ การเทศนาโวหารของพระอรุณเพื่อเตือนให้นางมณีสครให้
อภัยนางอำพันมาลา

อรุณฟังตอบของคือนงคันทาญ	(๑)พยายามนี้กระไรมิใคร่หาย
(๒)จะมาโกรธกริ้วแค้นกับคนตาย	(๒)ถึงเจ็บอายก็แฉ่งอยู่เต็มใจ
(๒)แต่เพียงนั้นเขาก็เห็นว่าเป็นผิด	(๑)เอาชีวิตไปทำอะไรได้
(๑)หรือรักให้เป็นกรรมติดตามไป	(๒)ดูพระทัยนั้นไม่คิดอนิจจัง
(๒)ใครเกิดมาถ้าจิตนั้นติดปราชญ์	(๒)ย่อมหมายมาดขันตีเป็นที่ตั้ง
(๓)เหมือนเขาเมรุมาศไม่พลัดพลั้ง	(๓)ใครชิงชังเหมือนหนึ่งว่าพายุพาน
(๔)ถึงแสนลมที่จะหมายทำลายโลก	(๔)ไม่คลอนโยกหนักแน่นเป็นแก่นสาร
(๒)ใครเกิดจิตอิจฉาเป็นสามาญ	(๒)สันดานพาลผู้ใดทำกรรมอนันต์
(๒)แม่นนางอยู่ฟูเฟื่องจะเลื่องชื่อ	(๔)ตลอดลือแหล่งหล้าสุธาสวรรค์
(๒)แม้มีเชือกถ้อยคำที่รำพัน	(๒)จะเจ็บแค้นแทนกันทำไมมิ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๑๒๓

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้ใช้เทศนาโวหาร(๒) ประกอบกับการใช้
ปฏิภาณหรือคำถามวาทศิลป์ซึ่งเป็นคำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ(๑) เพื่อสร้างวาทศิลป์ให้พระอรุณโน้มน้าวให้นางมณีสครให้อภัยให้นางอำพันมาลาในตอนต้น เพื่อถามว่าเหตุไฉนนางมณีสครจึงยังไม่คลายความพยายามที่มีต่อนางอำพันมาลา จากนั้นได้ใช้การเทศนา(๒)แสดงเหตุผลว่าใครทำสิ่งใดผิด

ถูกผู้อื่นก็ได้รู้หมดแล้ว และภาพพจน์ประเภทปฏิบัติจากนางอีกว่านางจะเอาชีวิตของนางอำพัน มาลาไปทำประโยชน์อะไรได้ และย้าให้นางกลัวต่อด้วยภาพพจน์ประเภทปฏิบัติ(๑)เช่นเดิมว่าหรือนางอยากมีกรรมติดตามตัวไป จากนั้นได้ใช้การอุปมา(๓)เปรียบเทียบผู้ที่มีจิตใจหนักแน่นมั่นคงไม่หวั่นไหวไปกับอารมณ์ต่างๆ ว่าเป็นเช่นเขาพระสุเมรุ โดยใช้ภาพพจน์ประเภทอุปมา(๔) เปรียบเทียบให้เห็นว่าเขาพระสุเมรุนั้นแข็งแกร่งแม้จะมีลมถึงแสนหาพัดมาก็ไม่คลอนโยก พร้อมกับใช้ภาพพจน์ประเภทอุปมา(๔) ในตอนท้ายเพื่อแสดงให้เห็นว่าหากนางให้อภัยนางมณีสาครชื่อเสียงของนางก็จะเลือนลือไปทั่ว และใช้ภาพพจน์ประเภทปฏิบัติ(๑)ย้าในตอนท้ายว่าหากพระอรุณไม่หวังดีต่อนางจะมาช่วยนางแก้เสน่ห์ทำไม

ตัวอย่างที่ ๒ การเทศนาโวหารของพราหมณ์เทพจินดาเพื่อห้ามไม่ให้ชัย

สุริยารักนางเหมวรรณ

... พระปิตุราชมาตุงค์ทรงพระสรวล	(๑)เจ้าคิดควรแล้วที่เจ้าจะเศร้าหมอง
(๒)เหมือนต่อเรือเหลือล้ำกว่าลำคลอง	(๒)จึงขัดข้องค้ำน้ำต้องตำรา
(๒)เหมือนหิ้งห้อยน้อยแสงจะแข่งแสง	(๑)จะมีแต่อัปราคายากหนักหนา
(๑)ถึงได้อยู่สู่สมภิรมยา	(๒)เหมือนเป็นข้าเมียดัวต้องกลัวเกรง
(๑)จริงจริงนะกระษัตริย์ถึงทีโกรธ	(๑)จะให้โทษทัณฑ์มทำข่มเหง
(๑)แม่นยำร้ายทารุณกำมียำเยง	(๑)เหมือนไม่เกรงปิตุราชมาตุงค์
(๒)เราเหมือนฝูงยุงทองที่ครองศักดิ์	(๓)จะพุ่มผักฝ้ายสูงกับฝูงหงส์
(๑)จงตรองตรึกนึกนิยมพอสพวงศ์	(๑)จะสืบทรงศรีสวัสดิ์ก้าจัดภัย ฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๒๒๗-๒๒๘

จากตัวอย่างข้างต้นสุนทรภู่ได้ใช้เทศนาโวหาร(๑)ประกอบกับภาพพจน์อุปมา (๒)ซึ่ง มาสร้างวาทศิลป์ให้พราหมณ์เทพจินดาใช้เตือนชัยสุริยาโดยใช้ภาพพจน์อุปมา(๒)เปรียบเทียบการกระทำของชัยสุริยากับเรือที่ใหญ่กว่าลำคลองย่อมไม่มีทางล่องไปตามน้ำได้ และเปรียบชัยสุริยาเป็นหิ้งห้อยซึ่งหมายถึงผู้ต่ำศักดิ์ และ เปรียบนางเหมวรรณเป็นพระจันทร์ซึ่งหมายถึงผู้สูงศักดิ์เพื่อให้ชัยสุริยาเห็นว่าตนไม่เหมาะสมกับนางเหมวรรณ และในตอนท้ายได้เปรียบชัยสุริยาซึ่งเป็นบุตรตนว่าเป็นเพียงนกยูง และใช้ภาพพจน์อุปมา(๓)ย้อมไม่คู่ควรกับนางเหมวรรณพระธิดาของสังหารภพซึ่งเปรียบเหมือนหงส์

ตัวอย่างที่ ๓ การเทศนาโวหารของพระอภัยมณีเพื่อห้ามนางสุวรรณมาลีไม่ให้ตามไปทำศพท้าวสุทัศน์

พระเล้าโลมโฉมฉายว่า(๑)เจ้าพี่	(๑)พระชนนีชราหนักอยู่รักษา
(๑)ทั้งลูกน้อยสร้อยสุวรรณจันทร์สุดา	(๒)เหมือนมณฑามาลีซึ่งมีรส
(๒)ภุมรินบินเกล้าแม่เจ้าของ	(๒)ไม่ปกป้องดอกดวงจะร่วงหมด
(๓)อันน้ำตาลหวานวางไว้ข้างมด	(๓)มดจะอดได้หรือน้องตริกตรองดู
(๓)แต่เท่ามีสีเท่ายังก้าวพลาด	(๑)จะเสียชาติเสียศได้ต่อสู้
(๑)คำโบราณท่านว่าไว้เป็นครู	(๑)เจ้าจงอยู่สอนสั่งระวังระไว

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๓๒๕

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้เลือกใช้เทศนาโวหาร(๑) ที่ประกอบกับอุปมาโวหาร(๒) เพื่อเปรียบเทียบพระบุตรทั้งสองของพระอภัยมณีว่าเหมือนดอกไม้ และใช้ภาพพจน์ประเภทอุปลักษณ์(๓) เปรียบบุรุษกับหมู่แมงภู่ยอมอยากมาเคี้ยวคืดถึงดังนั้นผู้ที่เป็นเจ้าของก็คือพ่อแม่ต้องอยู่ดูแล และใช้สำนวนในลักษณะของอุปลักษณ์ (๓) คือ น้ำตาลโกล้มด ซึ่งหมายถึงการที่ทั้งสตรีและบุรุษให้อยู่ใกล้ชิดกันอาจเกิดความไม่เหมาะสมไม่ควรขึ้นและใช้สำนวนในลักษณะอุปลักษณ์(๓) คือ สำนวนสีเท่ายังรู้พลาดนักปราชญ์ยังรู้พลั้งมาประกอบเพื่อแสดงว่าหากไม่ระวังความผิดพลาดก็อาจเกิดขึ้นได้

๒.๒.๓.๒.๒ ใช้เทศนาโวหารประกอบกับการใช้ภาพพจน์ และสาธกโวหาร เป็นการใช้เทศนาโวหารประกอบกับการใช้ภาพพจน์ประกอบ และมีการสาธกหรือยกตัวอย่างประกอบด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ การเทศนาโวหารของยักษ์ตนที่ ๑ เพื่อทูลทัดทานโคบุตรไม่ให้ยกทัพไปจับพระวงศาของนางอำพันมามาลาประหาร

อสุรินทรยืนกริ้วให้พริ้นจิต	ระวังผิดช่วยรอนทูลผ่อนผัน
แข็งอารมณ์บังคับพระทรงธรรม์	ท้าวกุมภกัณฑ์ทูลเปรียบประเทียบทูล
ซึ่งพระองค์จะประสงค์วงศ์กษัตริย์	ไช้จะขัดพระบัญชานาสุร
อันรบรุกนัคราไม่อาดูร	(๑)ขอกราบทูลพระภูบาลนิทานมี
(๒)ยังมีพราหมณ์พรหมจรรย์อันวิเศษ	(๒)เที่ยวประเวศตามป่าพนาศรี
(๒)เข้าหยุดร่มพุกษาพอนาคี	(๒)ขบนิ้วชี้หนีไปได้สุธา
(๒)พราหมณ์กำจัดตัดนิ้วกระเด็นเด็ด	(๒)ก็หายเสร็จสิ้นพิษไม่สังขาร

(๑)นี่ทำชั่วก็ตัวนางกัลยา

(๓)อันนี้พรหมณ์นั้นเหมือนภูซังค์กั๊ด

พระฟังยักซักทำเนียบเปรียบภิปราย

(๑)พระวงศาใหญ่จะพลอยตาย

(๓)ครั้นกำจัดตัดนี้พิชปลิดปลิวหาย

จึงเผยผายเทวราชประภาสพลัน ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๑๑๙

ในสถานการณ์นี้สุนทรภู่ใช้การเทศนาโวหาร(๑)โดยมีการยกสาธกโวหาร(๒)ประกอบทันทีโดยไม่มีการเกริ่นนำก่อนทั้งนี้เพราะด้วยสภาพของยักซันที่๑ ที่เป็นเพียงข้าทาสของโคบุตรยอมไม่อาจกล่าวสั่งสอนโคบุตรได้โดยตรง แต่เมื่อยกตัวอย่างจบสุนทรภู่ได้ให้ยักซันทั้งสี่ใช้อุปมาโวหาร(๓) ประกอบเพื่อเปรียบเทียบให้โคบุตรเห็นว่าการที่โคบุตรคิดจะยกทัพไปจับพระวงศาของนางอำพันมาลามาประหารนั้นไม่สมควร

ตัวอย่างที่ ๒ การเทศนาโวหารของท้าวอินธุมาศเพื่อหว่านล้อมให้ขุนนางทั้งหลายยอมรับการที่ตนจะรับคงคาประลัยเป็นโอรสบุญธรรม

... พระฟังคำทูลทักจึงตรัสตอบ

(๑)เราการุญด้วยเป็นบุญกุมารา

(๑)อันพงศ์เผ่าเหล่าร้ายวายชีวิต

(๑)แม้โจรเลี้ยงก็จะเกี่ยงข้างโจรพลัน

(๒)เหมือนคำพระเทศนาท่านว่าขาด

(๑)ใครคบพาลก็จรีตติเป็นพาล

(๒)มีโจรไพรมาอาศัยในโรงช้าง

(๒)จนช้างพลายร้ายตามอ้ายโจรา

(๒)ให้ชีพรามณ์รามราชมาอยู่ชิด

(๒)พระยาช้างได้สดับก็กลับดี

(๑)ว่าก็ชอบอยู่มิใช่จะริษยา

(๑)ลักษณามีไซ้ใจโรจจนกรรจ์

(๑)นี้เด็กนิตหนึ่งเท่านี้ไม่อาจสูญ

(๑)นี้มีทันปะปนด้วยคนพาล

(๑)ใครคบปราชญ์ก็เป็นปราชญ์ใน
สัจฐาน

(๒)เหมือนนิทานช้างทรงกระษัตรา

(๒)พูดแต่ข้างหุ่นหันจะพันฆ่า

(๒)ให้เสนาขับโจรเสียทันที

(๒)กระทำกิจสวดศีลพระชินสีห์

(๓)พระบาลีตรงตัวจะกลัวไย

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๗

จากตัวอย่างข้างต้นสุนทรภู่ได้สร้างวาทศิลป์ด้วยการใช้เทศนาโวหาร(๑) ประกอบกับการใช้สาธกโวหาร(๒) และภาพพจน์อุปมาอุปไมย(๓) เพื่อประกอบการสร้างวาทศิลป์ให้ท้าวอินธุมาศใช้ได้แยบยลความคิดของเสนาอำมาตย์ที่คัดค้านไม่ให้รับคงคาประลัยเป็นโอรสบุญธรรม โดยใช้เทศนาโวหารประกอบกับการยกตัวอย่างคำเทศนาของพระภิกษุและนิทานชาดกมาประกอบ และในตอนท้ายได้ใช้ภาพพจน์อุปมาอุปไมยซึ่งเป็นคำถามที่ไม่ต้องการคำตอบถามเสนาอำมาตย์ว่าเมื่อมีตัวอย่าง

ชัดเจนในนิทานชาดกที่พระท่านเทศนาแล้วก็ไม่ควรกลัวผลเสียที่จะตามมาหากทำอานิยมมารับเลี้ยง
คงคาประลัย

๒.๒.๓.๒.๓ การเทศนาโวหารประกอบด้วยการใช้สาธกโวหาร เป็นการใช้
การเทศนาโวหารประกอบกับการยกตัวอย่างหรือสาธกโวหารประกอบ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ การเทศนาโวหารของม้าเสกเพื่อปลอบใจลักษณวงศ์ให้คลายทุกข์

อัสดรชวนทูลว่าทูนเกล้า	(๑)อย่าโศกเศร้ารำพึงทะเลิงหลง
(๑)มิใช่ว่าตื่นอยู่ได้รู้องค์	(๑)เขาชินคงชิงนางจะน้อยใจ
(๑)หลับสนิทแล้วเขาคิดสะกดเล่า	(๑)นี่หากเขามีได้มาให้ดักษัย
(๑)เสียแต่ยอดยาวลักษณะจ้งหักใจ	(๑)เร่งตามไปให้พบประสบกัน
(๒)แต่พระรามสุริย์วงศ์อันทรงเดช	(๒)กับดวงเนตรสีดาสาวสวรรค์
(๒)ทั้งพระลักษณอนุชาฤทธาครัน	(๒)อยู่ด้วยกันสามองค์ดำรงรัก
(๒)แต่ตื่นอยู่แล้วน้องประคองข้าง	(๒)ยังเสียนางโฉมยงผู้ทรงศักดิ์
(๒)ละเลิงหลงด้วยพยศพิศพัตร	(๒)มาเสียศักดิ์อับอายแก่ชายชาญ
(๒)เธอยังคิดมานะสละอาย	(๒)เที่ยวสืบสายเรื่องราวฟังข่าวสาร
(๒)จนได้นางล้างโคตรกุ่มภณท์พาล	(๒)พอแก่การอัปยศด้วยเดชา
(๑)จงดับโศกเขิญเสด็จจะเห็จเหาะ	(๑)เที่ยวสืบเสาะมิ่งมิตรขนิษฐา
(๑)ดีร้ายจะได้เหมือนพระรามมา	(๑)ได้ดูหน้าข้าศึกอีกคะนอง

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๒๙๙

จากตัวอย่างข้างต้นสุนทรภู่ได้สร้างวาทศิลป์ด้วยการใช้เทศนาโวหาร(๑) ประกอบ
กับใช้สาธกโวหาร(๒)เพื่อให้ม้าเสกใช้เพื่อปลอบใจลักษณวงศ์โดยในส่วนของ การสาธกนั้นสุนทรภู่ได้
ยกตัวอย่างเรื่องราวของพระรามและนางสีดาที่พลัดพรากจากกันมาให้ม้าเสกใช้สาธกให้ลักษณวงศ์ฟัง
เพื่อปลอบให้คลายทุกข์และเกิดความมานะ

ตัวอย่างที่ ๒ การเทศนาโวหารของพราหมณ์เทพจินดาและนางรัชฎาสูรเพื่อห้าม
ไม่ให้ชัษฎริยารักพระธิดาเหมวรรณ

... เจ้าพราหมณ์นั่งอิงเอกเขนกนีก	ให้ตรองตรึกเกรงผิดคิดไฉน
มีลูกเต้าเจ้ากรรมทำกระไร	น้ำใจใหญ่เหลือล้นพันประมาณ
แม้ขึ้นขัดคัดความไม่ตามจิต	จะม้วยมิดมันคงคิดสงสาร
จึงโอนอ่อนผ่อนตามความโบราณ	เล่านิทานอิเหนาชาวชาว

(๑)เหมือนระตุจรกากับล่าล่า	(๑)วิหยาสะกำขอลูกสาวท้าวดาหา
(๑)เพราะบุญน้อยพลอยพอมรณา	(๑)อันลูกยากีย่อมรู้เรื่องบุราณ
(๒)จะให้พ่อขอสู้เหมือนตูก	(๒)จะให้ลูกเทียมลูกเธอเสมอสมาน
(๒)แม่นพ่อผิดคิดเห็นไม่เป็นการ	(๒)ถ้าลูกหลานผิดเห็นไม่เป็นไร
(๒)เห็นกับพ่อพอจะโปรดโทษให้พ่อ	(๒)เจ้าทูลขอตามประสาอัชฌาสัย
(๒)ถึงมิโปรดโทษเจ้าที่เบาใจ	(๒)ภวนัยคงจะคิดถึงบิดร
(๒)โอรสพึงบังคมด้วยสมคิด	(๒)ค่อยขึ้นจิตจำคำที่ร่ำสอน
(๒)ทั้งชนนีดีใจช่วยให้พร	(๒)จงผันผอนผิดพลั้งค่อยรั้งรอ
(๒)อย่าด่วนได้ไม่ถูกนะลูกนะ	(๒)เห็นทรงพระอนุญาลจึงทูลขอ
(๒)หมั่นเคารพนบอบให้ชอบพอ	(๒)บุญของพ่อก็จะสมอารมณ์นี้ทุก

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๒๒๘

จากข้อความข้างต้นเป็นการใช้วาทศิลป์ของพราหมณ์เทพจินดาที่ใช้เพื่อสั่งสอนกุมารชัยสุริยาเรื่องที่กุมารชัยสุริยาต้องการให้พราหมณ์เทพจินดาไปสว่ขนางเหมวรรณพระธิดาของสิงหไกรภพให้กุมารชัยสุริยา ซึ่งสุนทรภู่ได้สร้างวาทศิลป์ให้พราหมณ์เทพจินดาใช้ด้วยการใช้เทศนาโวหาร(๑) มาประกอบกับการใช้สาธกโวหาร(๒) ซึ่งเป็นการยกตัวอย่างนิทานเรื่องอิเหนา ตอน ท้าวกะหมังกุหนิงช่วยวิหยาสะกำบุตรชายผู้ศึกเพื่อแย่งชิงนางบุษบามาเป็นชายาของวิหยาสะกจนทำให้ท้าวกะหมังกุหนิงสิ้นพระชนม์ และได้ยกตัวอย่างตัวละครในเรื่องซึ่งมีลักษณะการกระทำคล้ายกุมารชัยสุริยา คือ ระตุจรกา และล่าล่า ซึ่งไม่เจียมตัวไปสว่ขนางบุษบาเพื่อให้กุมารชัยสุริยาเห็นผลเสียจากการกระทำตามคำขอร้องของกุมารชัยสุริยา

๒.๒.๓.๒.๔ เทศนาโวหารประกอบกับการใช้ภาพพจน์ สาธกโวหาร และการเล่นคำ เป็นการใช้เทศนาโวหารประกอบกับใช้ภาพพจน์ มีการสาธกโวหารหรือยกตัวอย่างมาอ้างอิงประกอบเพื่อสั่งสอน ชักจูงใจ และมีการเล่นคำแทรกอยู่ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ การเทศนาโวหารของพระอภัยมณีเพื่อหว่านล้อมให้สุดสาครมีคู่

พระฟังคำรำลึกรู้ลึกบ้าง	คิดถึงนางมัจฉาน่าสงสาร
สักประเดี๋ยวเสียวมนต์ดลบันดาล	รื้อสำราญสำรวลชวนโอรส
(๑)ขึ้นจะใคร่ไปบวชชวดมีลูก	(๑)นุ่งหนังผูกคากรองทั้งตั้งอด
(๑)อยู่ถิ่นฐานบ้านเมืองมีเครื่องยศ	(๒)ลองชิมรส/(๓)ลูกฝรั่ง/(๒)มั่งเป็นไร
(๑)อร่อยจริงยิ่งกว่ากิน(๓)ลูกลิ้นจี	(๒)จะหานางอย่างนี้หาที่ไหน
(๔)เขมรลาวชาวละครทั้งมอญไทย	(๔)พ่อก็ได้ลองแล้วนะแก้วตา
(๑)ที่รูปดีซี้มกไม่รักผิว	(๑)เพราะเชื่อตัวว่าไม่ขาดคนปรารถนา
(๕)บ้างตื้อตึงถึงยศไม่ลดลา	(๕)บ้างดูหน้าบางบางแต่คางเพชร

(๕) บ้างรู้แต่แงงอนไม่อ่อนหวาน (๕) บ้างจัดจ้านจ้วงจาบจึงหลาบเข็ด
 (๑) มีเมียเดียวเจียวจิงหาที่กลเม็ด (๑) เป็นสำเร็จราชการสำราญรมย์
 (๑) พอนึกได้ไม่ทันพักพยักหน้า (๑) ทั้งวงศาสุจริตสนิทนสม
 (๑) ล้วนท่วงทีดีเหลือไม่เปื้อนชม (๓) เขามักคมในฝักชักออกยาว
 ถึง/(๕) ยามร้อน/ผ่อนสบายให้/(๕) หายร้อน/ /(๕) ยามหนาว/นอนแนบกายให้/(๕)

หายหนาว/

(๖) อันหญิงอื่นหมิ่นแสนในแดนดาว (๑) ไม่สู้ชาวลังกาสะจจาจริง
 (๔) เจ้าไม่เคยเลยพอนี้(๓) คอเก่า (๑) จนแก่เฒ่าไม่เรือ่ปื้อผู้หญิง
 โอรสฟังนั่งว่างวังไม่ท้วงติง พระก็ยังไม่หลงอยู่องค์เดียวฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๙๕

จากตัวอย่างข้างต้นสุนทรภู่ได้สร้างวาทศิลป์โดยใช้เทศนาโวหาร(๑) ประกอบกับใช้ภาพพจน์อุปมาอุปไมย(๒) อุปลักษณ์(๓) สาธกโวหาร(๔) การเล่นคำ (๕) และภาพพจน์แบบอติพจน์(๖) เพื่อให้พระอภัยมณีใช้น้ำมันาวสุดสาคร เริ่มจากใช้เทศนาโวหาร(๑) สั่งสอนสุดสาครให้เห็นถึงข้อดีและข้อเสียของการครองเพศศฤงคารกับบรรพชิต จากนั้น ถามสุดสาครว่าไม่ต้องการชิมรสลูกฝรั่งซึ่งเป็นภาพพจน์อุปลักษณ์(๓) หมายถึงนางสุลาลีวันบ้างหรืออย่างไร และใช้เพื่อย้ำคุณค่าของนางสุลาลีวันได้ใช้ภาพพจน์อุปมาอุปไมย(๒) ถามสุดสาครว่าจะไปหานางอย่างนี้นั้นจะหาได้ที่ไหน และได้ยกตัวอย่างตัวพระอภัยมณีเองเป็นตัวอย่างซึ่งเป็นการสาธก(๔) พร้อมทั้งยกตัวอย่างสตรีลักษณะต่างมาประกอบการโน้มน้าว โดยกล่าวว่าตนเองคือพระอภัยมณีได้ลองรักสตรีมาแล้วทุกลักษณะไม่มีสตรีที่ไหนสู้สตรีลังกาได้โดยใช้ภาพพจน์ประเภทอติพจน์(๖) และใช้สำนวนคมในฝักในลักษณะอุปลักษณ์เพื่อแสดงให้เห็นว่าสตรีลังกามีดีที่ซ่อนไว้ พร้อมทั้งใช้การเล่นคำซ้ำ(๕) ว่า “ยาม” คือ ยามร้อน ยามหนาว และซ้ำคำว่า “หาย” คือ หายร้อน หายหนาว ประกอบ และในตอนท้ายได้ใช้การสาธก(๓) ประกอบการใช้สำนวนย้ำอีกครั้งว่าพระอภัยมณีเป็น “คอเก่า” เรื่องผู้หญิงซึ่งหมายถึงมีความเชี่ยวชาญรอบรู้เรื่องผู้หญิงเป็นอย่างดี

จากการวิเคราะห์การสร้างวาทศิลป์ของสุนทรภู่ในสถานการณ์ต่าง ๆ พบว่า สุนทรภู่จะใช้โวหารต่าง ๆ ผสมผสานกันทั้ง บรรยายโวหาร พรรณนาโวหาร และเทศนาโวหาร เพื่อทำให้การใช้วาทศิลป์แต่ละครั้งประสบความสำเร็จ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่าง โวหารที่ตาเงือกอ่อนวอนให้พระอภัยมณีปล่อยตนให้เป็นอิสระ

...(๑)พระผ่านเกล้าเจ้าฟ้าในธาดรี	(๑)ข้าขอชีวิตไว้อย่าให้ตาย
(๑)พระราชบุตรจตุลากล้าปากเหลือ	(๑)ดั่งหนังเนื้อนี้จะแยกแตกสลาย
(๑)ทั้งลูกเต่าเผ่าพงศ์ก็พลัดพราย	(๑)ยังแต่กายเกือบจะดินสิ้นชีวัน
(๑)พระองค์เล่าเขาก็พาเอามาไว้	(๑)เศร้าพระทัยทุกข์ตรอมเหมือนหม่อมฉัน
(๑)ขอพระองค์จงโปรดแก้โทษทัณฑ์	(๑)ช่วยผ่อนผันให้ตลอดรอดชีวา
(๒)ซึ่งปากถ้าทำลายลงเสียหมด	(๒)ให้โอรสยกตั้งบังคูลา
(๒)ข้าเห็นอย่างนางมารจะนานมา	(๒)จะอาสาเกลี้ยทรายเสียให้ดี
(๒)หนึ่งพวกพ้องของข้าคณาญาติ	(๒)ขอรองบาทบงกชบทศรี
(๒)แม้ประสงค์สิ่งใดในนี้	(๒)ที่สิ่งมีจะเอามาสารพัน ฯ
ฝ่ายเงือกน้ำคำนับอภิวาท	(๓)ข้าพระบาททราบบสิ้นทุกถิ่นฐาน
(๓)อันน้ำนี้มีนามตามบุราณ	(๓)อโนมานเคียงกันสีทันดร
(๓)เป็นเขตแคว้นแดนที่นางผีเสื้อ	(๓)ข้างฝ่ายเหนือถึงมหิงษะสิงขร
(๓)ข้างทิศใต้ไปจนเกาะแก้วมังกร	(๓)หนทางจรเจ็ดเดือนไม่เคยคลื่อนคลา
(๓)ไปกลางย่านบ้านเรือนหาไม่	(๓)สมุทรไทซึ่งซีกโลกหนักหนา
(๓)แต่สำเภาชวเกาะเมืองลังกา	(๓)เขาแล่นมามีบังอยู่ลงปี
(๓)ถ้าเสียเรือเหลือคนแล้วนางเงือก	(๓)ขึ้นมาเลือกเอาไปชมประสมศรี
(๓)เหมือนพวกพ้องของข้ารู้พาที	(๓)ด้วยเดิมทีปู้ยาเป็นมนุษย์
(๓)อายุข้าห้าร้อยแปดสิบเศษ	(๓)จึงแจ้งเหตุแถวทางกลางสมุทร
(๓)แม้จะหนีผีเสื้อด้วยแรงรุทร	(๓)เห็นไม่สุดสิ้นแดนด้วยแสนไกล
(๓)แต่โยคีมีมนต์อยู่ตนหนึ่ง	(๓)อายุถึงพันเศษถือเพศไสย
(๓)อยู่เกาะแก้วพิสดารสำราญใจ	(๓)กินลูกไม้เผือกมันเป็นพรณผลา
(๓)พวกเรือแตกแซกฝรั่งแลอังกฤษ	(๓)ขึ้นเป็นศิษย์อยู่สำนักนั้นหนักหนา
(๓)ด้วยโยคีมีมนต์ดลวิชา	(๓)ปราบบรรดาภูตพรายไม่กราบไป
(๓)แม้พระองค์ทรงฤทธิ์คิดจะหนี	(๓)ถึงโยคีเข้าสำนักไม่ดักษัย
(๓)เมื่อสำเภาเขาซัดพลัดเข้าไป	(๓)ก็จะได้โดยสารไปบ้านเมือง
(๓)แต่ทางไกลไม่น้อยถึงร้อยโยชน์	(๓)ล้วนเขาโชดคีร์รัตนขันต์เนื่อง
(๓)กลางคงคาสารพัดจะขัดเคือง	(๓)จงทราบเบื่องบงกชบทมัลย์
(๓)แม้กำลังดั่งข้าจะพาหนี	(๓)เจ็ดราตรีเจียวจึงจะถึงสถาน
(๓)อสุรมีกำลังดั่งปลาพา	(๓)ตามประมาณสามวันจะทันตัว
(๒)ถ้าแก้ไขให้นางไปค้ำป่า	(๒)ได้ลวงหน้าเสียบ้างจะยังชั่ว
(๒)จะอาสาพาไปมิได้กลัว	(๒)ชีวิตตัวบรลัษไม่เสียตาย

- (๒)แต่พระองค์ทรงคิดให้รอบคอบ (๒)ถ้าเห็นชอบท่วงที่จะหนีหาย
(๒)จึงโปรดใช้ให้องค์พระลูกชาย (๒)ไปหาตทรายหาข้าจะมาฟัง ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑ : ๑๐๘-๑๐๙

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้ใช้กระบวนการความแบบพรรณนาโวหาร(๑) เพื่อให้ตาเงือกพรรณนาถึงความทุกข์ที่ได้รับเมื่อถูกลินสมุทรรจับมา จากนั้นใช้เทศนาโวหาร(๒) เพื่อแนะนำวิธีการที่จะปิดบังนางผีเสื้อสมุทรไม่ให้รู้ว่ามิใช่ผู้เข้ามาภายในถ้ำ และเมื่อพระอภัยมณีถามถึงหนทางที่จะหนีนางผีเสื้อสมุทรสุนทรภู่ได้ใช้บรรยายโวหาร(๓) ให้ตาเงือกบรรยายถึงเกาะแก่งบริเวณนั้น และในอันที่สุดท้ายใช้เทศนาโวหาร(๒) ประกอบกับภาพพจน์เพื่ออธิบายวิธีการหนีและหลอกนางผีเสื้อสมุทร

๒.๓ ภาพพจน์

ภาพพจน์ คือ วิธีการใช้ภาษาให้เกิดจินตภาพโดยใช้คำไม่ตรงใช้อีกอย่างแต่ให้เกิดความหมายอีกอย่าง ซึ่งภาพพจน์เป็นองค์ประกอบสำคัญที่จะทำให้ผู้ฟังมองเห็นภาพ เกิดความเข้าใจ และใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงการพูดของผู้พูดในบางสถานการณ์ จากการวิเคราะห์พบโวหารภาพพจน์ในบทพูดซึ่งมีลักษณะเป็นวาทศิลป์ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ ทั้ง ๕ เรื่อง ดังนี้

๒.๓.๑ อุปมา เป็นภาพพจน์ที่ใช้เปรียบเทียบสิ่งสองสิ่งว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกัน โดยใช้คำเชื่อม เช่น เหมือน คล้าย ดุจ ดัง ฯลฯ ซึ่งภาพพจน์อุปมาพบมากในการสร้างวาทศิลป์ของสุนทรภู่จากนิทานคำกลอนทั้ง ๕ เรื่อง โดยนำไปใช้สร้างบทวาทศิลป์เพื่อใช้ในจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ อุปมาที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของพระอาทิตย์เพื่อโลมนางสวรงค์

... เหมือนมัจฉาสาครเป็นที่พึง	บุญแล้วจึงได้พบประสบศรี
ต้องประสงค์อยู่ตรงไม่ตรีดี	ถึงแม้มีสิ่งของไม่ต้องการ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๕

จากข้อความข้างต้นเป็นวาทศิลป์ของพระอาทิตย์ที่ใช้เพื่อแสดงให้เห็นนางสวรงค์เห็นว่าการช่วยเหลือนางสวรงค์ให้กลับคืนสู่สวรงค์ดั้งเดิมเป็นการกระทำที่เป็นปวิสัยไม่เหลือปากว่าแรง และพระอาทิตย์ก็ไม่ต้องการสิ่งตอบแทนใด ๆ

ตัวอย่างที่ ๒ อุปมาที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของสิงห์ไกรภพที่ใช้โลมนางสร้อยสุดา

... เป็นคู่เคียงเรียงชมภิรมย์รัก

เหมือนได้เม็ดเพชรรัตนสวัสดิ์

ได้เกื้อพักร่มองพาเป็นราศี

อันตัวพี่ขอเป็นทองไว้รองเรือน ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๖๓

จากข้อความข้างต้นเป็นข้อความที่สิงห์ไกรภพใช้เปรียบเทียบคุณค่าของนางสร้อยสุดา
กับเพชรเพื่อทำให้นางพึงพอใจ

ตัวอย่างที่ ๓ อุปมาที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของลักษณะวงศ์ในสาสน์เกี่ยวนางยี่สุนสุมาลี

... แม่แก้วเกศนาเรศจำเรณูราช

ตัดสวาทเหมือนขาดเชื่อมแผ่นดินทอง

นุชนาฏนวลนางอย่าหมางหมอง

อันจะครองชีวิตอย่าคิดเอ๋ย

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๓๑๐

จากข้อความข้างต้นเป็นการใช้วาทศิลป์ของลักษณะวงศ์ผ่านสารฝากรักสุนทรภู่ได้เลือกใช้
อุปมาโวหารมาใช้เพื่อให้ลักษณะวงศ์เปรียบเทียบให้นางยี่สุนสุมาลีเห็นผลเสียหากนางไม่รับรัก
ลักษณะวงศ์กับการ “เชื่อมแผ่นดินทอง” ซึ่งหมายถึงผลประโยชน์ที่บ้านเมืองจะได้รับหากทั้งคู่ได้ครองรัก
กัน

ตัวอย่างที่ ๔ อุปมาที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของพราหมณ์ทั้งสามเพื่อทูลฝากศรีสุวรรณ์ไว้
กับท้าวทศวงศ์

... ซึ่งอาสามาประจัญจนรงค์

ด้วยทองเที่ยวเบรี่ยวอกเหมือนนกไว้

หวังพระองค์ทรงฤทธิ์เหมือนบิดา

ไม่มีไม้รว้งเป็นฝั่งฝ้า ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๘๐

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้เลือกใช้อุปมาโวหารเพื่อสร้างบทวาทศิลป์ให้พราหมณ์ทั้ง
สามเปรียบเทียบให้ท้าวทศวงศ์ทราบว่าศรีสุวรรณ์รักใคร่อยู่กับนางเกษราโดยเป็นการเปรียบเทียบ

ความรู้สึกที่มีต่อท้าวทศวงศ์ว่าเป็นเหมือนบิดาของพวกเขา ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่ามีคนใดคนหนึ่งในพราหมณ์ทั้งหมดรวมทั้งศรีสุวรรณหมายปองนางเกษรา

๒.๓.๒ อุปลักษณ์ คือ โวหารที่ใช้เปรียบเทียบของสิ่งหนึ่งว่าเป็นของอีกสิ่งหนึ่ง โดยใช้คำเชื่อม เช่น เป็น เท่า คือ ฯลฯ หรือในบางครั้งไม่ปรากฏการใช้คำเชื่อมใด ๆ เลย ซึ่งโวหารภาพพจน์อุปลักษณ์สุนทรภู่มาใช้สร้างวาทศิลป์โดยมีจุดมุ่งหมายต่าง ๆ กัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ อุปลักษณ์ที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของจันทโครบเพื่อเกี้ยวนางโมรา

... แม่นเสร็จสมที่พี่หมายจะให้ทำ	แผ่นทองคำหุ้มเจ้าให้อุ่นองค์
นี้เรียบจนต้นเดินมากกลางเถื่อน	เอาขีดเขียนมิ่งไม้ไพรพระทอง
เป็นปราสาทราชวังบัลลังก์ทรง	เอาเนืองนิตย์ต่างองค์กำนัลใน
เอารุกขาเป็นระย้าระยียบกัน	ลดวาลย์ต่างพวงนุปลาไสว
จักระจันทรณผู้เรไรไพร	เป็นมะโหเมโหระทักประโคมกลอง
จะเชกเจ้าเสาวภาคย์กับตัว	พี่ให้เป็นมิ่งมเหสีประสมสอง
เอาเพิงผาศิลาแก้วเป็นกองทอง	นวลละอองเจ้าอย่าเย็นสะเทิ้นที่ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๑๒๐

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้ใช้โวหารอุปลักษณ์สร้างบทวาทศิลป์เพื่อให้จันทโครบเปรียบเทียบสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในป่ากับสิ่งที่มีในปราสาทราชวังเพื่อทำให้นางโมราเกิดจินตภาพ โดยเปรียบเทียบไม่ว่าเป็นปราสาทราชวัง เปรียบต้นไม้เป็นฉากกัน เปรียบเสียงจักระจันเป็นเสียงมโหรี เปรียบกองหินเป็นกองเงินกองทอง

ตัวอย่างที่ ๒ อุปลักษณ์ที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของจันทโครบเพื่อขอเรียนวิชา

... ขออยู่เป็นเกือกทองฉลองบาท	เหมือนอย่างทาสใต้เบื้องบาทศรี
พระโคดมบรมมุนี	เธอก็มีโสมนัสเสน่หานี้ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๓๑๖

จากตัวอย่างข้างต้นสุนทรภู่ได้ใช้โวหารอุปลักษณ์เพื่อให้จันทโครบแสดงความอ่อนน้อมต่อพระฤาษีโคดมด้วยการเป็นเกือกทองของพระฤาษี

ตัวอย่างที่ ๓ อุปลักษณะที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของศรีสุวรรณเพื่อปลอบพระอภัยมณี

พระอนุชาว่าพี่นี้ชั่วลาด
 แม่นชีวิตยังไม่บรรลุลายาญ

เป็นชายชาติช้างงาไม่กล้าหาญ
 ก็เซซานชอกซอนลัญจรูป...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๗

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้เลือกใช้โวหารอุปลักษณะเพื่อสร้างวาทศิลป์ให้ศรีสุวรรณใช้ประกอบกรกล่าวตำหนิพระอภัยมณีเพื่อให้พระอภัยมณีเกิดความมานะโดยเปรียบเทียบว่าบุรุษนั้นเป็นช้างที่ต้องมีความกล้าหาญและอดทน

ตัวอย่างที่ ๔ อุปลักษณะที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของนางอำพันมาลาเพื่อขอร้องโทษ

ต่อโคบุตร

... ใ้พระร่มโพธิทองของน้องแก้ว
 ด้วยเปลี่ยวใจไร้ญาติอนาถมา

เมียดัดแล้วประทานโทษโปรดเกล้า
 พระผ่านฟ้าทางเหินสะเทินไป ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๑

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ใช้โวหารอุปลักษณะสร้างวาทศิลป์ให้นางอำพันมาลาใช้ขอร้องโทษต่อโคบุตรโดยนำไปใช้เป็นคำเรียกขานโคบุตรเพื่อให้โคบุตรเห็นว่าโคบุตรเป็นที่พึงพิงของนางคือ “ร่มโพธิทอง”

ตัวอย่างที่ ๕ อุปลักษณะที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของพราหมณ์ทั้งสามเพื่อหว่านล้อมให้ศรีสุวรรณเกียวนางเกษรา

... ถึงพวกเราเล่ามิใช่จะไม่คิด
 แต่พบลาภชุมทองต้องตำรา

คงจะติดตามแสวงทุกแห่งหา
 จะหลับตาเสียไม่ซุกก็สุดอายุ ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑ : ๓๕

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่นำมาใช้เพื่อให้พราหมณ์ทั้งสามเปรียบเทียบให้ศรีสุวรรณเห็นประโยชน์ที่ได้มาพบนางเกษราว่าเป็นเหมือนการพบ “ขุมทอง”

๒.๓.๓ อติพจน์ เป็นโวหารภาพพจน์ที่มีลักษณะการเปรียบเทียบที่เกินกว่าความเป็นจริงซึ่งในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ทั้ง ๕ เรื่อง พบว่าสุนทรภู่นำโวหารอติพจน์มาประกอบการสร้างวาทศิลป์เพื่อนำใช้ในจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกัน ดังตัวอย่างการวิเคราะห์ต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ อติพจน์ที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของลักษณะวงศ์เพื่อขอให้ยายมาลีเป็นแม่สื่อรัก

... เจ้าคุณยายอย่าตะพายแต่โมโห
จะชีว่อช้อฟ้าหลังคาเพรา

จะสุขใจโอ่เอี่ยมขึ้นเทียมเขา
คนคุกเข่าขอรับประนมกร ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๐๕

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้ใช้โวหารอติพจน์มาสร้างวาทศิลป์เพื่อให้ลักษณะวงศ์ใช้เพื่อโน้มน้าวใจยายมาลีให้เห็นถึงผลประโยชน์ที่ยายมาลีจะได้รับจากการช่วยเป็นแม่สื่อรักให้กับลักษณะวงศ์ ว่าจะมีความสุขและโอ่อ่าขึ้นเท่ากับภูเขา

ตัวอย่างที่ ๒ อติพจน์ที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของนางสุวรรณมาลีเพื่อหว่านล้อมโจรสuhrัง

... ซึ่งเมตตาวางจะเลี้ยงไว้เคียงคู่
แต่อย่าให้ได้อายชายทั้งปวง

พระคุณอยู่ข้าพเจ้าเท่าเขาหลวง
ค่อยหนักหน่วงอย่าเพอด่วนทำลงลาม ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๑๖๙

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้ใช้โวหารอติพจน์เพื่อให้นางสุวรรณมาลีใช้เปรียบเทียบบุญคุณที่โจรสuhrังมีต่อตนเพื่อลงให้โจรสuhrังเห็นว่านางยินดีที่จะเป็นเมียโจรสuhrังว่าบุญคุณของโจรสuhrังที่มีต่อนางนั้นเท่ากับ “ภูเขา”

ตัวอย่างที่ ๓ อติพจน์ที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของลักษณะวงศ์เพื่อขอโทษนางทิพยเกสร

... เจ้างามสุดกระษัตริย์ในสี่ทวีป
เป็นกรรมแล้วแก้ตัวอย่าว่าเลย

จนสิ้นชีพมิให้หมองเลยน้องเอ๋ย
เชิญไปเซยไฉศวรรย์ในเวียงวังฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๗๘

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้เลือกใช้โวหารอติพจน์เพื่อสร้างวาทศิลป์ให้ลักษณะวงศ์
ใช้ยกย่องความงามของนางทิพยเกสรเพื่อทำให้นางพึงพอใจโดยกล่าวว่านางงามที่สุดในบรรดานาง
กษัตริย์ทั้งสี่ทวีป

ตัวอย่างที่ ๔ อติพจน์ที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของสิงห์ไกรภพเพื่อเกี้ยวนางสร้อยสุดา

... ขอเล่าความตามจิตพิศवास
ถึงม้วยดินสิ้นฟ้าสุราลัย
ไม่ละเมินเหินห่างเหินนางอื่น
เป็นความจริงมึงมีตรอยาบิตเบือน

ด้วยหมายมาดมอบชีวิตพิสมัย
ไม่จากไกลกลอยสวาทแล้วชาตินี้
สักสิบหมื่นสิบแสนไม่แมนเหมือน
ช่วยแย้มเยื้อนพักตรามาพาที่ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๖๒

จากตัวอย่างข้างต้นสุนทรภู่ได้เลือกใช้โวหารอติพจน์เพื่อให้สิงห์ไกรภพใช้กล่าวถึงความ
รักที่มีต่อนางสร้อยสุดาว่าจะรักนางไปจนสิ้นแผ่นดินแผ่นฟ้า ในชาตินี้จะไม่ห่างจากนางไปได้อีกแล้ว
และจะไม่สนใจนางคนใดไม่ว่าจะมีถึงแสนถึงล้านคน

๒.๓.๔ ปฏิปุจฉาหรือคำถามวาทศิลป์ เป็นคำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ หรือคำตอบ
นั้นผู้ถามรู้ดีอยู่แล้ว ปฏิปุจฉาหรือคำถามวาทศิลป์จึงเป็นการถามเพื่อทำให้ผู้ฟังเกิดความยั้งคิด ความ
ตระหนัก ซึ่งในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ทั้ง ๕ เรื่อง สุนทรภู่ได้เลือกใช้โวหารปฏิปุจฉาหรือคำถาม
วาทศิลป์มาประกอบการสร้างวาทศิลป์มากกว่าโวหารภาพพจน์ชนิดอื่น ๆ ดังตัวอย่างการวิเคราะห์
ต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ ปฏิบัติที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของพระอาทิตย์เพื่อเกี่ยวนางสวรรณ

โอเจ้าพี่ศรีสวัสดิ์กัณต์สวาท	นุชนาฏแม่อย่าลืมนื้อความหลัง
หรือชอบใจอยู่ในอุบลบั้ง	สมบัติทั้งเมืองฟ้าไม่อาวรณ์ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๔

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้ใช้โวหารปฏิบัติหรือคำถามวาทศิลป์มาสร้างบทวาทศิลป์เพื่อให้พระอาทิตย์ใช้ถามความต้องการของนางสวรรณว่านางต้องการที่จะอยู่ในดอกบัวต่อไปโดยไม่สนใจทรัพย์สมบัติบนสวรรค์ใช่หรือไม่

ตัวอย่างที่ ๒ ปฏิบัติที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของนกขุนทองเพื่อสื่อรักนางอำพันมาลา

... นกขุนทองป้องปีกเคารพรับ	น้อมคำนับขยับบินแล้วผินหลัง
อนิจจาผิดล้นพันกำลัง	นี้หรือยังจะรักไปให้ยืดยาว...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๕๔

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้ใช้โวหารปฏิบัติเพื่อให้นกขุนทองกล่าวตัดพ้อนางอำพันมาลาที่ปิดหน้าต่างเพราะโกรธที่นกขุนทองไม่ยอมลงไปหานาง

ตัวอย่างที่ ๓ ปฏิบัติที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของจันทโครบเพื่อเกี่ยวนางมัจฉรินทร์

... แม้นบุญพืมิเคยเกล้าเวยวอด	จะจูบกอดได้คล่องถ่าน้องเอ๋ย
ไม่ควรชวนให้พี่เจ็บด้วยเล็บเลย	โอ้แขนเอ๋ยเล็ดย้อยลงระย้า ฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๓๔๘

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้ใช้โวหารปฏิบัติเพื่อให้จันทโครบใช้ถามนางมัจฉรินทร์ว่าหากตนและนางไม่เคยเป็นคู่ครองกันมาก่อนจะกอดจูบนางได้คล่องได้อย่างไร

ตัวอย่างที่ ๔ ปฏิปฐาที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของพระอภัยมณีเพื่อขอร้องนางผีเสื้อสมุทรให้เลิกรังควาณตน

... ทุกวันนี้พี่รักษาสิกขาบท
อันอินทรีย์ชีวิตอุทิศทาน

สู้เปลื้องปลดห่วงใยในสงสาร
เจ้าต้องการกินบ้างหรืออย่างไร ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๑๕๘

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้ใช้โวหารปฏิปฐาเพื่อให้พระอภัยมณีกล่าวในเชิงตำหนิ นางผีเสื้อสมุทรที่ตามรังควาณตนจนทำให้เรือแตกโดยถามว่านางผีเสื้อสมุทรไม่ต้องการกินตนบ้างหรืออย่างไร

ตัวอย่างที่ ๕ ปฏิปฐาที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของนางสุวรรณอำภาเพื่ออ้อนวอนให้ท้าววิรุณมาศปล่อยนางและลักษณวงศ์

... จงตรึกตรองน้องนี้ก็มีผิว
จรรอรั้งยังจิตคิดรำพึง

จะเกลือกกลัวเวรานั้นมาถึง
จะตรากตรึงบาปกรรมไปทำไมฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๕๔

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่เลือกใช้โวหารปฏิปฐาหรือคำถามวาทศิลป์มาสร้างวาทศิลป์เพื่อให้นางสุวรรณอำภาถามให้ท้าววิรุณมาศตระหนักว่าหากยังคงติดดึงที่จะพานางสุวรรณอำภาไปเป็นมเหสีก็จะได้รับผลกระทบเนื่องจากการพราดลูกเมียผู้อื่น

๒.๓.๕ สมพจน์ เป็นการกล่าวถึงส่วนใดส่วนหนึ่งแต่ให้ความหมายแทนทั้งหมด พบว่าสุนทรภู่ได้นำโวหารสมพจน์มาใช้เพื่อสร้างบทวาทศิลป์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ สมพจน์ที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของสิงห์ไกรภพเพื่อเกี้ยวนางสร้อยสุดา

... แม่เนื้อหอมย่อมรู้เรื่องโบราณ
แม้บุตรมีมาณพมาสบเนตร

ในนิทานท้าวพระยาทั้งสากล
ก็สังเกตเป็นคู่ด้วยกุศล ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๖๓

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้เลือกใช้โวหารสมพจน์นัยหรือปรมาณามนัยมาใช้ในลักษณะของคำเรียกขานนางสร้อยสุดาของสิงห์ไกรภพโดยกล่าวถึงคุณสมบัติที่ดีส่วนหนึ่งของนางเพื่อแทนตัวนางทั้งหมด

ตัวอย่างที่ ๒ สมพจน์ที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของพระอภัยมณีเพื่อโลมนางละเวงวันฟ้า

... แม่เนื้อเย็นเป็นห้วงมหรณพ	พี่ขอพบศรีสวัสดิ์เป็นมัจฉา
แม่นเป็นบัวตัวพี่เป็นกุมรา	เซยผกาโกสุมปทุมทอง ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๘

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้เลือกใช้โวหารสมพจน์นัยหรือปรมาณามนัย เพื่อให้พระอภัยมณีใช้เรียกนางละเวงวันฟ้าด้วยคุณสมบัติเด่นของนางคือ"แม่เนื้อเย็น"

๒.๓.๖ ปฏิภาคพจน์ เป็นโวหารที่ใช้ข้อความที่มีลักษณะขัดแย้งกันมาใช้ด้วยกันโดยที่ความขัดแย้งนั้นสามารถเป็นจริงได้ พบว่าสุนทรภู่นำโวหารดังกล่าวมาใช้สร้างวาทศิลป์ไม่มากนัก ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ ปฏิภาคพจน์ที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของนกขุนทองเพื่อสื่อรักนางอำพันมาลา

... ตามแต่เยาะเกิดเป็นเคราะห์ของลูกร้าย	พระโหมฉายเธอไม่มากก็ว่าได้
ถึงมิหล่อแต่ก็พอประโลมใจ	บุรุษในธานีไม่มีปาน ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๕๖

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้นำโวหารปฏิภาคพจน์มาสร้างวาทศิลป์ให้นกขุนทองใช้เพื่อกล่าวถึงหน้าตาอันงดงามของโคบุตรเพื่อทำให้นางอำพันมาลาเกิดความเสนาหา ว่าโคบุตรมีหน้าตาไม่งดงามพออยู่ได้ แต่ว่าบุรุษในโลกนี้ไม่มีใครมาเทียบความงดงามของโคบุตรได้

ตัวอย่างที่ ๒ ภูมิภาคพจน์ที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของสิงห์ไกรภพเพื่อเกี้ยวนางสร้อยสุดา

... พระว่าพินี้เป็นพราหมณ์รามราช
มิควรรักศักดิ์ต่ำแต่เข้าใจ

รักษาชาติตามเวทช้างเพศไสย
จะใคร่ได้พระธิดาเจ้าธานี ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๖๓

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ใช้เพื่อให้สิงห์ไกรภพแสดงความจำนงของตนที่ต้องการจะได้
นางสร้อยสุดามาเป็นมเหสี ว่าตนเป็นเพียงพราหมณ์ต่ำศักดิ์ที่นางไม่ควรรัก แต่มีใจหมายปองนาง

๒.๓.๗ บุคลาธิษฐาน เป็นโวหารที่กล่าวถึงสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ให้กระทำการวิยาอาการ
เสมือนเป็นมนุษย์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ บุคลาธิษฐานที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของพราหมณ์ทั้งสามเพื่อขอให้นางพี่
เลี้ยงพานางเกษรามาพบกับศรีสุวรรณ

... แต่พราหมณ์น้อยน้องรักนี้หนักแน่น
ถ้าเห็นงามความรักมาดักเตือน

ในพื้นแผ่นดินบักพี่ไม่มีเหมือน
จะค่อยเคลื่อนคลายศอกที่โรครัด ...

พระอภัยมณี เล่ม๑: ๓๔

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้ใช้โวหารบุคลาธิษฐานเพื่อให้พราหมณ์ทั้งสามบอกนางพี่
เลี้ยงทั้งสี่ว่าศรีสุวรรณจะสามารถหายจากโรคไข้ได้เพราะได้รับความรัก

ตัวอย่างที่ ๒ บุคลาธิษฐานที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของนางสุวรรณมาลีในพระราชสาสน์
เตือนพระอภัยมณี

... เหตุไฉนไม่กลับทัพทหาร
พระศาสนาสามัญทุกวันนี้
ฤตามาตย์ราชฎรเดือดร้อนสิ้น
ทั้งประเทศเขตแดนให้แค้นเคือง

คืนไปผ่านพิภพอยู่ชมพู่ศรี
ก็ไม่มีใครบำรุงให้รุ่งเรือง
อกแผ่นดินจะเป็นบ้าฟ้าจะเหลือ
ก็เพราะเรื่องรบพุ่งกรุงลังกา ...

พระอภัยมณี เล่ม๒: ๗๕

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้ใช้บุคลาธิษฐานเพื่อประกอบวาทศิลป์ในการเขียนพระราชสาส์นเตือนพระอภัยมณีของนางสุวรรณมาลีโดยกล่าวถึงแผ่นดินในลักษณะของการกระทำกริยาอาการเหมือนมนุษย์ว่า “อกแผ่นดินจะเป็นบ้า ซึ่งหมายความว่าเมืองผลึกจะได้รับความเดือดร้อนจากการกระทำของพระอภัยมณีในครั้งนี้

๒.๓.๘ อวตพากย์ คือการใช้คำที่ผิดไปจากผลของการสัมผัสที่ควรจะเป็น สุนทรภู่ใช้โวหารอวตพากย์เพื่อประกอบการสร้างบทวาทศิลป์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ อวตพากย์ที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของท้าวพรหมหัตถ์เพื่อขอโทษนางสุวรรณอำภาและลักษณวงศ์

... แต่จากเจ้าสองศรีไม่มีสุข
มิพที่จจะพรากไปจากกัน

เสวยทุกข์ทน แค้นแสนกระสัน
พี่รำพันโทษกายไม่วายเลย ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๔๗

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้ใช้โวหารอวตพากย์มาสร้างบทวาทศิลป์ให้ท้าวพรหมหัตถ์กล่าวถึงความทุกข์ของตนที่มีเมื่อได้สั่งประหารนางสุวรรณอำภาและลักษณวงศ์โดยกล่าวว่าตนต้อง “เสวยทุกข์” ซึ่งความทุกข์นั้นไม่มีตัวตนที่จะใช้สัมผัสได้ทางการกิน

ตัวอย่างที่ ๒ อวตพากย์ที่ใช้ประกอบวาทศิลป์ของท้าวอินธุมาศเพื่อสู่ขอนางสร้อยสุดาให้สิ่งไหนกรภาพ

... ด้วยยังเยาว์ **เบาจิต** ได้ผิดพลั้ง
จะขอจัดนังงานการวิวาห์

โปรดประทั่งประทานโทษไอรสา
ให้สืบถาวรพิพัฒน์สวัสดิ์ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๑๐๔

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้ใช้โวหารอวตพากย์เพื่อให้ท้าวอินธุมาศใช้เขียนสารเพื่อขอร้องให้ท้าวจตุพักตรัยกนางสร้อยสุดาโดยใช้คำว่า “เบาจิต” เพื่อกล่าวถึงจิตใจที่ขาดการไตร่ตรองของสิ่งไหนกรภาพซึ่งจิตใจเป็นสิ่งที่เป็นามธรรมไม่สามารถสัมผัสได้

จากการวิเคราะห์หลักวิธีการสร้างวาทศิลป์ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่พบว่าสุนทรภู่มีวิธีการสร้างวาทศิลป์โดยมี ๒ ประเด็นหลักคือการสรรคำ และสรรความ ในด้านการสรรคำพบว่า สุนทรภู่มีการสรรคำมาใช้ ๓ กลุ่มใหญ่ ได้แก่ คำเรียกขาน คำแสดงกริยาอาการ และความรู้สึก และคำทั่วไป ด้านการสรรความ สุนทรภู่มีการสรรความในลักษณะต่างๆ ได้แก่ สำนวน โวหาร และภาพพจน์

บทที่ ๔

กลวิธีการใช้วาทศิลป์

กลวิธีการใช้วาทศิลป์ คือ การที่ผู้พูดสรรหาวิธีการต่าง ๆ ที่จะช่วยสื่อวาทะที่สร้างขึ้นอย่างมีศิลปะให้สามารถประสบความสำเร็จตามที่ผู้พูดต้องการ โดยมุ่งวิเคราะห์ผู้ฟังและวิเคราะห์สถานการณ์เป็นสำคัญ ในการศึกษาเพื่อให้เห็นกลวิธีการใช้วาทศิลป์ของสุนทรภู่ ผู้วิจัยได้ศึกษาจากบทพูดที่มีลักษณะเป็นวาทศิลป์ของตัวละครโดยศึกษาปัจจัยการใช้วาทศิลป์ ขั้นตอนการใช้วาทศิลป์และกลวิธีการใช้วาทศิลป์ ซึ่งแยกวิเคราะห์และนำเสนอตามจุดมุ่งหมายการใช้วาทศิลป์ทั้งหมด ๓ จุดมุ่งหมาย ได้แก่ เพื่อโน้มน้าวและชักจูงใจ เพื่อจรรโลงใจ และเพื่อค้นหาคำตอบ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑. การใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวและชักจูงใจ

การใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวชักจูงใจเป็นการใช้วาทศิลป์ที่มุ่งผลให้ผู้ฟังให้เกิดความรู้สึกคล้อยตาม เปลี่ยนแปลงความคิด และอาจลงมือกระทำตามความต้องการของผู้พูด ซึ่งการใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวใจที่พบในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ทั้ง ๕ เรื่องสามารถแบ่งตามจุดมุ่งหมายในการโน้มน้าวใจได้ดังนี้

๑.๑ วาทศิลป์ที่ใช้เพื่อเกี้ยวพาราสี

การเกี้ยวพาราสี คือ การใช้วาทศิลป์เพื่อทำให้ผู้ฟังเกิดความรักและพึงพอใจในตัวผู้พูด ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ทั้ง ๕ เรื่อง มีการใช้วาทศิลป์เพื่อเกี้ยวพาราสี ๒ ลักษณะ ได้แก่ การใช้วาทศิลป์เพื่อเกี้ยวพาราสีโดยตรง และการใช้วาทศิลป์เพื่อเกี้ยวพาราสีโดยอ้อม การใช้วาทศิลป์เพื่อเกี้ยวพาราสีโดยตรงเป็นการใช้วาทศิลป์ที่ผู้พูดได้พบและพูดเกี่ยวผู้ฟังในลักษณะการของการสื่อสารระหว่างบุคคลโดยตรง ส่วนการใช้วาทศิลป์เพื่อเกี้ยวพาราสีโดยอ้อมเป็นการเกี้ยวพาราสีผ่านสื่ออื่น เช่น ใช้สารฝากรัก หรือผ่านคนกลาง ในการศึกษาการใช้วาทศิลป์เพื่อการเกี้ยวพาราสีนี้ ผู้วิจัยจะเสนอการวิเคราะห์ตามสถานการณ์ดังนี้

ตัวอย่างที่ ๑ พระอาทิตย์โลมนางสวรรค์

พระอาทิตย์รู้ว่านางสวรรค์ลงมาจุติในดอกบัวเพราะผลกรรมที่เกิดจากมีจิตปฏิบัติต่อตน จึงคิดที่จะช่วยเหลือนางให้กลับขึ้นไปเกิดบนสวรรค์ดังเดิมด้วยการแบ่งภาคลงมาเกี้ยวพาราสีนาง

เพราะหากนางมีบุตรกับพระอาทิตย์นางก็จะสามารถกลับสวรรค์ได้ ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง พระอาทิตย์และนางสวรรค์เคยมีความสัมพันธ์ต่อกันในอดีตชาติโดยนางสวรรค์เคยมีจิตปฏิบัติต่อพระอาทิตย์จนทำให้นางต้องมาจุติในดอกบัว

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง พระอาทิตย์เป็นผู้ที่อยู่ในสถานภาพสูงเพราะเป็นเทพชั้นสูงและมีอำนาจเหนือกว่านางสวรรค์

๓. สถานการณ์แวดล้อม พระอาทิตย์อยู่ลำพังกับนางสวรรค์เพียงสองต่อสองริมสระบัว ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้พระอาทิตย์ใช้วาทศิลป์ในการเกี้ยวนางสวรรค์โดยใช้กลวิธีต่าง ๆ ดังนี้

ในสถานการณ์นี้พระอาทิตย์รู้ว่ นางสวรรค์มีจิตปฏิบัติต่อตนในอดีตชาติ และสถานการณ์แวดล้อมในขณะนั้นพระอาทิตย์อยู่กับนางสวรรค์เพียงลำพังพระอาทิตย์จึงใช้วาทศิลป์เพื่อเกี้ยวนางโดยตรงทันที ซึ่งการใช้วาทศิลป์ของพระอาทิตย์นั้นสุนทรภู่ได้เลือกใช้คำศัพท์ที่มีความไพเราะมาประกอบ เช่น ภิรมย์ โกเมศ ประเวศ สุราลัย นพรัตน์ ฯลฯ เพื่อสร้างความประทับใจให้แก่ นางสวรรค์ ในการใช้วาทศิลป์ของพระอาทิตย์นั้นเริ่มจากเข้าเฝ้าโฉมนางโดยใช้โวหารภาษาคือใช้อากัรสัมผัสนางเพื่อแสดงความรักด้วยการอุ้มนางไว้บนตักก่อนจึงกล่าวคำปฏิสันถาร ในการกล่าวคำปฏิสันถารของพระอาทิตย์นั้นสุนทรภู่เลือกใช้คำเรียกขานมาให้พระอาทิตย์กล่าวทักทายนางได้เหมาะสมกับจุดมุ่งหมายในการพูดคือใช้คำเรียกขานที่แสดงความรักและการยกย่องว่า “แม่ยอดรัก” และ “ปิ่นสุรางค์นางสวรรค์” จากนั้นใช้การอ้างอิงหลักฐานคือความเชื่อทางศาสนาเรื่องบุพเพสันนิวาส เพื่อโน้มน้าวให้นางเกิดการยอมรับว่าการพบกันระหว่างพระอาทิตย์และนางเป็นเรื่องที่สมควรกับนาง โดย ดังข้อความตัวอย่างต่อไปนี้

... พระหัตถ์หักปทุมมาจากวารี
คลีปทุมอุ้มนางขึ้นวางดัก
กุศลเราเคยสมภิรมย์กัน
พี่พึงรู้ว่าเจ้าอยู่ในโกเมศ

มานั่งที่ร่มไพรในไพรวัน
แม่ยอดรักปิ่นสุรางค์นางสวรรค์
บุญจึงบันดาลใจให้เจาะจง
จึงประเวศติดตามด้วยความประสงค์...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๔

จากนั้นพระอาทิตย์ให้เหตุผลในลักษณะการแก้ตัวว่าตนนั้นเพียงรูว่ นางอยู่ในดอกบัวจึงเพียงจะมาช่วยนาง และแสดงออกซึ่งความปรารถนาดีที่มีต่อนาง โดยกล่าวว่าเมื่อรูว่ นางจุติในดอกบัวก็รีบติดตามมาช่วยนางทันที ทั้งนี้ก็เพื่อช่วยนางให้กลับไปอยู่บนสวรรค์ดังเดิม ดังข้อความว่า

...พี่พึ่งรู้ว่าเจ้าอยู่ในโกเมศ
จะช่วยเจ้าเยาวลักษณ์วิไลทรง

จึงประเวศติดตามด้วยความประสงค์
ให้คืนคงเมืองฟ้าสุราลัยฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๔

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้เลือกให้พระอาทิตย์ใช้คำแทนตนเองว่า “พี่” เพื่อสร้างความสัมพันธ์อันใกล้ชิด เมื่อนางสวรรณเห็นพระอาทิตย์ก็พึงใจในรูปโฉมตลอดจนถึงยอคำของพระอาทิตย์แต่ด้วยความที่เป็นสตรีจึงไม่อาจแสดงออกได้ นางจึงแสร้งต่อว่าพระอาทิตย์ว่ามารบกวนนางซึ่งอยู่อย่างมีความสุขในดอกบัว ดังข้อความว่า

ปางยุพินปิ่นเทพอัปสร
นางผลักพลางทางแลชำเลื่องไป
ถึงเทพบุตรสุดสิ้นในอากาศ
นางค้อนคมก็มพิศตรแล้วพจมาน
เทพบุตรภูษงค์หรือวงศ์ยักษ์
เขาอาศัยได้สบายในบุษบัน

ฟังสุนทรสุริยงคิดสงสัย
งามวิไลพูนสวัสดิ์ชีชวาล
ไม่ผุดผาดผิวพรรณเทียมสัณฐาน
ไม่ควรการช่างไม่เกรงชมเหงกัน
มาหาญหักปทุมมาสดาสะบัน
ทำเช่นนั้นช่างไม่คิดอนิจจังฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๔

พระอาทิตย์จึงได้ใช้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตชาติของนางมากล่าวเพื่อเตือนให้ระลึกถึงความสัมพันธ์ระหว่างตนกับนางในชาติที่แล้ว จากนั้นใช้โวหารปฏิบัติญาณเพื่อถามให้นางตระหนักว่าหากนางไม่รับไมตรีของตนก็ต้องอยู่ในดอกบัวนี้ต่อไป และได้จูงใจนางด้วยความสุขสบายที่นางจะได้รับบนสวรรณโดยใช้โวหารปฏิบัติญาณถามนางว่าหรือนางไม่อาลัยสมบัติบนสวรรณเพื่อให้เกิดข้อเปรียบเทียบ ดังข้อความว่า

โอ้เจ้าพี่ศรีสวัสดิ์ก่าดัดสวาท
หรือชอบใจอยู่ในอุบลบัง

นุชนาฏแม่อย่าลืมน้ำใจความหลัง
สมบัติทั้งเมืองฟ้าไม่อาวรณ์ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๔

จากนั้นสุนทรภู่ได้ให้พระอาทิตย์ใช้วิธีการแสดงให้นางสวรรณเห็นถึงความสำคัญของตัวพระอาทิตย์ว่าเป็นเทพผู้มีอำนาจซึ่งสามารถจะช่วยนางได้ ซึ่งเป็นการกล่าวอวดตนเพื่อให้ผู้ฟังเกิดความเชื่อถือ นอกจากนี้ยังได้แสดงให้เห็นว่าตนมีความห่วงใยนางมากโดยใช้คำว่า “ทุเรศรีบ” เพื่อแสดงให้นางเห็นถึงความริบร้อนของคนที่จะมาช่วยเหลือนางซึ่งเป็นการทำให้นางสำนึกบุญคุณ และใช้การเล่าโลมทางกายประกอบด้วย ดังข้อความว่า

... พี่หรือคือสุริยงดำรงทวีป
จะชูช่วยนางฟ้าสถาวร
มานั่งนี้เกิดพี่จะเล่าเรื่อง
พลางประโลมโฉมงามไม่ห่างนวล

ทุเรศรีบมาด้วยการสงสารสมร
พวงอนนุชน้องอย่าหมองนวล
แม่เนื้อเหลืองนพรัตน์กำดัดสงวน
หอมรัญจวนเกสรขจรฉายฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๔

ถึงแม้นางสวรรณจะบังเกิดความรักต่อพระอาทิตย์ตั้งแต่แรกเห็น แต่นางก็ยังสงวนท่าทีจึงกล่าวว่าจำเหตุการณ์ในอดีตชาติไม่ได้ และรู้สึกสำนึกบุญคุณที่พระอาทิตย์จะพานางกลับไปอยู่บนสวรรณ แต่มีอาจตอบแทนได้เพราะอยู่ผู้เดียวในป่า พระอาทิตย์จึงใช้หลักจิตวิทยาประกอบการพูดโดยกล่าวยกย่องนางว่านางมีความฉลาด ดังข้อความว่า

แสนเสนาะเพราะล้าหนอน้ำเสียง
พี่เมตตาจะช่วยพาไปเมืองแมน

ช่างกล่าวเกลี้ยงเชิงฉลาดนั้นเหลือแสน
ถึงมีแทนคุณได้เป็นไรมี

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๕

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้เลือกให้พระอาทิตย์ใช้คำว่า “แสนเสนาะเพราะล้า” เพื่อแสดงให้เห็นว่านางสวรรณมีน้ำเสียงที่ไพเราะอย่างมาก และใช้คำว่า “แสนฉลาด” เพื่อชมเชยสติปัญญาของนาง จากนั้นจึงแสดงให้นางเห็นว่าตนมีเจตนาบริสุทธิ์โดยกล่าวว่าไม่ต้องการสิ่งตอบแทน เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือซึ่งพระอาทิตย์ใช้การอ้างอิงหลักฐานเปรียบเทียบเพื่อให้นางเห็นว่าการช่วยเหลือของตนนั้นเป็นสิ่งที่ไม่เหลือปากว่าแรง และเป็นเพราะบุญกุศลจึงทำให้มาพบนาง ดังข้อความว่า

แสนเสนาะเพราะล้าหนอน้ำเสียง
พี่เมตตาจะช่วยพาไปเมืองแมน

ช่างกล่าวเกลี้ยงเชิงฉลาดนั้นเหลือแสน
ถึงมีแทนคุณได้เป็นไรมี

เหมือนมัจฉาสครเป็นทีพึ่ง
ต้องประสงค์อยู่ตรงไมตรีดี

บุญแล้วจึงได้พบประสบศรี
ถึงแม้มีสิ่งของไม่ต้องการ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๕

เมื่อเห็นนางยังไม่ยอมรับไมตรีพระอาทิตย์จึงแสดงความไม่พอใจออกมาเพื่อทำให้นางกลัวโดยการดูและบังคับนางไม่ควรถ่วงเวลาให้เนิ่นนานเพราะจะเสียการได้และขอให้นางรับรักตน เมื่อกล่าวจบพระอาทิตย์ได้ใช้วิธีการรวบรัดด้วยการใช้พฤติกรรมทางกายเล่าโลมนางซึ่งนางก็ยินยอมแต่โดยดี ดังข้อความว่า

... นี่แน่เจ้าเขาวลัษณ์วิไลศรี
อย่าพูดนักชักเยื้อนให้เนิ่นนาน
จงแยมเยื้อนเบือนพักตร์รับรักบ้าง
แสนสำราญอยู่ในร่มนิโครธ

เสียแรงพิ้งรักสมัคสมาน
จะเสียการไมตรีที่เรียมวอน
ประโลมนางแนบกายสายสมร
พระทางกรปฏิบัติวัจนา

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๕

ตัวอย่างที่ ๒ โคบุตรเกี่ยวนางอำพันมาลา

โคบุตรได้ลาท้าวพรหมหัตถ์เพื่อเดินทางออกท่องเที่ยวโดยมีพระอรุณเดินทางตามไปด้วย จนกระทั่งเดินทางมาถึงเมืองกาหลง ได้เข้าไปขออาศัยอยู่กับตายายผู้ดูแลอุทยานและได้ทราบว่าพระธิดาของเมืองนี้มีโฉมงามนามว่าอำพันมาลา โคบุตรจึงต้องการที่จะเกี่ยวนางให้มาเป็นชายา แต่เนื่องจากโคบุตรและนางอำพันมาลาไม่เคยพบกันมาก่อนอีกทั้งเคยได้ยินแต่คำกล่าวชมโฉมนางจากผู้อื่นกระบวนการในการเกี่ยวนางอำพันมาลาของโคบุตรจึงต้องใช้วาทศิลป์ ๒ ลักษณะ คือ ใช้วาทศิลป์โดยอ้อม และใช้วาทศิลป์โดยตรง เริ่มจากใช้วาทศิลป์โดยอ้อมก่อน คือ ใช้แม่สื่อโดยใช้นกขุนทอง โคบุตรได้สั่งให้นกขุนทองไปแจ้งให้นางอำพันมาลาทราบว่าตนมาอาศัยอยู่ในสวนขวัญเพื่อมาตามหานางดังที่ได้รับฟังคำเล่าลือว่าพระธิดาเมืองกาหลงมีโฉมงาม และโคบุตรเองก็เป็นโอรสกษัตริย์ที่มีรูปร่างหน้าตาสง่างามเพื่อทำให้นางเกิดความสนใจ จากนั้นใช้สารบอกรักโดยใช้เมื่อโคบุตรทราบว่านางอำพันมาลาเกิดความสนใจในตนเองแล้วจึงได้สั่งให้นกขุนทองนำสารรักของตนไปมอบให้กับนาง และท้ายสุดโคบุตรจึงใช้วาทศิลป์โดยตรงกับนางด้วยการเดินทางเข้าไปพบนางที่ปราสาทของนางและกล่าวเกี่ยวนางด้วยตนเอง ซึ่งการใช้วาทศิลป์เพื่อเกี่ยวนางอำพันมาลา มีดังนี้

ขั้นตอนที่ ๑ ใช้แม่สื่อโดยให้นกขุนทองไปสื่อรักนางอำพันมาลา

เนื่องจากโคบุตรและนางอำพันมาลายังไม่เคยพบกันมาก่อนจึงไม่มั่นใจในความงามของนางและไม่รู้อุปนิสัยของนาง อีกทั้งการที่จะได้พบนางนั้นเป็นเรื่องยากเพราะนางเป็นพระธิดาเจ้าเมืองโคบุตรจึงให้นกขุนทองเป็นแม่สื่อ โดยให้ไปดูตลาดและทำให้นางอำพันมาลาเกิดความสนใจในตัวโคบุตร เมื่อนกขุนทองรับปากโคบุตรแล้วนกขุนทองบินได้บินไปถึงตำหนักนางอำพันมาลาและดำเนินการตามที่อาสาโคบุตรไว้ ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง นกขุนทองไม่เคยมีความสัมพันธ์ใดๆ กับนางอำพันมาลา

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง นกขุนทองมีสถานภาพต่ำกว่านางอำพันมาลาเพราะเป็นเพียงสัตว์

๓. สถานการณ์แวดล้อม นกขุนทองบินไปยังปราสาทของนางอำพันมาลาโดยเกาะอยู่ที่ต้นกร่างข้างพระแท่นห้องบรรทมของนางและขณะนั้นนางพระแท่นงำมอยู่

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้นกขุนทองพูดชักจูงให้นางอำพันมาลาเกิดความสนใจต่อโคบุตร ดังรายละเอียดการใช้วาทศิลป์ดังนี้

เนื่องจากนกขุนทองไม่เคยรู้จักกับนางอำพันมาลามาก่อนดังนั้นนกขุนทองจะต้องเริ่มสร้างไมตรีกับนางเพื่อหาโอกาสในการกล่าวถึงโคบุตร ซึ่งการสร้างไมตรีของนกขุนทองเริ่มจากไปสังเกตดูว่านางอยู่ที่ปราสาทหลังใด แล้วจึงตรงเข้าไปเกาะกิ่งต้นกร่างข้างปราสาท เมื่อสังเกตเห็นว่าบานหน้าต่างตรงห้องบรรทมนางงำมอยู่ จึงพยายามทำให้นางออกมาปรากฏกายด้วยการสร้างสถานการณ์โดยการส่งเสียงกระแอมและหัวเราะเพื่อเรียกความสนใจจากนาง ดังข้อความว่า

...โสตสดับรับเหตุสังเกตจิต
มีต้นกร่างข้างแท่นปราสาทชัย
นัยน์ตาสอดตลอดแลเห็นแท่นงำม
หัวเราะร่ำอยู่หน้าพระแท่นทอง

ว่ามีมิตรอยู่ปรารภคมขำอันสุกใส
สำราญใจลงจับขยับมวง
ไถกระแอมส่งเสียงสำเนียงก็อง
นัยน์ตามองดูโฉมฉายเยาวมาลย์ฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๕๓

การกระทำของนกขุนทองประสบผลสำเร็จนางตื่นบรรทมและเปิดหน้าต่างออกมาดู แต่เมื่อหน้าต่างเปิดแทนที่นกขุนทองจะเผยตัวให้นางเห็นกลับแอบซ่อนเพื่อลอบดูรูปโฉมของนางก่อนว่านางงดงามหรือไม่ ซึ่งการกระทำของนกขุนทองนี้แสดงให้เห็นว่าก่อนการพูดนกขุนทองได้ประเมินสถานการณ์หรือจังหวะเหมาะให้เป็นจุดสนใจแล้วจึงปรากฏตัว ดังข้อความว่า

... พอเสียงอาตนกฉลาดเข้าแอบลับ
สะอาดเอี่ยมเทียมเทพธิดา
ทำเลียบเนินดินมาตรงหน้า मुख
นางเนื้อเย็นเห็นสาธิตภาพนาง

นัยน์ตาจับเพ่งพิศขนิษฐา
สาธิตาพิศวงด้วยองค์นาง
ยืนหัวซุกใช้ขนบนกิ้งกร่าง
งามล้ำอาจเลิศล้ำสกุณี ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๕๓

เมื่อนางอำพันมาลาเห็นนกขุนทองก็เกิดความรักใคร่เอ็นดูมิได้สงสัยว่าเป็นอุบายจึงเรียกให้นกขุนทองลงมาหาตน ซึ่งเห็นได้จากการที่นางอำพันมาลาได้ใช้คำเรียกแทนตนเองว่า “แม่” ดังนั้นนกขุนทองจึงเริ่มสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับนางโดยการกล่าวขอโทษเพื่อแสดงความอ่อนน้อม ข้อความว่า

นกขุนทองหัวร่อแล้วขอโทษ
เมื่อแรกมาเห็นหน้าพระแสงบัง
มิชอบใจจะว่าใครมาพูดแจ้ว
จะให้สาวชาววังมาจับตัว

อย่าถือโกรธลูกไม่มีนัยน์ตาหลัง
แต่พูดพลั้งออกไปนิตยงค์ดกกล้วย
ถ้ากริ้วแล้วว่าขุนทองนี้ชาติชั่ว
ลูกก็กลัวที่จะไปไม่ใคร่ทัน ฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๕๓

จากข้อความข้างต้นนกขุนทองใช้คำเรียกแทนตนเองว่า “ลูก” เพื่อให้สอดคล้องกับการใช้คำเรียกตัวของนางอำพันมาลา และคำเรียกที่นกขุนทองใช้สามารถสร้างสัมพันธอันใกล้ชิดและลึกซึ้งรวมทั้งแสดงความรักและเคารพของผู้พูดที่มีผู้ฟังได้มากกว่าคำเรียกอื่น เมื่อนกขุนทองเห็นว่านางเริ่มรักและเอ็นดูตนถึงกับเรียกให้ตนลงไปหา นกขุนทองได้ใช้เร้าให้นางเกิดความต้องการตนมากยิ่งขึ้นด้วยการไม่ลงไปหานางแต่พูดยั่วนางอยู่บนต้นไม้ทำให้นางต้องเรียกอยู่ถึง ๒ ครั้ง ดังนี้

ครั้งที่ ๑

ฟังเสนาเพราะเสียงสำเนียงนก
แม่เจ้าเอ๋ยรู้จริงทุกสิ่งอัน
มานี้เกิดเจ้าสาริกาเอ๋ย
ข้าวกับไข่แม่จะใส่จานทองรอง
สกุณีตีปีกหัวร่อรำ
ครั้นเข้าชิดแล้วจะปิดพระแสงไว้

นางลูบอกแล้วก็ทรงพระสรวลสันต์
แล้วรับขวัญเรียกสาริกาทอง
ให้แม่เขยแต่พอขึ้นอารมณ์หมอง
เจ้าขุนทองเข้ามาชิมให้อิ่มใจ ฯ
เจ้าแม่จ๋ามาลวงให้หลงไหล
แม่คงจับลูกได้ไวใส่กรง ฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๕๔

ครั้งที่ ๒

อนิจจว่าเปลา่ดอกเจ้าเอ๋ย	แม่ไม่เคยลงใครให้ไหลหลง
จะจับเจ้าไว้ทำไมที่ในกรง	แม่เซยชมแล้วจะส่งไปวางรัง
จริงกระนั้นหรือฉันจะไปหา	สาริกาทำขยับแล้วกลับหลัง
หัวเราะร่าว่าเจ้าแม่กรุณง	ลูกฝรั่งหรืออะไรจะให้ทาน
จะให้จริงทั้งมาเกิดเจ้าแม่	แต่พอแก้แสบท้องเป็นของหวาน
พอเย็นไปเข้ากลับมารับประทาน	อ้างพะยานกึ่งกร่างกับปรางค์ทอง
ดูดูเจ้าใจแข็งเสียแรงปลอบ	คิดเห็นชอบหรือไฉนให้ทั้งของ
บุญแม่น้อยมิได้อุ้มเจ้าขุนทอง	นุชน้องเจ้าจับพระเกลี้ยง ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๕๔

การกระทำของนกขุนทองทำให้นางอำพันมาลาโกรธและปิดหน้าต่าง นกขุนทองจึงทำให้นางคลายความโกรธโดยการใช้วิธีการร่ำไห้ให้นางเกิดความสงสารด้วยการกล่าวตัดพ้อซึ่งในการกล่าวตัดพ้อนั้นนกขุนทองใช้โวหารปฏิบัติเพื่อทำให้นางเกิดความยังคิด จากนั้นได้ใช้วิธีการกล่าวตำหนิตนเองต่อเพื่อแสดงความสำนึกผิดว่า

... นกขุนทองป้อปีกเคาะพรับ	น้อมค่านับขยับบินแล้วผินหลัง
อนิจจาผิดล้นพันกำลัง	นี่หรือยังจะรักไปให้ยืดยาว
ก็สาสมที่อารมณ์เราทำชั่ว	ท่านรักตัวแล้วยังดื้อทำอื้อฉาว
โอ้เคราะห์ร้ายเรื้อรังมาครั้งคราว	ฉันลาเจ้าแม่แล้วอย่าโกรธเลย ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๕๔

เมื่อพูดจบนกขุนทองได้ใช้โวจณภาษาด้วยการเคลื่อนไหวประกอบเพื่อหยั่งเชิงนางว่ายังเอ็นดูตนอยู่หรือไม่โดยการ “ทำยกปีกเหมือนจะถาไปอากาศ” ซึ่งก็ได้ผลนางอำพันมาลายอมเปิดหน้าต่างออกมาอีกครั้ง ครั้นนี้เมื่อนางเรียกกนกขุนทองบินลงไปหานางทันที และกล่าวร่ำความสงสารโดยอ้างว่าตนแสบท้องเพราะหิวข้าวมาสองวัน พร้อมทั้งใช้โวจณภาษาคือการเคลื่อนไหวประกอบด้วยการ “พอลถึงนางเหมือนจะตกทำหกลั่น”

เมื่อกินอาหารอิ่มนางอำพันมาลาได้ซักถามความเป็นมาของนกขุนทอง ซึ่งเป็นโอกาสที่นกขุนทองจะเล่าถึงโคบุตรโดยก่อนที่จะเล่านกขุนทองได้วิเคราะห์สถานการณ์ขณะนั้นก่อนว่าเหมาะสมที่จะเล่าหรือไม่ เห็นได้จากข้อความว่า

... สารีกาแสนกลเห็นคนว่าง
 แม้นแม่รู้ความหลังจะสังเวช

ได้ทำทางก็ตอบสารเฉลย
 ซึ่งทุเรศในมรรคาป่าระหง

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๕๕

เมื่อเห็นปลอดคนนกขุนทองได้เริ่มเล่าเรื่องที่มีความจริงปะปนกับความเท็จให้นางฟัง
 โดยเร้าให้นางเกิดความสงสัยสวาทก่อนด้วยการพูดนำให้นางเกิดความสงสัยสวาทก่อน ว่า

... สารีกาแสนกลเห็นคนว่าง
 แม้นแม่รู้ความหลังจะสังเวช

ได้ทำทางก็ตอบสารเฉลย
 ซึ่งทุเรศในมรรคาป่าระหง

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๕๕

จากข้อความนี้นกขุนทองได้เลือกใช้คำว่า “ทุเรศ” ซึ่งเป็นคำแสดงสภาพเพื่อทำให้นาง
 อัมพันมาลาเห็นภาพความยากลำบากในการเดินทางซึ่งไม่เป็นความจริงเพราะโคบุตรสามารถเหาะ
 เห็นได้ จากนั้นได้เล่าเรื่องของโคบุตร พระอรุณและตนที่เดินทางมาเพื่อตามหานาง จากนั้นจึงแนะนำ
 ฐานะและรูปร่างหน้าตาของโคบุตรว่าเป็นกษัตริย์เพื่อป้องกันไม่ให้นางอัมพันมาลาเกิดความรังเกียจ
 และที่สำคัญมีรูปร่างหน้าตาหมดจดไม่แพ้นาง ซึ่งการกล่าวของนกขุนทองนี้เป็นการสร้างจินตนาการ
 ให้นางเกิดความสนใจโคบุตร อีกทั้งการยกย่องว่าโคบุตรมีสถานภาพทางสังคมเท่าเทียมและ
 เหมาะสมกับนางย่อมเป็นการเร้าให้นางเกิดความสนใจ ดังข้อความว่า

...โดยเจ้าพ่อพี่น้องทั้งสององค์
 พี่แรกรูปร่างราวกับกับเจ้าแม่

เป็นเชื้อวงศ์จักรพรรดิสวัสดิ์
 เขาลือแซ่เฟื่องฟุ้งทั้งกรุงศรี ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๕๕

จากนั้นนกขุนทองได้ยกย่องนางโดยกล่าวว่ามีเสียงเล่าลือถึงความงามของนางเป็นเหตุ
 ให้โคบุตรต้องออกมาตามหา ความว่า

... พี่แรกรูปร่างราวกับกับเจ้าแม่
 ว่าโฉมงามองค์หนึ่งในธรณี

เขาลือแซ่เฟื่องฟุ้งทั้งกรุงศรี
 เป็นบุตรีจักรพรรดิกระษัตรา

ว่าโฉมงามประโลมวิไลโลก
แต่พี่น้องสององค์กับสาริกา

เธอแสนโศกมาเสาะแสวงหา
ถึงพาราเจ้าแม่ได้สามวัน ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๕๕

จากข้อความนี้นักขุนทองได้ใช้โวหารอติพจน์มาประกอบโดยกล่าวว่านางนั้น “ทรงโฉมงามประโลมวิไลโลก” และการกล่าวว่านางงดงามจนเป็นเหตุให้โคบุตรต้องออกมาตามหานี้เป็นการทำให้ผู้ฟังเห็นว่าตนเองมีความสำคัญต่อผู้พูดมาก นักขุนทองได้เลือกใช้คำว่า “เสาะแสวง” เพื่อให้นางเห็นถึงความตั้งใจจริงที่จะตามหานางของโคบุตร จากนั้นนักขุนทองก็เล่าเรื่องเท็จต่อไปว่าที่ตนมาพบนางนี้เป็นความบังเอิญเนื่องจากตนถูกเหยี่ยวตามทำร้ายจึงพลัดหลงจากทั้งคู่มายังที่ตำหนักของนาง การกล่าวเท็จของนักขุนทองก็เพื่อปกปิดว่าการที่ตนมาหานางในครั้งนี้ซึ่งเป็นการทำตามคำสั่งของโคบุตร จากนั้นได้ย้าโดยอ้อมให้นางเห็นว่าโคบุตรนั้นรูปร่างจริง ๆ โดยการกล่าวว่าสงสารหน้าตาที่งดงามของโคบุตรที่จะต้องโรยราเพราะความโศกเศร้า และเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือให้นักขุนทองได้แสดงท่าทางเหงาหงอยประกอบ ดังข้อความว่า

... มาพบเหยี่ยวเจียวโฉบลูกบินหนี
ครั้นพ้นเหยี่ยวเที่ยวหาไม่พบกัน
ได้กินข้าวคลุกไข่ของเจ้าแม่
พระพักตรงามยามโศกจะโรยรา

มันตามตีสาริกาแทบอาสัญ
จึงโศกศัลย์ตักยากล่ำบากมา
สงสารแต่เจ้าพ่อของปักษา
ทำมารยาเย็นเหงาไม่จิกกินฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๕๖

นักขุนทองสามารถทำให้นางอำพันมาลาสนใจในตัวโคบุตรทันที เห็นได้จากข้อความว่า

นางฟังคำนกสาริกาเล่า
ให้ปันป่วนครวญคิดถึงภูมิน

โอ้แม่เจ้าช่างจำได้เสร็จสิ้น
แต่ได้ยืนกกล่าวโฉมให้ชื่นครัน ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๕๖

แต่เพื่อความมั่นใจนางอำพันมาลาจึงถามย้ำว่าจริงหรือไม่ที่โคบุตรมาตามหาตน และหากจริงเหตุใดโคบุตรซึ่งมีฐานะกษัตริย์ และรูปร่างจะต้องออกมาด้นด้นตามหานาง นักขุนทองจึงยืนยันกับนางโดยใช้โวหารอติพจน์กล่าวว่า

ตามแต่เยาะเกิดเป็นเคราะห์ของลูกร้าย พระโหมฉายเธอไม่มากี่ว่าได้
ถึงมิหล่อแต่ก็พอประโลมใจ บุรุษในธานีไม่มีปาน

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๕๖

นกขุนทองชี้ให้นางอำพันมาลาเป็นสตรีที่คู่ควรกับโคบุตรเท่านั้นเพื่อสร้างความคู่ควรและ
เหมาะสมให้เกิดขึ้นระหว่างคนทั้งสองทำให้นางอำพันมาลาบังเกิดจิตเสนาหาโคบุตรมากยิ่งขึ้น ดัง
ข้อความว่า

...หญิงที่เห็นเว้นไว้แต่เจ้าแม่
ไม่เชื่อแล้วถึงจะเล่าไม่เข้าการ
นางฟังนกยกอชชะลอโหม
ฟังปักษาว่าประหลาดพูดพาดพัน

จะงามแก่กันได้ไม่หักหาญ
มาอยู่นานแล้วจะลาไปหากันฯ
ยิ่งประโลมลาญจิตคิดกระสัน
หรือทรงธรรมใช้สาธิกามา ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๕๖

จากนั้นนกขุนทองทำที่จะลานางอำพันมาลาไปเพื่อทำให้นางแสดงความสนใจในตัว
โคบุตรออกมาเร็วยิ่งขึ้น เมื่อนางอำพันมาลาเห็นดังนั้นจึงแสวงกำชับไม่ให้นกขุนทองเล่าเรื่องที่มาพบ
นางให้โคบุตรรู้ ซึ่งนกขุนทองก็รู้ทันจึงรับปากและจะลานางไป นางอำพันมาลาจึงหาวิธีที่จะบอกให้โค
บุตรรู้ว่านกขุนทองได้มาหานางด้วยการชะโลมเครื่องหอมไปบนตัวนกขุนทอง นกขุนทองก็ยอมแต่โดย
ดีเพราะรู้ความต้องการของนาง ดังข้อความว่า

นกขุนทองรู้ทำนองว่านางแกล้ง
แม่ให้ทานข้าวกับไข่มิใช่ซัง
เป็นการต่วนจวนจะจรไปหาคู่
ฉันจะลาเจ้าแม่อยู่จงดี

นางขยับจับสาริกาถอด
กลวักษาจะมีทูลพระภูธร
จะสั่งให้ไปบอกก็อายจิต
เล่าโลมจูบจูบกอดสกุณา
แม่นเจ้าพ่อพบสาธิกาเข้า
พ่อหนีมาให้แม่ชมพ่อสมรัก
จำพันพลางนางหยิบสุคนธ์ริน
ให้รู้ถึงทรงธรรมด้วยปัญญา

ทำเสแสร้งตอบไปเหมือนใจหวัง
ถึงมิส่งลูกจะบอกทำไมมี
เจ้าแม่อยู่จะมาบ้างในปรางค์ศรี
แล้วทำที่จะบินออกนอกบัญชีฯ

ระทวยทอดอุทัยสะท้อนถอน
เธอจะจรไปเสียจากพารา
แต่นี้ก็คิดปวนปั่นกระสันหา
สาธิกาเอ๋ยแม่เขยไม่สิ้นรัก
จะพาเจ้าจรไปจากไตรจักร
อย่าเพื่อหักทวนไปเสียไกลตา
อันหอมชื่นมาชโลมเจ้าปักษา
สาธิกาแจ้งความก็ตามใจ

ขุนทองเคารพขงปีกขึ้นเหนือเกล้า
พอบพบ่อลูกจะมออย่าอาลัย

จะลาเจ้าแม่แล้วอย่าโหยไห้
สำราญใจไผผินบินทะยาน ฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๕๖-๕๗

ขั้นตอนที่ ๒ การใช้สาร

เมื่อโคบุตรทราบจากนกขุนทองว่านางอำพันมามีโถมงดงาม และรู้จากการที่นางชะโลมเครื่องหอมที่ตัวนกขุนทองมาเพื่อแสดงให้โคบุตรรู้ว่านกขุนทองได้มาพบนางที่ปราสาท โคบุตรจึงส่งสารไปให้นางเพื่อบอกรักและขอพบนางซึ่งการส่งสารไปให้นางโคบุตรได้ให้นกขุนทองนำไปให้ ซึ่งการมอบสารให้นางอำพันมาลาของนกขุนทองมีขั้นตอนย่อยในการมอบสารดังนี้

๒.๑ หยั่งท่าที

เมื่อนกขุนทองบินไปถึงตำหนักของนางยังไม่มอบสารให้นางทันทีแต่ใช้วาทศิลป์เพื่อหยั่งความต้องการของนางอำพันมาลาก่อน ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง มีความสนิทสนมกันมากพอสมควรต่อเนื่องจากตัวอย่างที่แล้ว นางอำพันมาลาให้ความรักและเอ็นดูนกขุนทองเป็นอย่างมาก

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง นางอำพันมาลามีสถานภาพเป็นนางกษัตริย์ซึ่งเป็นบุคคลระดับสูง แต่ผู้พูดคือนกขุนทองนั้นเป็นเพียงสัตว์ป่า

๓. สถานการณ์แวดล้อม ระหว่างที่นกขุนทองกล่าววาทศิลป์กับนางอำพันมาลานั้นนกขุนทองอยู่เพียงลำพังกับนางในห้องบรรทม

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้นกขุนทองพูดเร้าความต้องการของนางอำพันมาลา ดังรายละเอียดการใช้วาทศิลป์ต่อไปนี้

นกขุนทองได้ประเมินสถานการณ์ก่อนด้วยการกล่าวเท็จกับนางว่าไม่ได้บอกให้โคบุตรรู้ว่ามาพบนาง ในขั้นนี้นกขุนทองได้ใช้แรงจูงใจทางเพศมาจูงใจนาง โดยการกล่าวว่าเมื่อโคบุตรได้กลิ่นเครื่องหอมที่นางทาตัวตนไปก็ถามว่าใครทาแป้งให้แล้วเฝ้าแต่กอดจูบตน การกล่าวของนกขุนทองเป็นการเร้าอารมณ์ให้นางมาลาเกิดความสนใจโคบุตรมากยิ่งขึ้นเพราะแสดงให้เห็นว่าเพียงแค่ได้กลิ่นเครื่องหอมของนางโคบุตรยังเฝ้ากอดจูบตนไม่หยุด ดังนั้นถ้าหากโคบุตรได้พบตัวนางจะต้องแสดงความรักต่อนางมากยิ่งขึ้น ดังข้อความว่า

... ลูกประสพบสองเจ้าพ่อแล้ว
ช่างหอมกลิ่นบุปผาสุมาลัย
ฉันไม่บอกออกความว่าเจ้าแม่
ทั้งสององค์หลงเชื่อลูกเจรจา

เธอจูบแก้วสาริกาเป็นไหนไหน
ถามว่าใครให้แป้งมาแต่งทา
ลูกปดแก้วไปเกลือกกลีบบุปผา
เฝ้าจูบกอดสาริกาไม่อึดใจ

ประเดี๋ย王菲เอาไปจูบเดี๋ยวน้องจูบ
ลูกหนีมาเสียให้สาแก่ใจ

เฝ้าโลมลูบลูกรักจนเหงื่อไหล
ไม่กลับไปแล้วจะอยู่เสียในวังฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๖๐

จากข้อความข้างต้นนกขุนทองได้เลือกใช้คำแสดงภาพเพื่อทำให้นางเห็นภาพการแสดงความรักของโคบุตร เช่น คำว่า ไม่อ้อมใจ โลมลูบ ฯลฯ จากนั้นได้กล่าวเท็จเพื่อล่อใจนางว่านางจะคิดอย่างไรหากรู้ว่าจะไม่มีโอกาสได้พบโคบุตร โดยกล่าวการกระทำของโคบุตรนั้นทำให้ตนรำคาญจึงหนีออกมาและจะไม่กลับไป ซึ่งก็ทำให้นางเศร้าสร้อยและแกล้งต่อว่านกขุนทองว่าลืมคุณตน พร้อมทั้งกล่าวว่าตนไม่เชื่อว่าโคบุตรจะไม่รู้ว่านกขุนทองมาพบตน นกขุนทองจึงแก้ตัวว่าตนทำตามคำสั่งของนางและขวยโอกาสถามนางว่าหรือนางต้องการให้นกขุนทองเล่าให้โคบุตรฟัง ดังข้อความว่า

นกขุนทองพูดแก้วว่าแม่สั่ง
หรือเจ้าแม่อยากไห้บอกจะออกไป

ไปลับหลังว่าอย่าแจ้งแกล้งไซ
ลูกดีใจอยากจะอยู่ในพารา ฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๖๐

นางจึงกล่าวว่าหากนกขุนทองบอกโคบุตรโคบุตรจะทำอะไรนางได้ซึ่งก็แสดงว่านางต้องการให้นกขุนทองบอกเรื่องของนางแก่โคบุตร นกขุนทองบอกความจริงแก่นางเพื่อตอบสนองความต้องการของนางในตอนนี้นกขุนทองได้ใช้กลวิธีการเดิมกับขั้นตอนแรกคือใช้การเร้าความรู้สึกให้นางเกิดความสนใจหาโคบุตรมากยิ่งขึ้นโดยใช้แรงดึงดูดทางเพศ โดยกล่าวว่าถ้าโคบุตรรู้เรื่องของนางก็คงจะยิ่งรักนางมากขึ้นเพราะขนาดไม่รู้ยังเฝ้ากอดจูบตน จากนั้นจึงบอกแก่นางว่าได้บอกเรื่องของนางกับโคบุตร และบอกให้นางทราบว่โคบุตรต้องการจะมาพบนาง ดังข้อความว่า

... ลูกคิดดูเธอยังรู้ก็ยิ่งรัก
แล้วหัวร่อขอโทษนางเทวี
แต่แสนยากจากเมืองได้เคืองยิ่ง
จะมาเฝ้าเจ้าแม่ในปรางค์ชัย

ไม่รู้จักก็ได้จูบแต่ปักษี
เมื่อวานนี้ลูกทูลพระบิดา
ไม่มีสิ่งจะแทนพระคุณให้
ก็เกรงใจสองกษัตริย์จะขัดเคือง ฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๖๐

นกขุนทองได้ใช้วิธีการสร้างบุคลิกภาพให้โคบุตรดูเป็นคนดีในสายตาของนางโดยกล่าวว่าโคบุตรสำนึกในบุญคุณของนางที่ให้อาหารแก่นกขุนทองซึ่งผู้ที่มีบุญคุณกับนกขุนทองก็เปรียบเสมือนมีบุญคุณกับโคบุตรถ้าไม่ตายก็จะไม่ลืมบุญคุณนี้ โดยกล่าวว่า

... ว่าแม่เจ้าให้กินข้าวกับไข่ตุ๋น	ทั้งสัมผัสให้ลูกรักนั้นหนักหนา
แบ่งอำพันจันทร์จวงกระแจะทา	พระบิดาดีใจแล้วให้พร
ว่าแม่เจ้ามีคุณการุณด้วย	จึงให้กล้วยกินอิ่มสโมส
เหมือนเจ้าแม่มีคุณกับบิดร	ไม่ม้วยมรณก็ไม่มีปลื้มอาลัย ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๖๐-๖๑

จากข้อความนี้นกขุนทองใช้คำแสดงความรู้สึกประกอบได้แก่ คำว่า “ปลื้มอาลัย” เพื่อแสดงความรู้สึกที่โคบุตรมีต่อการความมีน้ำใจของนางอำพันมาลา จากนั้นนกขุนทองได้ใช้ความสำนึกในบุญคุณของโคบุตรมาเป็นข้ออ้างในการขอมาพบนางที่ปราสาท โดยกล่าวว่า

... แต่แสนยากจากเมืองได้เคื่องยัง	ไม่มีสิ่งจะแทนพระคุณให้
จะมาเฝ้าเจ้าแม่ในปราศรัย	ก็เกรงใจสองกษัตริย์จะขัดเคือง ฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๖๑

จากข้อความนี้นกขุนทองได้แสดงให้เห็นว่าโคบุตรเป็นผู้ที่มีสัมมาคารวะคือเกรงใจพระบิดามารดาของนาง เมื่อนางอำพันมาลาได้ฟังก็กล่าวว่าตนไม่เชื่อคำพูดของนกขุนทองเพราะพูดกลับไปกลับมาโดยตอนแรกบอกว่าไม่ได้เล่าเรื่องของนางให้โคบุตรฟังแต่ตอนนี้กลับมากบอกว่าเล่าให้ฟัง นกขุนทองจึงยืนยันว่าคำพูดของตนเป็นความจริงด้วยการนำสารของโคบุตรมามอบให้นาง

๒.๒ การใช้สารบอกรัก

เมื่อนกขุนทองเห็นว่านางอำพันมาลา มีความสนใจต่อโคบุตรจริงๆ จึงได้นำสารรักของโคบุตรมามอบให้นาง ซึ่งการใช้วาทศิลป์ในสารของโคบุตรมีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง โคบุตรและนางอำพันมาลาได้ทำความรู้จักกันในระดับหนึ่งโดยผ่านสื่อคือนกขุนทองที่ได้นำรายละเอียดเกี่ยวกับตัวโคบุตรไปแจ้งให้นางอำพันมาลาทราบและนำรายละเอียดเกี่ยวกับนางอำพันมาลามาแจ้งให้โคบุตรทราบเช่นกัน

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง โคบุตรมีสถานภาพทางสังคมทัดเทียมกับนางอำพันมาลา

๓. สถานการณ์แวดล้อม โคบุตรยังไม่ไปพบนางด้วยตนเองเนื่องจากยังไม่มั่นใจว่านางอำพันมามีจิตเสน่หาต่อตนมากเพียงใด

๔. ทศนคติของผู้ฟัง นางอำพันมามีจิตเสน่หาต่อโคบุตรตั้งแต่ได้รับฟังเรื่องราวของโคบุตรจากนกขุนทอง

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้โคบุตรใช้วาทศิลป์ในการเกี้ยวนางอำพันมาลาผ่านสาร ดังรายละเอียดการใช้วาทศิลป์ต่อไปนี้

แม้โคบุตรจะไม่เคยพบกับนางอำพันมาลามาก่อน แต่เนื่องจากโคบุตรได้ให้นกขุนทองไปสื่อรักให้ตนแล้วและทราบว่านางก็อาจจะมีใจให้กับตน ดังนั้นโคบุตรจึงเขียนสารฝากรักและขอเข้าไปหานางในปราสาทโดยให้นกขุนทองนำไปให้แก่นาง การใช้วาทศิลป์ของโคบุตรในสารเริ่มจากกล่าวแนะนำตัวให้นางอำพันมาลารู้จัก ซึ่งในการแนะนำตัวพบว่าสุนทรภู่ให้โคบุตรใช้วิธีการสร้างความน่าเชื่อถือให้เกิดขึ้นกับผู้ฟัง ด้วยการเลือกใช้คำสูงซึ่งเป็นคำราชาศัพท์ประกอบกับใช้โวหารอติพจน์ในการแนะนำตัวเพื่อให้เห็นถึงสถานภาพทางสังคมของโคบุตร ดังข้อความว่า

ในสารว่าอิศเรศเทศมงกุฎ
นिरาสร้างแรมวังตั้งพระทัย

พระโคบุตรเลิศล้ำในตำไต้
มาอยู่ในสวนขวัญอันบรรจง ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๖๑

เมื่อแนะนำตัวว่าเป็นใครแล้วโคบุตรได้แจ้งจุดประสงค์ของการมาเมืองกาหลงโดยกล่าวว่าการมาครั้งนี้ตนตั้งใจที่จะมาอยู่ในสวนขวัญ เพื่อมา “ถวายเป็นชีวาวัตม์” แก่นาง ดังข้อความว่า

... ฟุ้งหมายมาถวายเป็นชีวาวัตม์
ใบทองแทนแผ่นสุวรรณอันบรรจง

พระจอมนาฏกัลยาเมืองกาหลง
จิตจำนงต่างเครื่องบรรณาการ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๖๑

การพูดข้างต้นเป็นวิธีการทำให้ผู้ฟังเห็นว่าผู้ฟังมีความสำคัญโดยการถ่อมตน เพราะในตอนต้นโคบุตรได้แนะนำฐานะตนว่าเป็นกษัตริย์ที่มีความยิ่งใหญ่ แต่กลับยอมที่จะมาถวายเป็นชีวาวัตม์กับนางอำพันมาลาและใช้คำสรรพนามเรียกนางอย่างยกย่องว่า “พระจอมนาฏกัลยาเมืองกาหลง” ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่าตัวนางนั้นมีความสำคัญอย่างมาก

เนื่องจากโคบุตรใช้กระบวนการในการติดต่อสื่อสารกับนางไม่เหมาะสมกับฐานะของนาง
ดังนั้นโคบุตรจึงกล่าวแก้ตัวเพื่อไม่ให้นางรู้สึกว่าเขาไม่ให้เกียรตินางด้วยการใช้เร้าให้นางอำพันมาลา
เกิดความสงสารและเห็นใจ ด้วยการกล่าวว่าตนนั้น “จนเหลือแสน” ซึ่งคำดังกล่าวเป็นคำแสดงสภาพ
ที่มีผลทางอารมณ์และด้วยเหตุนี้ โคบุตรจึงต้องใช้ใบตองเขียนสาร ใช้จิตใจที่รักดีแทนเครื่อง
บรรณาการ และใช้นกขุนทองแทนอุปทูต ดังข้อความว่า

... พี่มุ่งหมายมาถวายชีวาวาตม์	พระจอมนาฏกัลยาเมืองกาหลง
ใบตองแทนแผ่นสุวรรณอันบรรจง	จิตจำนงต่างเครื่องบรรณาการ
ด้วยไกลวงครั้งนี้จนเหลือแสน	ขุนทองแทนอุปทูตที่ถือสาร
มาถึงองค์พระธิดายุพาพาล	ให้แจ้งการเรื่องรักประจักษ์ใจ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๖๑

จากนั้นโคบุตรได้ขอไปพบนางอำพันมาลาที่ตำหนักโดยโคบุตรได้ใช้วิธีในการพูด
ตามลำดับดังนี้

ลำดับที่ ๑ แสดงให้นางเห็นว่าตนมีความความจริงใจและพร้อมที่จะตายหากไม่ได้พบ
นาง ดังข้อความว่า

... มาถึงองค์พระธิดายุพาพาล	ให้แจ้งการเรื่องรักประจักษ์ใจ
แม้มิพบสบสมสวาทนุช	จนสิ้นสุดชนม์ชีพให้ดักษัย ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๖๑

ลำดับที่ ๒ อ้างอิงความเชื่อทางพุทธศาสนา เรื่องบุญกุศล ว่าเป็นสิ่งที่ดลบันดาลให้
นกขุนทองมาพบกับนางจนทำให้ตนได้กลิ่นเครื่องหอมที่ติดตัวนกไป ดังข้อความว่า

... เป็นกุศลดลจิตสاريกาไป	เริ่มจึงได้ชมกลิ่นสุคนธา
คำวันนี้จะมาสู่หาน้อง	ขอชมห้องพระตำหนักขนิษฐา ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๖๒

ลำดับที่ ๓ ใช้วิธีการพูดอ้อมว่าจะขอมาชมตำหนักของนางในคืนนี้เพื่อหลีกเลี่ยงที่จะกล่าวตรง ๆ ว่าจะเข้ามาเกี่ยวพานางซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสม ซึ่งนางอำพันมาลาสามารถเข้าใจจุดประสงค์ที่แท้จริงของโคบุตรได้เพราะโคบุตรได้กล่าวมาตั้งแต่ต้นแล้วว่าหากตนไม่ได้พบและสมรักกับนางก็จะขอยอมตาย ดังข้อความว่า

...เป็นกุศลจิตสวริกาไป
 คำวันนี้พี่จะมาสูหาน้อง

เรียนจึงได้ชมกลิ่นสุคนธา
 ขอชมห้องพระตำหนักขนิษฐา ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๖๒

ขั้นตอนที่ ๓ ไปพบนางอำพันมาลาด้วยตนเอง

เมื่อโคบุตรให้นกขุนทองนำสารไปถวายให้นาง อำพันมาลาแล้วไม่กลับมาโคบุตรก็สามารถวิเคราะห์สถานการณ์ได้ทันทีว่านางคงไม่ขัดข้องที่ตนจะไปหานางที่ตำหนักคืนนี้ และเมื่อนางไม่ขัดข้องก็แสดงว่านางมีใจให้โคบุตรเพราะการที่บุรุษจะเข้าหาสตรีในทรีโงฐานเช่นห้องบรรทมในเวลากลางคืนนั้นเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสมอย่างยิ่ง ดังนั้นเมื่อโคบุตรเหาะไปถึงยังปราสาทของนางและพบว่าหน้าต่างปราสาทไม่ได้ใส่दानไวยิ่งเป็นการเพิ่มความมั่นใจว่านางมีใจเสน่หาตนอย่างแน่นอน ดังข้อความว่า

... เห็นต้นกร่างข้างปรางค์เหมือนค่านก ให้อ้มอกเหมือนในฤทัยหวัง

ค่อยร่อนลงตรงหน้าบัฏชรบั้ง

เห็นเกลี้ยงแฉ่งไฉนไฉดดาน ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๖๓

ด้วยสถานการณ์แวดล้อมขณะที่โคบุตรเข้าไปหานางอำพันมาลานั้นนางกำนัลทุกคนต่างหลับ โคบุตรจึงตรงเข้าไปใช้อาการสัมผัสนางด้วยการซ้อนอุ้มและจูมพิตนางทันทีเพื่อรวบรัดให้นางสมยอมเพราะตามค่านิยมของสังคมไทยในสมัยโบราณการถูกบุรุษต้องตัวเป็นเรื่องที่เสื่อมเสียมากสำหรับฝ่ายหญิง เมื่อนางอำพันมาลาตื่นขึ้นเห็นว่าโคบุตรมีรูปร่างสง่างามก็รู้สึกขวยเขินแสดงให้เห็นว่าบุคลิกภาพของผู้พูดมีผลต่อผู้ฟัง ดังข้อความว่า

... พलगประคองต้องเต้ามณฑาเซย

โอบพระกรซ้อนอุ้มแล้วจูมพิต

เจ้าพี่เอ๋ยนอนนิ่งไม่ดิ้งองค์

พระทรงฤทธิ์ปลุกชวนนวลหง

โถมอำพันมาลาผวองค์
เบือนสะบัดหัตถาผวาหวาด
พระกุมกรวอนว่าพงามงาม

เห็นพระทรงฤทธิไกรวิไลงาม
ลงจากอาสน์เมียงเมินให้เขินขาม
ขอฝากความรักเจ้าอย่าเฝ้าเคือง ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๖๔

จากนั้นโคบุตรได้แจ้งให้นางทราบว่าคุณต้องการจะมาฝากรักกับนาง และเพื่อเป็นการสนับสนุนให้นางเห็นว่าตนและนางนั้นเป็นเนื้อคู่กันจริง ๆ โคบุตรได้อ้างอิงความเชื่อทางพุทธศาสนาเรื่องบุญกุศลว่าเป็นสิ่งที่ชักนำให้ได้มาพบกับนางเพราะตามหลักพุทธศาสนาผู้ที่ทำบุญร่วมกันมาเท่านั้นจึงจะมีโอกาสได้มาพบหรือมีความเกี่ยวข้องกัน โดยโคบุตรบอกกับนางว่าเป็นเพราะบุญกุศลที่ทำร่วมกับนางมาเป็นเหตุให้โคบุตรได้กลิ่นเครื่องหอมของนางที่ติดตัวนกขุนทองไป จากนั้นรื้อให้นางสงสัยด้วยการกล่าวถึงความรู้สึกโศกเศร้าและคิดถึงนางขณะที่มารอบนางในสวนขวัญ ดังข้อความว่า

... พระกุมกรวอนว่าพงามงาม
กุศลพีชีช่วยอำนวยซัก

ขอฝากความรักเจ้าอย่าเฝ้าเคือง
ให้สมรักชิดเชื้อแม่เนื้อเหลือง ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๖๔-๖๕

เมื่อนางอำพันมาลาได้ฟังคำกล่าวของโคบุตรและเห็นรูปร่างที่สง่างามก็ยิ่งเกิดความเสนาหา ดังข้อความว่า

นางพึงสารหวานล้ำคำละม่อม
นางชะม้ายชายดูพระภูวนัย
พอเนตรน้องต้องเนตรพระภูวนาถ
เสียวสวาทหวั่นไหวพระทัยสะเทือน

แจ้งว่าจอมจักรพรรดิพิศมัย
งามวิไลดังพระจันทร์อันเจริญ
สุดสวาทม้วยหมางระคางเขิน
ชะม้ายเมินตอบพจมานพลัน

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๖๕

ด้วยความเป็นสตรีนางจึงเก็บกิริยาและสร้างต่อว่าโคบุตรว่ามีสิทธิ์อันใดที่เข้ามาหานาง และขู่ว่าจะร้องให้คนช่วย โคบุตรจึงปลอมให้นางคลายความหวาดกลัวและแสดงความจริงใจที่มีต่อนางด้วยการกล่าวว่าตนตั้งใจจะมาฝากชีวิตไว้กับนาง ดังข้อความว่า

... ขอเชิญโฉมวรรณุชสุดสวาท
อย่าหวาดหวั่นพรั่นใจนางไฉยา

มาร่วมอาสน์บรรจถรณ์อันเลขา
พิณมาฝากชีวิตวันกับขวัญใจ ฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๖๕

จากนั้นโคบุตรได้รื้อให้นางเกิดความกลัวโคบุตรได้ใช้การขู่นางอำพันมาลาทางอ้อมว่า หากนางร้องให้คนช่วยโคบุตรก็ไม่กลัวหากต้องตาย เพราะอย่างน้อยก็ได้มีโอกาสได้เข้ามาชมโฉมนางถึงตำหนักแล้ว ดังข้อความว่า

นิจจាន้องจะมาร้องเอาคนรัก
พี่รักเจ้าจริง ๆ อย่าชิงชัง
ถึงตัวตายจะให้ชายเขาลือชื่อ
พลางประคองต้องเต้านั้นเต็มกร

ได้พบพักตรอย่าขับไม่กลับหลัง
จะร้องดังก็ไม่ร้างนिरาศจร
ตลอดลือว่าได้โลมโฉมสมร
นางคมค้อนปลิดหัตถ์กระษัตรา ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๖๕

โคบุตรใช้อาการสัมผัสนางอีกเมื่อเห็นนางยังไม่ยอมเปิดเผยความรู้สึกทำให้นางต้องป้องกันตนเองด้วยการหยิกข่วนโคบุตร โคบุตรจึงใช้การพูดหวานล่อมโดยให้เหตุผลว่าหากนางโกรธจะทำให้นาง “หมองนวล” คือ หม่นหมอง เมื่อกล่าวจบ โคบุตรก็เริ่มเล้าโลมนางทันทีซึ่งนางก็ไม่ขัดขึ้นแต่อย่างใด ดังรายละเอียดเหตุการณ์ดังนี้

... พलगประคองต้องเต้านั้นเต็มกร
นี่อะไรไฉ่จูบประโลมต้อง
ช่างไม่เกือเลยมาเพื่อจำนรรจา
หยิกด้วยเล็บหนาให้เจ็บตลอดจิต
จนเขาขับแล้วยังจับอยู่กลมเกลียว

นางคมค้อนปลิดหัตถ์กระษัตรา
พี่รักน้องนั่นสิเจ้าจึงเข้าหา
ตามจะว่าเกิดไม่วางเจ้าอย่างเดียว
แม้ไม่คิดแล้วจะหยิกให้เนื้อเขียว
อย่าโกรธเกรี้ยวไปเลยน้องจะหมองนวล

พระโอบอุ้มจุมพิตสนิทสนม
ปลอบประโลมโอบน้อมต้องกระบวน

พระเชยชมโอบนุชสุดสงวน
ทั้งสองสรวลสุขเกษมประสานกร ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๖๕

ในสถานการณ์นี้การใช้วาทศิลป์ของโคบุตรประสบความสำเร็จคือโคบุตรได้นำมาเป็น
ขำตามความตั้งใจทั้งนี้เพราะการใช้วาทศิลป์ของโคบุตรประกอบกับรูปร่างที่สง่างามของโคบุตรทำ
ให้นางอำพันมาลาเกิดความพึงพอใจ

ตัวอย่างที่ ๓ ลักษณะวงศ์เกี่ยวนางรัตนา

ลักษณะวงศ์ออกตามหานางทิพยเกสร แต่เมื่อมาถึงอาศรมของพระฤๅษีกลับพบว่าไฟ
ไหม้ไปหมดแล้วทำให้เศร้าโศกและเสียใจมากระทั่งทราบจากนกแก้วว่านางทิพยเกสรไปอยู่กับนางกนิรี
ทั้งห้า และนางกนิรีจะพลัดกันมาเฝ้ารอลักษณะวงศ์ ซึ่งวันนั้นเป็นเวรของนางรัตนาค้นถึงเวลานางก็มา
ลักษณะวงศ์เห็นนางเข้าก็เกิดความรักและเกี่ยวนาง ซึ่งมีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง ลักษณะวงศ์พบนางรัตนาเป็นครั้งแรกจึงเป็นบุคคล
แปลกหน้าสำหรับนาง

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง ลักษณะวงศ์เป็นพระโอรสกษัตริย์และเป็นมนุษย์ซึ่งมี
สถานภาพทางสังคมสูงกว่านางรัตนาคือเป็นเพียงนางกนิรี

๓. สถานการณ์แวดล้อม ขณะที่กล่าววาทศิลป์ลักษณะวงศ์มารอบพบนางรัตนาโดยมี
นกแก้วอยู่เป็นเพื่อน

๔. ทศนคติของผู้ฟังที่มีต่อผู้พูด เมื่อนางรัตนาเห็นลักษณะวงศ์ก็พึงพอใจในความสง่างาม
ของลักษณะวงศ์

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้ลักษณะวงศ์ใช้วาทศิลป์ในการเกี่ยวนาง
รัตนาด้วยการใช้วาทศิลป์โดยตรงกับนางเพราะเป็นการพบกันซึ่งหน้าและเกิดความรักโดยทันที
ประกอบกับสถานการณ์แวดล้อมเหมาะสม การใช้วาทศิลป์เพื่อเกี่ยวนางรัตนาของลักษณะวงศ์ มี
รายละเอียดดังนี้

เริ่มจากกล่าวทักทายเพื่อสร้างสัมพันธ์ไมตรีซึ่งก่อนกล่าวทักทายนางลักษณะวงศ์ได้ขำตา
มองนางด้วยความเสน่ห์หา ดังข้อความว่า

... พระชายเนตรแยมเยื้องช้าเลื่องชาย แล้วเปรียบปรายเป็นสำนวนจะชวนนาง
เจ้าแก้วเอ๋ยพี่มาคอยเจ้าน้อยหรือ มาจับมือพี่เถื่อน้องอย่าหมองหมาง ...

นิทานคำกลอนของสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๗๒

การกล่าวทักทายนางของลักษณะวงศ์มีจุดมุ่งหมายเพื่อเกี้ยวนางแต่เพราะทั้งสองไม่เคยพบกันมาก่อนลักษณะวงศ์จึงใช้วิธีการพูดอ้อมด้วยการพูดกับอีกคนหนึ่งแต่มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้อีกคนหนึ่งรับทราบ ซึ่งในสถานการณ์นี้ลักษณะวงศ์ใช้นกแก้วเป็นตัวกลางในการพูดคือ แสร้งพูดกับนกแก้วแต่สื่อความหมายถึงนางรัตนา ดังข้อความว่า

... เจ้าแก้วเอ๋ยพี่มาคอยเจ้าน้อยหรือ มาจับมือพี่เถื่อน้องอย่าหมองหมาง
กิ่นนรีฟังจะอ่อนสุนทรทาง ในทรวงนางซาบเสียวกระสันใจ ...

นิทานคำกลอนของสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๗๒

คำว่า “เจ้าแก้ว” ที่ลักษณะวงศ์กล่าวถึงไม่ใช่นกแก้วแต่เป็นนางรัตนาซึ่งเป็นอมมุขย์ครึ่งมนุษย์ครึ่งนก เพราะฉะนั้นผู้ที่ลักษณะวงศ์มารอคือนางรัตนาสวนนกแก้วอยู่กับลักษณะวงศ์ตั้งแต่ต้น นอกจากนี้สุนทรภู่ได้ให้ลักษณะวงศ์ใช้คำเรียกขานที่ช่วยสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนทั้งสองด้วยการใช้คำเรียกขานในลักษณะเครือญาติโดยเรียกนางรัตนาวา “น้อง” และใช้คำเรียกแทนตนเองว่า “พี่” ซึ่งนางรัตนาก็เข้าใจวัตถุประสงค์ของลักษณะวงศ์จึงตอบกลับมาในลักษณะเดียวกันคือแสร้งพูดกับนกแก้วแต่แท้จริงแล้วมีจุดมุ่งหมายเพื่อพูดกับลักษณะวงศ์ และจากคำพูดของนางทำให้ลักษณะวงศ์สามารถวิเคราะห์ได้ว่านางก็มีใจให้กับตน ดังข้อความว่า

...สนองเทียบเปรียบทักเจ้าปักษา เจ้าแก้วหาหากินข้างถิ่นไหน
มาก่อนหน้าช้านานอยู่หรือไร ผลไม้ได้มานั้นน่ารัก ...

นิทานคำกลอนของสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๗๒

จากข้อความข้างต้น “ผลไม้” ที่นางรัตนากล่าวถึงเป็นการใช้สัญลักษณ์หมายถึงลักษณะวงศ์นั่นเอง เมื่อนกแก้วได้ยินคำตอบของนางที่ตอบกลับมาก็รู้ว่านางมีใจให้ลักษณะวงศ์เช่นกัน จึงชวนนางให้บินลงมาข้างล่างโดยบอกนางด้วยการอาศัยคำถามของนางที่แสร้งถามนกแก้วเรื่องผลไม้ก่อน ความว่า

... สกุนแก้วฟังสนองทั้งสองข้าง
ทั้งพระลักษณวงศ์ก็คงรัก
เจ้าแก้วเอ๋ยสาวรักแล้วสาวทอด
จะให้ลูกไม้ทองเป็นของดี

รู้่านางรักองค์พระทรงศักดิ์
จึงพลอดซักชี้ชวนน้ำนวลดี
เชิญแม่ยอดกนิณราลงมานี่
แม่ไม่มีเอาไปนอนถนอมชม ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๗๒

เมื่อนางรัตนได้ฟังคำของนกแก้วก็แสรังโกรธ นกแก้วจึงบอกให้นางรัตนรู้ว่าลักษณวงศ์เป็นใคร และบอกให้ลักษณวงศ์ทราบ่านางเป็นใคร เมื่อทราบแล้วลักษณวงศ์จึงกล่าววาทศิลปีต่อไป โดยเรียกให้นางลงมาหาตนข้างล่าง ดังข้อความว่า

...หน่อษัตริย์ทัศนาสองถ้อย
พี่ขอถามความน้อยเกิตน้องนาง

แม่นิมน้อยกนิณราลงมาล่าง
อย่าถือทางเดียดจันเลยขวัญตา ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๗๒

แต่นางรัตนก็ยังไมยอมลงมาลักษณวงศ์จึงกล่าวเรียกนางด้วยคำเรียกขานที่แสดงความยกย่องนางด้านความงามว่า “นางลักษณพัคตรบุหลัน” ดังข้อความว่า

...อนิจจานงลักษณพัคตรบุหลัน
มานี่น้อยเกิตจะถามถึงทราวม้วย

พระสุริยันยังสูงเป็นไหนไหน
เจ้าหรือไรพวกเกสรนางฉายา ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๗๓

ลักษณวงศ์บอกความต้องการของตนว่าต้องการมาตามหานางทิพยเกสร และขอให้นางรัตนพาตนไปหานางทิพยเกสร นางรัตนจึงให้ลักษณวงศ์เล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเพื่อยืนยันว่าเป็นพี่ของนางทิพยเกสรจริงลักษณวงศ์จึงใช้บรรยายโวหารเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นอันเป็นเหตุให้พลัดพรากจากนางทิพยเกสรให้นางรัตนฟัง และลักษณวงศ์ได้ชวนนางให้เข้ามานั่งใกล้ ๆ ตน พร้อมทั้งขยับเข้าไปนั่งใกล้นาง และเลือกใช้ถ้อยคำที่มีความไพเราะประกอบกับการใช้คำเรียกขานที่แสดงความรักและยกย่องนางรัตนมาประกอบการเล่าด้วยได้แก่ คำว่า “แม่ปิ่นกนิเรศ” “เจ้าดวงเนตร” “เจ้าลูกกนิณนรรัตน์กำดัดงาม” “แนบอก” “แม่นกทอง” “โฉมงามทราวมพลอดแม่ยอดสร้อย” “แก้วตา” และใช้คำ

เรียกขานที่เชื่อมความสัมพันธ์ในลักษณะเครือญาติ คือ ใช้คำเรียกแทนตนเองใช้คำว่า “พี่” “พี่ชาย” และเรียกนางรัตนาวา “น้อง” ด้วย ดังนั้นข้อความว่า

...จะน้อยหรือแม่ป็นกนเรศ
จะเล่าให้เนื้อเย็นเจ้าเห็นจริง

.....
ฉันนี่ได้ดอกกระหม่อมพี่
เจ้าลูกอินกนรัตนกัณฑ์ดงาม

.....
พระกุมารเสด็จเรียงเข้าเคียงนั่ง
พระตรัสว่าแนบอกแม่นกทอง
พี่จะเล่าเรื่องเริ่มแต่เดิมที
แสนสนทพิศวาสมิลลาตคล้าย
พี่ไปเฝ้าพระมารดาแล้วจรถลับ
ร้องไห้ปากซำกับบอกตรง
เจ้าโถมงามทรมปลอดแม่ยอดสร้อย
เอ็นดูพี่แก้วตาจงพาไป

เจ้าดวงเนตรล้นลมคารมหญิง
ขอเชิญมิ่งแม่มานั่งแล้วฟังความ

.....
เล่าคดีเกิดใครเขาไม่ห้าม
จะเล่าความตามจริงให้น้องฟัง

.....
กนรน้อยถอยหลังขยับยอง
วันนี้น้องมาพบกับพี่ชาย
ข้าเป็นพี่เกสรเจ้าโถมฉาย
ตัวพี่ชายชื่อพระลักษณวงศ์
จะมารับทรมสงวนนวลหง
ว่าโถมยงกนรนั้นพาไป
เกสรน้อยสุขทุกข์เป็นใจ
ให้พี่ได้พานพบประสบกัน ฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๗๓

เมื่อนางรัตนได้ฟังก็ยอมรับว่านางเป็นผู้พานางทิพยเกสรไปจริง และทวงบุญคุณที่นางช่วยเหลือนางทิพยเกสร ลักษณะวงศ์จึงอาศัยจังหวะนั้นกล่าวเกี่ยวนางต่อทันทีซึ่งแสดงให้เห็นว่าลักษณะวงศ์เป็นผู้ที่มีความสามารถในการวิเคราะห์ให้ผู้ฟังและวิเคราะห์สถานการณ์ เริ่มจากสร้างบุคลิกภาพที่ดีด้วยการกล่าวว่ายินดีจะตอบแทนบุญคุณของนาง แต่การตอบแทนของลักษณะวงศ์นั้นเป็นการกอดและจูบ ดังข้อความว่า

... ใ้อ้ายอดมาลัยแม่ใจบุญ
ไม่มีทองแหวนแก้วอันแพรวพราว

มีลิ้มคุณมิ่งมิตรอย่าคิดหมาย
มีแต่กายพี่จะกอดเจ้าแทนคุณ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๗๔

นางจึงต่อว่าว่าเหตุใดลักษณะวงศ์ที่เพิ่งแสดงความโศกเศร้าจากการพลัดพรากจากน้องกลับมีอารมณ์แสดงความรักต่อนาง ลักษณะวงศ์จึงกล่าวแก้ว่าเป็นเพราะความงามของนางทำให้

ลักษณะวงศ์ล้มความโคกเศร้าโดยใช้คำเรียกขานที่แสดงความยกย่องนางมาประกอบคือ คำว่า “แม่นิ่มเนื่อนวลละของทองอุไร” และใช้คำที่แสดงให้เห็นสภาพความงามของนางคือ คำว่า “งามวิไล” พร้อมกับกล่าวอ้างอิงเพื่อสนับสนุนว่าคำพูดที่ชื่นชมความงามของนางเป็นความจริงด้วยการอ้างคำโบราณดังข้อความว่า

...แม่นิ่มเนื่อนวลละของทองอุไร
เขาวางามเหมือนกษัตริย์ราชอันพรัง

งามวิไลแต่พี่เห็นก็ลืมนตรอม
งามจริง ๆ ดูแลลุ่มทั้งแก้มหอม ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๗๔

และเมื่อนางกล่าวว่านางงามไม่เท่านางทิพยเกสรลักษณะวงศ์ใช้วิธีการเปรียบเทียบความงามของนางรัตนาวาเหนือกว่านางทิพยเกสร พร้อมทั้งยืนยันว่านางทิพยเกสรเป็นเพียงน้องของตนแสดงให้เห็นว่าลักษณะวงศ์เข้าใจจิตใจของผู้ฟังซึ่งเป็นสตรีเพศดีว่าอย่าอวดไม่อย่าเป็นทีสองรองใคร ดังข้อความว่า

... เจ้าเนื้อเกลี้ยงจะมาเถียงในตาพี่
หม่อมอยู่ยอฉันก็พอจะรู้ความ
อนิจจาเนื้อเย็นเขาเป็นน้อง
ถ้าได้แม่ยอดหญิงเป็นมิ่งเมีย

เกสรศรีเป็นรองสักสองสาม
เชิญมาตามเถิดจะพาไปหาเมีย
อย่าชี้ช่องชวนเล็กให้ทุกข์เสีย
เห็นไม่เสียพอสมเสมอกัน ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๗๔

แต่นางรัตนาก็ยังปฏิเสธความรักของลักษณะวงศ์พร้อมกับบอกว่านางนั้นเป็นเพียงสัตว์ลักษณะวงศ์จึงใช้วิธีการยกตัวอย่างคู่รักอื่นที่มีลักษณะเช่นเดียวกันคือ พระอุณรุทและนางอุษาจากวรรณคดีเรื่องอุณรุทมากล่าวเปรียบเทียบให้นางเห็นว่าแม้แต่พระอุณรุทยังได้สมรักกับนางอุษาซึ่งเป็นนางกษัตริย์ ดังนั้นจึงไม่แปลกหากตนและนางรัตนาก็มีความรักต่อกัน ดังข้อความว่า

...อนิจจาโฉมงามแม่นงนุช
กับกษัตริย์ได้สมภิรมย์รัก

พระอุณรุททูลพงศ์ผู้ทรงศักดิ์
เยาวลักษณ์แม่ก็รู้อยู่เต็มใจ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๗๔

เมื่อนางรัตนายังแสวงปฏิเสธไม่ยอมรับรัก ลักษณะวงศ์จึงใช้วัจฉาภาษาคือใช้อาการสัมผัสด้วยการเอามือนางมากุมเอาไว้แล้วว่าพันชมความงามของเล็บนาง เมื่อนางขัดขึ้นลักษณะวงศ์จึงเริ่มเล่าโลมด้วยการจูบนางพร้อมกับบอกว่าตนยินดีหากต้องตายเพราะนาง และไม่ยอมปล่อยนาง ทั้งนี้เพราะลักษณะวงศ์ทราบว่านางมีจิตเสน่หาต่อตนแล้ว ซึ่งในที่สุดนางก็ยอมเป็นชายาของลักษณะวงศ์

ตัวอย่างที่ ๔ เพชพระยารัณโลมนางสร้อยสุดา

สิงห์ไกรภพพานางสร้อยสุดาหนีทำวัจฉาพักตร์มาในป่า ในขณะที่นอนหลับอยู่นั้นมีเพชพระยารัตนหนึ่งผ่านมาพบเข้าและเกิดความเสน่หานางสร้อยสุดาจึงร้ายมนต์สะกดให้สิงห์ไกรภพหลับ และปลุกนางสร้อยสุดาขึ้นมา ซึ่งปัจจัยในการใช้วาทศิลป์มีดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง เพชพระยารัตนและนางสร้อยสุดาไม่เคยมีความสัมพันธ์ใดๆ ต่อกันมาก่อนเพราะเพชพระยารัตนบังเอิญผ่านมาพบนางกำลังนั่งปรนนิบัติสิงห์ไกรภพอยู่เท่านั้น

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง เพชพระยารัตนเป็นกึ่งมนุษย์กึ่งเทพบุตรจึงมีสถานภาพทางสังคมทัดเทียมกับนางสร้อยสุดาซึ่งแต่เดิมมีกำเนิดจากดอกไม้และเป็นพระธิดาบุญธรรมของท้าวจตุพักตร์แต่ในสถานการณ์นี้เพชพระยารัตนไม่ทราบสถานภาพที่แท้จริงของนางเนื่องจากนางเล่าเรื่องเท็จให้ฟังเพื่อปกป้องสิงห์ไกรภพและตนเอง

๓. สถานการณ์แวดล้อม เพชพระยารัตนกล่าววาทศิลป์ขณะที่พบนางสร้อยสุดาในป่าและมีสิงห์ไกรภพอยู่เคียงข้าง

๔. ทักษะคนที่ผู้ฟังมีต่อผู้พูด นางสร้อยสุดามีความหวาดกลัวเพชพระยารัตน

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้เพชพระยารัตนใช้วาทศิลป์ในการเกี้ยวนางสร้อยสุดาโดยตรงเนื่องจากการพบกันโดยบังเอิญ และเกิดความพึงพอใจนางอีกทั้งมีโอกาสดูพูดคุยกับนางสองต่อสอง ซึ่งการใช้วาทศิลป์เพื่อเกี้ยวนางสร้อยสุดาของเพชพระยารัตน มีรายละเอียดดังนี้

เพชพระยารัตนได้สร้างสถานการณ์ที่เหมาะสมในการกล่าววาทศิลป์ ด้วยการเป่ามนต์สะกดให้ลักษณะวงศ์หลับไป จากนั้นพยายามสอบถามนางสร้อยสุดาเพื่อที่จะได้รู้ความเป็นมาเพราะเพชพระยารัตนเพิ่งพบกับนางสร้อยสุดาเป็นครั้งแรก และขณะนั้นนางไม่ได้อยู่คนเดียวแต่อยู่กับบุรุษซึ่งไม่ทราบว่ามีความสัมพันธ์กับนางอย่างไร ความว่า

...ดูก่อนเจ้าเยาวลक्षणพัคตรแจลัม
นั้นผิวหรือชื่อไรไปไหนมา

ไยมาแรมนอนอยู่ในภูผา
อย่าทำหน้าเง้งอดนั่งกอดมือ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๗๖

จากข้อความข้างต้นเพชรพระยาธรรใช้วิธีการยกย่องนางด้วยการใช้คำเรียกขานว่า “เจ้าเยาวลक्षणพัคตรแจลัม” ซึ่งเป็นการใช้คำเรียกที่สอดคล้องกับหลักจิตวิทยาความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ด้านความต้องการได้รับการยกย่อง โดยคำเรียกขานดังกล่าวเป็นคำเรียกขานที่ยกย่องนางว่านางมีใบหน้าอันงดงาม เมื่อนางสร้อยสุดาตอบว่าสิ่งไหนภาพเป็นพี่ชายของนางและนางได้รับความยากลำบากเพราะต้องเสียบ้านเสียเมืองมา เพชรพระยาธรรจึงได้แจ้งให้นางรู้ว่าตนต้องการได้นางมาเป็นคู่ครอง และจงใจนางโดยกล่าวว่านางถึงวัยที่สมควรจะมีคู่ครองแล้ว และตนก็กำลังหาคู่ครองอยู่เช่นกันคำว่า

...จึงว่าเจ้าเล้ากำลังกำลังสาว
พี่น้องผู้เดียวเปลี่ยวฤทัย

พึงรุ่มราวไรมิตรพิสมัย
ไม่มีใครคู่ครองต้องวิญญา...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๗๗

จากนั้นเพชรพระยาธรรได้ย้าให้นางเห็นว่าตนนั้นรักและพึงใจในความงามของนางจริง ๆ ด้วยการใช้วิธีการสบถว่า “ฟ้าผี” ซึ่งเป็นการนำสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาอ้างอิงว่าคำพูดของตนนั้นเป็นความจริงพร้อมกับจงใจนางโดยกล่าวถึงความรื่นรมย์ และความปลอดภัยที่นางจะได้รับหากนางยอมรักตน โดยกล่าวว่าตนนั้นมีที่อยู่ซึ่งงดงามสุขสบายและตนสามารถจะคุ้มครองนางได้เพราะมีพระขรรค์วิเศษมาพรรณนาให้นางฟังเพื่อทำให้นางเกิดความสนใจตนเอง ซึ่งการพรรณนาให้นางสร้อยสุดาเห็นถึงความรื่นรมย์และความสุขสบายนั้นสุนทรภู่ได้เลือกใช้คำกริยาแสดงสภาพมาให้เพชรพระยาธรรใช้เพื่อโน้มน้าวใจนางสร้อยสุดา ได้แก่ คำว่า “สำราญรื่น” ใช้เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสุขสบาย คำว่า “อรชร” ใช้เพื่อแสดงภาพของดอกไม้ที่ออกดอกสวยงาม คำว่า “หอมขจร” ใช้เพื่อแสดงกลิ่นอันหอมหวานของดอกไม้เหล่านั้น ดังข้อความว่า

... มาเห็นเจ้าเข้านี้ฟ้าผีเกิด
จะพาไปไว้ศรีของพี่ยา
จะกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูเป็นคู่ขึ้น
เสวยทิพย์ดิบสุขไม่ทุกข์ร้อน

วิไลเลิศเหลือรักนงนักรักหนา
อยู่ห้องใหม่คู่หาสดาวาร
สำราญรื่นร่วมสุวรรณบรรจรณ์
ฤทธิ์อรชรไม่รู้ตาย

อันคนธรรพ์คันธรรพเทพบุตร
อันแก้วตรีจเพชรพระขรรค์ถือกันกาย
ไปด้วยพี่ที่อยู่ยอดภูผา
ต้นไม้ออกออกออกออกช่ออรชร

เกรงอาวุธของพี่ต้องหนีหาย
แต่พี่ชายเจ้าจะพาตคงขาดรอน
ล้วนศิลาเนาวรัตน์ประภัสสร
หอมขจรจอมผาทั้งตาปี ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๗๗

จากข้อความข้างต้นเพชรพระยาธรได้ใช้วิธีการเปรียบเทียบเพื่อชี้ให้เห็นางสร้อยสุดาเกิดความหวาดกลัว เมื่อกล่าวถึงฤทธิ์พระขรรค์ของตนด้วยว่าหากต้องการพ้นสิ่งไหนเกรงภพก็คงจะตายอย่างแน่นอน และชี้ให้นางสร้อยสุดาเห็นว่าการที่นางจะพาสิ่งไหนไปด้วยนั้นไม่มีประโยชน์โดยใช้การเปรียบเทียบอุปมา จากนั้นเพชรพระยาธรสร้างเงื่อนไขว่าหากนางไปกับตนก็จะคลายมนต์ให้สิ่งไหนเกรงภพในเวลากลางคืน ความว่า

...พี่ชายเจ้าเราสะกดสลดหลับ
อย่าเป็นห่วงบ่วงใยไปดี ๆ

ก็เปรียบกับกเพวรากษาศพผิ
พอราตรีพี่ชายจะคลายมนต์

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๗๗

เมื่อนางสร้อยสุดาได้ฟังก็อ้างว่าหากไม่พาสิ่งไหนไปด้วยก็เหมือนคนอกตัญญู เพชรพระยาธรจึงให้เหตุผลว่าหากสิ่งไหนเกรงภพเป็นใจก็จะคลายมนต์ให้ แต่ด้วยความรักนางมากจึงขอเชยชมนางก่อนจึงจะคลายมนต์ให้สิ่งไหนเกรงภพ โดยกล่าวว่า

... พระยาธรอ่อนจิตด้วยพิศواس
เป็นใจด้วยก็จะช่วยแก้มนตรา
แต่รักกันสุดที่รักเหลือหนักหน่วง
ให้เห็นจริงสิ่งสัตย์สวัสดี

จึงว่ามาดมั่นจะใครได้เชษฐา
พาไปอยู่คูหาไกลนารี
อย่าห้ามห่วงเสน่หามารศรี
จะปลุกพี่พาไปเหมือนใจปอง ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๗๘

คำกล่าวของเพชรพระยาธรไม่สามารถโน้มน้าวให้นางสร้อยสุดาได้เพราะนางสร้อยสุดาก็มีความรักมั่นคงต่อสิ่งไหนเกรงภพ อีกทั้งบางครั้งเพชรพระยาธรได้ใช้ถ้อยคำในลักษณะข่มขู่ทำให้นางสร้อยสุดาต้องวางอุบายชิงพระขรรค์จากเพชรพระยาธร

ตัวอย่างที่ ๕ พระอภัยมณีโถมนางมัจฉา

พระอภัยมณีสินสมุทรและนางมัจฉาได้รับความช่วยเหลือจากพระฤาษี และได้อาศัยอยู่ที่เกาะแก้วพิสดาร ครั้นเวลาค่ำพระอภัยมณีคิดที่จะไปปลอบนางมัจฉาที่กำลังเศร้าหมองเพราะพ่อเจ๊กแม่เจ๊กถูกนางผีเสื้อสมุทรกิน จึงไปหานางเพื่อกล่าวปลอบประโลมและแสดงความรักต่อนาง ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง นางมัจฉาเป็นผู้ที่มีบุญคุณต่อพระอภัยมณีเพราะนางและบิดามารดาของนางได้ช่วยพระอภัยมณีจนสามารถหนีพ้นเงื้อมมือของนางผีเสื้อสมุทรมาถึงเกาะแก้วพิสดาร

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง พระอภัยมณีเป็นผู้ที่มีสถานภาพทางสังคมสูงกว่านางมัจฉาเนื่องจากเป็นพระโอรสของกษัตริย์ส่วนนางมัจฉาถึงแม้จะมีบุญคุณต่อพระอภัยมณีแต่นางก็เป็นเพียงอมมนุษย์

๓. สถานการณ์แวดล้อม พระอภัยมณีกล่าววาทศิลป์เพื่อเกี่ยวนางมัจฉาขณะที่ยู่กับนางเพียงลำพัง

๔. อารมณ์ของผู้ฟัง นางมัจฉากำลังอยู่ในอารมณ์โศกเศร้าที่บิดามารดาของนางตาย

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้พระอภัยมณีใช้วาทศิลป์โดยตรงเพื่อเกี่ยวนางมัจฉา เนื่องจากทั้งสองมีความสนิทสนมคุ้นเคยกันมาก่อนและสถานการณ์แวดล้อมขณะนั้นเอื้ออำนวย ในการเกี่ยวนางมัจฉาของพระอภัยมณีมีการใช้วาทศิลป์ดังนี้

พระอภัยมณีรู้ว่านางมัจฉากำลังเศร้าโศกเพราะบิดามารดาของนางถูกนางผีเสื้อสมุทรจับกินหมด ดังนั้นพระอภัยมณีจึงเริ่มกล่าววาทศิลป์ด้วยการปลอบนางมัจฉาให้คลายความเศร้าโศกก่อนเพื่อปรับพื้นฐานทางอารมณ์ของผู้ฟังให้พร้อมที่จะรับฟังสิ่งที่ผู้พูดต้องการจะพูด เริ่มจากสร้างความเป็นกันเองให้เกิดขึ้นก่อนโดยการใช้คำเรียกขานแทนตนว่า “พี่ชาย” และใช้คำเรียกเรียกนางมัจฉาเพื่อย้ำถึงความสัมพันธ์ที่มีต่อกันว่า “นางมัจฉาวารีของพี่เอ๋ย” และ “เพื่อนยาก” และใช้คำเรียกขานที่แสดงความรักประกอบกัน ได้แก่ คำว่า “เจ้าทราชมะเขย” “สายสุดใจ” ดังข้อความว่า

...นางมัจฉานารีของพี่เอ๋ย
พี่มาเยือนเพื่อนยากฝากอาลัย

เจ้าทราชมะเขยอยู่ที่นี่หรือที่ไหน
สายสุดใจจวนขึ้นมามาหาพี่ชาย ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๑๒๔

เมื่อนางขึ้นมาจากน้ำก็เศร้าโศกเพราะหวนระลึกถึงบิดามารดาของตน ในตอนนี้พระอภัยมณีได้ใช้อาการสัมผัสโดยเข้าไปประคองนางเพื่อปลอบใจ และบอกจุดประสงค์ว่าตน

ต้องการได้นางเป็นชายาเพื่อดูแลนางแทนบิดามารดาของนาง การพูดของพระอภัยมณีเป็นการใช้บุญคุณที่นางมีต่อตนมาเป็นเหตุผลในการที่จะต้องดูแลนาง ดังข้อความว่า

...พระลตองค์ลงแอบแนบถนอม
เจ้าพาพิหนี่รอดไม่วอดวาย
จะปกป้องครองคู่ไม่รู้ร้าง
ประสาหยากฝากรักกันสองรา

จงอดออมอาครุให้สูญหาย
คุณของสายสวาทล้นคณนา
ไม่วั้นว่างวายประโลมโฉมมัจฉา
แก้วณดาตดวงจิตอย่าบิตเบียน ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๑๒๔

เนื่องจากนางมัจฉากล่าวว่าตนไม่มีความเหมาะสมกับพระอภัยมณีเนื่องจากนางเป็นเพียงสัตว์ พระอภัยมณีจึงกล่าวขึ้นชมสติปัญญาของนางก่อนว่านางนั้น “แสนฉลาด” จากนั้นได้กล่าวว่าตนไม่เคยคิดจะเป็นนายของนางมัจฉาและแก้ข้ออ้างของนางมัจฉาโดยอ้างว่าหากบุญวาสนาชักพาให้มาพบกันก็ควรที่จะรักกันซึ่งเป็นการใช้แรงจูงใจความเชื่อเรื่องบุญเพสันนิวาสนาและได้นำสิ่งที่เป็นสัจธรรมมาอ้างอิงเสริมอีกว่าสรรพสัตว์ล้วนต้องมีประเวณีกันทุกผู้ทุกคนดังนั้นก็ไม่ใช่เรื่องแปลกอะไรที่นางมัจฉารักกับตนจะมีประเวณีกัน และพระอภัยมณีได้นำเหตุการณ์จริงที่ตนและนางมัจฉาสามารถหนีรอดการตามล่าของนางผีเสื้อสมุทรมาได้ว่าแสดงให้เห็นนางมัจฉาและตนมีบุญกุศลร่วมกันซึ่งเป็นการอ้างอิงหลักฐานคือความเชื่อทางพุทธศาสนาเรื่องบุญกุศลมาประกอบเพื่อทำให้นางยอมเป็นชายาของตน ดังข้อความว่า

พระแยมยิ้มพริ้มพรายว่าสายสวาท
นำสงสารวานอย่าว่าเป็นข้าไท
ถึงต่างชาติวาสนาได้มาพบ
เจ้าโฉมงามทราชมสงวนนวลละออง
ประเวณีมีทั่วทุกตัวสัตว์
นาคมนุษย์ครุฑาสุราลัย
เจ้ากับพิหนี่ก็เห็นเป็นกุศล
จะเคียงคู่ชูขึ้นทุกคืนวัน

แสนฉลาดเหลือดีจะมีไหน
มิใช่ใจพินี่หมายเป็นนายน้อง
ก็ควรคบเคียงชมประสมสอง
อย่าขัดข้องคิดหมางระคายใจ
ไม่จำกัดห้ามปรามตามวิสัย
สุดแต่ใจปรองดองจะครองกัน
จึงหนีพ้นมารมาไม่อาสัญ
โอเจ้าขวัญน้อยนาได้ปราณี ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๑๒๕

เมื่อกล่าวจบพระอภัยมณีได้ใช้การรุกร้านางทางอาการสัมผัสสจนางยอมเป็นชายาของพระอภัยมณี

ตัวอย่างที่ ๖ พระอภัยมณีเกี่ยวนางละเวงวันฟ้า

การเกี่ยวนางละเวงวันฟ้าของพระอภัยมณีมีการใช้วาทศิลป์ ๒ ลักษณะ ได้แก่ การใช้วาทศิลป์โดยตรง และการใช้วาทศิลป์โดยอ้อม เนื่องจากปัจจัยแวดล้อมในขณะที่พระอภัยมณีเกี่ยวนางละเวงวันฟ้านั้นมีความแตกต่างกัน ทำให้ต้องใช้วาทศิลป์ให้เหมาะกับบริบทของสถานการณ์ เริ่มจากการใช้วาทศิลป์เกี่ยวนางโดยตรงในครั้งแรกเมื่อพบกันกลางสนามรบทั้งนี้เพราะทั้งสองมีโอกาสดำเนินการตามลำพังถึงแม้จะกำลังทำศึกอยู่ จากนั้นเมื่อนางกลับเข้าวังพระอภัยมณีได้ใช้วาทศิลป์โดยอ้อมคือส่งสารไปบอกรักนางและขอสงบศึก จนกระทั่งนางมีสารตอบกลับมาพร้อมกับทำรบตัวต่อตัว พระอภัยมณีจึงได้พบกับนางอีกครั้งและใช้วาทศิลป์เกี่ยวนางโดยตรง จากนั้นเป็นการใช้วาทศิลป์เกี่ยวนางโดยตรงทั้งหมดจนได้นางชานาเนื่องจากพระอภัยมณีได้ติดตามนางละเวงวันฟ้าเข้าไปในเมืองลังกา และได้พบนางสองต่อสอง ซึ่งการใช้วาทศิลป์โดยตรงครั้งสำคัญของพระอภัยมณีที่ใช้เกี่ยวนางละเวงวันฟ้าคือการใช้วาทศิลป์เกี่ยวนางครั้งแรกกลางสนามรบเพราะสามารถทำให้นางเกิดความรู้สึกรักพระอภัยมณีขึ้นมา การใช้วาทศิลป์ในสถานการณ์ดังกล่าวมีรายละเอียดดังนี้

เมื่อทัพของเมืองผลึกได้ยกมารบกับเมืองลังกา นางละเวงวันฟ้าได้ปลอมตัวเป็นนรุษและออกรบ ซึ่งในการรบพระอภัยมณีได้เป่าปี่ให้ทหารของเมืองลังกาหลับ มีเพียงนางละเวงวันฟ้าที่ไม่หลับเพราะนางมีตราพระราหู นางจึงยิงธนูใส่พระอภัยมณีและขี่ม้าเข้ามารบ แต่ม้าของนางถูกยิง นางจึงควมม้าหนีไป พระอภัยมณีสงสัยว่านางน่าจะเป็นพระธิดาของเจ้าเมืองลังกาจึงควมม้าตามไปหวังจะฆ่านาง แต่เมื่อพบนางก็หลงเสน่ห์นางจึงใช้คำพูดเกี่ยวนาง ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง นางละเวงวันฟ้าถือว่าพระอภัยมณีเป็นศัตรูที่ฆ่าพระบิดาและพระเชษฐาของนาง

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง พระอภัยมณีและนางละเวงวันฟ้าเป็นผู้ที่มีสถานภาพทางสังคมสูงทัดเทียมกันโดยต่างก็อยู่ในฐานะกษัตริย์

๓. สถานการณ์แวดล้อม พระอภัยมณีพบนางละเวงวันฟ้ากลางสนามรบขณะที่ควมม้าตามนาง

๔. อารมณ์ของผู้ฟัง นางละเวงวันฟ้าอยู่ในอารมณ์โกรธแค้น

๕. ทักษะที่ผู้ฟังมีต่อผู้พูด นางละเวงวันฟ้ามียุทธศาสตร์ที่ไม่ดีต่อพระอภัยมณีเพราะคิดว่าพระอภัยมณีเป็นผู้ที่ทำให้พระบิดาและพระเชษฐานางสิ้นพระชนม์

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้พระอภัยมณีใช้วาทศิลป์โดยตรงในการเกี่ยวนางละเวงวันฟ้ากลางสนามรบ เพราะเป็นการเกิดความรักกันที่เนื่องจากถูกเสน่ห์ของนาง

จนไม่อาจหักห้ามใจได้ นอกจากนี้ยังมีโอกาสในการสื่อสารกับนางโดยตรง การใช้วาทีศิลป์ของพระอภัยมณีเพื่อเกี้ยวนางละเวงวันฟ้ากลางสนามรบมีรายละเอียดดังนี้

การกล่าววาทีศิลป์กับนางละเวงวันฟ้านั้นพระอภัยมณีได้เริ่มจากใช้เลือกใช้ภาษาเดียวกับนางละเวงวันฟ้าในการสนทนาซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระอภัยมณีมีการวิเคราะห์ผู้ฟังโดยวิเคราะห์ทางด้านเชื้อชาติจึงได้เลือกใช้ภาษาที่เหมาะสมกับผู้ฟัง จากนั้นได้สร้างบุคลิกภาพให้นางละเวงวันฟ้าเห็นว่าตนยังคงคิดคำนึงถึงความสัมพันธ์อันดีที่เคยมีระหว่างตนและอุศเรนโดยใช้คำเรียกนางว่า “พระน้อง” ซึ่งเป็นคำเรียกขานที่แสดงความสัมพันธ์อันเครือญาติเนื่องจากนางเป็นพระชนนีษฐาของอุศเรน และในการสนทนากับนางสุนทรภู่ได้เลือกให้พระอภัยมณีใช้คำราชาศัพท์ และคำศัพท์ เพื่อให้เหมาะสมกับสถานภาพของนาง ในการเรียกให้นางหยุดสนทนากับพระอภัยมณีนั้นสุนทรภู่ได้ให้พระอภัยมณีสร้างความมั่นใจให้กับนางว่าพระอภัยมณีจะไม่ทำร้ายนางด้วยการใช้วิธีการให้สัญญา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

... พระเห็นพักตร์ลักษณาวณฟ้าน้อย
ยิ่งเพ่งพิศฤทธิสุคนธ์เข้าดลใจ
พระน้องหรือชื่อละเวงวันฟาราช
จงหยุดยั้งรั้งราจะพาที

ดูแท้ซ้อยขึ้นจิตพิศมัย
จึงปราศรัยส่งภาษากับนารี
อย่าหวั่นหวาดวิญญูณ์มารศรี
ไม่ฆ่าตีศรีสวัสดิ์เป็นสัจจา ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๔๒๐

จากนั้นพระอภัยมณีได้บอกนางว่าที่ตนยกทัพติดตามมาถึงเมืองลังกาในครั้งนี้ก็เพราะความเสนาหาในตัวนางทั้งที่ตนต้องการจะมาทำศึก ซึ่งพระอภัยมณีได้ใช้วิธีการเปรียบเทียบเพื่อทำให้นางเห็นว่าตนมีความเสนหานางมากโดยใช้โวหารอติพจน์กล่าวว่าตนจะถมทะเลจนกระทั่งเมืองลังกาเพื่อทำให้กลายเป็นผืนแผ่นดินเดียวกัน ดังข้อความตัวอย่างต่อไปนี้

... พี่จงจิตติดตามข้ามสมุทร
จะถมชลจนกระทั่งถึงลังกา
จงแจ้งความตามในน้ำใจพี่
อย่าเคลือบแคลงแห่งจิตคิดประวิง

มาด้วยสุดแสนสวาทปรรณนา
เป็นสุธาแผ่นดินเดียวเจียวจริงจริง
ไม่ราศีเคืองข้องแม่น้องหญิง
สมรมึงแม่วันฟ้าจงปราณี ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๔๒๐

เมื่อนางละเวงวันฟ้าได้ฟังคำพูดของพระอภัยมณีก็เกิดความเคลิบเคลิ้มแต่เมื่อนึกถึงว่าพระอภัยมณีได้ฆ่าพระบิดาและพระเชษฐาของตนนางละเวงวันฟ้าก็ไม่อาจจะคิดรักพระอภัยมณีได้แต่ในขณะนั้นนางกำลังเสียเปรียบดังนั้นนางจึงพูดโต้ตอบกับพระอภัยมณีโดยต่อว่าพระอภัยมณีเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น พระอภัยมณีจึงชี้แจงให้นางเห็นว่าตนรู้สึกเสียใจมากกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นซึ่งเป็นการใช้บุคลิกภาพที่ดีเพื่อโน้มน้าวใจนางละเวงวันฟ้าและกล่าวอ้างบุญกรรมว่าเป็นสิ่งที่ทำให้อุศเรนสิ้นชีวิต พร้อมทั้งอ้างพยานคือไฟรพลที่อยู่ในเหตุการณ์ที่อุศเรนสิ้นชีวิตมาอ้างว่าต่างก็รู้ดีว่าไม่ได้เกิดขึ้นเพราะพระอภัยมณี ดังข้อความว่า

พระฟังคำน้ำเสียงลำเนียงสนอง
จึงตรัสปลอบประโลมโฉมวันฟ้า
ซึ่งพี่ชายสายสวาทขาดชีวิต
เพราะสิ้นบุญหนุนหน้าจึงบรรลัย

ช่างพราพร้องไพละเพราะหนักหนา
อย่าโกรธาเลยจะเล่าให้เข้าใจ
เพียงคิดทุกเวลาน้ำตาไหล
พลไฟรก็ย่อมรู้อยู่ด้วยกัน ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๔๒๑

พร้อมกันนี้พระอภัยมณีได้นำเอาประเด็นที่นางละเวงวันฟ้ากล่าวหาตนมาเป็นข้ออ้างว่าเป็นเพราะเหตุนี้ตนจึงต้องการที่จะมาพูดให้นางเข้าใจ จากนั้นได้ใช้อ้างอิงธรรมดาวิสัยของการทำสงครามและธรรมดาวิสัยของมนุษย์ที่ย่อมกลัวตายมาเป็นข้ออ้างในการทำให้ตนต้องสู้รบกับนางละเวงวันฟ้าและเป่าปี่ทำให้งองทัพบกของนางละเวงวันฟ้าหลับใหล ดังข้อความว่า

...ไม่พอที่ศรีสวัสดิ์จะขัดข้อง
จะนั่งไว้เห็นไม่จริงทุกสิ่งอัน
เจ้ารบพุ่งมุ่งหมายทำร้ายพี่
รักษาดวงแก้วชีวันจะบรรลัย
ประเดี๋ยวนี้พี่ได้พบประสบน้อง
จงเคลื่อนคลายหายเหือดที่เดือดดาล

ให้ยกกองทัพไปถึงไอศวรรย์
จึงหมายมั่นจะมาเล่าให้เข้าใจ
จึงเป่าปี่ห้ามทัพให้หลับใหล
โดยวิสัยสงครามตามโบราณ
อย่าขุนช่องขาดรักหักประหาร
เชิญแม่ผ่านพาราให้ถาวร ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๔๒๑

จากนั้นแสดงความจริงใจและเสนอเงื่อนไขของตนโดยกล่าวว่าตนยินดีจะปลุกไฟรพลให้ตื่นและให้นางละเวงวันฟ้าครองราชสมบัติสืบไปนอกจากนี้ยังจะช่วยนางรบกับเมืองอื่นหากมารุกรานเมืองลังกา และใช้สำนวน “ทองแผ่นเดียวกัน” มาประกอบการพูดเพื่อย้ำเจตนาที่จะผูกสมัครักร่วมกับนาง ดังข้อความว่า

...อันผู้คนพลไพร่จะให้ตื่น
เป็นเสร็จศึกตริตรองครองนคร
ด้วยฝรั่งลงกาอาณาเขต
มั่นเมืองไหนไม่นอบนบจะรบแทน

ขอกลับคืนคงถวายสายสมร
อย่าให้ร้อนไปถึงท้าวทุกด้าวแดน
ล้ำประเทศถิ่นอื่นสักหมื่นแสน
เป็นทองแผ่นเดียวกันจนวันตาย ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๔๒๑-๔๒๒

เนื่องจากนางละเวงวันฟ้าขอให้พระอภัยมณีปลุกไพร่พลให้ตื่นเพื่อแสดงความจริงใจพระอภัยมณีจึงใช้วิธีการสร้างเงื่อนไขโดยขอให้นางขึ้นประทับบนราชรถพร้อมตนเพื่อที่เมื่อปลุกไพร่พลให้ตื่นแล้วจะได้เห็นว่าตนและนางสงบศึกกันแล้ว ดังข้อความว่า

พระพิณนางช่างฉลาดประภาษพ้อ
จึงว่าพินี่ชื่อเป็นชื่อชาย
ขอเชิญองค์นางนขสุดสวาท
จะสัญญาว่าขานประการใด
แล้วจะให้ไพร่พลคนทั้งหลาย
ใครเกะกะจะได้ห้ามตามทำนอง

ทั้งลวงล่อล้นลมคมใจหาย
ไม่กลับกลายแก่งลวงแม่ดวงใจ
ไปนั่งราชรถทรงอย่าสงสัย
พี่จะให้ความสัตย์ไม่ขัดน้อง
รู้สึกกายเห็นเรานั่งอยู่ทั้งสอง
ให้ปรองดองดีกันจนวันตาย ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๔๒๒

เมื่อนางละเวงวันฟ้าได้ฟังก็ไม่ยอมทำตามคำขอของพระอภัยมณีแต่นางได้เป่ามนต์เสน่ห์สำหรับอีกครึ่งและควมม้าหนีไป

จากการวิเคราะห์การใช้วาทศิลป์เพื่อเกี่ยวพาราสีในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ทั้ง ๕ เรื่อง พบว่าเมื่อตัวละครวิเคราะห์ผู้ฟัง และสถานการณ์ขณะที่ใช้วาทศิลป์แล้ว ตัวละครจะเลือกที่จะส่งสารโดยตรงหรือโดยอ้อม ซึ่งจะมีลักษณะการใช้วาทศิลป์ ๒ ลักษณะ คือ

๑. การใช้วาทศิลป์โดยตรง มักจะพบในกรณีที่ตัวละครรู้จักกันมาก่อน หรือมีสถานการณ์ที่กำหนดให้ต้องเผชิญหน้า ตัวละครต้องอาศัยไหวพริบประเมินสถานการณ์และแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า เช่น อารมณ์ของผู้ฟังไม่เหมาะจะใช้วาทศิลป์เพื่อเกี่ยวพาราสี เป็นต้น ทำให้ตัวละครต้องใช้ถ้อยคำและโวหารเพื่อปรับอารมณ์ของผู้ฟังให้เป็นปกติ แต่หากพบว่าผู้ฟังเกิดความสนใจในตัวผู้พูดแล้ว การใช้วาทศิลป์ก็จะเริ่มด้วยการใช้โวจนาภาษาคือการใช้กายสัมผัสทันทีแล้วจึงใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวและใช้โวจนาภาษาด้วยการใช้กายสัมผัสในขั้นตอนสุดท้ายเพื่อเป็นการรวบรัด ทั้งนี้กลวิธีที่สุนทรภู่ใช้

สร้างความสนใจ และพึงพอใจที่พบมาก คือ การกล่าวยกย่องผู้ฟัง การสร้างความสงสารเห็นใจ การใช้บุคลิกภาพที่ดีเพื่อดึงดูดความสนใจ

๒. การใช้วาทศิลป์โดยอ้อม เป็นการใช้วาทศิลป์ด้วยที่ผ่านสื่ออื่น คือ สื่อบุคคลหรือเทียบบุคคล ได้แก่ มนุษย์ และสัตว์ ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ทั้ง ๕ เรื่องพบการใช้สื่อที่เป็นสัตว์คือนกขุนทอง และสื่อที่เป็นสสารรัก การใช้วาทศิลป์โดยอ้อมนี้สุนทรภู่จะใช้ในกรณีที่ผู้พูดและผู้ฟังไม่สามารถจะสื่อสารกันได้ซึ่งหน้า เป็นเหตุให้ผู้พูดไม่สามารถประเมินสถานการณ์และผู้ฟังได้ ดังนั้นจึงต้องใช้วาทศิลป์โดยอ้อมเพื่อเป็นการสร้างความสนใจหรือหยั่งเชิงก่อน ต่อเมื่อผู้พูดเกิดความแน่ใจว่าผู้ฟังสนใจและโน้มเอียงมาทางตนแล้ว ผู้พูดจึงจะใช้วาทศิลป์โดยตรงต่อไป

จากการศึกษาการใช้วาทศิลป์เพื่อเกี่ยวการาราสีในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ทั้ง ๕ เรื่อง ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่ากลวิธีในการใช้วาทศิลป์ของตัวละคร สุนทรภู่จะเน้นไปที่การใช้วาทศิลป์เพื่อเกี่ยวการาราสีโดยตรง และมักจะใช้อวัจนภาษาประกอบเสมอ เพื่อผลแห่งการเกี่ยวพานั้น

๑.๒ วาทศิลป์ที่ใช้เพื่อโน้มน้าวชักชวนให้ปฏิบัติ

การใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวชักชวนให้ปฏิบัติเป็นการใช้วาทศิลป์ที่ผู้พูดมีจุดมุ่งหมายที่จะแนะนำให้ผู้ฟังลงมือกระทำการสิ่งต่างๆ ตามคำแนะนำของผู้พูดซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้พูดเห็นว่าดี โดยที่ผู้ฟังไม่เคยมีความคิดที่จะทำสิ่งนั้นมาก่อน ซึ่งมีการใช้วาทศิลป์ ๒ ลักษณะ คือ การใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวผู้ฟังโดยตรงซึ่งเป็นการใช้วาทศิลป์ที่ผู้พูดมีโอกาสพูดโน้มน้าวผู้ฟังด้วยตนเอง และการใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวผู้ฟังโดยอ้อมเป็นการใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวโดยใช้ผู้อื่นช่วยผ่านสื่อต่างๆ ในการศึกษาการใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวชักชวนให้ปฏิบัตินี้ ผู้วิจัยจะเสนอการวิเคราะห์ตามสถานการณ์ดังนี้

ตัวอย่างที่ ๑ สิงห์ไกรภพชวนพราหมณ์เทพจินดาลองกินต้นสรพยา

ขณะที่พญายักษ์พินทุमारออกไปหาอาหาร สิงห์ไกรภพเกิดความสงสัยว่าเหตุใด พญายักษ์พินทุमारจึงห้ามไม่ให้เข้าไปใกล้ต้นสรพยา สิงห์ไกรภพจึงถามพราหมณ์เทพจินดาและชักชวนให้ลองกินต้นสรพยาแต่พราหมณ์เทพจินดาปฏิเสธเพราะเกรงว่าจะเป็นต้นไม้ที่มีพิษอยู่ สิงห์ไกรภพจึงใช้วาทศิลป์พูดให้พราหมณ์เทพจินดาล้างลองกินต้นสรพยา ซึ่งมีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง สิงห์ไกรภพและพราหมณ์เทพจินดามีความสัมพันธ์กันแบบพี่น้อง

๒. สถานภาพด้านผู้พูดและผู้ฟัง ในสถานการณ์นี้ทั้งสองมีสถานภาพทัดเทียมกันคือเป็นบุตรเลี้ยงของท้าวพินทุमार

๓. สถานการณ์แวดล้อม สิ่งไหนที่บอกว่าวาทศิลป์กับพราหมณ์เทพจินดาในถ้ำขณะอยู่กันตามลำพัง

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้สิ่งไหนที่บอกให้พราหมณ์เทพจินดากล้าที่จะลงกินต้นสรพยา โดยมีรายละเอียดในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

ในตอนต้นสิ่งไหนที่บอกให้พราหมณ์เทพจินดาเกิดความสนใจต้นสรพยา ก่อนโดยกล่าวว่าเป็นต้นไม้ที่มีลักษณะประหลาด ดังข้อความว่า

... พระเพ่งพิศทุกชนบรรดามี
เพียงรู้จักชื่อบ้างหรือไม่

ต้นไม้นี้ผุดผาดประหลาดนัก
ต้นอะไรหนอฉันดูไม่รู้จัก ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๓๗

เมื่อพราหมณ์เทพจินดาปฏิเสธว่าไม่ทราบและห้ามไม่ให้สิ่งไหนที่บอกให้พราหมณ์เทพจินดาเกิดความกล้าหาญโดยใช้วิธีการดูแคลนว่าพราหมณ์เทพจินดานั้นขี้ขลาด ซึ่งการที่สิ่งไหนที่บอกให้พราหมณ์เทพจินดาเป็นผู้ที่มีวิญญูญสูงกว่สิ่งไหนที่บอกให้พราหมณ์เทพจินดาจึงไม่สามารถใช้วิธีการสร้างความน่าเชื่อถือเพื่อโน้มน้าวได้ ความว่า

...อย่าเข้าไปจับต้องนะน้องแก้ว
พระเย้ยหยันเชษฐาแล้วพาที

ต้นไม้เช่นนี้แล้วมักมีผี
ว่าพิษขลาดเขลาไม่เข้าการ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๓๗

จากนั้นให้เหตุผลสนับสนุนว่าต้นไม้ดังกล่าวน่าจะเป็นต้นไม้วิเศษโดยให้เหตุผลคือท้าวพินทุมารหวงห้ามไม่ให้เข้าใกล้ซึ่งเป็นการอ้างอิงหลักฐานซึ่งเป็นข้อเท็จจริงซึ่งหากเป็นต้นไม้ที่ไม่มีคุณค่าแล้วย่อมไม่มีผู้มารักษาดูแล ความว่า

... ถ้าแม้ว่าเปื้อนเมาเอาไม่ได้
แม้มีผู้รักษาพยาบาล
บิดาหวงห้ามไว้มิให้เห็น
ต้นพฤษภาเช่นนี้เรามาเคย

ไม่มีใครจงรักจะหักหาญ
คงเป็นไม้ต้องการไม่เชื่อเลย
ต่อจะเป็นของดีคุณพี่เอ๋ย
จะละเลยนั่งอยู่ดูท่าไม ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๓๗

ในเมื่อต้นไม้มันดั่งกล่าวเป็นต้นไม้วิเศษสิ่งไหนก็พอจะสรุปว่าควรจะลองกินดูเพื่อให้รู้ว่าเป็นอย่างไร ซึ่งเป็นการใช้ความอยากรู้อยากเห็นมาจูงใจพราหมณ์เทพจินดา และใช้คำถามวาทศิลป์หรือโวหารปฏิบัติซึ่งเป็นคำถามที่ไม่ต้องการคำตอบมากกระตุ้น ความว่า

... บิดาหวงห้ามไว้มิให้เห็น	ต่อจะเป็นของดีคุณพี่เอ๋ย
ต้นพฤษภาเช่นนี้เรามีเคย	จะละเลยนั่งอยู่ดูทำไม
เราทั้งสองลองกินดูเถิดพี่	ถ้าร้ายดีก็คงเห็นว่าเป็นไฉน
เจ้าพราหมณ์ฟังน้องตอบก็ชอบใจ	เข้าเด็ดใบแดงเคี้ยวทั้งสองคน ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๓๕-๓๘

ในสถานการณ์นี้สิ่งไหนก็พอจะสรุปว่าควรจะลองกินดูเพื่อให้รู้ว่าเป็นอย่างไร ซึ่งเป็นการใช้ความอยากรู้อยากเห็นมาจูงใจพราหมณ์เทพจินดาและใช้คำถามวาทศิลป์หรือโวหารปฏิบัติซึ่งเป็นคำถามที่ไม่ต้องการคำตอบมากกระตุ้น ความว่า

ตัวอย่างที่ ๓ พราหมณ์ทั้งสามแนะนำให้ศรีสุวรรณเกี่ยวนางเกษรา

เมื่อพี่เลี้ยงทั้งสี่ของนางเกษราซึ่งมาซักถามถึงศรีสุวรรณกลับวังไป พราหมณ์ทั้งสามเห็นว่ามีโอกาสที่ศรีสุวรรณจะเกี่ยวนางเกษราได้ จึงพูดโน้มน้าวให้ศรีสุวรรณเกี่ยวนางเกษรา ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง พราหมณ์ทั้งสามและศรีสุวรรณเปรียบเสมือนเพื่อนร่วมตายกัน

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง พราหมณ์ทั้งสามมีสถานภาพต่ำกว่าศรีสุวรรณแต่เนื่องจากในสถานการณ์นี้ ศรีสุวรรณถูกขับไล่ออกจากเมืองมาและพราหมณ์ทั้งสามก็เป็นเสมือนเพื่อนร่วมตาย ดังนั้นศรีสุวรรณจึงให้ความเคารพพราหมณ์ทั้งสามเหมือนพี่ชาย

๓. สถานการณ์แวดล้อม พราหมณ์ทั้งสามกล่าววาทศิลป์กับศรีสุวรรณในขณะที่ศรีสุวรรณถูกตบตีให้ถึงปางตาย

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้พราหมณ์ทั้งสามแนะนำให้ศรีสุวรรณเกี่ยวนางเกษรา ซึ่งมีรายละเอียดในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

พราหมณ์ทั้งสามใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวใจศรีสุวรรณด้วยตนเองเนื่องจากทั้งหมดพักอยู่ด้วยกัน การใช้วาทศิลป์ของพราหมณ์ทั้งสามสุนทรภู่ได้เลือกใช้คำสามัญประกอบกับการใช้คำราชาศัพท์ปะปนบ้างทั้งนี้เพราะบุคคลทั้งหมดมีความคุ้นเคยกันส่วนตัว โดยการใช้วาทศิลป์ของพราหมณ์ทั้งสามเริ่มจากการใช้โวหารภาษาคือการชี้ช่วงระยะห่างโดยเข้าไปนั่งชิดศรีสุวรรณจากนั้น

พูดให้ศรีสุวรรณทราบว่าพระธิดาของเจ้าเมืองโหมงามเพื่อรื้อให้ศรีสุวรรณเกิดความสนใจซึ่งเป็นการใช้แรงดึงดูดทางเพศ แล้วแนะนำให้ศรีสุวรรณเกี้ยวนาง ดังข้อความว่า

ฝ่ายเจ้าพราหมณ์สามนายสบายจิต	มานั่งชิตอนุชาแล้วปราศรัย
เมื่อตะกี๊ไปเกี่ยวประเดี้ยวใจ	ท่านข้างในให้หมากมาฝากน้อง
แล้วกล่าวโหมพระธิดาน่ารัก	ประเสริฐศักดิ์กษัตริย์ไม่มีสอง
เห็นจะสมคะเนนึกที่ตริกรตรอง	พระน้องลองเล่นชู้คู่สักคราว ฯ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๓๔-๓๕

จากข้อความข้างต้นพราหมณ์ทั้งสามใช้คำว่า “น่ารัก” และ “ประเสริฐศักดิ์” เพื่อแสดงให้ศรีสุวรรณเกิดความสนใจนางเกษรา แต่ศรีสุวรรณกลับปฏิเสธว่าการหลงสตรีนั้นเป็นอันตราย พราหมณ์ทั้งสามจึงกล่าวตอบว่าความคิดของศรีสุวรรณนั้นก็จริงซึ่งการพูดของพราหมณ์ทั้งสามเป็นวิธีการพูดเพื่อรักษาน้ำใจและให้เกียรติผู้ฟัง จากนั้นใช้วิธีการอ้างอิงโดยนำสำนวน “หนามยอกเอาหนามบ่ง” มาอ้างอิงเปรียบเทียบเพราะเมื่อศรีสุวรรณและพวกตนถูกนำมาคุมขังก็เพราะถูกกล่าวหาว่าเกี้ยวนางชาววังดังนั้นศรีสุวรรณก็ควรทำตามที่ถูกกล่าวหานั้นโดยเปลี่ยนมาเกี้ยวพระธิดาแทน ดังข้อความว่า

เจ้าพราหมณ์ยิ้มพริ้มพรายภิปรายตอบ	พ่อว่าชอบอยู่มิใช่จะไหลหลง
ซึ่งเกิดความหนามเสี้ยนเพราะชื่อตรง	จึงต้องบงด้วยหนามตามตำรา ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๓๕

พราหมณ์ทั้งสามกล่าวต่อไปโดยสร้างความต้องการให้เกิดกับศรีสุวรรณด้วยการชี้ให้เห็นผลดีว่าตอนนี้ศรีสุวรรณได้รับความลำบากดังนั้นหากได้นางมาเป็นคู่ก็จะทำให้สุขสบายขึ้น และผลดีที่จะได้รับจากการที่ศรีสุวรรณได้เป็นคู่ครองของพระธิดาเจ้าเมืองอีกข้อที่นำมากล่าวว่าจะเกิดขึ้นได้นั้นสนองตอบความต้องการสูงสุดของศรีสุวรรณคือการได้พบกับพระอภัยมณี ซึ่งการที่พราหมณ์ทั้งสามเลือกที่จะนำข้อดีนี้มาโน้มน้าวใจศรีสุวรรณเพราะพราหมณ์ทั้งสามรู้จักและเข้าใจความต้องการของศรีสุวรรณเป็นอย่างดีอันเป็นพื้นฐานสำคัญของการพูดเพื่อโน้มน้าวใจ ดังข้อความว่า

... อันหนึ่งพ่อนอเนื้อเชื้อกษัตริย์	จากสมบัติมาลำบากยากหนักหนา
แม่นองค์พระบุตรีมีเมตตา	ได้พึ่งพาแต่พ่อนที่ร่อนรน

อนึ่งจะให้พรฟ้ารู้จักชื่อ
แม่นพระพืมีตายในสายชล

ตลอดลือเล่าแจ้งทุกแห่งหน
มีผู้คนบอกความจะตามมา ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑ : ๓๕

พราหมณ์ทั้งสามพูดเพื่อไม่ให้ศรีสุวรรณคิดว่าพวกตนเลิกล้มความคิดที่จะติดตามหาพระอภัยมณีซึ่งเป็นการรักษาบุคลิกภาพที่ดีเอาไว้ และใช้การเปรียบเทียบอุปลักษณะต่อในตอนท้ายว่าการที่มีโอกาสจะได้เกี่ยวพระธิดาของเจ้าเมืองนั้นเป็นการพบ “ชุมทอง” ซึ่งไม่ควรมองข้ามไป ดังข้อความว่า

... ถึงพวกเราเล่ามิใช่จะไม่คิด
แต่พบลาภชุมทองต้องตำรา

คงจะติดตามแสวงทุกแห่งหา
จะหลับตาเสียไม่ซุดก็สุดอายุฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑ : ๓๕

เมื่อศรีสุวรรณยืนยันว่าไม่ต้องการเกี่ยวนางเกษราจริงๆ พราหมณ์ทั้งสามได้แสดงความจริงใจของตนที่จะช่วยตามหาพระอภัยมณี ดังข้อความว่า

... พี่เลี้ยงพราหมณ์สามนายก็ปราชัยตอบ
พ่อไม่รักรูปงามก็ตามใจ

ให้ขึ้นชอบวิญญูณัธธมาลัย
จะไปไหนไปด้วยจนม้วยมรณ ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑ : ๓๕

การใช้วาทศิลป์ของพราหมณ์ทั้งสามเพื่อโน้มน้าวศรีสุวรรณในครั้งนี้ไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากศรีสุวรรณกำลังอยู่ในช่วงเวลาที่โศกเศร้าจากการหายไปของพระอภัยมณี และมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อนางพี่เลี้ยงทั้งสี่ที่จับตนมาคุมไว้ในสวน

ตัวอย่างที่ ๔ พระอภัยมณีแนะนำอุศเรนให้เรียกสินสมุทรเจรจา

สถานการณ์ในตอนนี้เป็นคือ เรือของอุศเรนได้พบกับเรือของสินสมุทรและนางสุวรรณมาลี อุศเรนแค้นที่สินสมุทรไม่ยอมส่งนางสุวรรณมาลีคืนให้กับตนจึงจะรบกับสินสมุทร ขณะนั้นพระอภัยมณีได้ยินว่าผู้ที่อุศเรนจะรบด้วยชื่อสินสมุทรก็รู้ว่าเป็นโอรสตน เมื่ออุศเรนเรียกเข้าไปปรึกษาการศึกษา พระอภัยมณีจึงห้ามอุศเรนไม่ให้ผล็ผลลามยกทัพไปรบกับสินสมุทรและแนะนำให้อุศเรน ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑.ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง พระอภัยมณีและอุศเรนให้ความนับถือกันเสมือนพี่น้อง

๒.สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง พระอภัยมณีและอุศเรนเป็นผู้ที่มีสถานภาพทางสังคมทัดเทียมกัน

๓. สถานการณ์แวดล้อม พระอภัยมณีเป็นผู้ที่อาศัยเรือของอุศเรน และการใช้วาทศิลป์เกลี้ยกล่อมอุศเรนเกิดขึ้นขณะที่อุศเรนเรียกเข้าไปพบ

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้พระอภัยมณีกล่าววาทศิลป์เพื่อห้ามอุศเรนไม่ให้เร่งรีบรบโดยตรง ดังรายละเอียดการใช้วาทศิลป์ต่อไปนี้

ในสถานการณ์นี้เนื่องจากพระอภัยมณีและอุศเรนมีสถานภาพทัดเทียมกัน ดังนั้นการใช้คำเพื่อสร้างวาทศิลป์ให้พระอภัยมณีใช้น้ำน้าวอุศเรนของสุนทรภู่จึงเลือกใช้คำสามัญ ซึ่งการใช้วาทศิลป์ของพระอภัยมณีเริ่มจากการที่พระอภัยมณีทราบความต้องการของอุศเรนในขณะนั้นดีว่าต้องการตัวนางสุวรรณมาลีคืนให้ได้ และรู้อุปนิสัยของอุศเรนดีว่าเป็นผู้ที่ใจร้อน ดังนั้นพระอภัยมณีจึงไม่ปฏิเสธการขอความช่วยเหลือของอุศเรนแต่แสดงให้อุศเรนเห็นว่าตนยินดีที่จะช่วยอุศเรนทำศึกเพื่อให้เห็นความจริงใจของตน และพระอภัยมณีได้แสดงภูมิรู้ของตนเกี่ยวกับการทำศึกเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือว่าเป็นผู้รู้จริงและมีความชำนาญในการศึกโดยใช้การอ้างอิงหลักฐานด้วยการให้รายละเอียดเกี่ยวกับกลศึกที่ประการที่จะทำให้ชนะการรบได้ ดังข้อความว่า

... เป็นโรมีที่ตรงจะยงยุทธ
อันแยบยลกลศึกสี่ประการ
ประการหนึ่งถึงจะโกรธพิโรธร้าย
ค่อยคิดอ่านการศึกให้ลึกลับ
อนึ่งว่าข้าศึกยังอีกอึก
สืบสังเกตเหตุผลลุลอุปาย
อนึ่งให้รู้รบที่หลบไล่
ทั้งถ้อยคำสำหรับบังคับคน
ประการซึ่งจะชนะศึก
ดูท่วงทีกริยาในท่าทาง

การบุรุษรู้สิ้นทุกถิ่นฐาน
เป็นประธานที่ในกายของนายทัพ
หักให้หายเหือดไปเหมือนไฟดับ
แม้จะจับก็ให้มันคั่นให้ตาย
จะโหมหักเห็นไม่ได้ตั้งใจหมาย
ดูแยบคายคาดทั้งกำลังพล
ทหารไม่เคยศึกต้องฝึกฝน
อย่าเวียนวนวจาเหมือนนางข้าง
ต้องตรองตรึกยกย้ายให้หลายอย่าง
อย่าละวางไว้ใจแก่ไพร่ ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๒๒

การที่พระอภัยมณีนำเอากลศึกสี่ประการมาพูดเพื่อแสดงภูมิรู้ของตนก็เพราะเนื้อหาตรงตามความต้องการของพระอภัยมณีคือต้องการให้อุศเรนใจเย็นลง เนื่องจากอุศเรนกำลังโกรธอย่างมาก

จึงต้องการจะทำการศึกษาดังนั้นหากอุศเรนต้องการจะชนะศึกก็ต้องระงับความโกรธเสียก่อน ตรงตามหลักกลศึกประการแรกที่ว่าให้นายทัพระงับความโกรธ ข้อต่อมาคือการคาดการณ์กำลังพลของฝ่ายตรงข้ามซึ่งอุศเรนยังไม่ทราบจำนวนข้าศึกในขณะนั้น ข้อที่สามการฝึกซ้อมทหารในข้อนี้ทหารของอุศเรนยังไม่ได้ซ้อมรบ และในข้อสุดท้ายคือนายทัพจะต้องเป็นผู้ที่รักษาคำพูดของตน แสดงให้เห็นว่าพระอภัยมณีเป็นผู้ที่สามารถเลือกเนื้อหาในการพูดได้เหมาะสมกับสถานการณ์และหาเหตุผลมาอ้างอิงประกอบได้อย่างเหมาะสม ก่อนที่พระอภัยมณีจะบอกให้อุศเรนทราบว่าตนต้องการใช้วิธีการเจรจากับฝ่ายตรงข้ามก่อนพระอภัยมณีได้แสดงความจริงใจของตนในการช่วยเหลืออุศเรนก่อนโดยกล่าวว่าพวกตนยินดีที่จะช่วยทำศึกอย่างเต็มความสามารถ จากนั้นจึงเสนอแนะว่าตนจะเป่าปี่เรียกให้นายสลับฝายนั้นมาหาเพื่อถามดูว่านางสุวรรณมาลีจะยอมมาหาอุศเรนหรือไม่ ดังข้อความว่า

... อันพวกพ้องของเราที่มาด้วย	ก็จะช่วยสู้รบไม่หลบหนี
แต่จะขออาสาเวลานี้	ไปเป่าปี่ห้ามปรามตามวิชา
ให้อ่อนใจไพร่พลคนทั้งหลาย	จะเรียกนายสลับใหญ่ให้มาหา
ได้ไต่ถามความที่พระธิดา	นางจะมาแน่นอนหรือฉันทใดฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๒๒

ในสถานการณ์นี้อุศเรนยอมทำตามคำแนะนำของพระอภัยมณีเพราะเชื่อถือว่าพระอภัยมณีมีความสามารถและมีความจริงใจในการช่วยเหลือตน

ตัวอย่างที่ ๕ นางวาลีถวายตัว

พระอภัยมณีต้องการหาคนที่มีความรู้มารับราชการ นางวาลีทราบข่าวจึงเข้าถวายตัวกับพระอภัยมณีโดยได้บอกให้ขุนนางพาตนไปเข้าเฝ้า ขุนนางทั้งหลายต่างก็เยาะเย้ยนาง นางจึงใช้วาจาตอบโต้ขุนนางเหล่านั้นจนขุนนางเหล่านั้นยอมพานางไปเฝ้าพระอภัยมณี พระอภัยมณีได้ซักถามถึงความสามารถของนาง นางวาลีจึงใช้วาทศิลป์แสดงให้พระอภัยมณีเห็นความสามารถของนางและยอมรับนางเป็นนางสนม ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง นางวาลีเข้าเฝ้าพระอภัยมณีเป็นครั้งแรก
๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง พระอภัยมณีอยู่ในสถานภาพสูงกว่าวาลีโดยอยู่ในสถานภาพกษัตริย์
๓. สถานการณ์แวดล้อม นางวาลีเข้าเฝ้าพระอภัยมณี ณ ห้องพระโรงท่ามกลางเสนาอำมาตย์

ในสถานการณ์นี้นางวาลีทำให้พระอภัยมณีรับนางเป็นสนมเอกโดยที่นางใช้ปฏิภาณไหวพริบในการพูดมาแสดงให้พระอภัยมณีเห็นว่านางเป็นคนฉลาดโดยที่ไม่ได้พูดถึงกลวิธีในการทำศึกเลยแม้แต่บ่อย ซึ่งการใช้วาทศิลป์ของนางวาลีในสถานการณ์นี้มีรายละเอียดดังนี้

สถานการณ์นี้สุนทรภู่ได้เลือกใช้คำราชาศัพท์เพื่อให้นางวาลีใช้ในการกราบทูลให้นม่นางพระอภัยมณีเพราะสถานภาพของพระอภัยมณีเป็นกษัตริย์เมืองผลึกและเป็นการเข้าเฝ้าในท้องพระโรงท่ามกลางเสนาอำมาตย์ส่วนนางวาลีมีสถานภาพเป็นเพียงสามัญชนเท่านั้น การใช้วาทศิลป์ของนางวาลีเริ่มจากการที่นางวาลีทราบความต้องการของพระอภัยมณีว่าต้องการผู้ที่มีวิชาความรู้มาช่วยทำศึก เมื่อพระอภัยมณีถามถึงวิชาที่นางมีนางวาลีไม่ได้ตอบว่านางมีวิชาอะไรแต่ได้กล่าวว่าตนสามารถตอบสนองความต้องการของพระอภัยมณีที่ต้องการจะชนะสงครามได้ การพูดของนางวาลีเป็นการสร้างความสนใจให้เกิดขึ้นกับพระอภัยมณีเพราะนางได้กล่าวถึงการทำศึกโดยที่ตัวนางไม่ได้ใช้แรงกายเลยซึ่งก็หมายถึงนางมีวิธีในการทำศึกที่ดีกว่า และเมื่อพระอภัยมณีถามวิธีการในการที่จะชนะสงครามนางวาลีได้แสดงให้เห็นถึงปฏิภาณของนางด้วยการกล่าวว่าตนไม่สามารถวางแผนการรบได้เนื่องจากสงครามยังไม่เกิดขึ้นจึงไม่สามารถรู้ได้ว่าจะต้องใช้วิธีการใดในการรบ ดังข้อความว่า

นางวาลีปรีชาวันทาแถลง	อันเรี่ยวแรงวังเต้นเห็นไม่ไหว
แม่นผ่านเกล้าเอาแต่ที่ให้มีชัย	เห็นจะได้ดังประสงค์พระทรงธรรม
พระฟังคำร่ำว่าคอยน่ารัก	ล้วนแหลมหลักลั่นลมคมขยัน
จึงตรัสว่าถ้าจะให้มียศนั้น	จะผ่อนผันคิดอ่านประการใด
นางนบนอบตอบสนองต้องทำเนียบ	ภิปรายเปรียบด้วยปัญญาอัชฌาสัย
ศึกไม่มีที่จะว่าล่วงหน้าไป	ก็ยังไม่ต้องตำราวิชาการ
แม่นเมื่อไรไพร่มีมาบ้าง	ดูกำลังข้าศึกซึ่งฮึกหาญ
จึงปราบปรามตามกระบวนพอควรการ	จะคิดอ่านเอาแต่ใจก็ไม่เคย ...

พระอภัยมณี เล่ม๑: ๒๗๔

การพูดของนางวาลีทำให้พระอภัยมณีเห็นถึงความเฉลียวฉลาดของนางจึงถามนางต่อไปอีกว่าหากมีข้าศึกมาถล่มสืบแสนนางวาลีจะทำศึกแต่เพียงผู้เดียวหรือคิดอ่านจะทำอย่างไร ในตอนนี้เองนางวาลีเห็นว่าเป็นโอกาสอันเหมาะที่นางจะบอกความต้องการของนางนางจึงทูลพระอภัยมณีว่านางขอเพื่อนคู่คิดเพียงหนึ่งคน ดังข้อความว่า

... นางฟังคำซ้ำชักเห็นสับสน	จึงยั้งเคลือบแฝงแถลงไข
ข้าพเจ้าเล่าเรียนความรู้ไว้	ไม่ใช่ไพร่พลมากล้าปากกาย

ขอแต่ผู้คิดสักคนหนึ่ง
จะผันแปรแก้กันอันตราย

แต่พอฟังพูดได้ตั้งใจหมาย
มิให้อายอัปราชัยมารยา

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๗๔

ในตอนนี้จะเห็นว่านางวาลีรู้จักที่จะใช้จังหวะของการพูดที่เหมาะสมเพื่อที่จะทำให้การพูดของตนบรรลุวัตถุประสงค์ เมื่อพระอภัยมณีได้ฟังจึงถามนางว่านางต้องการใครเป็นเพื่อนคู่คิด นางวาลีไม่ได้ผลิผลามตอบแต่นางได้แสดงความอ่อนน้อมถ่อมตนก่อนที่จะบอกว่าโดยกล่าวขอโทษพระอภัยมณีก่อนและกล่าวว่าหากสิ่งทีนางจะกราบทูลนั้นทำให้พระอภัยมณีไม่พอใจนางก็อาจจะได้รับโทษถึงประหาร เมื่อกล่าวจบนางจึงกราบทูลว่าขอให้พระอภัยมณีช่วยเป็นที่ปรึกษาของนาง ซึ่งพระอภัยมณีก็ไม่ได้แสดงอาการไม่พอใจและถามว่านางต้องการเป็นที่ปรึกษาฝ่ายไหนนางวาลีจึงบอกว่านางต้องการเป็นพระมเหสี ซึ่งก็ทำให้พระอภัยมณีและเหล่าขุนนางแสดงอาการขบขันในความต้องการของนาง ดังข้อความว่า

... นางเกรงบาปกราบกรานประธานโทษ แม้นมิโปรดโทษมาถึงอาสัญ

จะทูลขอแต่องค์พระทรงธรรม

ให้ผ่อนผันตามจิตที่คิดการ

ไม่ข้องขัดต้องตำราซึ่งข้าหยาบ

ก็จะปราบได้สิ้นทุกถิ่นฐาน

พระแยมอ้อมพริ้มพัศตร์พจมาน

เจ้าว่าขานเข้าแบบเห็นแยบคาย

จะเลี้ยงไว้ได้เป็นที่ปรึกษา

ช่วยตรึงตราตรองการงานทั้งหลาย

จะเป็นที่พี่เลี้ยงเจ้าขรัวนาย

หรือรักฝ่ายกรมท่าเสนาใน

นางนบนอบตอบรสพจนารถ

คุณพระบาทกรุณาจะหาไหน

แต่ยศศักดิ์จักประธานประการใด

ไม่ขอบใจเจตนามาทั้งนี้

ด้วยเปลี่ยวใจไม่มีที่จะเห็น

จะขอเป็นองค์พระมเหสี

แม้นโปรดตามความรักจะรักดี

ถ้าแม้นมิเมตตาจะลาไป ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๗๔-๒๗๕

ในขั้นตอนนี้แสดงให้เห็นว่าการพูดของนางวาลีประสบความสำเร็จแล้วส่วนหนึ่งคือพระอภัยมณียอมเชื่อในความสามารถของนางแต่ยังไม่ยอมรับนางเป็นพระมเหสีตามที่นางหวังไว้ จากนั้นนางจึงชี้ให้เห็นผลดีที่จะเกิดขึ้นหากกระทำตามคำขอร้องของนาง และผลเสียที่จะเกิดหากไม่กระทำตาม ในตอนนี้นางวาลีได้แสดงให้เห็นว่าถึงแม้ตนจะมีรูปร่างอัปลักษณ์แต่ก็เป็นผู้ที่มีความสามารถ เริ่มจากแสดงให้พระอภัยมณีเห็นว่าตนนั้นเป็นผู้ที่รู้จักเจียมตนโดยการกล่าวว่าตนรู้ดีว่าตนเป็นคนรูปร่างน่าตาอัปลักษณ์ แต่มีคุณสมบัติที่ดีอย่างอื่น ดังข้อความว่า

นางทูลว่าข้าน้อยนี้รูปชั่ว
แต่แสนงามความรู้อยู่ในใจ

ก็รู้ตัวมันคงไม่สงสัย
เหมือนเพชรไพฑูรย์ฝ่าไม้ราศี ...

พระอภัยมณี เล่ม๑: ๒๗๕

การกล่าวเพื่อแสดงคุณสมบัติที่ดีของนางวาลีได้ใช้การเปรียบเทียบภาพพจน์อุปมาประกอบโดยเปรียบเทียบตนกับเพชรที่ไม่มีรอยมลทิน และใช้คำที่แสดงสภาพได้แก่คำว่า “แสนงาม” ประกอบเพื่อแสดงให้เห็นถึงคุณค่าความรู้ของนาง จากนั้นได้ใช้วิธีการพูดให้ตนเองดูมีคุณค่ามากยิ่งขึ้นโดยนำสิ่งที่เป็นปมด้อยมาพูดให้เป็นปมเด่นว่านางสนมที่มีความมั่งคั่งงามพระอภัยมณีมีมากแล้วแต่นางสนมที่มีความสามารถอย่างตนพระอภัยมณียังไม่เคยมี ดังข้อความว่า

... แล้วหมายว่าฝ่ายพระบาทก็มีห้าม
แต่หญิงมีวิชาเช่นข้านี้

ล้วนงามงามเคยประณตบศรี
ยังไม่มีไม่เคยเลยทั้งนั้น ...

พระอภัยมณี เล่ม๑: ๒๗๕

จากนั้นได้พูดให้พระอภัยมณีเห็นว่าการทำงานมาสามีภักดีต่อพระอภัยมณีนั่นเป็นเพราะนางมีความจริงใจต่อพระอภัยมณีและเป็นการพูดในลักษณะของการทวงบุญคุณโดยเลือกใช้คำว่า “อุตส่าห์” มาใช้ประกอบ จากนั้นจึงชี้ให้พระอภัยมณีเห็นข้อดีของการที่พระอภัยมณีจะรับนางไว้เป็นพระสนมว่าผู้มีความสามารถทั้งหลายก็จะเห็นว่าพระอภัยมณีเป็นผู้ที่นิยมชมชอบผู้ที่มีความสามารถและก็จะพากันมาสามีภักดี ดังข้อความว่า

... จึงอุตส่าห์มายอมน้อมประณต
บรรดาผู้รู้วิชาสารพัน

ให้พระยศใหญ่ยิ่งทุกสิ่งสรรพ
จะหมายมั่นพึ่งพาพระบารมี ...

พระอภัยมณี เล่ม๑: ๒๗๕

เมื่อกล่าวถึงผลดีของการรับนางไว้เป็นมเหสีแล้วนางวาลีได้ชี้ให้เห็นผลเสียหากพระอภัยมณีไม่ยอมรับนางโดยกล่าวว่าหากพระอภัยมณีไม่รับตนไว้เป็นมเหสีคนทั่วไปก็จะคิดว่าพระอภัยมณีเลียดคนเพราะรูปโฉมและก็จะไม่มีใครมาสามีภักดีซึ่งการพูดของนางวาลีเป็นการใช้แรงจูงใจด้านอำนาจและความต้องการได้รับการยกย่องมาจูงใจและเป็นการขู่พระอภัยมณีไปพร้อม ๆ กันด้วย ดังข้อความว่า

... แม่นทรงศักดิ์รักโฉมประโลมสวาท	ไม่เลียงปราศัญไวร่ารุงซึ่งกรุงศรี
ก็มีดอย่างทางทำเนียบประเวณี	เห็นคนดีจะไม่มาสามีกัด
ขอพระองค์ทรงตรึกให้ลึกซึ้ง	เป็นที่พึงแผ่ไปทั้งไตรจักร
อันรูปหญิงพริ้งเพริศล้ำเลิศลักษณ์	ดีแต่รักรอนราญการโลกีย์ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑ : ๒๗๕

จากนั้นได้ชี้ให้พระอภัยมณีเห็นความไม่ดีของฝ่ายที่มีลักษณะตรงข้ามกับตนคือสตรีที่มีรูปงามว่ามีดีแต่เรื่องของโลกียวิสัยเท่านั้น ดังข้อความว่า

... ขอพระองค์ทรงตรึกให้ลึกซึ้ง	เป็นที่พึงแผ่ไปทั้งไตรจักร
อันรูปหญิงพริ้งเพริศล้ำเลิศลักษณ์	ดีแต่รักรอนราญการโลกีย์ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑ : ๒๗๕

การใช้วาทศิลป์ของนางวาลีถึงแม้จะไม่สามารถทำให้พระอภัยมณีรับนางเป็นมเหสีได้ เพราะพระอภัยมณีเป็นผู้ที่หลงใหลในความงามของสตรีและผู้ que พระอภัยมณีหวังจะได้มาเป็นมเหสีในขณะนั้นคือนางสุวรรณมาลีแต่ก็สามารถทำให้พระอภัยมณียอมรับนางเป็นนางสนม

ตัวอย่างที่ ๖ นางละเวงวันพาโน้มน้าวให้ท้าวละมานมาช่วยรบกับเมืองผลึก

เนื่องจากบาทหลวงได้แนะนำให้นางละเวงวันพาหลงเสน่ห์ไว้ในรูปวาดแล้วส่งไปตามเมืองต่างๆ เพื่อชักจูงให้เจ้าเมืองเหล่านั้นมาช่วยทำศึกกับเมืองผลึก นางละเวงวันพาจึงส่งราชทูตนำรูปวาดและพระราชาสนของนางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับเมืองละมานเพื่อโน้มน้าวชักจูงให้ท้าวละมานมาช่วยทำศึก การใช้วาทศิลป์ของนางละเวงวันพาในสถานการณ์นี้จึงเป็นการใช้วาทศิลป์โดยอ้อม ได้แก่ การใช้ราชทูตไปหว่านล้อม และใช้พระราชาสน ทั้งนี้เพราะเมืองละมานอยู่ห่างไกลและนางเป็นสตรีไม่สามารถไปพบท้าวละมานได้ เมื่อท้าวละมานคล้อยตามคำชักจูงของราชทูต และพระราชาสนจากนางแล้วก็ตกลงใจมาช่วยนางรบในตอนนั้นนางละเวงวันพาจึงได้ใช้วาทศิลป์โดยตรงกับท้าวละมาน การใช้วาทศิลป์โดยอ้อมของนางละเวงวันพาในการชักจูงให้ท้าวละมานมาช่วยนางทำศึกมีรายละเอียดดังนี้

ราชทูตเข้าเฝ้าและพูดให้ท้าวละมานเสนหานางละเวงวันพา

นางละเวงได้ใส่เสน่ห์ลงในรูปวาดของนาง แล้วมอบให้ราชทูตนำไปเจริญสัมพันธไมตรีกับเมืองต่าง ๆ เพื่อให้มาช่วยรบกับเมืองผลึก ราชทูตได้เดินทางไปถึงเมืองละมานและได้นำพระราช

สาสน์พร้อมทั้งรูปวาดไปถวายท้าวละมาน และพูดให้ท้าวละมานเกิดความเสน่หานางละเวงวันฟ้า เพื่อที่จะได้มาช่วยรบกับเมืองผลึก ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง ราชทูตไม่ได้มีความสัมพันธ์ส่วนตัวกับท้าวละมาน
๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง ท้าวละมานอยู่ในสถานภาพกษัตริย์ส่วนราชทูตเป็นผู้ไปเจริญสัมพันธไมตรี

๓. สถานการณ์แวดล้อม ราชทูตกล่าววาทศิลป์กับท้าวละมานขณะอยู่ในท้องพระโรง ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้ราชทูตใช้วาทศิลป์โน้มน้าวท้าวละมานให้หลงเสน่ห์นางละเวงวันฟ้า ดังรายละเอียดการใช้วาทศิลป์ต่อไปนี้

ในสถานการณ์นี้ราชทูตได้ทราบพื้นฐานของท้าวละมานมาก่อนแล้วว่าความเหวี่ยงของท้าวละมานเพิ่งสิ้นพระชนม์ดังนั้นท้าวละมานย่อมต้องเกิดความเปล่าเปลี่ยวใจ เมื่อเริ่มใช้วาทศิลป์ราชทูตจึงจูงใจท้าวละมานเป็นอันดับแรกด้วยการพูดถึงนางละเวงวันฟ้าว่ามีอายุเพียงสิบเก้าปีซึ่งเป็นวัยที่กำลังงดงามเพื่อเป็นการจูงใจท้าวละมาน จากนั้นราชทูตได้สร้างคุณค่าให้แก่นางละเวงวันฟ้าด้วยการกล่าวถึงเหตุอัศจรรย์ที่เกิดขึ้นในวันที่นางประสูติ ดังข้อความว่า

ราชทูตพูดล่อทั้งขอเจ้า
เมื่อคลอดนั้นคว้นกลบทั้งภพไตร

ได้สิบเก้าเข้าปีนี้ในปีใหม่
แผ่นดินไหวแค้นแค้นแดนสุธา...

พระอภัยมณี เล่ม๑: ๓๔๑

ราชทูตได้สร้างความต้องการและเพื่อให้ท้าวละมานเกิดความหวังที่ว่าตนคือคู่ครองของนางละเวงวันฟ้าราชทูตได้ใช้วิธีการอ้างอิงหลักฐานโดยใช้พยานในที่นี้คือนำคำกล่าวของโหราจารย์ซึ่งถือได้ว่าเป็นคำกล่าวของผู้ทรงคุณวุฒิเพราะผู้ที่มีความเชื่อเรื่องการทำนายดวงชะต่าย่อมให้ความยอมรับนับถือมาประกอบการพูดว่าโหราจารย์ได้ทำนายว่าคู่ครองของนางจะเป็นผู้ที่ต่างเชื้อชาติศาสนา ดังข้อความว่า

...โหรทำนายทายว่าจะปรากฏ
พอสิ้นบุญทูลกระหม่อมจอมลังกา

เกียรติยศคู่สร้างต่างภาษา
พระธิดาองค์เดียวก็เปลี่ยวใจ ...

พระอภัยมณี เล่ม๑: ๓๔๑

จากนั้นราชทูตได้จูงใจท้าวละมานด้วยการกล่าวถึงผลประโยชน์ตอบแทนหากท้าวละมานทำศึกชนะด้วยการใช้แรงจูงใจด้านทรัพย์สินสมบัติมาจูงใจต่อว่าพระบิดานางสิ้นพระชนม์และมี

ข้าศึกมารุกรานซึ่งหากใครสามารถปราบข้าศึกที่มารุกรานได้ก็จะมอบราชสมบัติให้กับผู้นั้น ดังข้อความว่า

... พอสิ้นบุญทูลกระหม่อมจอมลังกา	พระธิดาองค์เดียวก็เปลี่ยนใจ
จึงเสี่ยงทายหมายว่านานาประเทศ	ทุกขอบเขตขัดตียวงศพระองค์ไหน
ทรงโปรดปรานปราบสิ้นอินทรีภัย	ก็จะให้นำรุงกรุงลังกา ฯ

พระอภัยมณี เล่ม๑ : ๓๔๑

เมื่อราชทูตกล่าวจบท้าวละมานก็รู้สึกพึงพอใจและคลีพระราชาสสน์ของนางละเวงวันฟ้า ออกอ่าน

พระราชาสสน์ของนางละเวงวันฟ้า

ปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ของนางละเวงวันฟ้ามีดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง ท้าวละมานเป็นผู้ที่นางละเวงส่งรูปวาดลงอาคมของนางให้ราชทูตนำไปโน้มน้าวให้มาช่วยรบเมืองผลิก

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง ท้าวละมานเป็นเจ้าเมืองละมาน และนางละเวงวันฟ้าเป็นกษัตริย์เมืองลังกา ซึ่งคนทั้งสองเป็นผู้ที่มีสถานภาพสูง

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้นางละเวงวันฟ้าใช้วาทศิลป์โน้มน้าวท้าวละมานให้มาทำศึกช่วยนาง โดยมีรายละเอียดในการใช้วาทศิลป์ ดังนี้

ในราชสารของนางละเวงวันฟ้าที่มีถึงท้าวละมานนั้นนางละเวงวันฟ้าได้จูงใจด้วยการใช้วิธีการเร้าอารมณ์ให้ท้าวละมานเกิดความต้องการนางด้วยการกล่าวว่านางต้องอยู่อย่างว่าเหวซึ่งนางได้ใช้วิธีการอ้างอิงภาพพจน์เปรียบเทียบว่าตนเหมือนหงส์ทองที่ไร้คู่ต้องล่องลอยไปในหมู่เมฆไม่มีความสุขเท่ากับหงส์ทองที่มีคู่อาศัยอยู่ในถ้ำอย่างมีความสุขที่นางกล่าวเช่นนั้นก็เพื่อให้ท้าวละมานรู้ว่านางต้องการที่จะหาผู้ที่จะมาเป็นผู้ครองของนาง ดังข้อความว่า

ในสารทรงองค์ละเวงวันฟ้าราช	เสวยราชย์ลังกามหาศวรรย์
สืบกษัตริย์ขัดตียวงศในวงศ์พันธุ์	ทุกคืนวันว่าเหวอยู่เอยกา
เหมือนหงส์ทองล่องเมฆวิเวกสูง	ไม่เหมือนฝูงหงส์ทองห้องคูหา
แม่นสิ้นบุญสุญญกษัตริย์ขัดตียา	ชาวพาราณสีจะรื้อนรณ

พระอภัยมณี เล่ม๑ : ๓๔๒

จากนั้นนางได้กล่าวถึงความเดือดร้อนของนางที่ประสบอยู่ในเวลานี้ว่าเกิดจากการที่เมืองลังกาชาดกษัตริย์ แล้วจึงบอกความต้องการของนางว่าต้องการหานายทัพมาช่วยทำศึกกับเมืองผลึก โดยนางละเวงวันฟ้าได้พยายามสร้างความสัมพันธ์ฉันญาติกับท้าวละมานด้วยการเปรียบเทียบท้าวละมานว่าเป็นเสมือนพระเชษฐาของนาง ดังข้อความว่า

บัดนี้เล่าชาวผลึกเป็นศึกเสีย
ไม่มีชายนายทัพกำกับพล
จึงเสี่ยงทายพรายแพรงให้แจ้งข่าว
ผู้ได้รับดับแค้นแทนบิดา

ยังเบียดเบียนชายหญิงชาวสิงหล
จะผ่อนปรนปราบศึกช่วยตริภุค
ถึงองค์ท้าวเจ้าประเทศเหมือนเชษฐา
ปราบปัจจามิตรให้บรรลัยลาญ

พระอภัยมณี เล่ม ๑ : ๓๔๒

จากนั้นนางละเวงวันฟ้าได้ใช้แรงจูงใจด้านทรัพย์สินสมบัติมาจูงใจท้าวละมานต่อโดยกล่าวว่าหากผู้ใดสามารถปราบข้าศึกให้นางได้นางก็จะมอบราชสมบัติให้เพื่อเป็นการตอบแทน ดังข้อความว่า

... จึงเสี่ยงทายพรายแพรงให้แจ้งข่าว
ผู้ได้รับดับแค้นแทนบิดา
จะมอบตราบาหูคู่สมบัติ
แต่ละข้อล่อใจเห็นได้การ

ถึงองค์ท้าวเจ้าประเทศเหมือนเชษฐา
ปราบปัจจามิตรให้บรรลัยลาญ
สืบกษัตริย์สุริยวงศ์ดำรงสถาน
เจ้าละมานเหมือนจะเหาะหัวเราะคึก

พระอภัยมณี เล่ม ๑ : ๓๔๒

เมื่ออ่านพระราชสาสน์จบท้าวละมานก็ซักถามว่าเหตุใดนางละเวงวันฟ้าจึงมาให้ความสนใจตนในเมื่อแต่เดิมชาวลังกาไม่คบค้ากับชาวละมานเพราะคิดว่าเป็นพวกยักษ์มาร ราชทูตจึงกล่าวแก้ไขโดยใช้วิธีการอ้างอิงเปรียบเทียบภาพพจน์แบบอุปมาอุปไมยประกอบการกล่าวว่าการที่นางละเวงวันฟ้ากลัวท้าวละมานก็เพราะอยู่ห่างไกลกันเหมือนกับการที่กลัวงูแต่หากได้เป็นคู่ครองใกล้ชิดกันก็จะคลายความหวาดกลัวลง เช่นเดียวกับเสือที่ไม่กินลูกกินเมีย จากนั้นได้กล่าวยกย่องท้าวละมานด้วยการนำสิ่งที่คนส่วนใหญ่เห็นว่าเป็นสิ่งที่น่ากลัวมากกล่าวให้เป็นข้อดีโดยกล่าวว่ายิ่งนางละเวงได้ท้าวละมานเป็นคู่ยิ่งเป็นสิ่งที่ดีเพราะท้าวละมานที่ใครๆ ก็เห็นว่าเป็นยักษ์เป็นมารนั้นจะทำให้คนทั่วไปเกรงกลัว ดังข้อความว่า

ฝรั่งพูดดีไม่มีขัด
 มั่นห่างกันพริ้งตัวเหมือนกล้วย
 แต่เสื่อลายร้ายกล้าประดาเสีย
 ยิ่งได้ยักยักศักดิ์สิทธิ์ฤทธิไกร

เหมือนปืนยัดยิงกรอกระบอกหนู
 ถ้าเป็นคู่เคียงข้างก็วางใจ
 ไม่กินเมียกินมิตรพิสมัย
 ยิ่งดีใจจะได้กล้วยทั่วแผ่นดิน ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑ : ๓๔๒

ด้วยวาทศิลป์ของราชทูต การใช้วาทศิลป์ผ่านพระราชสาสน์และมนต์เสน่ห์จากรูปวาดของนางละเวงวัณฬาทำให้ท้าวละมานเสน่หานางละเวงวัณฬาจึงยกทัพไปเมืองลังกาเพื่อช่วยรบกับเมืองผลึก

ตัวอย่างที่ ๗ ซีเปลือยหลอกสุดสาคร

สุดสาครเดินทางออกตามหาพระอภัยมณีมาถึงเมืองร้างได้พบกับซีเปลือย ซีเปลือยเห็นว่าสุดสาครเป็นผู้ที่มีวิชาความรู้จึงหลอกให้สุดสาครสอนเวทมนต์แก่ตน และตั้งใจจะชิงไม้เท้ากับม้านิลมังกร ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง ซีเปลือยและสุดสาครไม่เคยมีความสัมพันธ์ใดๆ ต่อกันมาก่อน

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง สุดสาครอยู่ในสถานภาพของมุนีน้อย ส่วนซีเปลือยเป็นนักบวชจำพวกหนึ่งเช่นกัน

๓. สถานการณ์แวดล้อม สุดสาครพบซีเปลือย ณ เมืองร้าง

๔. วัยของผู้ฟัง สุดสาครยังคงอยู่ในวัยเด็ก

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้ซีเปลือยใช้วาทศิลป์หลอกสุดสาคร ดังรายละเอียดการใช้วาทศิลป์ต่อไปนี้

ซีเปลือยสังเกตการแต่งกายของสุดสาครก็ทราบได้ว่าสุดสาครเป็นนักบวช ดังนั้นซีเปลือยจึงพยายามสร้างบุคลิกภาพของตนให้สุดสาครเกิดความเชื่อถือโดยแสดงให้เห็นว่าตนเป็นผู้ที่ตัดขาดจากโลกียวิสัยได้แล้วด้วยการใช้ขอวัจนภาษาคือนั่งสมาธิ พร้อมกับกล่าวว่าตนตัดขาดโลกียวิสัยได้แล้วไม่อาลัยสังขาร ดังข้อความว่า

ซีเปลือยฟังนั่งขัดสมาธิพับ
 เราตัดขาดปรารถนาไม่อาลัย
 อันร่างกายหมายเหมือนหนึ่งเรือนโรค
 เครื่องสำหรับยับยวบอสุภัง

แสนสับปลับปลิ้นปลอกบอกนิสัย
 ด้วยเห็นภัยวิปริตอนิจจัง
 แสนโสโครกคืออายุก็เป็นทุกขัง
 จะปิดบังเวทนาไว้ว่าไร

เราถือศีลจินตนาควาโมกซ์
บังเกิดเป็นเบญจขันธ์มาฉนใด
ไม่รุกรูปร่างกายเสียตายชาติ

สละโลกรูปนามตามวิสัย
ก็ทิ้งไว้เช่นนั้นจึงฉนนี้
อารมณ์มาดมุ้งหมายจะหน่ายหนี ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๓๐๑

จากข้อความข้างต้นซีเปลือยได้เลือกเรื่องมาพูดได้เหมาะสมกับผู้ฟังและแสดงให้เห็นว่าตนมีความรู้จริงด้วยการกล่าวถึงหลักเบญจขันธ์ และยังได้เลือกใช้คำศัพท์ที่อยู่ในหลักศาสนา ได้แก่ คำว่า “อนิจจัง” “ทุกขัง” “อสุภัง” “เวทนา” “เบญจขันธ์” มาประกอบการกล่าววาทศิลป์ทำให้สุดสาครหลงเชื่อว่าซีเปลือยเป็นนักบวชจริงๆ จึงลงจากหลังม้าเพื่อทำความเคารพและเล่าเรื่องที่มาตามหาพระบิดาให้ฟัง จากนั้นถามว่าซีเปลือยเคยพบพระอภัยมณีหรือไม่

เมื่อซีเปลือยรู้ว่าสุดสาครกำลังตามหาพระบิดาก็ตอบว่าตนนั้นรู้หนทางที่จะไปตามหาพระอภัยมณีซึ่งเป็นการตอบสนองความต้องการของผู้ฟัง จากนั้นได้สร้างเรื่องขึ้นมาลงสุดสาครว่าทางข้างหน้ามีเหวน้ำกรดหากจะเดินทางต่อไปจะต้องข้ามเหวนั้น และได้แสดงความปรารถนาดีต่อสุดสาครโดยถามว่าสุดสาครؤمنต์ที่จะทำให้ข้ามเหวน้ำกรดนั้นแล้วหรือยัง ทั้งนี้เพราะซีเปลือยอยากรู้ว่าสุดสาครมีเวทมนต์วิเศษอย่างไร ซึ่งการพูดของซีเปลือยเป็นการประเมินผู้ฟังว่ามีความสามารถระดับใดเพื่อที่จะได้หาวิธีการหลอกลวงต่อไป ดังข้อความว่า

... ดำริพลางทางลงดูท่วงที่
แต่แถวทางข้างหน้าปรากฏ
ต่อมีมนต์กลเวทวิเศษไป
นี้ตัวเจ้าเล่าเรียนมาแล้วหรือ
ซึ่งเดินน้ำร่ำมาในสาชล

เป็นไรมีเรารู้อยู่แก่ใจ
มีน้ำกรดลึกเหลวเป็นเปลวไหล
จึงข้ามได้โดยง่ายไม่วายชนม์
จะตึงตื่อไปแล้วเห็นไม่เป็นผล
ด้วยเวทมนต์เชี่ยวชาญประการใดฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๓๐๒

เมื่อสุดสาครได้ฟังก็ตอบว่าตนมีเพียงมนต์เดินบนน้ำได้แต่ยังไม่มียมนต์ที่สามารถเดินบนน้ำกรดจึงขอให้ซีเปลือยสอนให้ ซีเปลือยจึงแสดงความมีน้ำใจด้วยการบอกว่าจะสอนมนต์ให้แต่จะต้องไปเรียนมนต์บนเขา ซึ่งสุดสาครก็เชื่อถือ ดังข้อความว่า

... จึงตอบคำทำที่อาวีรัก
จะเรียนร่ำตำราท่านว่าไว้

ไม่ยากนักดอกจะแจ้งแกลงไซ
ให้ชันไปบอมนต์กันบนเนิน

ถ้า मैंเจ้าเล้าจำได้สำเร็จ
แก่งพูดล่อพอน้ำใจเพลิน

ไม่เหนียวเหน็ดเหนื่อยเพราะเหมือนเหาะเหิน
แล้วพาเดินดัดดันขึ้นบรรพต ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๓๐๒

ตัวอย่างที่ ๘ บทหลวงแนะนำให้มังคลาซิงโคตรเพชร

นางละเวงวันฟ้าปรีชาบาทหลวงให้พระมังคลาครองเมืองลังกา บาทหลวงจึงหาฤกษ์และแนะนำให้นางละเวงวันฟ้าทวงโคตรเพชรคืนจากเมืองการะเวก นางละเวงวันฟ้าไม่เห็นด้วย ขณะนั้นมังคลาอยู่ในเหตุการณ์จึงถามบาทหลวงถึงเรื่องดังกล่าว บาทหลวงเล่าเรื่องในอดีตตั้งแต่ครั้งเจ้าลังกาไปสูขอนางสุวรรณมาลีให้อุศเรนจนกระทั่งนางเสวคนธิดากรุงการะเวกชุดเอาโคตรเพชรไปให้พระมังคลาฟัง และแนะนำให้พระมังคลาไปทวงโคตรเพชรคืน ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง บาทหลวงเป็นพระอาจารย์ของมังคลา
๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง บาทหลวงอยู่ในสถานภาพของอาจารย์ส่วนมังคลาอยู่ในสถานภาพของลูกศิษย์ที่จะต้องให้ความเคารพอาจารย์
๓. สถานการณ์แวดล้อม บาทหลวงใช้วาทศิลป์แนะนำมังคลาทวงโคตรเพชรคืนในขณะที่อยู่กับมังคลาสองต่อสอง
๔. ทศนคติที่ผู้ฟังมีต่อผู้พูด มังคลาให้ความเคารพนับถือบาทหลวงในฐานะอาจารย์อยู่แล้ว

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้บาทหลวงใช้วาทศิลป์แนะนำให้มังคลาซิงโคตรเพชรคืนมาจากเมืองการะเวก ด้วยกลวิธีต่าง ๆ ดังนี้

บาทหลวงเป็นพระอาจารย์ของมังคลาจึงทราบอุปนิสัยของมังคลาเป็นอย่างดีว่าเป็นผู้ที่ใจร้อนและกำลังอยู่ในวัยหนุ่มชอบการต่อสู้ ดังนั้นบาทหลวงจึงพยายามยุยงให้มังคลาอยากได้โคตรเพชรกลับคืนมา ซึ่งการใช้วาทศิลป์เพื่อยุยงให้มังคลาไปทวงโคตรเพชรคืนเริ่มจากการเกริ่นนำโดยให้รายละเอียดเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตเมื่อมังคลาถามโดยใช้การบรรยายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นซึ่งในการบอกเล่าบาทหลวงได้ใช้คำสามัญปะปนกับการใช้คำราชาศัพท์ทั้งนี้เนื่องจากทั้งสองมีความผูกพันกันในฐานะศิษย์และอาจารย์ โดยบาทหลวงเริ่มปูพื้นฐานอารมณ์ให้มังคลารู้สึกเป็นปฏิปักษ์กับพระอภัยมณี นางสุวรรณมาลี นางเสวคนธและผู้ที่เกี่ยวข้องในเหตุการณ์ครั้งนั้นเพื่อที่จะส่งผลให้น้ำนวมังคลาได้งายขึ้น โดยบาทหลวงเล่าถึงสาเหตุที่เกิดขึ้นระหว่างเมืองผลึกและเมืองลังกาว่าเกิดขึ้นจากการที่ท้าวลังกาได้ไปสูขอนางสุวรรณมาลีให้อุศเรนแต่เมื่ออุศเรนจะไปอภิเษกนางสุวรรณมาลีนางมณฑาทลัษยกนางให้กับพระอภัยมณี ซึ่งในตอนนี้นบาทหลวงใช้คำว่า “กลับให้” ซึ่งเป็นคำที่

ก่อให้เกิดความรู้สึกว่าการกระทำของนางมณฑาไม่ชอบธรรมและอุศเรนถูกเอาเปรียบ และเล่าต่อไปว่า ท้าวลังกาและอุศเรนยกทัพไปตีเมืองผลึกจึงถูกฆ่าตายโดยใช้คำในลักษณะเดียวกัน คือ “เขาฆ่าตาย” ซึ่งการใช้คำว่า “เขา” ของบาทหลวงเป็นวิธีการทำให้ผู้ฟังรู้สึกว่าผู้ที่ถูกกล่าวถึงเป็นคนอื่น และยังยั่วว่า พระอภัยมณีและสินสมุทรยกทัพมาตีเมืองลังกาทำให้ผู้คนล้มตายเป็นอันมาก การพูดของบาทหลวง เป็นการใช้อ้างความไม่ดีของอีกฝ่ายเพื่อเร้าอารมณ์ให้ผู้ฟังเกิดความเกลียดชังฝ่ายตรงข้าม ซึ่งการใช้วาทศิลป์ของบาทหลวงมีรายละเอียดดังนี้

... ฝ่ายองค์พระมิ่งคลาปรีชาฉลาด
ท่านขวัญครุผู้เฒ่าเล่าให้ฟัง
ขอลูกสาวเจ้ามลิให้ลู่เจ้า
เขากลับให้เสียกับพระอภัยมณี
แม้จะต้องครองวังแต่ยังสาว
พ่อเจ้ามาราวีทั้งพี่ชาย

กัมกรบาทหลวงถามถึงความหลัง
แต่คราวครั้งเจ้าลังกาครองธานี
ถึงเดือนเก้าไปวิวาห์มารศรี
ลู่ไปตีเมืองกับตาเขาฆ่าตาย
ฟังร่นรารบพุ่งยุ่งใจหาย
ฆ่ากันตายดาษดินนับนหินพัน ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๓๒๘

เมื่อบาทหลวงเร้าให้มณฑาเกิดความเกลียดชังฝ่ายพระอภัยมณีแล้วได้แสดงบุคลิภาพที่ดีโดยกล่าวว่าตนได้ช่วยนางละเวงวันฟ้ารบกับทัพกรุงผลึกจนแทบสิ้นชีวิต จากนั้นได้ใช้วิธีการเดิมคืออ้างความไม่ได้ของอีกฝ่ายเริ่มจากกล่าวว่านางละเวงวันฟ้ากลับไปลอบได้เสียกับพระอภัยมณีโดยที่ตนไม่รู้เรื่อง โดยใช้คำกิริยาแสดงอาการที่มีผลทางอารมณ์ คือ คำว่า “ลอบลัก” เพื่อให้เห็นว่าการกระทำของบุคคลทั้งสองไม่ถูกต้อง ดังข้อความว่า

... นางวันพาพาไปสู้รบ
เขาลอบลักรักใคร่จนได้กัน

หลายตลบเหลือการเจียวหลานขวัญ
กูไม่ทันรู้ด้วยแทบม้วยมรณ์ ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๓๒๙

จากนั้นกล่าวถึงความไม่ดีของศรีสุวรรณและสินสมุทรว่าเมื่อมาอยู่ในวังก็ไม่เชื่อฟังคำสอนของบาทหลวง เมื่อเล่าจบจึงได้กล่าวถึงเรื่องของโคตรเพชรที่นางเสาวคนธ์ชุดเขาไปซึ่งในการเล่าบาทหลวงได้เปรียบเทียบให้มณฑาเห็นผลของการที่มีโคตรเพชรไว้ในครอบครองเพื่อทำให้มณฑาเกิดความรู้สึกว่าตนถูกขังขี้ของสำคัญไป ดังข้อความว่า

... เมื่อลูกสาวเจ้าพาราการะเวก
จึงเมืองเราเศร้าหมองเสียของไป

เอาเพชรเอกออกจากหินแผ่นดินไหว
เขาเอาไว้เมืองเขาเกิดเนาวรัตน์ ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๓๒๙

เมื่อบาทหลวงได้เล่าเหตุการณ์ในอดีตและทำให้มังคลาเกิดความรู้สึกเป็นปฏิกิริยากับบุคคลที่ถูกกล่าวถึงแล้วบาทหลวงจึงได้แนะนำให้มังคลาคิดทวงคืนโคตรเพชรโดยจงใจว่าหากมีโคตรเพชรจะทำให้มีทรัพย์สินสมบัติเพิ่มมากขึ้นบ้านเมืองมั่งคั่ง ซึ่งแสดงให้เห็นความเป็นกษัตริย์ที่ดีมา จูงใจมังคลา ซึ่งเป็นการสร้างความต้องการให้เกิดขึ้นกับมังคลา ดังข้อความว่า

... ถ้าแม่หลานผ่านพาราลังกาแล้ว
กลับมาไว้ได้อุดมโสมนัส

คิดคืนแก้วโคตรเพชรอันตรัยจรัส
ให้สมบัติมั่งคั่งในลังกา ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๓๒๙

จากนั้นได้สั่งสอนให้มังคลายึดถือคำสั่งสอนของพระเจ้าโดยยกตัวอย่างประกอบคือ ยกตัวอย่างโมเสสที่มีความเชื่อถือและศรัทธาในพระเจ้า เพื่อป้องกันให้มังคลาคิดเปลี่ยนใจไปเข้ารีตไทย และเป็นการจูงใจด้วยความเชื่อทางศาสนาพร้อมกันนี้ได้ห้ามไม่ให้มังคลานำความไปปรึกษานางละเวงวันฟ้า ดังข้อความว่า

... จงสัจย์ซื่อถือพระเยวาโห
อย่าไปคิดกิจการกับมารดา

เหมือนกับโมเสสวางสพระศาสนา
มันจะว่ากูสอนค้อยผ่อนปรน ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๓๒๙

จากนั้นบาทหลวงได้ชี้แนะแนวทางในการทวงโคตรเพชรคืนให้มังคลาโดยให้ฝึกซ้อมทหารและหาผู้มีวิชาเข้ามาช่วยทำศึก ทั้งนี้ใช้วิธีการอ้างอิงหลักฐานโดยยกตัวอย่างเหตุการณ์เมื่อครั้งเมืองลังการบกับเมืองผลึกที่นางละเวงวันฟ้าได้ทหารเอกคือย่องตอดมาใช้งาน ดังข้อความว่า

... คิดเกลี้ยกล่อมซ้อมหัดจัดทหาร
หาผู้รู้วิชาเศษทรงเวทมนตร์
อันเมืองน้อยร่อยประเทศทุกเขตขอบ

ให้ชำนาญการศึกค้อยฝึกฝน
ทั้งคงทนปรนปรีอให้ลือชา
จะบนบอบสามีกัดด้วยหนักหนา

ทั้งแวนแคว้นแดนฝรั่งเกาะลังกา
เมื่อรบพุ่งกรุงผลึกเป็นศึกใหญ่
เจ้าครองวังลังกาไปช้านาน
แม้คนดีมีมากไม่ยากจิต

ไม่สิ้นผู้รู้ตำราวิชาการ
ได้ใช้อายย่องตอดยอทหาร
จงคิดอ่านเอามาเลี้ยงไว้เวียงชัย
จึงค่อยคิดปราบปรามตามวิสัย ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒ : ๓๒๙

จากนั้นได้แนะนำต่อไปว่าควรส่งสารไปขอก่อนหากเมืองการะเวกไม่คืนจึงยกทัพไปชิงคืนมา ซึ่งในตอนนี้อาบทหลวงได้ใช้แรงจูงใจด้านอำนาจมาจูงใจว่าหากมังคลาทำการสำเร็จก็จะมีอำนาจมากยิ่งขึ้น แล้วย้าให้มังคลาคิดลงมือกระทำโดยเร้าให้เกิดความมานะด้วยการเตือนให้ มังคลาตระหนักถึงสถานภาพของตนเอง ดังข้อความว่า

... ไปขอเพชรไตรรัตน์ถ้าขัดไว้
แม้ตามติดคิดรับให้ยับยั้ง
อย่านึกขลาดชาติกษัตริย์นะนัลดดา

จึงยกไปคืนเอาของเรามา
จะเลิกลอยลืออำนาจวาสนา ...
พระมังคลารับคำจะทำตาม ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒ : ๓๒๙

ด้วยความเชื่อถือที่มีต่อบาบทหลวงของมังคลา ประกอบกับการที่บาบทหลวงใช้ถ้อยคำหวานล่อมได้อย่างเหมาะสมทำให้มังคลาคิดที่จะไปทวงคืนโคตรเพชรกับมาจนก่อให้เกิดสงครามขึ้น

ตัวอย่างที่ ๙ พระอภัยมณีแนะนำให้สุดสาครมีคู่

นางละเวงวัณฬาได้บอกกับพระอภัยมณีว่านางต้องการยกนางสุลาลีวันให้กับสุดสาคร ดังนั้นเมื่อสุดสาครและหัสไชยเข้าเฝ้าพระอภัยมณีเพื่อแก้เสน่ห์นางละเวงวัณฬาพระอภัยมณีจึงโน้มน้าวให้สุดสาครสักแล้วมีคู่ ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง พระอภัยมณีเป็นพระบิดาของสุดสาคร
๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง พระอภัยมณีมีสถานภาพสูงกว่าสุดสาคร
๓. สถานการณ์แวดล้อม พระอภัยมณีใช้วาทศิลป์โน้มน้าวสุดสาครขณะอยู่กันตามลำพัง

ในห้อง

๔. ทักษะคนที่ผู้พูดมีต่อผู้ฟัง สุดสาครทราบดีว่าพระอภัยมณีกำลังถูกเสน่ห์จึงไม่ให้ความเชื่อถือต่อพระอภัยมณีมากนัก

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้พระอภัยมณีใช้วาทศิลป์โน้มน้าวสุด
สาคร ด้วยกลวิธีต่าง ๆ ดังนี้

ด้วยสถานการณ์แวดล้อมที่เอื้ออำนวยสุนทรภู่ได้เลือกให้พระอภัยมณีใช้วาทศิลป์เพื่อ
โน้มน้าวสุดสาครด้วยตนเอง โดยพระอภัยมณีเริ่มใช้วาทศิลป์โน้มน้าวสุดสาครด้วยการแก้ข้อกล่าวหา
ที่ว่าตนถูกเสน่ห์นางละเวงวันฟ้าเพื่อให้คำพูดของตนมีความน่าเชื่อถือด้วยการกล่าวว่าตนไม่ได้ถูก
เสน่ห์หักแต่นางสุวรรณมาลีซึ่งหึงจึงได้อ้างว่าตนถูกเสน่ห์ทั้งนี้เพราะว่าพระอภัยมณีรู้ว่าสุดสาครคง
จะไม่เชื่อถือคำพูดของตนหากยังคงคิดว่าตนถูกเสน่ห์นางละเวงวันฟ้า ดังข้อความว่า

...นางสุวรรณมาลีห่อนหึง	นั่นเขาจึงว่าบิดาต้องยาหญิง
พระลูกน้อยพลอยแค้นแครงประวิง	คราวนี้จึงเสียหน้าอย่าพูดไป ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๙๙๓

จากนั้นพระอภัยมณีบอกให้สุดสาครทราบว่านางละเวงวันฟ้าจะยกนางสุลาลีวันให้
สุดสาคร และได้ชี้ให้เห็นข้อดีของสิ่งที่ต้องการให้กระทำโดยใช้โวหารอติพจน์มาประกอบเพื่อให้
สุดสาครเห็นคุณค่าของนางสุลาลีวัน และใช้การเปรียบเทียบคุณสมบัติที่ดีของสตรีชาวลังกาว่า
เหมือนกับไก่อินคือมีความชำนาญสามารถปรนนิบัติสามีให้มีความสุขได้ และใช้สำนวน “เลือดตา
กระเด็น” มาประกอบเพื่อให้เห็นว่าหาสตรีที่มีคุณสมบัติอย่างนี้หายาก ดังนั้นสุดสาครควรตัดสินใจ
ยอมเป็นพระราชาบุตรเขยของนางละเวงวันฟ้า ดังข้อความว่า

... อันสตรีที่อื่นสักหมื่นแสน	ไม่มีแม่เหมือนหญิงชาวสิงหล
ทั้งสาวแก่แม่มาเหมือนไก่อิน	เขารู้กลปรนนิบัติภักศดา
ถึงผิวทุกขบปลูกปลื้มให้ลิ้มทุกข	มีแต่สุขสรวลเสสเสนา
ไม่คบเขาชาววังเมืองลังกา	ที่อื่นให้ไปหาเลือดตากระเด็น ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๙๙๓

เนื่องจากสุดสาครปฏิเสธว่าตนอยู่ในเพศบรรพชิตและไม่อยากจะสึกออกมามีคู่ พระอภัย
มณีจึงชี้ให้สุดสาครเห็นข้อเสียของการถือเพศบรรพชิตว่าทำให้ต้องนั่งคานกรองซึ่งไม่มีความสุขยาม
และไม่สามารถมีประเวณีได้ และเปรียบเทียบให้เห็นข้อดีหากยอมสึกออกมาว่าหากอยู่ในเพศคฤหัสถ์ก็
จะได้รับความสุขสบาย ซึ่งเป็นการใช้แรงจูงใจด้านความสุขสบายมาจูงใจสุดสาคร และได้ใช้โวหาร
ปฏิเสธหรือคำถามวาทศิลป์ซึ่งเป็นคำถามที่ไม่ต้องการคำตอบแต่ถามเพื่อให้ยังคิดมาถามสุดสาคร

เพื่อให้เปลี่ยนใจว่าไม่อยากจะลงมีชายเป็นสตรีลังกาบ้างหรือ ซึ่งในการใช้คำถามวาทศิลป์ พระอภัยมณีได้ใช้สัญลักษณ์ว่า “ลูกฝรั่ง” เมื่อกล่าวถึงสตรีชาวลังกา และได้ใช้คำว่า “ลูกลิ้นจี่” เมื่อกล่าวถึงสตรีชาวผลึก พร้อมทั้งใช้การเปรียบเทียบในลักษณะรูปธรรมโดยนำรสชาติของลูกฝรั่งมาเปรียบเทียบกับลูกลิ้นจี่และกล่าวว่าลูกฝรั่งมีรสชาติอร่อยกว่า และสรุปด้วยคำถามวาทศิลป์ว่าสุดท้ายแล้วจะหาสตรีอย่างนี้ได้ที่ไหน ดังข้อความว่า

... ซินจะใคร่ไปบวชชดมีลูก
อยู่ถิ่นฐานบ้านเมืองมีเครื่องยศ
อร่อยจริงยิ่งกว่ากินลูกลิ้นจี่
เขมรลาวชาวละครทั้งมอญไทย

นุ่งหนังผูกคารองทั้งต้องอด
ลองชิมรสลูกฝรั่งมั่งเป็นไร
จะหานางอย่างนี้หาที่ไหน
พ่อก็ได้ลองแล้วนะแก้วตา ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๙๔-๙๕

จากนั้นพระอภัยมณีได้ใช้วิธีการอ้างอิงหลักฐานโดยใช้พยานคือตัวพระอภัยมณีเองโดยกล่าวว่าตนได้ลองมีมเหสีมาแล้วหลายเชื้อชาติคำพูดของตนย่อมเชื่อถือได้ และใช้วิธีการอ้างอิงหลักฐานโดยให้รายละเอียดสตรีในลักษณะต่างๆ เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือว่าตนรู้จริง ดังข้อความว่า

... เขมรลาวชาวละครทั้งมอญไทย
ที่รูปดีซั่มักไม่รักฉัว
บ้างตื้อตึงถึงยศไม่ลดลา
บ้างรู้แต่แรงอนไม่อ่อนหวาน

พ่อก็ได้ลองแล้วนะแก้วตา
เพราะเชื่อตัวว่าไม่ขาดคนปรารถนา
บ้างดูหน้าบางบางแต่คางเพชร
บ้างจัดจ้านจ้วงจาบจึงหลาบเข็ด ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๙๕

และด้วยเหตุผลดังกล่าวทำให้พระอภัยมณีแสวงหามเหสีที่ดีที่สุดซึ่งก็คือสตรีชาวลังกา โดยให้เหตุผลว่าสตรีชาวลังกาเป็นพวกที่มีคุณสมบัติคือรู้ความต้องการของสามี รักญาติมิตรของสามีปรนนิบัติเก่งโดยใช้สำนวน “คมในฝัก” มาอ้างอิงเพื่อทำให้เชื่อว่านางชาวลังกามีดีที่ซ่อนไว้ ดังข้อความว่า

... มีเมียเดียวเจียวจึงหาที่กลเม็ด
พอนึกได้ไม่ทันพักพัยกหน้า
ล้วนท่วงทีดีเหลือไม่เบื่อชม

เป็นสำเร็จราชการสำราญมรย
ทั้งวงศาสุจริตสนิทสนม
เขามักคมในฝักชักออกกวาว

ถึงยามร้อนผ่อนสบายให้หายร้อน
อันหญิงอื่นหมิ่นแสนในแดนดาว

ยามหนาวนอนแนบกายให้หายหนาว
ไม่สู้ชาวลังกาสะจจาจริง ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๙๕

จากนั้นย้าคำพูดของตนว่าเป็นความจริงด้วยการใช้สำนวน “คอเก่า” มาประกอบว่า พระอภัยมณีเป็นผู้ที่มีความชำนาญเรื่องนี้มาก่อน ดังข้อความว่า

... เจ้าไม่เคยเลยพอนี้คอเก่า
พระโอรสนั่งง่วงไม่ท่วงติง

จนแก่เฒ่าไม่เรือเปือผู้หญิง
พระก็ยังไหลหลงอยู่องค์เดียว

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๙๕

ในสถานการณ์นี้สุดสาครไม่ยอมสีกออกมามีคู่เนื่องจากทราบดีว่าพระอภัยมณีกำลังถูกเสน่ห์คำพูดของพระอภัยมณีจึงไม่สามารถเชื่อถือได้ และสุดสาครก็ตั้งใจอย่างแน่วแน่ที่จะครองเพศบรพชิต

ตัวอย่างที่ ๑๐ บาทหลวงแนะนำให้มังคลาเกียวนางกฤษณา

เมื่อพ่ายศึกบาทหลวงได้พามังคลาหนีไปจนถึงเมืองกำพลเพชร บาทหลวงได้ตรวจชะตาเมืองทราบว่าเจ้าเมืองจะสิ้นพระชนม์ซึ่งเจ้าเมืองกำพลเพชรมีพระมเหสีชื่อนางกฤษณาอายุนางได้แปดสิบปี บาทหลวงจึงคิดจะให้มังคลาเกียวนางกฤษณาเพื่อที่จะได้ครองเมือง ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง บาทหลวงเป็นพระอาจารย์ของมังคลา

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง บาทหลวงอยู่ในสถานภาพของอาจารย์ส่วนมังคลาอยู่ในสถานภาพของลูกศิษย์ที่จะต้องให้ความเคารพอาจารย์

๓. สถานการณ์แวดล้อม บาทหลวงใช้วาทศิลป์แนะนำมังคลาเกียวนางกฤษณาในขณะที่อยู่กับมังคลาสองต่อสอง

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้บาทหลวงใช้วาทศิลป์แนะนำให้มังคลาเกียวนางกฤษณา ดังรายละเอียดการใช้วาทศิลป์ต่อไปนี้

การใช้วาทศิลป์เพื่อแนะนำมังคลาให้ทำตามในครั้งนี้ บาทหลวงได้ใช้วาทศิลป์โดยตรงกับมังคลาเนื่องจากอยู่ใกล้ชิดกันมาตลอด โดยบาทหลวงได้ใช้อวัจนภาษาเพื่อสร้างความรู้สึกใกล้ชิด

โดยเข้าไปนั่งใกล้มังกลา ก่อน จากนั้นกล่าวนำให้มังกลา รู้ว่าจะเกิดเหตุการณ์อะไรขึ้นกับเจ้าเมืองกำพลเพชร เพื่อสร้างความสนใจให้เกิดขึ้น ดังข้อความว่า

... จึ่งปลุกพระมังกลาสาธุศิษย์
เจ้าเมืองนี้ชีวิตจะบรรลัย

เข้านั่งขัดชี้แจงแถลงไข
เมื่อยจะได้ครองเมืองรุ่งเรืองยศ ...

พระอภัยมณี เล่ม ๓: ๗

จากนั้นบาทหลวงได้บอกถึงสิ่งที่ต้องการให้มังกลาทำโดยชี้ให้เห็นผลดีที่จะได้รับคือได้ทุกอย่างสมความปรารถนาและมีทรัพย์สินสมบัติซึ่งเป็นการใช้แรงงูใจด้านทรัพย์สินสมบัติ และบาทหลวงได้ชี้ให้มังกลาเห็นหนทางที่จะทำการได้สำเร็จโดยใช้วิธีการอ้างอิงหลักฐานเปรียบเทียบอุปมาว่าเหมือนกับเอาน้ำตาลไปให้ทานมดมดคงจะอดไม่ได้เช่นเดียวกับนางกฤษณาที่คงจะอดรักมังกลาไม่ได้เช่นกัน ดังข้อความว่า

... เอ็งเกี่ยวพาราสีเอาอึเฒ่า
เหมือนขยำน้ำตาลให้ทานมด

เถิดจะเอาอะไรคงได้หมด
มันไม่อดได้ดอกจะคงจะรวย

พระอภัยมณี เล่ม ๓: ๗

เนื่องจากมังกลากล่าวปฏิเสธ บาทหลวงจึงได้ใช้วิธีการอ้างอิงหลักฐานด้วยการยกเอาเหตุการณ์ที่ผ่านมามากล่าวเพื่อเร้าให้มังกลาเกิดความมานะ ดังข้อความว่า

... เราเสียทพยับยอดต้องน้อยหน้า
เสียเวียงวังลังกาเสียข้าไท

ไม่มีสุขทุกเวลาน้ำตาไหล
ต้องต่ำไรไม่มีที่พึ่งพา ...

พระอภัยมณี เล่ม ๓: ๗

จากข้อความข้างต้นบาทหลวงได้ใช้คำว่า “ต่ำไร” ซึ่งเป็นคำแสดงสภาพของฐานะมังกลาในขณะนั้นมาเร้าให้มังกลาเกิดความมานะที่จะทำให้ตนเองกลับไปสู่ฐานะเดิม และชี้ให้เห็นผลดีของการได้นางกฤษณาเป็นมเหสีด้วยการเปรียบเทียบภาพพจน์ว่าการได้นางเหมือนดังได้แก้ว และใช้แรงงูใจใฝ่สัมฤทธิ์มาจูงใจมังกลาว่าหากยอมทำตามที่ตนแนะนำก็จะได้กลับชิงเมืองลังกา ซึ่งเป็นการตอบสนองของความต้องการสูงสุดของมังกลา ดังข้อความว่า

... แม่นไฉนอย่างนี้เป็นที่ฟัง
ได้กลับไปได้ทั้งเมืองลังกา

ก็เหมือนหนึ่งได้แก้วแววเวหา
ได้แก่น้ำปรางกุญชร ...

พระอภัยมณี เล่ม ๓: ๗

จากนั้นเปรียบเทียบนางกฤษณา กับสตรีที่อยู่ในวัยสาวว่าถึงนางกฤษณาจะแก่แต่ก็ดีกว่า “อัสว” ซึ่งเป็นคำเรียกขานที่แสดงความไม่พอใจคือใช้คำว่า “อ” ซึ่งเป็นคำหยาบมาใช้เรียกสตรีสาว ๆ พร้อมกันนี้ได้ใช้การอ้างอิงหลักฐานเปรียบเทียบอุปมาเปรียบเทียบการกระทำของมังคลาว่าเหมือนกับการกินเกลือเค็มแต่ก็ไม่มีผลเสียหายนะไรจากนั้นให้อัจฉริยาประกอบด้วยการหัวเราะเพื่อแสดงให้เห็นว่าสิ่งที่แนะนำให้มังคลากระทำเป็นเรื่องไม่หนักหนา ดังข้อความว่า

... ถึงแก่เฒ่าเล่าก็ดีกว่าอัสว
เหมือนเกลือเค็มเต็มกลืนต้องฝืนใจ

ได้ยืดยาวอย่างนี้หาที่ไหน
มันก็ไม่สึกหรอหวัร่อพลาง ...

พระอภัยมณี เล่ม ๓: ๗

เมื่อบาทหลวงพูดจบมังคลาก็ตอบตกลงที่จะเกี่ยวนางกฤษณาตามคำแนะนำของบาทหลวงเนื่องจากมีความเชื่อถือและศรัทธาในตัวของบาทหลวงอยู่แล้วประกอบกับต้องการได้กองทัพเพื่อกลับไปชิงเมืองลังกาคืน

จากการวิเคราะห์การใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวชักชวนให้ปฏิบัติ ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ทั้ง ๕ เรื่อง พบว่ามีลักษณะการใช้วาทศิลป์ ๒ ลักษณะ คือ

๑. การใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวชักชวนให้ปฏิบัติตามโดยตรง เป็นการใช่วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวโดยการที่ผู้พูดใช้วาทศิลป์กับผู้ฟังโดยตรงในลักษณะของการสื่อสารกันซึ่งหน้า การใช่วาทศิลป์ในลักษณะนี้พบมากที่สุดในการใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวชักชวนให้ปฏิบัติตาม โดยสุนทรภู่จะใช้วาทศิลป์ดังกล่าวในรูปแบบและกลวิธีที่คล้ายคลึงกันในทุกสถานการณ์ เริ่มจากการวิเคราะห์สถานการณ์ก่อนว่าเหมาะสมในการโน้มน้าวหรือไม่ จากนั้นวิเคราะห์ผู้ฟังซึ่งพบว่าปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการโน้มน้าวใจผู้ฟัง ได้แก่ ความต้องการของผู้ฟัง ทศนคติที่ผู้ฟังมีต่อผู้พูด เมื่อวิเคราะห์สถานการณ์และวิเคราะห์ผู้ฟังแล้ว การใช่วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวใจของสุนทรภู่จะมีขั้นตอนหลักที่เหมือนกัน คือ เกริ่นนำสร้างความสนใจในเรื่องที่จะโน้มน้าวให้ผู้ฟังทราบ จากนั้นจึงจะบอกความตั้งใจหรือจุดมุ่งหมายที่ต้องการให้ทำ โดยมักชี้ให้เห็นผลดีที่จะได้รับ หากผู้ฟังมีท่าทีปฏิเสธที่จะทำตามสุนทรภู่จะชี้ให้เห็นผลเสียของ

การไม่ยอมกระทำตามคำแนะนำ ในบางกรณีสุนทรภู่จะใช้วิธีการเปรียบเทียบชี้ให้ผู้ฟังเห็นทั้งผลดีและผลเสียร่วมกันเพื่อกันไม่ให้ผู้ฟังเกิดความลังเลสงสัย และในขั้นตอนสุดท้ายสุนทรภู่จะกระตุ้นให้ผู้ฟังลงมือกระทำตามคำแนะนำโดยให้ความหวังและโน้มน้าวผู้ฟังอีกครั้งว่าหากกระทำตามคำแนะนำจะสามารถประสบความสำเร็จได้ นอกจากนี้ขั้นตอนและกลวิธีหลักที่กล่าวมาข้างต้นสุนทรภู่ยังใช้กลวิธีย่อยอื่น ๆ ประกอบด้วยเสมอ ได้แก่ การใช้โวจน์ภาษาประกอบกรพุด การอ้างอิงหลักฐานเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือ การเล่าอารมณ์ การใช้บุคลิกภาพเพื่อโน้มน้าวใจซึ่งส่วนใหญ่บุคลิกภาพที่พบว่ามีผลต่อการโน้มน้าวใจ คือ บุคลิกภาพภายใน ได้แก่ ความน่าเชื่อถือของผู้พูด ความจริงใจและความปรารถนาดีต่อผู้ฟัง ซึ่งในบางสถานการณ์ผู้พูดจะต้องสร้างความน่าเชื่อถือให้เกิดขึ้นกับผู้ฟังก่อนเป็นอันดับแรก ทั้งนี้มีสาเหตุมาจากผู้ฟังขาดความเชื่อถือในตัวผู้พูด นอกจากนี้หากผู้พูดมีวุฒิคุณที่น้อยกว่าผู้ฟังแต่มีความสนิทสนมกันซึ่งส่งผลให้ผู้พูดไม่อาจจะสร้างความน่าเชื่อถือให้เกิดขึ้นกับผู้ฟังได้ สุนทรภู่จะใช้วิธีการเล่าอารมณ์ให้ผู้ฟังเกิดความมานะด้วยการดูแลคนผู้ฟัง

๒. การใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวชักชวนให้ปฏิบัติตามโดยอ้อม เป็นการใช่วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวผ่านสื่อต่าง ๆ จากการศึกษาพบว่าสื่อที่ใช้มี ๒ ชนิด ได้แก่ สื่อที่เป็นบุคคล และสื่อที่เป็นข้อความ คือ พระราชสาส์น และประกาศ การใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวโดยอ้อมที่ใช้สื่อเป็นบุคคล และพระราชสาส์นนี้จะใช้ในกรณีที่ผู้พูดไม่สามารถไปพบผู้ฟังได้โดยตรง ส่วนสื่อที่เป็นประกาศจะใช้เมื่อผู้พูดต้องการที่จะสื่อสารกับคนหมู่มาก ซึ่งขั้นตอนและกลวิธีการใช้วาทศิลป์โดยตรงและโดยอ้อมมีความแตกต่างกันเพียงเล็กน้อยในด้านของการใช้โวจน์ภาษาประกอบกรพุดเท่านั้น เนื่องจากการใช้วาทศิลป์โดยอ้อมที่ใช้สื่อเป็นข้อความผู้พูดจะไม่สามารถใช้โวจน์ภาษาประกอบกรพุดได้

๑.๓ วาทศิลป์ที่ใช้เพื่อห้ามปราม ตักเตือน

การใช้วาทศิลป์เพื่อห้ามปรามและตักเตือนเกิดขึ้นในกรณีที่ผู้ฟังคิดหรือกระทำในสิ่งที่ผู้พูดเห็นว่าไม่เหมาะสมผู้พูดจึงต้องใช้วาทศิลป์เพื่อห้ามหรือเตือนผู้ฟัง การใช้วาทศิลป์โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อห้ามปรามและตักเตือนในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่มีการใช้วาทศิลป์ ๒ ลักษณะ คือ การใช้วาทศิลป์เพื่อห้ามปราม และตักเตือนโดยตรง และการใช้วาทศิลป์เพื่อห้ามปราม และตักเตือนโดยอ้อม ในการศึกษาการใช้วาทศิลป์เพื่อห้ามปราม ตักเตือนนี้ ผู้วิจัยจะเสนอการวิเคราะห์ตามสถานการณ์ดังนี้

ตัวอย่างที่ ๑ โคบุตรนางมณีสาคร

เนื่องจากโคบุตรตั้งใจตั้งแต่ต้นแล้วว่า จะใช้ชีวิตท่องเที่ยวไปในป่า แต่เพราะคำขอร้องของท้าวพรหมหัตถ์จึงต้องอยู่ ณ เมืองพาราณสี เมื่อถึงเวลาอันควรโคบุตรจึงทูลลาท้าวพรหมหัตถ์ออกท่องเที่ยวไปตามความคิดเดิมซึ่งพระอรุณและนางมณีสาครจะขอติดตามไปด้วยโคบุตรจึงห้ามไว้ ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง โคบุตร นางมณีสาครและพระอรุณมีความผูกพันกันเสมือนพี่น้อง

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง โคบุตร นางมณีสาครและพระอรุณมีสถานภาพทัดเทียมกัน

๓. สถานการณ์แวดล้อม ในขณะที่โคบุตรกล่าววาทศิลป์มีท้าวพรหมหัตถ์อยู่ร่วมในสถานการณ์ด้วย

๔. อารมณ์ของผู้พูดและผู้ฟัง นางมณีสาครกำลังอยู่ในอารมณ์โศกเศร้าเพราะกลัวโคบุตรจากไป

๕. วัยของผู้ฟัง นางมณีสาครและพระอรุณยังอยู่ในวัยเด็ก

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้โคบุตรห้ามไม่ให้นางมณีสาครและพระอรุณตามออกท่องเที่ยว โดยมีรายละเอียดการใช้วาทศิลป์ ดังนี้

โคบุตรได้แจ้งจุดประสงค์ของตนให้ท้าวพรหมหัตถ์ นางมณีสาครและพระอรุณทราบว่าตนจะออกท่องเที่ยว โดยโคบุตรสัญญาว่าจะกลับมารับนางมณีสาครและพระอรุณ ดังข้อความว่า

... แล้วผินหน้ามาสั่งพระน้องรัก
พี่ไปแล้วคงจะกลับมารับน้อง

อยู่ตำหนักเกิดเจ้าอย่าเศร้าหมอง
นวลละอองจงสุโขอย่าโศกา ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๓

เมื่อนางมณีสาครได้ฟังก็ขอตามไป โคบุตรจึงใช้วาทศิลป์โดยตรงคือกล่าวห้ามทั้งสองด้วยตนเองด้วยการใช้โวจน์ภาษาก่อนคือเข้าไปกอดและจูบพระอรุณ และนางมณีสาครเพื่อแสดงความรักใคร่ จากนั้นกล่าวห้ามพระอรุณและนางมณีสาครไม่ให้ตามตนไปโดยแสดงความปรารถนาดีที่มีต่อทั้งสองประกอบกับใช้วิธีการ “ชู” ให้เกิดความหวาดกลัว ดังข้อความว่า

... พระรับขวัญจูบน้องประคองชิด
อย่าไปเลยลำบากองค์ในพงพี

ตามจริตทารกทั้งสามศรี
ล้วนเสียสหัสสางกลางอารัญ

**มันเห็นใครใจอ่อนมันหลอนหลอก
ทำไมกับพี่มีมนต์ไม่กลัวมัน**

**ไม่ติดอกเจ้าอย่าไปพรสัณฑ์
จงครองกันอยู่เมืองอย่าเคืองระคาย ฯ**

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๓-๒๔

จากข้อความนี้ได้แสดงให้เห็นว่าโคบุตรได้ทำการวิเคราะห์ผู้ฟังและเข้าใจพื้นฐานทางจิตใจของผู้ฟังเป็นอย่างดี เห็นได้จากการที่โคบุตรได้นำความน่ากลัวของภูติผีมาใช้ในการขู่เพราะทั้งสองยังอยู่ในวัยเด็กจึงเชื่อหรือกลัวในสิ่งที่มองไม่เห็น นอกจากนี้โคบุตรได้บรรยายให้เห็นความน่ากลัวของภูติผี โดยเลือกใช้คำแสดงอาการประกอบคือ คำว่า “หลอนหลอก” เพื่อให้ทั้งสองรู้สึกถึงความน่ากลัว จากนั้นได้กล่าวแก้ว่าการที่ตนไปเที่ยวป่าได้ก็เพราะตนนั้นมีเวทมนต์ แต่นางมณีสาคระและพระอรุณก็ยังยืนยันว่าจะติดตามโคบุตรไปโคบุตรจึงแสดงความปรารถนาดีด้วยการใช้โวหารปฏิบัติถามทั้งสองให้ยังคิดว่าหากไปแล้วจะมีข้าวปลาที่ไหนกิน ดังข้อความว่า

**ดูตุ๋แล้วยังไม่ฟังว่า
ดวงมณีที่พี่ให้เอาไว้อย**

**ทั้งข้าวปลาก็ได้ที่ไหนสวย
อย่าไปเลยโฉมตรูอยู่พารา ...**

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๔

จากข้อความข้างต้นโคบุตรได้ใช้คำแสดงความรู้สึกเอือมระอาได้แก่ คำว่า “ดูตุ๋” เพื่อแสดงให้เห็นถึงความระอาใจ เมื่อโคบุตรไม่สามารถห้ามทั้งสองได้สำเร็จจึงใช้วาทศิลป์โดยอ้อมโดยขอความช่วยเหลือจากท้าวพรหมทัตให้ช่วยห้ามทั้งสอง แต่ท้าวพรหมทัตขอให้โคบุตรนำพระอรุณไปด้วย ส่วนนางมณีสาคระท้าวพรหมทัตได้อ้างอิงหลักฐานคือค่านิยมของสังคมไทยที่นิยมให้ผู้หญิงอยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือนและไม่ควรทำอะไรที่โลดโผนหรือเสี่ยงอันตรายมาห้ามไม่ให้นางติดตามโคบุตรไป แต่นางก็ไม่ยอมเชื่อฟัง โคบุตรจึงสัญญาว่าจะเก็บดอกไม้ป่ามาฝากนางมณีสาคระ ซึ่งเป็นการใช้แรงจูงใจตามลักษณะความชอบของผู้ฟังซึ่งผู้พูดจะต้องวิเคราะห์ว่าผู้ฟังชอบอะไรบ้าง เมื่อวิเคราะห์ได้แล้วจึงเลือกนำสิ่งนั้นมาใช้จูงใจ ในสถานการณ์นี้โคบุตรเลือกที่จะใช้ความงามของดอกไม้ป่ามาจูงใจให้นางมณีสาคระไม่ตามตนไปเที่ยวป่าโดยการตัดสินใจว่าจะนำดอกไม้ป่าสวย ๆ มาฝากนาง และเพื่อทำให้นางยินยอมโดยง่ายโคบุตรได้ใช้การพรรณนาให้นางมณีสาคระได้เห็นภาพความงามของดอกไม้ป่าที่จะนำมาให้นางและบรรยายวิธีการที่จะนำดอกไม้ป่าเหล่านั้นมาประกอบการเล่น จากข้อความว่า

... แม่จิ้งพิ้งพียาอย่าจาลัลย์
ที่หอมหวานงามหลากหลายมาฝากแม่

จะเก็บพรรณบุปผาอำพาพวง
ห้อยพระแกลเล่นสะพรั่งในวังหลวง ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๔-๒๕

จากข้อความข้างต้นโคบุตรพรรณนาให้นางเห็นถึงความงามของดอกไม้เหล่านั้นโดยเลือกใช้คำแสดงสภาพเพื่อก่อให้เกิดความรู้สึก ได้แก่ คำว่า “หอมหวาน” เพื่อให้นางรับรู้ถึงกลิ่นหอมอันอบอวลของดอกไม้ จากนั้นใช้คำว่า “งามหลากหลาย” เพื่อให้นางเห็นภาพดอกไม้งดงามมากมายหลายชนิด และคำต่อมาคือคำว่า “สะพรั่ง” เพื่อให้นางเห็นภาพความสวยงามและมากมายของดอกไม้ ต่อมาได้บรรยายวิธีการที่นางจะนำดอกไม้เหล่านั้นไปเล่นด้วยว่านางสามารถจะนำดอกไม้ไปห้อยพระแกลได้ทั่ววังหลวง เมื่อนางมณีสครได้ฟังก็ยอมที่จะไม่ตามโคบุตรไป

ตัวอย่างที่ ๒ พระอรุณพุดให้นางมณีสครให้อภัยนางอำพันมาลา

เมื่อพระอรุณแกล่เล่นให้นางอำพันมาลาได้แล้วก็มาหานางมณีสครเพื่อเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นให้ฟัง และกล่าวว่าสงสารนางอำพันมาลาทำให้นางมณีสครโกรธ เพราะคิดว่าพระอรุณนั้นหวั่นางอำพันมาลามากกว่าตน พระอรุณจึงเตือนสตินางให้คลายความโกรธ ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง พระอรุณและนางมณีสครมีความสัมพันธ์กันฉันพี่น้อง
๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง นางมณีสครและพระอรุณเป็นบุคคลที่อยู่ในสถานภาพสูง
๓. สถานการณ์แวดล้อม การกล่าววาทศิลป์ของพระอรุณครั้งนี้เกิดขึ้นในพระตำหนักของนางมณีสคร
๔. อารมณ์ของผู้ฟัง นางมณีสครกำลังโกรธพระอรุณที่พยายามขอภัยโทษให้นางอำพันมาลา

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้พระอรุณเตือนสตินางมณีสครตามดังรายละเอียดการใช้วาทศิลป์ต่อไปนี้

เนื่องจากพระอรุณและนางมณีสครมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดดังนั้นในการใช้วาทศิลป์ของพระอรุณสุนทรภู่ได้เลือกใช้คำสามัญ คำศัพท์ และคำราชาศัพท์ปะปนกัน การใช้วาทศิลป์ของพระอรุณเริ่มจากตำหนิความคิดของนางมณีสครที่ผูกพยาบาทต่อนางอำพันมาลา โดยใช้โวหาร

ปฏิปุจฉาหรือคำถามวาทศิลป์ถามนางซึ่งเป็นคำถามที่ไม่ต้องการคำตอบแต่ต้องการสร้างความตระหนักให้กับผู้ฟังถามนางอำพันมาลา

อรุณฟังตอบของค้อนงคินาฏ
จะมาโกรธกริ้วแค้นกับคนตาย

พยาบาทนี้กระไรมิใคร่หาย
ถึงเจ็บอายุก็แจ้งอยู่เต็มใจ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๒๓

จากนั้นได้ชี้นางเห็นว่าไม่มีประโยชน์อะไรที่จะโกรธแค้นนางอำพันมาลา โดยให้เหตุผลว่าขณะนี้ทุกคนก็ทราบดีแล้วว่าใครผิดใครถูก จากนั้นได้สรุปโดยใช้คำถามวาทศิลป์ถามนางมณีสาคร เพื่อย้ำว่าความตายของนางอำพันมาลานั้นไม่มีประโยชน์อะไร ความว่า

อรุณฟังตอบของค้อนงคินาฏ
จะมาโกรธกริ้วแค้นกับคนตาย
แต่เพียงนั้นเขาก็เห็นว่าเป็นผิด
หรือรักให้เป็นกรรมติดตามไป

พยาบาทนี้กระไรมิใคร่หาย
ถึงเจ็บอายุก็แจ้งอยู่เต็มใจ
เอาชีวิตไปทำอะไรได้
ดูพระทัยช่างไม่คิดอนิจจัง ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๒๓

พระอรุณได้ชี้ให้นางมณีสาครเห็นผลเสียที่จะเกิดจากการผูกพยาบาทในครั้งนี้ โดยใช้คำถามวาทศิลป์ต่อเนื่องจากคำถามที่ว่า “เอาชีวิตไปทำอะไรได้” ว่า

... แต่เพียงนั้นเขาก็เห็นว่าเป็นผิด
หรือรักให้เป็นกรรมติดตามไป

เอาชีวิตไปทำอะไรได้
ดูพระทัยช่างไม่คิดอนิจจัง

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๒๓

ข้อความนี้เป็นการแสดงให้นางเห็นว่าถ้านางไม่ให้อภัยแก่นางอำพันมาลาทำให้เกิดกรรมผูกเนื่องกันไปไม่จบสิ้น การพูดของพระอรุณอยู่บนพื้นฐานความเชื่อทางศาสนาของผู้ฟังเพราะผู้ที่ศรัทธาในพุทธศาสนาจะเกรงกลัวและหลีกเลี่ยงการกระทำที่ก่อให้เกิดกรรม ซึ่งผู้ที่กระทำกรรมใดไว้ก็ต้องได้รับผลตอบแทนจากการกระทำกรรมนั้น จากนั้นพระอรุณได้กล่าวเปรียบเทียบให้นางมณีสาครเห็นถึงลักษณะของผู้ที่มีปัญญาเปรียบเทียบกับผู้ที่มีสันดานพาลเพื่อให้นางมณีสาครเห็นว่าการผูกจิตพยาบาทของนางนั้นเป็นการกระทำเช่นเดียวกับผู้ที่มีสันดานพาล ดังข้อความว่า

... ใครเกิดมาถ้าจิตนั้นติดปราชญ์
เหมือนเขาเมรุมาศไม่พลาตพลั้ง
ถึงแสนลมที่จะหมายทำลายโลก
ใครเกิดจิต**จิต**จักษุเป็น**สามาญ**

ย่อมหมายมาดขันตีเป็นที่ตั้ง
ใครชิงชังเหมือนหนึ่งว่าพายุพาน
ไม่คลอนโยกหนักแน่นเป็นแก่นสาร
สันดานพาลผู้ใดทำกรรมอนันต์...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๒๓

จากข้อความข้างต้นพระอรุณได้เลือกใช้คำแสดงสภาพที่ก่อให้เกิดความรู้สึกในทางลบมาใช้ ได้แก่ คำว่า “จิตจักษุ” “สามาญ” “สันดานพาล” มาใช้ในการสร้างวาทศิลป์เพื่อทำให้นางมณีสาครเกิดความละอายใจ จากนั้นพระอรุณได้ใช้วิธีการเร้าให้นางมณีสาครเกิดความกลัวโดยใช้หลักความเชื่อทางศาสนาประกอบโดยกล่าวว่าหากผู้ใดที่มีความพยาบาทผู้หนึ่งก็จะเป็นผู้ที่ทำให้เกิดกรรมในที่นี้ พระอรุณเลือกใช้คำว่า “กรรมอนันต์” ซึ่งเป็นกรรมหนัก นางมณีสาครย่อมไม่ต้องการได้รับแน่นอน

พระอรุณชี้ให้เห็นผลดีของการให้อภัย โดยจงใจนางมณีสาครด้วยชื่อเสียงของนางที่จะได้รับการยกย่องหากยอมอภัยให้นางอำพันมาลาว่าหากนางอำพันมาลามีชีวิตอยู่ต่อไปว่านางมณีสาครจะได้รับการยกย่องจากคนทั่วไป ซึ่งพระอรุณใช้คำแสดงสภาพประกอบเพื่อเร้าให้นางรู้สึกกลัวตาม ได้แก่ คำว่า “ฟูเฟื่อง” “เลื่องชื่อ” และใช้โวหารอติพจน์กล่าวว่าชื่อเสียงของนางนั้นจะ “ตลอดลือแหล่งหล้าสุธาสวรรค์” พร้อมกับแสดงความจริงใจด้วยการอ้างผลงานของตนที่มาช่วยแก้เสน่ห์ให้โคบุตรเป็นสิ่งยืนยันว่าตนนั้นหวังดีต่อนางมณีสาครจริง ๆ โดยใช้คำถามวาทศิลป์ถามเพื่อให้นางมณีสาครได้คิดว่าหากตนไม่รักและหวังดีต่อนางมณีสาครแล้วตนจะเจ็บแค้นแทนนางทำไม ดังข้อความว่า

... แม้นนางอยู่ฟูเฟื่องจะเลื่องชื่อ
แม้มิเชื่อถ้อยคำที่รำพัน

ตลอดลือแหล่งหล้าสุธาสวรรค์
จะเจ็บแค้นแทนกันทำไมมิฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๒๓

เมื่อนางมณีสาครได้ฟังคำเตือนของพระอรุณก็คลายความอาฆาตพยาบาทต่อนางอำพันมาลาลง

ตัวอย่างที่ ๓ พราหมณ์เทพจินดาและนางรัชฎาสูรห้ามไม่ให้ชัชสุริยารักพระธิดา
เหมววรรณ

ชัชสุริยาบุตรของพราหมณ์เทพจินดามีใจเสน่หานางเหมววรรณพระธิดาของสิงห์ไกรภพจึง
ขอให้บิดามารดาไปสู่ขอนางเหมววรรณให้ตน พราหมณ์เทพจินดาและนางรัชฎาสูรจึงกล่าวห้ามปราม
เพราะเห็นว่าฐานะของทั้งสองนั้นไม่เหมาะสมกัน ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง พราหมณ์เทพจินดา นางรัชฎาสูรและกุมารชัช
สุริยา เป็นบุคคลในครอบครัวเดียวกัน

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง พราหมณ์เทพจินดา นางรัชฎาสูรมีสถานภาพเป็นบิดา
มารดาของกุมารชัชสุริยา

๓. สถานการณ์แวดล้อม พราหมณ์เทพจินดาและนางรัชฎาสูรกล่าววาทศิลป์กับพระชัช
สุริยาขณะที่อยู่ตามลำพัง

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้พราหมณ์เทพจินดาและนางรัชฎาสูร
กล่าวห้ามปรามพระชัชสุริยาด้วยตนเองทันที ดังรายละเอียดการใช้วาทศิลป์ต่อไปนี้

พราหมณ์เทพจินดาได้เริ่มใช้วาทศิลป์ด้วยการกล่าวตำหนิความคิดของพระชัชสุริยาว่า
เป็นความคิดที่มักใหญ่ใฝ่สูงเกินตัวโดยใช้การอ้างอิงเปรียบเทียบภาพพจน์อุปมาประกอบ ดังข้อความ
ว่า

... พระบิดาฐมาตรงค์ทรงพระสรวล	เจ้าคิดควรแล้วที่เจ้าจะเสร์้าหมอง
เหมือนต่อเรือเหลือล้ำกว่าลำคลอง	จึงขัดข้องค้ำน้ำต้องตำรา...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๒๒๗

จากข้อความข้างต้นพราหมณ์เทพจินดาและนางรัชฎาสูรได้ชี้ให้ชัชสุริยาเห็นว่าการที่ไป
รักสตรีที่สูงศักดิ์กว่าตนนั้นไม่เป็นผลดี ด้วยการใช้อ้างอิงหลักฐานด้วยการเปรียบเทียบภาพพจน์
อุปมา ๒ ครั้ง ดังนี้

ครั้งที่ ๑ พราหมณ์เทพจินดาได้เปรียบชัชสุริยาว่าเป็น “หิ้งห้อย” ส่วนนางเหมววรรณนั้น
เป็น “แข” ซึ่งแปลว่าพระจันทร์ ดังนั้นการที่แสงหิ้งห้อยจะแข่งกับแสงพระจันทร์ย่อมเป็นไปไม่ได้ และ
เมื่อกระทำไปก็จะได้รับแต่ความอับอาย เช่นเดียวกับการกระทำของชัชสุริยาในขณะนี้ และพราหมณ์
เทพจินดายังได้เปรียบเทียบอีกว่าการที่ชัชสุริยาไปรักนางเหมววรรณซึ่งอยู่ในฐานะเจ้านายก็เหมือนการ
ไปเป็นข้ารับใช้เมื่อยตนเอง ความว่า

... เหมือนหิ่งห้อยน้อยแสงจะแข่งแซ
ถึงได้อยู่คู่สมภิรมยา

จะมีแต่อัปราคายากหนักหนา
เหมือนเป็นข้าเมียตัวต้องกลัวเกรง ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๒๒๗

ครั้งที่ ๒ พราหมณ์เทพจินดาได้เปรียบฐานะฝ่ายตนว่าเป็นแต่เพียง “นกยูง” และเปรียบเทียบกับฝ่ายสิงห์ไกรภพนั้นเป็น “หงส์” ซึ่งสัตว์สองจำพวกนี้ถึงแม้จะเป็นสัตว์ปีกเหมือนกันแต่ในด้านการยกย่องแล้ว “หงส์” เป็นสัตว์ที่มีศักดิ์เหนือกว่า “นกยูง” ความว่า

... เราเหมือนฝูงยูงทองที่ครองศักดิ์
จงตรองตรึกนึกนิยมพอสมพงศ์

จะพุ่มผักฝ่ายสูงกับฝูงหงส์
จะสืบทรงศรีสวัสดิ์ก่าจัดภัย ฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๒๒๘

จากนั้นพราหมณ์เทพจินดาได้ใช้แรงจูงใจด้านค่านิยมคือ ค่านิยมเกี่ยวกับความเป็นผู้นำ ซึ่งสังคมไทยมีค่านิยมว่าเมื่อสามีภรรยาแต่งงานกันไปสามีต้องเป็นช้างเท้าหน้าคือสามีจะต้องเป็นผู้นำครอบครัว และมีอำนาจมากที่สุดในการครอบครั้ว แต่ถ้าชายสุริยาแต่งงานกับนางเหมวรณชัยสุริยาก็คงอาจจะไม่มีโอกาสเป็นผู้นำเพราะนางมีฐานะเป็นธิดาภคินีส่วนชัยสุริยาเป็นเพียงบุตรของพระพี่เลี้ยง ถึงแม้จะได้รับความรู้กว้างใจให้ดู แลเมืองมาวันแต่ก็เป็นเพียงผู้ดูแล จากนั้นได้ชี้ให้ชัยสุริยาเห็นว่านางภคินีเวลาโกรธขึ้นมาคงจะไม่มีเหตุผล โดยเลือกใช้คำว่า “ทับถม “ และ “ข่มเหง” ซึ่งเป็นคำที่แสดงสภาพและก่อให้เกิดความรู้สึกมาประกอบการพูดให้ชัยสุริยาเห็นภาพของผลเสียที่จะเกิดขึ้น และหากต้องการจะหย่าร้างก็กระทำไม่ได้เพราะเหมือนกับไม่เกรงกลัวพระบิดามารดาของนาง ดังข้อความว่า

... เหมือนหิ่งห้อยน้อยแสงจะแข่งแซ
ถึงได้อยู่คู่สมภิรมยา
จริงจริงนะภคินีถึงที่ไกรธ
มั่นหย่าร้างทาระกำมีย่าเียง

จะมีแต่อัปราคายากหนักหนา
เหมือนเป็นข้าเมียตัวต้องกลัวเกรง
จะให้โทษทับถมทำข่มเหง
เหมือนไม่เกรงบิดารามาตรงค์...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๒๗-๒๒๘

จากนั้นชี้ให้เห็นผลเสียที่จะเกิดขึ้นกับพราหมณ์เทพจินดาและนางรัชฎาสูรพร้อมกันเสนอแนะหนทางที่เหมาะสม เมื่อพราหมณ์เทพจินดาได้ฟังคำพูดของชัยสุริยาที่ยืนยันว่าตนรักนาง

เหมวรณมาก จนอาจจะตายหากไม่ได้นางมาเป็นคู่ พรหมณ์เทพจินดาจึงชี้ให้ชัชสุริยาเห็นผลเสียที่อาจจะเกิดขึ้นกับตนหากไปทูลขอนางเหมวรณให้ชัชสุริยาใช้วิธีการอ้างอิงตัวอย่างจากนิทานเรื่องอิเหนา ตอนที่ จรกา ล่าล่า และวิหยาสะกำ ไม่เจียมตัวไปสู่ขอนางบุษบา โดยวิหยาสะกำได้ขอให้ท้าวกะหมังกุหนิงบิดาของตนไปสู่ขอนางบุษบาให้ เมื่อสู่ขอแล้วก็เกิดศึกระหว่างจรกา ล่าล่า และวิหยาสะกำขึ้น ท้าวกะหมังกุหนิงออกรบช่วยวิหยาสะกำทำให้สิ้นพระชนม์ ซึ่งสถานการณ์ตอนที่พรหมณ์เทพจินดาออกมาเป็นตัวอย่างนี้คล้ายกับตัวอย่างที่เกิดขึ้นกับตนและชัชสุริยา ความว่า

... แม้ขึ้นขัดดัดความไม่ตามจิต	จะม้วยมิตมันคงคิดสงสาร
จึงโอนอ่อนผ่อนตามความโบราณ	เล่านิทานอิเหนาชาวชวา
เหมือนระดูจรกากับล่าล่า	วิหยาสะกำขอลูกสาวท้าวดาหา
เพราะบุญน้อยพลอยพอมรณา	อันลูกยาก็ยอมรู้เรื่องบุราณ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๒๒๔

เนื่องจากพระชัชสุริยายังคงยืนยันว่าตนไม่สามารถตัดใจจากนางเหมวรณได้พรหมณ์เทพจินดาได้เสนอแนะว่าชัชสุริยาควรจะทูลขอนางเหมวรณต่อสิ่งไหนที่ตัวเองเพราะหากสิ่งไหนที่ใคร่ครวญก็ยิ่งอาจจะทูลขอชีวิตให้ชัชสุริยาได้ การใช้วาทศิลป์ของพรหมณ์เทพจินดาและนางรัชฎาสูรไม่สามารถทำให้ชัชสุริยาเลิกล้มความตั้งใจที่จะครองคู่กับนางเหมวรณได้ ถึงแม้พรหมณ์เทพจินดาและนางรัชฎาสูรจะเป็นบิดามารดาของชัชสุริยา และได้ใช้การอ้างอิงเปรียบเทียบ แรงจูงใจด้านค่านิยม การยกตัวอย่างเหตุการณ์ในนิทานเรื่องอิเหนา มาประกอบการพูด ดังนั้นพรหมณ์เทพจินดาและนางรัชฎาสูรจึงต้องเปลี่ยนจุดประสงค์ในการพูดมาเป็นการชี้ให้เห็นผลร้ายที่จะเกิดแก่ตนเพื่อให้ชัชสุริยาสู่ขอนางเหมวรณต่อสิ่งไหนที่ตัวเอง

ตัวอย่างที่ ๔ วิรุณพัฒน์ห้ามรามวงศ์ไม่ให้ยกทัพเข้าเมือง

วิรุณพัฒน์ซึ่งเป็นพระพี่เลี้ยงและเป็นพระญาติของท้าวจตุพัทตร์ได้วางแผนกับท้าวเทพาสูรเจ้าเมืองกาลวาศพระสหายของท้าวจตุพัทตร์จับตัวรามวงศ์เพราะความแค้นที่สิ่งไหนที่ใคร่ครวญสั่งการท้าวจตุพัทตร์และรามวงศ์ได้พลั้งมือทำหน้าตนเป็นรอยแผลเป็น โดยจะจับตัวรามวงศ์ไว้ระหว่างที่รามวงศ์เดินทางไปเมืองโกญจาเพื่อร่วมงานถวายพระเพลิงศพท้าวอินธุมาศและนางจันทร์แต่เมื่อออกเดินทางได้ไม่นานเกิดอาเพศฟ้าผ่าราชรถของรามวงศ์ทำให้ม้าเทียมราชรถตาย รามวงศ์จึงเกิดความลังเลที่จะเดินทางต่อไป ซึ่งหากเป็นเช่นนั้นแผนการที่วิรุณพัฒน์วางไว้ก็จะไม่สำเร็จ วิรุณพัฒน์จึงเกลี้ยกล่อมให้รามวงศ์เดินทางต่อไป ซึ่งมีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑.ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง วิรุณพัฒน์มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับรามวงศ์ เนื่องจากได้เป็นพี่เลี้ยงของรามวงศ์มาตั้งแต่เด็กและมีศักดิ์เป็นพระญาติของรามวงศ์

๒.สถานภาพด้านผู้พูดและผู้ฟัง รามวงศ์และวิรุณพัฒน์มีสถานภาพเท่าเทียมกันคือเป็นผู้มีเชื้อสายกษัตริย์

๓.สถานการณ์แวดล้อม วิรุณพัฒน์กล่าววาทศิลป์กับรามวงศ์ท่ามกลางบริวารแวดล้อมมากมาย

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้วิรุณพัฒน์พูดให้รามวงศ์กล้าที่จะเดินทางต่อไปด้วยการใช้ถ้อยคำโดยตรงทันที เนื่องจากสภาพแวดล้อมในขณะนั้นเหมาะสมที่จะใช้วิธีดังกล่าว และวิรุณพัฒน์ได้นำสถานการณ์แวดล้อมในขณะนั้นมาเป็นประโยชน์ในการพูดเพื่อให้รามวงศ์เดินทางต่อไป ดังรายละเอียดการใช้วาทศิลป์ต่อไปนี้

เนื่องจากวิรุณพัฒน์และรามวงศ์มีสถานภาพทางสังคมใกล้เคียงกันและวิรุณพัฒน์เป็นพระพี่เลี้ยงที่สนิทกับรามวงศ์มาตั้งแต่เด็กสามัญมาให้วิรุณพัฒน์ ทำให้สุนทรภู่เลือกใช้คำสามัญมาให้วิรุณพัฒน์โน้มน้าวรามวงศ์ ซึ่งวิรุณพัฒน์เริ่มใช้วาทศิลป์โดยพูดให้รามวงศ์คลายความกังวลลงก่อน โดยกล่าวว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมีเพียงม้าเทียมราชรถเท่านั้นที่ถูกฟ้าผ่าตายส่วนคนอื่นไม่เป็นอะไร การพูดเช่นนี้เพื่อทำให้รามวงศ์เห็นว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องเล็กน้อย จากนั้นได้ใช้วิธีการอ้างอิงหลักฐานความเชื่อทางศาสนาเรื่องเคราะห์กรรมว่าเป็นเหตุให้ม้าถูกฟ้าผ่าตาย โดยวิรุณพัฒน์พูดให้รามวงศ์เห็นว่าเป็นเคราะห์กรรมของม้าเองที่ทำให้ถูกฟ้าผ่า ทั้งนี้เพราะไพร่พลทั้งหลายไม่มีใครได้รับอันตรายแต่อย่างใด ซึ่งตามหลักพุทธศาสนาเชื่อว่าเคราะห์กรรม คือ ผลของการกระทำที่ทำไว้ทั้งในอดีตชาติและปัจจุบัน หากใครทำกรรมดีก็จะได้รับสิ่งที่ดีตอบสนอง แต่ถ้าใครทำกรรมชั่วก็ย่อมได้รับผลร้าย ซึ่งเคราะห์กรรมเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ดังข้อความว่า

...พี่เลี้ยงว่าฟ้าฟาดแต่ราชรถ
ทั้งนี้เพราะเคราะห์ม้าจึงพาไป

คนทั้งหมดมิได้เห็นเป็นไฉน
ซึ่งจะให้พาชีถึงที่ตาย ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๑๓๓

วิรุณพัฒน์ได้ชี้ให้เห็นผลเสียของการยกทัพกลับเข้าเมือง ด้วยการกล่าวว่าหากรามวงศ์ยกทัพเข้าเมืองจะเป็นเรื่องที่น่าอัปยศ เพราะค่านิยมของสังคมไทยมีความคาดหวังว่าผู้ชายต้องมีความกล้าหาญ ดังนั้นหากเพียงแค่ม้าถูกฟ้าผ่าตายก็กลัวจนต้องยกทัพกลับเข้าเมืองแล้วก็จะไม่มีความเป็นลูกผู้ชาย ซึ่งเป็นการจูงใจด้วยความต้องการเป็นที่ยกย่องเพื่อทำให้รามวงศ์ให้เดินทางต่อ ซึ่งการพูด

เช่นนี้ในสถานการณ์แวดล้อมที่มีข้าราชการบริพารล้อมรอบอยู่มากมายย่อมทำให้รามวงศ์เกิดความ
ละอายใจหากจะยกทัพเข้าเมือง จากข้อความว่า

... จะเลิกทัพกลับคืนเข้าเมืองเก่า
เหมือนพวกเราเหล่าชาติไชยชาติชาย

อดสูชาวเวียงวังสิ้นทั้งหลาย
แต่ต้องสายฟ้าผ่าก็ล่าพล ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๓๓

จากนั้นใช้วิธีการอ้างอิงหลักฐานคือคำโบราณที่กล่าวว่า “อยู่ใต้ฟ้าอย่างกลัวฝน” มาอ้างอิง
ให้รามวงศ์เห็นว่าเป็นเรื่องธรรมดาของผู้ที่อยู่ใต้ฟ้าจะต้องพบกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่เกิดจาก
ท้องฟ้า ซึ่งเป็นการนำสำนวนมาใช้ได้อย่างเหมาะสมกับบริบทของสถานการณ์ ดังข้อความว่า

... คำโบราณท่านเปรียบเปรียบเทียบว่า
ถึงรถแตกแยกยับไม่อัปจน

อยู่ใต้ฟ้าแล้วตัวอย่ากลัวฝน
ทรงช้างต้นตัดทางไปกลางไพร ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๓๓

วิรุณพัฒน์เป็นผู้ที่มีความน่าเชื่อถือในสายตาของรามวงศ์อยู่แล้วเพราะเป็นพระพี่เลี้ยงที่
ใกล้ชิดดังนั้นวิรุณพัฒน์จึงสร้างความเชื่อมั่นให้กับรามวงศ์โดยการเสนอแนะหนทางที่จะเดินทางต่อไป
ให้ทันตามกำหนดเวลาเดิม ดังข้อความว่า

... คำโบราณท่านเปรียบเปรียบเทียบว่า
ถึงรถแตกแยกยับไม่อัปจน
ข้าจะนำตำแหน่งรู้แห่งชัด
ข้ามลำเนาเขาเขินเหาะเหินไป

อยู่ใต้ฟ้าแล้วตัวอย่ากลัวฝน
ทรงช้างต้นตัดทางไปกลางไพร
หนทางลัดหลีกมหาชลาลัย
กำหนดในสามเดือนถึงเหมือนกันฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๓๓

วิรุณพัฒน์มีบุคลิกภาพที่น่าเชื่อถือในสายตาของรามวงศ์อยู่แล้วเดิม เนื่องจากเป็นพระพี่
เลี้ยงและเป็นพระญาติดังนั้นการใช้วาทศิลป์ของวิรุณพัฒน์จึงประสบความสำเร็จไม่ยากนักเพียงแค่
เร้าให้รามวงศ์เกิดความกล้าโดยใช้แรงจูงใจด้านความต้องการเป็นที่ยกย่อง แรงจูงใจด้านค่านิยม
อ้างอิงคำโบราณ และเสนอแนะวิธีการที่จะประสบความสำเร็จตามที่รามวงศ์ต้องการคือห้ามไม่ให้ราม

วงศ์ยกทัพกลับเมืองแต่ต้องการให้เดินทางไปถึงเมืองโกญจาตามกำหนด รามวงศ์ก็เกิดความมั่นใจและเดินทางต่อไป

ตัวอย่างที่ ๕ ศรีสุวรรณห้ามนางเกษราไม่ให้ตามศรีสุวรรณออกตามหาพระอภัยมณี นางสุวรรณมาลีและสินสมุทรเมื่อได้ทราบนายโจรสลัดแล้วก็ได้บรรดาสมุนโจรมาสามีกัดและล่องเรือโจรที่ยึดได้ออกตามหาท้าวสิริราชผู้เป็นพระบิดาและพระอภัยมณีกับบรรดาไพร่พลที่กระจัดกระจายกันไปหลังถูกนางผีเสื้อสมุทรตามอาละวาดจนเรือแตกระหว่างเดินทางนั้นเสียขี้นในเรือหมดลงสินสมุทรจึงคิดจะเข้าปล้นเมืองรมจักร เมื่อเข้าปล้นเมืองศรีสุวรรณได้ออกมาสู้รบทำให้ทราบว่ทั้งสองเป็นอาหลานกัน ส่วนนางสุวรรณมาลีได้ไ้บอกว่านางเป็นมเหสีของพระอภัยมณีทั้งสองเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นให้ศรีสุวรรณฟัง ศรีสุวรรณจึงคิดจะติดตามนางสุวรรณมาลีและสินสมุทรออกตามหาพระอภัยมณีนั่นศรีสุวรรณจึงได้กล่าวนางเกษราทำให้นางเกษราโศกเศร้าและขอติดตามไปด้วยศรีสุวรรณจึงกล่าวปดอบนาง ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑.ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง ศรีสุวรรณและนางเกษรามีความสัมพันธ์กันฉันสามีภรรยา

๒.สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง ศรีสุวรรณมีสถานภาพทางสังคมทัดเทียมกับนางเกษรา

๓.สถานการณ์แวดล้อม ศรีสุวรรณกล่าววาทศิลป์ขณะที่อยู่เพียงลำพังกับนางเกษราในห้องบรรทม

๔.อารมณ์ของผู้พูดและผู้ฟัง นางเกษราอยู่ในอารมณ์โศกเศร้า

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้ศรีสุวรรณห้ามนางเกษราตั้งรายละเอียดการใช้วาทศิลป์ต่อไปนี้

ศรีสุวรรณแจ้งให้นางเกษราทราบด้วยตนเองว่าตนจะออกตามหาพระอภัยมณีพร้อมกับนางสุวรรณมาลีและสินสมุทร เมื่อนางเกษราได้ฟังก็แสดงความโศกเศร้าและเป็นกังวลว่าตนจะได้รับข้อครหาจากการที่ศรีสุวรรณไม่อยู่อีกทั้งถ้าเกิดศึกก็จะมีผู้ดูแลบ้านเมืองและขอให้ศรีสุวรรณพานางไปด้วย ศรีสุวรรณจึงแก้ข้อกังวลของนางโดยแสดงให้นางเห็นว่าตนให้เกียรติและไว้วางใจนางด้วยการกล่าวยกย่องนางว่าเป็นผู้มีตระกูลสูงและตนไม่เคยคิดระแวงนาง จากนั้นใช้โวหารอติพจน์แสดงความรักที่มีต่อนางว่าถึงจะจากนางไปถึงร้อยปีก็ไม่เคยคิดระแวง และยกย่องนางซ้ำอีกครั้งด้วยการเปรียบเทียบว่านางเปรียบเหมือนทองคำบริสุทธิ์ไม่ใช้ทองแดงย่อมไม่เกิดมลทินขึ้น ดังข้อความว่า

พระเล้าโลมโฉมฉายสายสวาท
 ฟื้นฟูแล้วว่าพระนุขที่สุตตรง

มิเสียชาติเชื้อตระกูลประยูรหงส์
 ไซ้จะสงสัยจิตคิดระแวง

ถึงร้อยปีก็จะไปเสียไกลน่อง
อันทองคำธรรมชาติโชทองแดง

ไม่ขุนช้องคิดอาจนางแหง
ไม่เคลือบแฝงแคลงผ้าเป็นราศี ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๐๔

จากนั้นข้อกังวลอีกข้อหนึ่งโดยกล่าวว่าหากมีข้าศึกมาโจมตีบ้านเมืองตนได้สั่งให้
พราหมณ์ทั้งสามคอยดูแลอยู่จึงไม่ต้องกลัวว่าจะเกิดอันตราย และได้บอกแก่นางว่าตนรักนางมากโดย
ใช้การเปรียบเทียบภาพพจน์เปรียบนางเป็นดังแก้วตาดวงใจของตน ดังข้อความว่า

... ซึ่งเกรงว่าข้าศึกจะฮึกหาญ
ทั้งสามพราหมณ์ความรู้ฐิติ
พี่แต่ไว้ให้รักษาอาณาจักร
เหมือนดวงใจนัยนาอยู่ธำนิทร์

มารุกรานรบพุ่งถึงกรุงศรี
ยิ่งได้ทีละเจ็ดลูกถูกไพริน
ด้วยความรักร่วมชีวิตเป็นนิจสิน
แม่นไพรินคิดร้ายมันวายปราน ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๐๔

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้เลือกให้ศรีสุวรรณได้เลือกใช้คำว่า “ร่วมชีวิต” เรียกนางเกษรา
เพื่อแสดงความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน นอกจากนี้ยังใช้คำศัพท์ และคำราชาศัพท์ประกอบกันเพื่อทำให้นางเกษรา
รู้สึกถึงความห่วงใย และรักใคร่ของศรีสุวรรณ ศรีสุวรรณได้กล่าวห้ามมิให้นางเกษราเดินทางตามตนไปโดย
ใช้วิธีการชี้ให้นางเห็นผลเสียในการที่จะติดตามตนไปว่าตนอาจจะถูกตำหนิจากบุคคลอื่นเพราะการไปในครั้งนี้
ไม่ใช่ธุระของสตรี และนางสุวรรณมาลีและสินสมุทรว่าตนห่วงมเหสีมากกว่าพระเชษฐา และให้สัญญากับ
นางเพื่อทำให้นางเกิดความมั่นใจว่าหากตนหาพระอภัยมณีพบแล้วก็จะพากลับมาบ้านเมือง ดัง
ข้อความว่า

... ซึ่งนางลักษณจกใครไปด้วยพี่
ด้วยสตรีที่จะไปมิใช่การ
จะว่ารักอัศเรศกว่าเชษฐา
จะไปไหนก็ต้องพากันคลาไคล
อยู่กล่อมเกลี้ยงเลี้ยงอรุณรัศมี
ถึงพี่ไปไช้ว่าจะซ้ำที

เกรงเป็นที่ครหาจะว่าขาน
อันหนึ่งหลานพีนางจะหมางใจ
ไม่เคลื่อนคลาคลาตมิตรพิสมัย
อย่าตามไปเลยน้องไม่ต้องการ
อย่าหยิกตื้ลูกยาค่อยว่าขาน
พบพระพี่ก็จะพามานคร...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๐๔-๒๐๕

เนื่องจากนางเกษราได้แสดงความห่วงใยความลำบากที่ศรีสุวรรณอาจได้รับในการเดินทาง ศรีสุวรรณจึงแก้ข้ออ้างที่จะขอตามศรีสุวรรณไปของนางด้วยการกล่าวพลบประโลมนางด้วยวิธีการอ้างอิงหลักธรรมทางศาสนาเรื่องเวรกรรมมาประกอบการพูดให้นางคลายความกังวลว่าสิ่งที่จะเกิดขึ้นกับตนในอนาคตนั้นเป็นเรื่องของเวรกรรมที่เคยได้ทำมา ดังข้อความว่า

พระเล้าโลมโคมฉายสายสมร
ถึงยากง่ายหมายความว่าตามแต่เวรา

อย่าอาวรณ์ทุกข์โทษถึงเชษฐา
ด้วยเกิดมามีได้พ้นคนผู้ใด ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๐๕

จากนั้นได้ใช้การอ้างข้อยอมรับเป็นจริงอยู่เสมอว่าเมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์ย่อมพบกับความทุกข์ความสุขอย่างไม่มีที่สิ้นสุด และนำสำนวน “กงเกวียนกำเกวียน” มาอ้างอิงซ้ำอีกครั้ง ดังข้อความว่า

... อันทุกข์โศกโรครภัยในมนุษย์
เหมือนกงเกวียนกำเกวียนเวียนระไว

ไม่รู้สุดสิ้นลงที่ตรงไหน
จงหักใจเสียเถิดเจ้าเยาวมาลย์ ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๐๕

ศรีสุวรรณได้พูดย้ำโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อห้ามนางเกษราไม่ให้ตามไปโดยชี้ให้เห็นผลดีของการที่นางเกษราอดนอนอยู่ที่เมืองรมจักรว่าจะเป็นประโยชน์ต่อตัวของนางเองในการที่จะอยู่ดูแลพระบิดามารดาและขอให้นางจัดหานางกำนัลไปปรนนิบัติตนระหว่างทางเท่านั้น ดังข้อความว่า

... คอยอยู่ด้วยบิดราชมาตุรงค์
ฉวยชุกไขรักษาพยาบาล

ด้วยท้าวทรงพระชราน่าสงสาร
อย่าเป็นภาระธุระพี่ที่จะไป...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๐๕

จากนั้นศรีสุวรรณได้แสดงให้เห็นนางเกษราเห็นความรักที่ตนมีต่อนางอีกครั้งด้วยการใช้คำเรียกขานแสดงความรัก ได้แก่ “ดวงชีวี” และใช้โวหารอติพจน์กล่าวว่าถึงแม้ตนจะจากนางไปแต่ใจตนก็ยังคงอยู่กับนาง ดังข้อความว่า

นางค่านับรับรสพจนารถ
พระรับขวัญกัลยาแล้วพาที่
ถึงตัวพี่จะไปแต่ใจอยู่
แม่นผดไฟที่กร้อมอุทร

บังคมบาททองกษปทศรี
ดวงชีวิเจ้าอย่าได้อาลัยอาวรณ์
เหมือนเคยคู่เคียงกายสายสมร
ก็ไม่จระจากน้องให้หมองนวลฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๐๖

การใช้วาทศิลป์ของศรีสุวรรณในสถานการณ์นี้ประสบความสำเร็จโดยนางเกษรายอมเชื่อ
คำห้ามของศรีสุวรรณ

ตัวอย่างที่ ๖ ขุนนางเตือนให้อุศเรนถอยทัพ

อุศเรนรบแพ้สินสมุทรแต่พระอภัยมณีให้สินสมุทรปล่อยอุศเรนไปเพราะเห็นแก่บุญคุณของ
อุศเรน แต่อุศเรนแค้นใจยกทัพกลับมารบอีกจนถูกยิงขาหักขุนนางจึงทูลเตือนให้กลับทัพ ซึ่งใน
สถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง ขุนนางทั้งหลายเป็นข้าราชบริพารของอุศเรน
๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง อุศเรนมีสถานภาพสูงกว่าขุนนาง
๓. สถานการณ์แวดล้อม การใช้วาทศิลป์ของขุนนางเกิดขึ้นในขณะที่อุศเรnergำลังเสียที่
ในการรบถูกฟันที่ขาและในการเตือนอุศเรนกระทำต่อหน้าเหล่าขุนนางทั้งหลาย

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้ขุนนางเตือนให้อุศเรนถอยทัพ ดัง
รายละเอียดการใช้วาทศิลป์ต่อไปนี้

ในสถานการณ์นี้ขุนนางฝรั่งทั้งหลายได้เริ่มใช้วาทศิลป์เพื่อเตือนให้อุศเรนถอยทัพกลับไป
ยังเมืองลังกาด้วยการใช้อวัจนภาษาก่อนคือร้องให้เพื่อแสดงความสงสารและห่วงใยอุศเรน จากนั้นจึง
ใช้วาทศิลป์เกลี้ยกล่อมอุศเรน โดยการใช้วาทศิลป์เกลี้ยกล่อมอุศเรนนั่นสุนทรภู่ได้เลือกให้ขุนนาง
ทั้งหลายใช้คำราชาศัพท์ทั้งนี้เพื่อให้เหมาะกับสถานภาพของอุศเรน ซึ่งขุนนางทั้งหลายได้พูดให้อุศเรน
เกิดความรู้สึกรักศักดิ์ศรีของตนด้วยการกล่าวว่าอุศเรนเคยเป็นใหญ่กว่ากษัตริย์ทุกพระองค์แต่ตอนนี้
กลับมาถูกทำร้ายทำให้พวกตนเสียใจมากจนยอมที่จะสู้โดยไม่คิดชีวิตทั้งนี้เพื่อป้องกันไม่ให้อุศเรนคิด
ว่าสิ่งที่ตนจะพูดต่อไปคือเตือนให้อุศเรนถอยทัพนั้นเป็นเพราะความรักตัวกลัวตาย ดังข้อความว่า

ฝ่ายฝรั่งพื่อน่าสงสาร
ว่าพระองค์ก็ทรงฤทธิไกร
ได้ปกเกล้าชาวเกาะลังกาทวีป
มาครั้งนี้ตีทัพอัปรา

ต่างกราบกรานตริภคธองแล้วร้องให้
เคยเป็นใหญ่กว่ากษัตริย์ชาติดิยา
ให้รอดชีพซบเลี้ยงไม่เลี้ยงสา
จนสาตราต้องพระขมองค์ไอรส

ข้าทั้งหลายตายเสียดีกว่าอยู่
ซึ่งทรงฤทธิ์คิดแค้นจะแทนทด

จะรบสู้มันไม่คิดชีวิตหมด
ขอเจียดงดการก่อนได้ผ่อนปรน ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๔๘

เมื่อขุนนางฝรั่งกล่าวนำไว้เช่นนี้แล้วจึงได้พูดเตือนให้อุศเรนถอยทัพโดยให้เหตุผลว่าเป็นเพราะมีกำลังทหารน้อยประกอบกับอุศเรนกำลังได้รับบาดเจ็บ และชี้ให้เห็นผลดีของการถอยทัพในครั้งนี้โดยใช้แรงจูงใจด้านการไฝ่สัสมฤทธิ์มาจูงใจ อุศเรนว่าหากอุศเรนเชื่อคำพูดของพวกเขาเมื่อกลับยังเกาะลังกาแล้วเกณฑ์ทัพกลับมาต่อสู้อีกครั้งก็จะได้รับชัยชนะโดยเลือกใช้คำแสดงสภาพและอาการมาพูดให้อุศเรนเห็นว่าจะได้ล้างแค้นอย่างสามสมด้วยการกล่าวว่า “มารบสับเลือดเนื้อไม่เหลือหลง” ดังข้อความว่า

... ด้วยเราน้อยถอยทั้งกำลังทหาร
ทั้งประชวรควรระงับให้กลับพล
ให้แผลหายภายหลังจึงเกณฑ์ทัพ
จะหนีไปไหนพ้นบาทบงสุ์
จะสงครามตามตีบัดนี้เล่า
ฉวยพลเพียงพล้ำซ้ำร้ายเสียตายการ

จะทำการไม่ถนัดเห็นชัดสน
ไปสิงหลเกาะลังการักษาองค์
มารบสับเลือดเนื้อไม่เหลือหลง
เขาก็คงไปนครคอยรอนราญ
เหมือนโจดเขลาเจกิด้วยโวหาร
จงโปรดปรานกลับหลังไปลังกาฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๔๘

เมื่ออุศเรนได้ฟังก็กล่าวว่าตนนั้นกลัวว่าหากถอยทัพกลับไปนางสุวรรณมาลียิ่งจะได้เป็นมเหสีของพระอภัยมณี ขุนนางฝรั่งจึงต้องพูดเพื่อให้อุศเรนตัดใจจากนางสุวรรณมาลียโดยเร้าให้อุศเรนเกิดความขุ่นเคืองในตัวนางสุวรรณมาลียและพระอภัยมณีด้วยการอ้างความไม่ดีของคนทั้งสองตามหลักการเร้าอารมณ์ โดยกล่าวว่าบุคลิกของพระอภัยมณีเป็นคนเจ้าชู้ ซึ่งขุนนางฝรั่งใช้คำที่แสดงนิสัยไม่ดีของพระอภัยมณีมาใช้เพื่อทำให้อุศเรนเห็นคล้อยตามโดยใช้คำว่า “ทายาทชาติเจ้าชู้” มาแสดงบุคลิกของพระอภัยมณี ดังข้อความว่า

ฝ่ายเสนาฝรั่งได้ฟังตรัส
อันรูปทรงองค์พระอภัยมณี

บ้างทูลขัดจะให้อางขนางหนี
ดูท่วงทีเธอทายาทชาติเจ้าชู้ ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๔๘

จากนั้นได้เอาข้อเท็จจริงจากการที่นางสุวรรณมาลีได้อ้างที่เมืองมัจฉะว่านางเป็นมเหสีของพระอภัยมณีมาสนับสนุนความคิดของพวกตนที่ว่านางสุวรรณมาลีต้องมีความสัมพันธ์ลึกซึ้งกับพระอภัยมณีแล้วอย่างแน่นอนโดยกล่าวตำหนิว่านางสุวรรณมาลีเหมือน “หญิงชั่ว” และไม่มีวี่แววที่จะยอมรับการสวามิภักดิ์ของอุศเรนแล้วแต่กลับมากอยู่กับพระอภัยมณี จากนั้นได้กล่าวเพื่อย้ำให้อุศเรนเห็นว่าพระอภัยมณีคงไม่ปล่อยนางสุวรรณมาลีให้ครองความบริสุทธิ์ไว้อย่างแน่นอนเพราะพระอภัยมณีไม่ใช่กระเทยโดยใช้คำถามวาทศิลป์หรือโวหารปฏิบัติจนซึ่งเป็นการใช้คำถามที่ไม่ต้องการคำตอบมาถามเพื่อให้อุศเรนหาคำตอบ ดังนั้นอุศเรนจึงควรถอยทัพไปเพราะนางสุวรรณมาลีไม่ได้รักอุศเรน ดังข้อความว่า

... อนึ่งนางอ้างเอาเข้าเป็นผัว	เหมือนหญิงชั่วช่างกระไรไม่อดสู
ทั้งลูกเขาเข้าสนิทซำคิติดู	คงเป็นซู้กันเสียแล้วไม่แคล้วเลย
พระเป็นคู่สวามิภักดิ์ก็รับ	มากลายกลับแก้งอยู่กับซู้เจย
พระอภัยใช้เช่นเป็นกะเทย	จะละเลยไว้หรือนานจนปานนี้ ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๔๘

ขุนนางฝรั่งได้ใช้แรงจูงใจด้านความเห็นชอบจากวงสังคม มาจูงใจอุศเรนว่าหากอุศเรนยังดีดั่งที่จะรบต่อไปเพื่อให้ได้นางสุวรรณมาลีก็จะได้รับคำครหาจากประชาชน ดังข้อความว่า

... แม้นนงลักษณ์รักพระองค์เหมือนทรงรัก ควรสมัครแลกชีวิตไม่คิดหนี
จะม้าม้วยด้วยนางเหมือนอย่างนี้ จะเป็นทีครหาในสามัญฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๔๘

การใช้วาทศิลป์ของขุนนางฝรั่งในสถานการณ์นี้ประสบความสำเร็จคืออุศเรนยินยอมที่จะถอยทัพกลับไปยังเมืองลังกา

ตัวอย่างที่ ๗ นางสุวรรณมาลีมีพระราชสาสน์ถึงศรีสุวรรณ

พราหมณ์ทั้งสามมีสารได้ไปแจ้งข่าวแก่นางสุวรรณมาลีว่าพระอภัยมณี ศรีสุวรรณและสินสมุทรถูกเสน่ห์ นางจึงยกทัพมาตามและได้ส่งพระราชสาสน์ต่อว่าศรีสุวรรณ ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

- ๑.ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง นางสุวรรณมาลีเป็นพระสุนิสาของศรีสุวรรณ
 - ๒.สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง นางสุวรรณมาลีและศรีสุวรรณมีสถานภาพทางสังคมทัดเทียมกันแต่ศรีสุวรรณต้องให้เกียรตินางสุวรรณมาลีในฐานะพระสุนิสา
 ๓. สถานการณ์แวดล้อม นางสุวรรณมาลียกทัพมาตามพระอภัยมณี ศรีสุวรรณและสินสมุทรโดยตั้งทัพอยู่นอกวัง
- ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้นางสุวรรณมาลีเขียนพระราชสาสน์ต่อว่าศรีสุวรรณดังรายละเอียดการใช้วาทศิลป์ต่อไปนี้
- นางสุวรรณมาลีมีศักดิ์เป็นพระสุนิสาของศรีสุวรรณดังนั้นศรีสุวรรณจะต้องให้ความเคารพแก่นางเช่นเดียวกับที่เคารพพระอภัยมณี แต่เนื่องจากนางสุวรรณมาลีต้องการเตือนสติให้ศรีสุวรรณเห็นถึงความถูกต้องซึ่งอาจจะทำให้ศรีสุวรรณโกรธเคืองได้ นางสุวรรณมาลีจึงเลือกใช้ถ้อยคำที่เป็นศัพท์สูง และราชาศัพท์เพื่อแสดงความให้เกียรติศรีสุวรรณ ซึ่งข้อความแรกในพระราชสาสน์นางได้แสดงความให้เกียรติศรีสุวรรณ ว่า

ศรีสุวรรณนั้นก็อ่านสารอักษร
ควรสั่งสุ่ขุนรักษาคองค้

ว่าอวยพรภูวนาทดราชหงส์
หรือมาหลงแกมการณ์ที่สาธารณ

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๗๖

เมื่อนางสุวรรณมาลีแสดงความให้เกียรติแก่ศรีสุวรรณแล้วจึงกล่าวเตือนในลักษณะตำหนิให้ตระหนักถึงฐานะของศรีสุวรรณ โดยใช้การอ้างอิงหลักฐานด้วยการเปรียบเทียบโดยเปรียบศรีสุวรรณเป็น “หงส์” และนางรำภาสะหรีเป็นเพียง “กา” และใช้วิธีการตั้งสมญาให้นางรำภาสะหรีว่าเป็นกาที่ “สาธารณ” และชี้ให้เห็นว่ามีนางสนมในเมืองมัจกรที่มีศักดิ์ศรีดีกว่านางรำภาสะหรีอีกมากมาย พร้อมกับย้าให้ศรีสุวรรณเห็นความไม่คู่ควรระหว่างศรีสุวรรณและนางรำภาสะหรีโดยวิธีการตั้งสมญาเพื่อร้้าให้ศรีสุวรรณรู้สึกว่านางรำภาสะหรีไม่เหมาะสมกับตนว่า “ทาสีสตรีพาล” เพราะนางรำภาสะหรีมีศักดิ์เป็นเพียงพระธิดาบุญธรรมของนางละเวงวัณฬา ซึ่งแต่เดิมก็เป็นเพียงสามัญชน จากนั้นเตือนให้ศรีสุวรรณสงสารนางเกษรา ดังข้อความว่า

ศรีสุวรรณนั้นก็อ่านสารอักษร
ควรสั่งสุ่ขุนรักษาคองค้
นางห้ามแหนแสนสนมในมัจกร
มาคบบาทาสีสตรีพาล

ว่าอวยพรภูวนาทดราชหงส์
หรือมาหลงแกมกาที่สาธารณ
ล้วนอุดมสมค้ค้ครุฐาน
ไม่สงสารอัคเรศเกษรา ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๗๖

นางสุวรรณมาลีได้ใช้วิธีการทำให้ศรีสุวรรณเกิดความละอายด้วยทวงสัญญาที่ศรีสุวรรณตั้งใจจะมาช่วยรบแต่กลับมาหลงเสน่ห์นางรำภาสะหรีและยังสนับสนุนให้สินสมุทรและสุดสาครเป็นเช่นเดียวกับตน ซึ่งในตอนนี้นางสุวรรณมาลีใช้คำพูดที่เป็นนามธรรมมากกล่าวตำหนิว่าศรีสุวรรณพระอภัยมณี สุดสาครว่าทั้งหมดมา “เสวยฝ่าหรั่งพลอยอรรอยใจ” ซึ่ง “ฝ่าหรั่ง” ในที่นี้หมายถึงเหล่านางฝรั่งชาวลังกา และนางสุวรรณมาลีใช้วิธีการตั้งคำถามเชิงตำหนิว่าศรีสุวรรณจะทิ้งบ้านเมือง และศาสนานับถือไสยศาสตร์ใช้หรือไม่ ดังข้อความว่า

... แรกพระองค์ลงเรือมารบด้วย	หมายจะช่วยชูเดชพระเชษฐา
ยังมีหน้าเข้ามาจัดให้นัดดา	<u>เสวยฝ่าหรั่งพลอยอรรอยใจ</u>
จะอยู่จริงทั้งเพศประเทศถิ่น	ไม่ถือศีลเสียแล้วหรือมาถือไสย
ขอทราบความตามประสงค์จ้านใน	จะบอกไปรมจักรนครา ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๗๖

ในตอนท้ายพระราชสาสน์นางสุวรรณมาลีได้ถามในลักษณะขู่ศรีสุวรรณว่าหากศรีสุวรรณคิดอย่างไรก็จะไปยังเมืองรมจักร ทั้งนี้เพื่อให้ศรีสุวรรณเกิดความกลัวหากยังมีใจรักนาง เกษรา

... จะอยู่จริงทั้งเพศประเทศถิ่น	ไม่ถือศีลเสียแล้วหรือมาถือไสย
ขอทราบความตามประสงค์จ้านใน	จะบอกไปรมจักรนครา ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๗๖

การใช้วาทศิลป์ของนางสุวรรณมาลีสามารถทำให้ศรีสุวรรณเกิดความระลึกได้แต่เป็นเพราะถูกเสน่ห์ของนางรำภาสะหรีทำให้ศรีสุวรรณกลับมารักหลงนางรำภาสะหรีดังเดิม

ตัวอย่างที่ ๘ นางสุวรรณมาลีมีพระราชสาสน์ถึงพระอภัยมณี

เมื่อนางสุวรรณมาลีได้ทราบข่าวว่าพระอภัยมณี ศรีสุวรรณและสินสมุทรหลงเสน่ห์นางชาวลังกา นางสุวรรณมาลียกทัพมาถึงเมืองลังกาได้ส่งพระราชสาสน์มาเตือนสติพระอภัยมณีที่ไม่ยอมยกทัพกลับเพราะมาหลงเสน่ห์นางละเวงวันฟ้า ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑.ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง นางสาววรรณมาลีเป็นพระมเหสีของพระอภัยมณี

๒.สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง พระอภัยมณีมีสถานภาพสูงกว่านางสุวรรณมาลีเพราะเป็นพระสวามีของนางซึ่งมีอภิสิทธิ์เหนือกว่า

๓. สถานการณ์แวดล้อม นางสาววรรณมาลียกทัพมาตามพระอภัยมณี ศรีสุวรรณและสินสมุทร โดยตั้งทัพอยู่นอกวัง

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้นางสุวรรณมาลีเขียนสารตัดพ้อพระอภัยมณี ดังรายละเอียดการใช้วาทศิลป์ต่อไปนี้

การเขียนพระราชสาสน์ถึงพระอภัยมณีของนางสุวรรณมาลีนั้นสุนทรภู่ได้เลือกให้นางใช้ราชาศัพท์ประกอบการเขียนพระราชสาสน์ถึงแม้นางสุวรรณมาลีจะมีบทบาทเป็นมเหสีของพระอภัยมณีซึ่งมีความสนิทสนมคุ้นเคยกันแต่ด้วยค่านิยมของสังคมไทยภรรยาจะต้องให้เกียรติสามีและบุรุษก็มีสิทธิมากกว่าสตรี ซึ่งการที่นางส่งพระราชสาสน์มาเตือนพระอภัยมณีจึงเป็นการกระทำที่ไม่สอดคล้องกับค่านิยม นางสาววรรณมาลีจึงได้แสดงความอ่อนน้อมต่อพระอภัยมณีก่อนด้วยการใช้คำพูดแทนกริยาเนื่องจากการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวไม่ใช่การใช้วาทศิลป์โดยตรงที่ผู้พูดและผู้ฟังจะพบกันซึ่งหน้า แต่เป็นการใช้วาทศิลป์โดยอ้อมผ่านสื่อที่เป็นพระราชสาสน์ทั้งนี้เพราะปัจจัยแวดล้อมในขณะนั้นไม่เอื้ออำนวยเนื่องจากอยู่ระหว่างการทำศึกและพระอภัยมณีก็อยู่ในเมืองลังกานางสุวรรณมาลีไม่สามารถไปเข้าเฝ้าได้ การแสดงความเคารพของนางสุวรรณมาลีในพระราชสาสน์มีดังข้อความว่า

พระอภัยได้สารทรงอ่านพลัน
คอยเสด็จเจ็ดปีเข้านี้แล้ว

ว่าหม่อมฉันอภิวัตบาทมุล
จะกวาดแผ้วไพรินให้สิ้นสูญ

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๗๕

จากนั้นนางสุวรรณมาลีได้กล่าวตำหนิการกระทำของพระอภัยมณี ด้วยวิธีการต่อไปนี้

๒.๑ ทวงสัญญา นางสาววรรณมาลีใช้วิธีการทวงสัญญาที่พระอภัยมณีให้ไว้ว่าจะมาทำศึกเพื่อกำจัดศัตรูแต่กลับไม่ยอมกลับบ้านเมืองซึ่งเป็นการกระทำที่ผิดจากคำสัญญามากล่าวอ้างเพื่อทำให้พระอภัยมณีรู้สึกละอายใจ ดังข้อความว่า

พระอภัยได้สารทรวงอ่านพลัน
คอยเสด็จเจ็ดปีเข้านี้แล้ว

ว่าหม่อมฉันอภิวัตบาทมุล
จะกวาดแผ้วไพรินให้สิ้นสูญ

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๗๕

๒.๒ ขี้ให้เห็นผลเสียจากการกระทำ นางสุวรรณมาลีได้เอาหน้าที่ของกษัตริย์ที่พึงกระทำมากล่าวอ้างเพื่อทำให้พระอภัยมณีตระหนักถึงฐานะของตนเองและผลเสียที่เกิดจากการที่พระอภัยมณีไม่ทำหน้าที่ของตน ประการแรกคือเป็นที่พึงของราษฎร ประการที่สองการทำนุบำรุงพระศาสนา เมื่อพระอภัยมณีไม่อยู่ราษฎรก็ขาดที่พึ่งพระศาสนาก็ไม่มีผู้ทำนุบำรุง ซึ่งนางสุวรรณมาลีได้ใช้วิธีการตั้งคำถามว่าในเมื่อเป็นเช่นนี้เหตุใดพระอภัยมณีจึงไม่ยอมยกทัพกลับไปเพื่อเตือนสติพระอภัยมณี ดังข้อความว่า

... ชาวชมพูสุริยวงศ์พงศ์ประยูร
เหตุไฉนไม่กลับทัพทหาร
พระศาสนาสามัญทุกวันนี้
พฤตามาตย์ราษฎรเดือดร้อนสิ้น
ทั้งประเทศเขตแดนให้แค้นเคือง

ได้เพิ่มพูนพึ่งพาพระบารมี
คืนไปผ่านพิภพอยู่ชมพูศรี
ก็ไม่มีใครบำรุงให้รุ่งเรือง
อกแผ่นดินจะเป็นบ้าฟ้ำจะเหลือ
ก็เพราะเรื่องรบพุ่งกรุงลังกา ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๗๕

จากข้อความข้างต้นนางสุวรรณมาลีได้อ้างความเดือดร้อนของเสนาอำมาตย์และข้าราชการบริพาร ซึ่งนางสุวรรณมาลีได้ใช้โวหารบุคคลาธิษฐานเปรียบเทียบให้พระอภัยมณีเห็นภาพความเดือดร้อนของบ้านเมืองว่า “อกแผ่นดินจะเป็นบ้าฟ้ำจะเหลือ” ซึ่งทั้งหมดเกิดขึ้นเพราะสงครามที่ทำกับเมืองลังกา จากนั้นนางสุวรรณมาลีกล่าวตักเตือนพระอภัยมณีที่มาหลงเสน่ห์นางละเวงวันฟ้าพร้อมก็นำเอาความโศกเศร้าของพระโอรสและพระธิดามาอ้างซึ่งเป็นการจูงใจด้วยความผูกพันทางสายเลือด ดังข้อความว่า

... เดียวนี้พระจะมาอยู่กับชู้ขึ้น
อันลูกน้อยสร้อยสุวรรณจันทรสุตา

เหมือนกับพื้นโลกธาตุศาสนา
กับสุดสาครเศร้าทุกเช้าเย็น ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๗๖

ข้อความต่อมานางสุวรรณมาลีได้เรียกพระอภัยมณีว่า “ทูลกระหม่อมจอมทวิปประทีปแก้ว” ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบพระอภัยมณีกับประทีปที่ให้ความสว่างไสวแก่นางว่าเมื่อพระอภัยมณีไม่อยู่นางก็เหมือนคนที่มองไม่เห็นทั้งนี้เพื่อทำให้พระอภัยมณีเห็นความสำคัญของตนเองที่มีต่อนาง จากนั้นใช้คำถามวาทศิลป์ถามต่อไปว่าหากพระอภัยมณีตัดขาดกับเมืองผลิกแล้วใครจะเป็นกษัตริย์แทน ซึ่งสาเหตุนี้ทำให้นางต้องยกทัพมาเฝ้าพระอภัยมณีเพื่อทูลเชิญเสด็จกลับ ดังข้อความว่า

... ทูลกระหม่อมจอมทวิปประทีปแก้ว	มาลย์แล้วก็มีที่เห็น
แม้ตัดขาดขาดเสร็จเด็ดกระเด็น	ใครจะเป็นปิ่นกษัตริย์ในปถพี
จึงออกแขกแบกหน้าตามมาเฝ้า	แม้โปรดเกล้ากลับไปอยู่ชุมพสุรี
โอรสข้าพระบาทราชบุตรี	จะได้มีผาสูกลิ้นทุกคน ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๗๖

จากนั้นโน้มน้าวให้กระทำโดยชี้ให้เห็นผลดีหากทำตามคำขอร้องของนางว่าหากยอมตามกลับไปว่านางสุวรรณมาลีและพระโอรสพระธิดาก็จะมีความสุข แต่หากพระอภัยมณีไม่ยอมกลับไปก็ให้นางเสียเพราะนางไม่อาจห้ามตนเองไม่ให้หึงหวงพระอภัยมณีได้ ซึ่งการกล่าวของนางเป็นการแสดงให้เห็นว่านางมีความรักต่อพระอภัยมณีอย่างมากและให้เกียรติเพราะนางรู้ตัวดีว่าการหึงหวงพระสวามีนั้นไม่สมควรจึงขอให้พระอภัยมณีให้นางเสีย ซึ่งการใช้วาทศิลป์ของนางสุวรรณมาลีทำให้พระอภัยมณีรู้สึกอึ้งขึ้นบ้างแต่ถูกนางละเวงวันพากำกับไว้ด้วยมนต์เสน่ห์พระอภัยมณีจึงไม่ยอมกลับไป

ตัวอย่างที่ ๙ ครูสุริยันพูดให้วายุพัฒน์ยอมรับนางศศิธร

วายุพัฒน์และครูสุริยันเดินทางมาถึงเมืองเซ็น ที่เมืองนี้มียักษ์กินคนเจ้าเมืองจะต้องส่งคนไปให้ยักษ์กินเป็นประจำ คนในเมืองต่างก็หวาดกลัว วันหนึ่งยักษ์เข้ามาอาละวาดในเมืองชาวบ้านต่างพากันแตกตื่น บังเอิญวันนั้นวายุพัฒน์เข้าไปเดินเล่นพบกับยักษ์แต่ยักษ์กลับกลัววายุพัฒน์ วายุพัฒน์จับยักษ์มัดไว้แล้วทุบตี ปีนางนางผีเสื้อสมุทรซึ่งเป็นยาจึงปรากฏตัวขึ้นแล้วห้ามไม่ให้วายุพัฒน์ทำร้ายยักษ์แต่ให้เลี้ยงไว้เป็นเป็นบริวารวายุพัฒน์จึงทำตาม พวกขุนนางจึงไปทูลท้าวภิลละเจ้าเมืองพระองค์พอพระทัยจึงยกนางศศิธรให้กับวายุพัฒน์ เมื่อเข้าหาวายุพัฒน์เห็นหน้านางเหมือนถึงเกิดความรังเกียจ ครูสุริยันจึงเตือนสติวายุพัฒน์ ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง วายุพัฒน์และครูสุริยันมีความสัมพันธ์กันในฐานะครูและศิษย์

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง วาญพัฒน์มีสถานภาพทางสังคมสูงกว่าครูสุริยันแต่ครูสุริยันมีฐานะเป็นครูของวาญพัฒน์ซึ่งวาญพัฒน์ต้องให้ความเคารพ

๓. สถานการณ์แวดล้อม วาญพัฒน์และครูสุริยันสนทนากันตามลำพังในตำหนัก

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้ครูสุริยันเตือนสติวาญพัฒน์ รายละเอียดการใช้วาทศิลป์ต่อไปนี้

ครูสุริยันได้ใช้วาทศิลป์เพื่อเตือนวาญพัฒน์โดยตรงด้วยตนเองเนื่องมาจากการใช้วาทศิลป์ในขณะที่ทั้งสองอยู่กันตามลำพัง โดยครูสุริยันได้ใช้โวจนาภาษาคือใช้การหัวเราะเพื่อให้วาญพัฒน์เห็นว่าเรื่องที่วาญพัฒน์กำลังวิตกนั้นไม่ใช่เรื่องใหญ่เพื่อให้วาญพัฒน์ยังคิดเหตุที่ครูสุริยันสามารถแสดงกริยาดังกล่าวต่อวาญพัฒน์ได้เนื่องจากทั้งสองมีความสัมพันธ์ส่วนตัวกันในฐานะลูกศิษย์และอาจารย์ ดังนั้นถึงแม้วาญพัฒน์จะเป็นพระราชบุตรของท้าวทศบาลก็ต้องให้ความเคารพนับถือครูสุริยัน และในการใช้วาทศิลป์เพื่อเตือนวาญพัฒน์ของครูสุริยันนั้นสุนทรภู่ได้เลือกใช้คำสามัญประกอบการใช้วาทศิลป์ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากความสัมพันธ์ส่วนตัวของคนทั้งสองและสถานการณ์แวดล้อมขณะนั้นทั้งสองอยู่กันตามลำพัง เมื่อครูสุริยันใช้การหัวเราะแสดงให้เห็นว่าเรื่องที่วาญพัฒน์คิดไม่ใช่เรื่องใหญ่แล้วได้กล่าวว่าสิ่งที่วาญพัฒน์คิดนั้นไม่ถูกต้องโดยใช้วิธีการชี้ให้เห็นส่วนที่ดีด้วยการกล่าวว่านางศศิธรนั้นมีความแตกต่างจากผู้อื่นซึ่งหาไม่ได้ง่ายๆ เพื่อเป็นการสร้างคุณค่าให้แก่นาง ดังข้อความว่า

... ครูหัวร่อพอดคิดให้ผิดอย่าง
แต่ก่อนเคยเชยชมประโลมใจ

เหมือนลิงค่างอย่างนี้หาที่ไหน
ก็กลับไกลมิได้อยู่เป็นคู่ครอง

พระอภัยมณี เล่ม ๓:๔๗

ครูสุริยันได้กล่าวต่อโดยแนะนำให้กระทำโดยชี้ให้เห็นผลดีที่จะได้รับว่าวาญพัฒน์กำลังได้รับความเดือดร้อนการได้นางศศิธรซึ่งเป็นลูกสาวเจ้าเมืองมาเป็นคู่ครองจะทำให้มีเกียรติยศและมีความรุ่งเรือง ซึ่งการพูดของครูสุริยันใช้วิธีการอ้างอิงด้วยการเปรียบเทียบภาพพจน์อุปมาเพื่อให้เห็นถึงความรุ่งเรืองที่จะได้รับ ดังข้อความว่า

... เดียวนี้พอก็ไม่มีที่จะเห็น
ได้ลูกสาวเจ้าเมืองรุ่งเรืองรอง

เที่ยวชอนเร้นเย็นเข้าโสกเศร้าหมอง
เหมือนเรือคล่องล่องน้ำลอยลำฟู

ถึงธิดาน่าเกลียดมีเกียรติยศ
แต่รูปร่างอย่างยาไม่น่าดู

ได้ลือชาปรากฏไม่อดสู
ปู่ไปอยู่คู่คงสืบวงศ์วาน ...

พระอภัยมณี เล่ม ๓: ๔๙

จากข้อความข้างต้นเป็นการใช้แรงจูงใจด้านชื่อเสียงมาจูงใจประกอบกับการใช้ถ้อยคำที่ทำให้เกิดภาพ ได้แก่ คำว่า “ลอยลำนพ” เพื่อเปรียบเทียบให้วายุพัฒน์เห็นว่าหากยอมรับนางศศิธรก็จะเป็นเช่นเรือที่ลอยอยู่เหนือผิวน้ำ และใช้คำว่า “ลือชาปรากฏ” เพื่อแสดงให้เห็นภาพของชื่อเสียงที่จะได้รับจากการเป็นราชบุตรเขย จากนั้นได้ใช้วิธีการยกตัวอย่างจากเหตุการณ์จริงคือเหตุการณ์ที่พระอภัยมณีกับนางผีเสื้อสมุทรซึ่งเป็นย่าและปู่ของวายุพัฒน์มาเป็นตัวอย่างเพื่อโน้มน้าวใจ และครูสุริยันได้เตือนให้วายุพัฒน์คิดถึงการข้างหน้าโดยใช้วิธีการอ้างอิงหลักฐานคือสำนวน “หวานพืชร่วงผล” ดังข้อความว่า

... ถึงธิดาน่าเกลียดมีเกียรติยศ
แต่รูปร่างอย่างยาไม่น่าดู
จนเกิดพ่อก็ประเสริฐมาเกิดเจ้า
อย่ารังเกียจเกลียดเมียจะเสียการ

ได้ลือชาปรากฏไม่อดสู
ปู่ไปอยู่คู่คงสืบวงศ์วาน
เดี๋ยวนี้เล่ายากี่มารักษาหลาน
จงคิดอ่านหวานพืชร่วงผลให้ยี่ดยืน ...

พระอภัยมณี เล่ม ๓: ๔๙

จากนั้นได้ใช้แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์มาจูงใจวายุพัฒน์ให้คิดถึงการกลับไปจึงเมืองลังกาคินซึ่งเป็นสิ่งที่วายุพัฒน์ตั้งความหวังไว้ จากนั้นได้ใช้วิธีการพูดให้เกิดภาพโดยเปรียบเทียบการกระทำของวายุพัฒน์ในครั้งนี้นับกับการกินอาหารที่มีรสฝาดจืดเค็มซึ่งเมื่อกินแล้วก็ไม่ควรจะคายออกมา

... การทั้งปวงเราข้างหน้ามากกว่าหลัง
ถึงฝาดฝืดจืดเค็มที่เต็มกลืน

คิดถึงวังลังกาอุดสำหิณ
อย่าคายคินขึ้นข้ามไปตามเกิน ...

พระอภัยมณี เล่ม ๓: ๔๙

ในตอนสุดท้ายครูสุริยันได้ใช้เปรียบเทียบว่าการรังเกียจนางจะเหมือนกับการที่เสียเกลือไปทำให้เนื้อที่ต้องการจะเก็บรักษาเน่า เพื่อทำให้วายุพัฒน์ตระหนักว่าหากวายุพัฒน์ยังคงไม่ยอมรับนางศศิธรแผนการที่คาดไว้ก็จะไม่สัมฤทธิ์ผล ดังข้อความว่า

... ถ้าเสียเมียเสียเกลือนี่จะเน่า
ถึงลึงค่างข้างเกิดพ้อพอลิดเพลิน

การของเราเล่าจะค้างเพราะห่างเหิน
อย่าหมางเมินเขินขามไปตามจน ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๓: ๔๕

เมื่อวายุพัฒน์ได้ฟังคำเตือนของครูสุริยันก็ได้คิดและเลิกรังเกียจนางศศิธร ทั้งนี้เป็นเพราะครูสุริยันเป็นบุคคลที่วายุพัฒน์ให้ความเชื่อถืออยู่แล้ว และครูสุริยันก็ได้ให้เหตุผลสอดคล้องกับความต้องการของวายุพัฒน์

จากการวิเคราะห์การใช้วาทศิลป์เพื่อห้ามปราม และตักเตือน ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ทั้ง ๕ เรื่อง พบว่ามีการใช้วาทศิลป์ประเภทนี้ ๒ ลักษณะ ได้แก่ การใช้วาทศิลป์โดยตรง และการใช้วาทศิลป์โดยอ้อม ซึ่งการใช้วาทศิลป์ทั้งสองลักษณะมีรายละเอียดการใช้ ดังนี้

๑. การใช้วาทศิลป์เพื่อห้ามปราม และตักเตือนโดยตรง คือการใช้ถ้อยคำห้ามปรามและตักเตือนผู้ฟังด้วยตัวของผู้พูดเอง พบว่าสุนทรภู่มีรูปแบบที่แน่นอนในการใช้วาทศิลป์ในการห้ามปรามและตักเตือน โดยจะเริ่มจากการวิเคราะห์สถานการณ์ในขณะนั้นเป็นเช่นใด และวิเคราะห์ผู้ฟังก่อนว่าผู้ฟังเป็นใคร ขณะนั้นกำลังอยู่ในอารมณ์ใด จากนั้นจึงจะเริ่มใช้วาทศิลป์โดยชี้ให้ผู้ฟังเห็นว่าการกระทำของผู้ฟังเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสม การจะเลือกใช้คำพูดลักษณะใดในการพูดกับผู้ฟังนั้นขึ้นอยู่กับสถานภาพและความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟังเป็นสำคัญ เช่น ผู้ฟังและผู้พูดมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด สุนทรภู่ว่าจะให้ผู้พูดใช้วิธีการตำหนิการกระทำของผู้ฟังทันที แต่ถ้าผู้ฟังเป็นผู้ที่อยู่ในสถานภาพสูงกว่าผู้พูดสุนทรภู่ว่าจะใช้วิธีการแสดงความอ่อนน้อมต่อผู้ฟังด้วยการใช้ถ้อยคำ คือ การใช้กริยาท่าทางที่อ่อนน้อมประกอบกับการใช้ถ้อยคำ หรือใช้การแสดงความจริงใจ และปรารถนาดีที่มีต่อผู้ฟังก่อน จากนั้นจึงชี้ให้เห็นถึงความไม่เหมาะสมของการกระทำ ขั้นตอนต่อไปสุนทรภู่ว่าจะให้ผู้ฟังเห็นถึงผลเสียที่จะเกิดขึ้นหากผู้ฟังไม่กระทำตามคำห้ามปราม และตักเตือน ซึ่งในขั้นตอนนี้สุนทรภู่ว่าจะใช้วิธีการต่าง ๆ เช่น การเร้าอารมณ์ให้เกิดความหวาดกลัว การอ้างอิงหลักฐานต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนคำห้ามปราม ซึ่งส่วนใหญ่พบว่าเป็นการอ้างอิงความเชื่อทางพุทธศาสนา สำนวนสุภาษิต นิทาน ฯลฯ นอกจากนี้ยังปรากฏการใช้แรงจูงใจชนิดต่างๆ ประกอบ และในบางสถานการณ์สุนทรภู่ว่าจะใช้วิธีการชี้ให้เห็นผลดีของการกระทำตามคำห้ามปราม และตักเตือนประกอบด้วย

๒. การใช้วาทศิลป์โดยอ้อม คือ การใช้วาทศิลป์เพื่อห้ามปราม และตักเตือนผ่านสื่ออื่นซึ่งพบว่าสุนทรภู่ว่าใช้สื่อที่เป็นบุคคล และสื่อที่เป็นข้อความในลักษณะของการใช้สาร ทั้งนี้การเลือกใช้วาทศิลป์โดยอ้อมเกิดขึ้นเนื่องจากการที่ผู้พูดไม่สามารถห้ามปรามผู้ฟังได้จึงต้องขอให้บุคคลอื่น

ช่วยเหลือ ส่วนการใช้สารเกิดจากการที่ผู้พูดไม่สามารถสื่อสารกับผู้ฟังได้โดยตรงเนื่องจากมีปัจจัยแวดล้อมที่ไม่เอื้ออำนวย

แต่อย่างไรก็ตามการใช้วาทศิลป์เพื่อห้ามปราม และตักเตือนนี้ พบว่าในบางสถานการณ์ สุนทรภู่จะใช้วาทศิลป์ทั้ง ๒ ลักษณะประกอบกันเพื่อให้การห้ามปราม และตักเตือนบรรลุผล โดยจะเลือกใช้วาทศิลป์ในรูปแบบใดก่อนขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ

๑.๔ วาทศิลป์ที่ใช้เพื่อขอร้องวิงวอน

การใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องวิงวอนเป็นการใช้วาทศิลป์ที่ผู้พูดต้องการทำให้ผู้ฟังเกิดความสงสารเห็นอกเห็นใจผู้พูดจนทำให้ผู้ฟังยอมกระทำ เลิกกระทำหรือเปลี่ยนแปลงความคิดไปตามที่ผู้พูดต้องการ โดยปรากฏถ้อยคำในลักษณะของการขอร้อง พบว่ามีการใช้วาทศิลป์ ๒ ลักษณะ ได้แก่ การใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องวิงวอนโดยตรง และใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องวิงวอนโดยอ้อม ซึ่งการใช้วาทศิลป์โดยอ้อมผู้พูดจะใช้ในลักษณะที่ขอร้องให้ผู้ที่ผู้พูดไปขอร้องไปขอร้องผู้อื่นให้กระทำหรือไม่กระทำบางอย่างตามที่ผู้พูดต้องการให้ ซึ่งอาจจะมีความสัมพันธ์กัน เช่น ขอร้องให้ผู้ฟังกระทำการขอร้องให้ผู้อื่นที่เป็นเป้าหมายในการขอร้องเลิกกระทำในสิ่งที่ผู้พูดต้องการ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ นางอำพันมาลาผู้มาทำเสน่ห์โคบุตร

นางอำพันมาลาน้อยใจโคบุตรที่เห็นห่านนางไปหลังจากอภิเษกทั้งนี้เพราะพระโคบุตรรักนางมณีสาครมากกว่านางอีกทั้งนางยังตั้งครรภ์อ่อน ๆ โคบุตรจึงไม่ค่อยมาหา นางจึงคิดที่จะหาผู้มีวิชามาทำเสน่ห์โคบุตรโดยเรียกนางสาวใช้ใกล้ชิดมาปรึกษา ซึ่งเป็นการใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องโดยตรง คือ นางขอความช่วยเหลือจากนางสาวใช้ด้วยตนเอง และในขณะเดียวกันก็เป็นการใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องโดยอ้อมด้วย คือ เมื่อนางสาวใช้รับปากก็จะต้องไปใช้วาทศิลป์เพื่อเกลี้ยกล่อมให้ผู้มีอาคมมาทำเสน่ห์ให้แก่นางอำพันมาลา ซึ่งเป็นการใช้ผู้อื่นเป็นสื่อกลางในการพูดแทน มีรายละเอียดดังนี้

ขั้นตอนที่ ๑ นางอำพันมาลาชวนให้นางสาวใช้หาครุมาทำเสน่ห์

ในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑.ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง นางอำพันมาลามีความสนิทสนมกับนางสาวใช้มากเนื่องจากเป็นผู้ที่รับใช้ใกล้ชิดนาง

๒.สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง นางอำพันมาลา มีสถานภาพทางสังคมสูงกว่านางสาวใช้ และอยู่ในฐานะเจ้านาย

๓. สถานการณ์แวดล้อม นางอำพันมาลากล่าวาทศิลป์ขณะที่อยู่เพียงลำพังกับนางสาวใช้ในห้องบรรทม

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้นางอำพันมาลาใช้วาทศิลป์เพื่อขอความช่วยเหลือนางสาวใช้ให้หาคนมาทำเสน่ห์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

นางอำพันมาลาต้องการให้นางสาวใช้หาคนมาทำเสน่ห์โคบุตรซึ่งเป็นเรื่องที่มีอันตรายมากเนื่องจากโคบุตรเป็นกษัตริย์หากถูกจับได้ก็จะมีโทษถึงประหารชีวิต ดังนั้นนางอำพันมาลาจึงต้องใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องนางสาวใช้ด้วยตนเอง เริ่มจากทำให้นางสาวใช้รู้สึกเห็นใจตนเพื่อที่จะได้ยอมช่วยเหลือโดยยอมลดตัวลงมาพูดคุยกับนางสาวใช้อย่างสนิทสนมโดยเรียกนางสาวใช้นั่งใกล้ๆ กับนาง ซึ่งเป็นการใช้อวัจนภาษาประกอบการใช้วาทศิลป์เพื่อสร้างสัมพันธไมตรี ดังข้อความว่า

... จึ่งเรียกนางสาวใช้ที่ไว้จิต
นี่แน่เจ้าเรารักกันนะนาง

มานั่งชิดปราศรัยมิให้ห่าง
ข้าอ้างว้างสุริยวงศ์มาองค์เดียว ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๙๐

นอกจากนี้ยังเลือกใช้ถ้อยคำเสมือนว่าเป็นคนที่อยู่ในสถานะเดียวกัน เห็นได้จากการใช้คำเรียกขานแทนตนเองว่า “ข้า” จากนั้นกล่าวกับนางสาวใช้ว่า “นี่แน่เจ้าเรารักกันนะนาง” จากข้อความนี้เห็นได้ว่านางอำพันมาลาเลือกใช้คำเรียกขานว่า “เรา” เพื่อสร้างความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน และคำเรียกขานที่ใช้เรียกนางสาวใช้นั้นก็เป็นคำที่ไม่แบ่งแยกชนชั้น ได้แก่ คำว่า “เจ้า” “นาง” และบอกว่าตนกับนางสาวใช้นั้นรักกันเพื่อบอกให้นางสาวใช้รู้ว่านางสาวใช้มีความสำคัญกับนางมากกว่าสาวใช้ธรรมดา

... จึ่งเรียกนางสาวใช้ที่ไว้จิต
นี่แน่เจ้าเรารักกันนะนาง

มานั่งชิดปราศรัยมิให้ห่าง
ข้าอ้างว้างสุริยวงศ์มาองค์เดียว ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๙๐

นางอำพันมาลาเร้าให้นางสาวใช้เกิดความสงสารและเห็นใจตนโดยนำความทุกข์ที่ได้รับจากการที่ต้องพลัดบ้านเมืองมา โคบุตรไม่เหลือแฉและภาระที่ตนเองควรจะเป็นมเหสีฝ่ายขวาแต่กลับต้องมาเป็นมเหสีฝ่ายซ้ายมาเร้านางสาวใช้ และใช้เป็นเหตุผลที่ตนคิดจะทำเสน่ห์ในครั้งนี้ โดยเฉพาะเหตุผลที่ว่านางควรเป็นมเหสีฝ่ายขวาเป็นเหตุผลที่ชอบธรรมที่นางควรกระทำการอย่างยิ่ง จากนั้นนาง

อำพันมาลาอย่าให้นางสาวใช้เห็นว่าตนทุกข์ใจมากถึงขนาดคิดจะกลืนใจตาย หากแต่ตั้งครมภ์อยู่จึงไม่สามารถทำได้ ดังข้อความว่า

... จึงเรียกนางสาวใช้ที่ไว้จิต
นี่แน่เจ้าเรารักกันนะนาง
เป็นวาสนาคราวชะตานี้ตกอับ
ช่างต่ำต้อยน้อยหน้าไปตาเดียว
เหมือนตัวข้าหน้าที่จะเป็นใหญ่
แม้ไม่คิดถึงองค์ว่าทรงครมภ์

มานั่งชดปราคาครมภ์ให้หมาง
ข้าอ้างว่างสุริยวงศ์มาองค์เดียว
แสนอาภัพภวนัยเธอไม่เหลียว
จริงๆ เจียวนี้แน่เจ้าจึงเลากัน
เธอกลับให้น้อยหน้าเพียงอาสัญ
ไม่ขออยู่สู้กลืนน้ำใจตาย ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๙๑

จากข้อความข้างต้นนางอำพันมาลาได้ใช้วิธีการพรรณนาโวหารประกอบกับใช้ภาพพจน์อุปมา เพื่อพรรณนาความทุกข์ใจที่นางได้รับ และใช้คำที่แสดงความรู้สึกเพื่อให้นางสาวใช้รับรู้ความรู้สึกของนาง ได้แก่ คำว่า “อ้างว่าง” และใช้คำที่แสดงสภาพความเป็นอยู่ของนางในขณะนี้ได้แก่คำว่า “ตกอับ” และ “แสนอาภัพ” เพื่อเร้าให้นางสาวใช้เห็นใจ ในตอนท้ายนางอำพันมาลาได้เสนอผลประโยชน์เพื่อจูงใจนางสาวใช้โดยกล่าวว่า หากใครก็ตามสามารถช่วยนางได้ยากได้อะไรนางก็จะหามาให้โดยใช้โวหารอติพจน์กล่าวเปรียบเทียบกับ “ถึงดวงจิตก็จะให้เหมือนใจหมาย” เพื่อยืนยันให้เห็นว่านางสามารถให้ได้ทุกอย่างจริง ๆ และหากต้องการเงินทองข้าวของหากต้องการนางก็จะให้โดยไม่เสียดาย ดังข้อความว่า

...ใครช่วยชูกู้หน้าเหมือนข้าคิด
ทั้งเงินทองของมีมิเสียดาย

ถึงดวงจิตก็จะให้เหมือนใจหมาย
พอแก่อายุให้เหมือนว่าไม่อาลัยฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๙๑

ในสถานการณ์นี้นางสาวใช้ยอมที่จะช่วยเหลือนางอำพันมาลาโดยนางได้ไปติดต่อกับเถรกระอ่ำมาทำเสน่ห์โคบุตร

ขั้นตอนที่ ๒ นางสาวใช้ขอให้เถรกระอ่ำช่วยทำเสน่ห์โคบุตรให้นางอำพันมาลา

ในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง นางสาวใช้และเถรกระอ่ำไม่มีความสัมพันธ์ส่วนตัวต่อกันแต่อย่างใด

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง นางสาวใช้มีสถานภาพต่ำกว่าเถรกระอำซึ่งเป็นผู้ครองเพศบรรพชิต

๓. สถานการณ์แวดล้อม นางสาวใช้อยู่ในกฎตามลำพังกับเถรกระอำ

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้นางสาวใช้ใช้วาทศิลป์เพื่อขอความช่วยเหลือให้เถรกระอำทำเสน่ห์โคบุตรให้นางอำพันมาลา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

เมื่อนางสาวใช้ไปถึงกฎเถรกระอำนางสาวใช้ไม่ได้ผลลุลามขึ้นไปบนกฎแต่นั่งสังเกตสถานการณ์อยู่เพียงบันไดกฎเพื่อดูว่าสถานการณ์แวดล้อมในขณะนั้นเหมาะที่จะเข้าไปพูดเรื่องสำคัญหรือไม่ซึ่งการกระทำของนางสาวใช้เป็นารแสดงให้เห็นว่าก่อนการกล่าววาทศิลป์นางสาวใช้ได้ทำการวิเคราะห์สถานการณ์ก่อน ดังข้อความว่า

... กระเดียดขันผ้นผายขยายย่าง

ถึงกฎเฒ่าเจ้าตำรา

ออกระหว่างข้างทวารด้วยหรรษา

ก็สอดตามอบเมียงเพียงบันได ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๙๒

จนกระทั่งเถรกระอำเห็นนางจึงเรียกเข้าไปข้างในกฎนางจึงเข้าไปนั่งแล้วจึงเริ่มกล่าววาทศิลป์ซึ่งก่อนกล่าววาทศิลป์นางสาวใช้แสดงความเคารพต่อเถรกระอำตามปกติวิสัยของชมราวาสที่จะต้องทำความเคารพต่อบรรพชิตด้วยการไหว้ก่อน และนำของต่างที่เตรียมมาถวายเถรกระอำทำให้เถรกระอำพอใจจึงถามสาเหตุที่น่าขงมาถวาย นางสาวใช้จึงได้บอกจุดประสงค์ของนาง ดังข้อความว่า

... จะกรวดน้ำลาลึกไปถึงญาติ

นางสาววังวันทาพระอาจารย์

องค์อำพันมาลาให้มาถวาย

ด้วยโกรธขึ้นหึงกันตามมิบุญ

พระสามเณรจะรักข้างฝ่ายขวา

มากราบเท้าเจ้าประคุณการุญนาง

หรือหมายมาเป็นไฉนจงไขชาน

เหมือนลูกหลานแล้วจะเล่ากับเจ้าคุณ

ไม่สบายในพระทัยให้ว่าวุ่น

เฝ้าเคืองชุ่นขัดข้องกันสองนาง

ไม่นำพาทำวุ่นงั้นให้หมองหมาง

ประสิทธิ์แท้แล้วจะสร้างกฎทอง ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๙๒

จากข้อความข้างต้นนางสาวใช้ทำให้เถรกระอำเกิดความรู้สึกเอ็นดูด้วยการกล่าวว่าตนคิดว่าเป็นลูกหลานของเถรกระอำซึ่งเป็นการให้ความสำคัญแก่เถรกระอำและเป็นการสร้าง

ความสัมพันธ์ฉันญาติ นอกจากนี้นางสาวใช้ยังใช้คำเรียกขานเถรกระอ้าอย่างให้เกียรติว่า “เจ้าคุณ” “เจ้าประคุณ” ซึ่งเป็นคำที่เหมาะสมกับสถานภาพของเถรกระอ้าในเวลานั้น จากนั้นนางจึงบอกสาเหตุที่นางมาหาเถรกระอ้าและจูงใจเถรกระอ้าด้วยผลตอบแทนที่เถรกระอ้าจะได้รับหากให้ความช่วยเหลือนางอำพันมาลา ดังข้อความว่า

... มากกราบเท้าเจ้าประคุณการุณนาง
ทั้งรอดเสาะจะเอาจันทน์เข้าสรสใส่
มุงกระเบื้องเครื่องใช้ผ้าไตรครอง
เถรกระอ้ารู้แน่แต่แรกรั้ง

ประสิทธิ์แท้แล้วจะสร้างกุฏิทอง
ให้กว้างใหญ่โตยาวสักเกี้ยวห้อง
ได้ข้าวของสารพัดไม่ขัดเคือง
อันชาววังแล้วไม่แก้งมีแดงเหลือง ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๙๒

จากข้อความข้างต้นนางสาวใช้ได้ใช้การบรรยายโวหารบรรยายลักษณะของกุฏิที่จะสร้างถวายให้กับเถรกระอ้าหากช่วยทำเสน่ห์ให้จนสำเร็จซึ่งกุฏิที่กล่าวนั้นมีความกว้างขวางใหญ่โต และมีข้าวของต่าง ๆ ครบครัน เมื่อเถรกระอ้าได้ฟังก็ปฏิเสธว่าตนไม่ต้องการกุฏิใหม่เพราะไม่คิดที่จะครองเพศบรรพชิตอีกต่อไปแต่ต้องการได้นางสาวใช้มาเป็นคู่ครอง นางสาวใช้จึงกล่าวว่าเป็นสิ่งที่ไม่สมควร เถรกระอ้าจึงกล่าวเกี่ยวนางสาวใช้ทำให้นางสาวใช้ต้องพูดให้ความหวังแก่เถรกระอ้าว่าหากเถรกระอ้าทำเสน่ห์ให้โคบุตรรักนางอำพันมาลามากกว่านางมณีสาครได้ก็จะยอมเป็นโยมปรนนิบัติและหากปรารถนาสิ่งใดก็ไม่ขัดข้อง ดังข้อความว่า

ไอ้อะไรเหลวไหลไปเจียวนี้
มั่นโปรดเกศให้เหมือนเจตนาการ
ให้พระองค์หลงรักนางร้อยชั่ง
จะเป็นโยมปรนนิบัติอยู่อัตรา

เนื้อความมีเขามาหาไม่ว่าขาน
อย่าเนิ่นนานแก่ไขนางใจยา
ให้ชิงชังโฉมฉายข้างฝ่ายขวา
จะปรารถนาสารพัดไม่ขัดกันฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๙๓

เมื่อนางสาวใช้กล่าวจบเถรกระอ้าก็เข้าไปทำน้ำมันพรายเพื่อนางสาวใช้นำไปให้นางอำพันมาลาใช้ทำเสน่ห์ให้โคบุตร

ตัวอย่างที่ ๒ จันทโครบขอเรียนวิชา

จันทโครบได้ออกจากเมืองตามพระบัญชาของท้าวพรหมทัตซึ่งเป็นพระบิดาเพื่อแสวงหาอาจารย์สอนศิลปะวิชา เมื่อเสด็จมาถึงอาศรมของพระฤๅษีโคดม ได้เข้าไปฝากตัวขอเป็นศิษย์ ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง จันทโครบและพระฤๅษีโคดมพบกันเป็นครั้งแรก จึงยังไม่มีความสัมพันธ์ต่อกัน

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง พระฤๅษีโคดมเป็นผู้ทรงศีลจึงถือว่าเป็นบุคคลที่มีสถานภาพสูงเช่นเดียวกับจันทโครบเป็นโอรสกษัตริย์ แต่ด้วยคุณวุฒิและวัยวุฒิจันทโครบจะต้องให้เกียรติแก่พระฤๅษีโคดม

๓. สถานการณ์แวดล้อม จันทโครบแสวงหาอาจารย์จนเดินทางไปพบพระฤๅษีโคดมในป่า

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้จันทโครบกล่าวฝากตัวเพื่อขอเรียนวิชากับพระฤๅษี ดังรายละเอียดต่อไปนี้

เนื่องจากสถานการณ์นี้จันทโครบออกเดินทางเพื่อค้นหาอาจารย์ จนได้พบพระฤๅษีโดยบังเอิญ ซึ่งเป็นการพบกันซึ่งหน้า การใช้วาทศิลป์ของจันทโครบจึงเป็นการใช้วาทศิลป์โดยตรงเพื่อขอร้องพระฤๅษีด้วยตนเอง เริ่มต้นจันทโครบได้แสดงความอ่อนน้อมต่อพระฤๅษีก่อนด้วยการยกมือไหว้ ดังข้อความว่า

... ชักประคำสำรวมพระเนตรนึ่ง
จึงกราบลงตรงบาทพระทรงธรรม์

ดังชนพินพาดไว้ในไรล์ณท์
ใบไม้ลั่นเสียวไสตพระสิทธิ์า ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๓๑๖

เมื่อพระฤๅษีโคดมได้ยินเสียงใบไม้ก็ลืมตาขึ้นและเห็นมานพน้อยรูปร่างสง่างามก็พึงพอใจ แสดงให้เห็นว่าบุคลิกภาพของจันทโครบมีผลช่วยให้การใช้วาทศิลป์ประสบความสำเร็จ ดังข้อความว่า

... เธอเหลือบลิมนัยนาเห็นมานพ
สำอางนวลล้วนเลิศวิไลตา

นั่งเคารพบาทหงส์อยู่ตรงหน้า
พระมหาโคดมก็ยินดี ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๓๑๖

จากนั้นพระฤๅษีโคดมได้ถามความเป็นมาของจันทโครบ จันทโครบจึงได้บรรยายให้รายละเอียดเกี่ยวกับบ้านเมือง พระบิดามารดาของตนและสาเหตุที่ต้องออกมาจากเมืองเพื่อให้พระฤๅษีเข้าใจเรื่องราวทั้งหมด ดังข้อความว่า

พระกุมารพึงสารฤๅษีถาม
พระบิดาข้าครองพระเวียงชัย
พระร่าจวนป่วนโศกด้วยโรคร้าย
จะมอบเวนบุรีรักษันครา
แต่การคิดบ่หม่อมฉันไม่สันทัด
จึงให้เข้ามาในไพรพนม

จึงยกความมาแสดงคติไซ
ชื่อท้าวไทพรหมทัตกระษัตรา
ชรากายเกือบจะสิ้นพระชันษา
ให้ตัวข้าครอบครองบุรีรมย์
อันสมบัติยังไม่ควรจะเชกชม
แสนระทมเถื่อนธรรกัณดารดง ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๓๑๖

ต่อมาจันทโครบได้ใช้การพรรณนาความยากลำบากในการเดินทางเพื่อเสาะแสวงหาพระอาจารย์ตามพระบัญชาของพระบิดา ซึ่งการพรรณนานี้เป็นการทำให้พระฤๅษีเกิดความสงสารเห็นใจ โดยกล่าวว่าตนเดินทางนานถึงสามเดือนจึงได้มาพบพระฤๅษีและในการพรรณนานั้น สุนทรภู่ได้เลือกให้จันทโครบใช้คำแสดงสภาพความยากลำบากในการออกตามหาพระอาจารย์ ได้แก่ คำว่า “เถื่อนธรรกัณดารดง” และใช้คำว่า “แสนระทม” เพื่อแสดงความรู้สึกทุกข์ยาก และจันทโครบเรียกพระฤๅษีว่า “องค์จอมเจ้าใจอารี” เพื่อยกย่องพระฤๅษีและเป็นคำเรียกที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อจะทำให้พระฤๅษีคล้อยตามคือเป็นผู้ที่มีใจอารีและรับจันทโครบเป็นศิษย์ ดังข้อความว่า

... แต่การคิดบ่หม่อมฉันไม่สันทัด
จึงให้เข้ามาในไพรพนม
ไม่รู้แจ้งแห่งหนเทียวชนชุก
ถึงสามเดือนโดยทางมากกลางดง

อันสมบัติยังไม่ควรจะเชกชม
แสนระทมเถื่อนธรรกัณดารดง
เสี่ยงบุญบุกป่าไม่ไพรระหน
จึงถึงองค์จอมเจ้าใจอารี ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๓๑๖

จันทโครบได้แจ้งแก่พระฤๅษีว่าตนต้องการฝากตัวเพื่อขอเรียนวิชาซึ่งในการกล่าววาทศิลป์จันทโครบได้แสดงความอ่อนน้อมถ่อมตนโดยเปรียบเทียบตนเองว่ายอมที่จะเป็น “เกือกทอง” และเป็นเหมือนกับข้าทาสบริวารของพระฤๅษีเพื่อทำให้พระฤๅษีพึงพอใจ ดังข้อความว่า

.... ขออยู่เป็นเกือกทองฉลองบาท
พระโคตมบรมมูนิ

เหมือนอย่างทาสใต้เบื้องบพศรี
เธอก็มีโสมนัสเสน่หิใน ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๓๑๖

เมื่อจันทโครบกล่าวจบพระฤๅษีได้มีความเมตตายอมรับจันทโครบเป็นศิษย์เพื่อยุเรียน
วิชาต่อไป

ตัวอย่างที่ ๓ ลักษณะวงศ์ฝากตัวกับยายมาลี

ลักษณะวงศ์เดินทางไปถึงเมืองยุบลและได้เข้าไปในอุทยานพบกระท่อมของยายมาลี
ผู้ดูแลอุทยาน ขณะนั้นยายมาลีกำลังนั่งกรอมมาลัยเพื่อนำขึ้นถวายพระธิดายี่สิบสามมาลี ลักษณะวงศ์
ต้องการที่จะถามหานางทิพย์เกษรและขอพักอยู่ที่กระท่อมจึงแปลงกายให้เป็นชายเข้ญใจ จากนั้นได้
เข้าไปกล่าวฝากตัวกับยายมาลี ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง ยายมาลีกับลักษณะวงศ์ไม่เคยพบกันมาก่อนจึง
เป็นคนแปลกหน้าซึ่งกันและกันและกัน

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง ลักษณะวงศ์ไม่ได้เปิดเผยสถานภาพที่แท้จริงให้ยายมาลี
ทราบบอกแต่เพียงว่าตนมาตามหาน้องสาว ส่วนยายมาลีเป็นคนดูแลสวนขวัญให้เมืองยุบล

๓. สถานการณ์แวดล้อม ลักษณะวงศ์กล่าววาทศิลป์กับยายมาลีในขณะที่ไปพบยายมาลี
นั่งร้อยมาลัยบนกระท่อม

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้ลักษณะวงศ์กล่าวฝากตัวกับยายมาลี
โดยมีรายละเอียดดังนี้

การใช้วาทศิลป์เพื่อขอฝากตัวกับยายมาลีเป็นการใช้วาทศิลป์เพื่ออ่อนน้อมขอร้อง
โดยตรงเนื่องจากการพบกันซึ่งหน้า ซึ่งในสถานการณ์นี้สุนทรภู่ได้เลือกให้ลักษณะวงศ์ใช้คำสามัญ
ในการใช้วาทศิลป์เนื่องจากยายมาลีมีสถานภาพเป็นสามัญชนและลักษณะวงศ์ไม่ได้เปิดเผย
สถานภาพที่แท้จริงของตน ลักษณะวงศ์เริ่มใช้วาทศิลป์โดยทักทายยายมาลีด้วยการกล่าวชื่นชมในฝีมือ
การร้อยมาลัยก่อนว่า

... เห็นมาลายายปลิดประดิษฐ์ร้อย
พระเอื้อนโอรุพจมานไปทันที

เป็นพวงสร้อยสนลับประดับสี
คุณยายนี้ช่างร้อยมาลัยงาม ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๓๐๑

จากข้อความข้างต้นเป็นการกล่าวยกย่องยายมาลีให้เกิดความพอใจ สอดคล้องกับการใช้หลักจิตวิทยาความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ด้านความต้องการได้รับการยกย่อง และในข้อความนี้ลักษณะวงศ์ได้เรียกดายมาลีว่า “คุณยาย” ซึ่งเป็นการเรียกแสดงความยกย่องและสร้างความสัมพันธ์ฉันญาติกับยายมาลี

ยายมาลีเองเมื่อเห็นลักษณะวงศ์หน้าตาท่าทางสง่างามก็เกิดความเอ็นดูจึงถามถึงความ เป็นมา ดังข้อความว่า

... ยายมาลีเห็นองค์พระทรงศักดิ์
พ่อหนุ่มน้อยอยู่ในขณะโฉมงาม

ให้นึกรักภวณัยแล้วไถ่ถาม
ทำไมลามมาเล่นในอุทยาน ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๓๐๑

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าบุคลิกภาพภายนอกของลักษณะวงศ์มีผลทำให้ยายมาลีเกิดความเอ็นดู เมื่อยายมาลีถามดังนั้นลักษณะวงศ์จึงเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยเล่าเรื่องจริงปนเรื่องเท็จว่าตนเป็นคนยากจนเพื่อใช้เร้าให้ยายมาลีเกิดความสงสารว่าตนได้พลัดพรากจากนางทิพยเกสรในป่า ดังข้อความว่า

... คุณยายเจ้าหลานจนเป็นคนยาก
กับน้องน้อยเวทนามาช้านาน

แสนลำบากบุกป่าพนสานต์
เขวมาลย่น้องเจ้าหายไป ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๓๐๑

จากข้อความข้างต้นสุนทรภู่ได้ให้ลักษณะวงศ์ใช้คำว่า “แสนลำบาก” “เวทนา” เพื่อแสดงสภาพความยากลำบากในการเดินทาง เมื่อได้ยินดังนั้นยายมาลีจึงซักถามต่อไปว่าเหตุใดจึงเดินทางมาในป่า ลักษณะวงศ์จึงเล่าเรื่องให้ยายฟังพร้อมกับเร้าให้ยายสงสารต่อไปโดยกล่าวว่าการเดินป่าของตนนั้นแสนลำบากจนเกือบเอาชีวิตไม่รอด ซึ่งเป็นเรื่องเท็จเพราะลักษณะวงศ์มีม้าขี่เผือกพร้อมพระขรรค์ที่พระฤๅษีให้ติดตัวมาเป็นสิ่งที่ช่วยเหลือในการเดินทาง จากนั้นได้ไถ่ถามถึงนางทิพยเกสร ยายมาลีตอบว่าไม่เคยเห็นนางเลย ดังข้อความว่า

... แม่ยายเจ้าหลานจะเล่าก็ใจหาย
เป็นบุญไม่มรณาได้มาตาม

เจียนจะตายอยู่ในป่าพนานาม
แมรู้ความน้องข้าบังหรือไร

ชื่อเกสรรูปนางนักร่างน้อย
ได้ฟังข่าวเล่ากันเป็นจันใด

กำลังละห้อยพักตรน้องก็หมองไหม้
ใครเขาไปได้นางอย่าพรางเลยฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑:๓๐๑

ลักษณะวงศ์ใช้วิธีการเล่าให้ยายสงสารต่อไปว่าตนเหน็ดเหนื่อยจากการเดินป่าขออาศัยอยู่กับยาย และแสดงความเป็นห่วงยายมาลีน่าเหตุใดจึงอยู่เพียงคนเดียว ดังข้อความว่า

... โอ้แม่คุณฉันซ้าระยำยาก
เห็นตัวพ่อตานี้อาลัย

บุกลำบากเหนื่อยมาขออาศัย
ตกไปไหนจึงอยู่แต่แม่ยาย ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๓๐๒

จากการใช้วาทศิลป์ข้างต้นของลักษณะวงศ์ทำให้ยายมาลียอมให้ลักษณะวงศ์อาศัยอยู่ในกระท่อมร่วมกับตน

ตัวอย่างที่ ๔ ลักษณะวงศ์ขอให้ยายมาลีเป็นแม่สื่อรัก

ลักษณะวงศ์เดินทางตามหานางทิพย์เกสรจนมาถึงเมืองยุบลและเข้าไปอาศัยอยู่กับยายมาลีในสวนขวัญ ต่อมาจึงงานสมโภชช้างลักษณะวงศ์ไปเที่ยวงานพบนางยี่สุ่นสุมาลีพระธิดาเจ้าเมืองก็เกิดความรัก เมื่อกลับมาที่กระท่อมยายมาลีเห็นสีหน้าเศร้าหมองจึงซักถามลักษณะวงศ์ ลักษณะวงศ์จึงตอบตามความจริงและขอให้ยายมาลีช่วยเป็นแม่สื่อ ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง ยายมาลีเป็นผู้ที่ลักษณะวงศ์ให้ความเคารพและยายมาลีก็เอ็นดูลักษณะวงศ์เหมือนลูกหลาน

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง ลักษณะวงศ์ไม่ได้เปิดเผยสถานภาพที่แท้จริงให้ยายมาลีทราบว่าเป็นโอรสกษัตริย์ยายมาลีจึงเข้าใจว่าลักษณะวงศ์เป็นเพียงคนสามัญ

๓. สถานการณ์แวดล้อม ลักษณะวงศ์กล่าววาทศิลป์กับยายมาลีขณะอยู่กันตามลำพัง

๔. วัยของผู้พูดและผู้ฟัง ลักษณะวงศ์และยายมาลีมีวัยที่แตกต่างกันโดยยายมาลีเป็นผู้สูงอายุ ส่วนลักษณะวงศ์เป็นผู้เยาว์กว่า

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้ลักษณะวงศ์ใช้วาทศิลป์ในการขอความช่วยเหลือยายมาลี ดังรายละเอียดต่อไปนี้

เมื่อยายมาลีถามถึงสาเหตุที่ทำให้ลักษณะวงศ์เศร้าสร้อย ลักษณะวงศ์จึงตอบคำถามยายมาลีว่าตนนั้นไม่มีความสุขแต่ไม่ได้บอกว่าเหตุใดจึงไม่มีความสุข ซึ่งเป็นการเฝ้าให้ยายมาลีเกิดความสงสัยมากยิ่งขึ้น และด้วยความสงสัยยายมาลีจึงถามสาเหตุที่ทำให้ลักษณะวงศ์เกิดความทุกข์ ลักษณะวงศ์จึงเริ่มใช้วาทศิลป์โน้มน้าวให้ยายมาลีเป็นแม่สื่อให้ตนกับนางยี่สุนสุมาลี ดังนี้

ลักษณะวงศ์ได้บอกสาเหตุที่ทำให้เกิดความทุกข์ โดยใช้การพรรณนาโวหารเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่งานสมโภชช้างให้ยายมาลีฟัง ซึ่งในการเล่นนั้นมีวิธีการใช้วาทศิลป์ในลักษณะอื่นประกอบด้วยตามลำดับ ดังนี้ เริ่มจากการอ้างอิงเปรียบเทียบความทุกข์ที่ได้รับโดยใช้โวหารอุปลักษณ์และอุปมา ว่า

...แม่ยายเอ๋ยออกพองเป็นหนองครัน
ด้วยเจ็บใจจากน้องหมองเทวด

ดังใครหันหน้าป็นเข้ายืนยง
ไม่วายเนตรสอดหาสมรมึง ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๓๐๕

จากนั้นได้ใช้วิธีการทำให้ตนเองดูเป็นคนดีโดยอ้างว่าการที่ตนมองไปสบตากับนางยี่สุนสุมาลีเป็นเพราะตนมองหานางทิพยเกสร ทั้งนี้เป็นการออกตัวเพื่อไม่ให้ยายมาลีเห็นว่าตนเป็นคนเจ้าชู้ แต่เป็นเพราะความรักในตัวนางทิพยเกสรจึงทำให้เกิดเหตุการณ์นี้ขึ้น และที่ตนมองนางยี่สุนสุมาลีไม่วางตานั้นก็เป็นเพราะนางมีใบหน้าคล้ายนางทิพยเกสร ดังข้อความว่า

... ด้วยเจ็บใจจากน้องหมองเทวด
ได้เห็นองค์งามรำนั่นงามจริง
เจ้าทรงโฉมเจดจินเป็นปิ่นสมร
แต่หลงแลดูนางไม่วางตา

ไม่วายเนตรสอดหาสมรมึง
เจ้าครอกหญิงยอดราชธิดา
ช่างเหมือนแม่เกสรขนิษฐา
พยักหน้านางยี่มก็ยินดี ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๓๐๕

จากนั้นลักษณะวงศ์ได้พูดให้ยายมาลีเห็นว่ามีความเป็นไปได้ที่นางยี่สุนสุมาลีจะมีใจให้ตนเช่นกัน โดยกล่าวว่า

เจ้าทรงโฉมเจดจินเป็นปิ่นสมร
แต่หลงแลดูนางไม่วางตา

ช่างเหมือนแม่เกสรขนิษฐา
พยักหน้านางยี่มก็ยินดี ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๓๐๕

การพูดของลักษณะวงศ์เป็นการใช้วิธีการชี้ให้ผู้ฟังเห็นถึงความเป็นไปได้ที่จะประสบความสำเร็จในการช่วยเหลือ และลักษณะวงศ์ยังพูดให้ยายมาลีเห็นว่าตนนั้นเป็นผู้ที่เจียมตนเพราะเมื่อมองนางนาน ๆ เข้าก็เกิดความละอายใจจนแทบจะแทรกแผ่นดินหนี ดังข้อความว่า

... ครั้นดูนางเห็นผิดจริตนุช
นางจะเคืองพระทัยหรือไมตรี

เพียงจะทรุดแทรกพื้นแผ่นดินหนี
ไม่รู้ที่จะประมาณในการคิด ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๓๐๕

จากนั้นลักษณะวงศ์ได้เล่าอารมณ์ยายมาลีเกิดความสงสารด้วยการพรรณนาความทุกข์ที่ตนมีให้ยายมาลีฟัง เมื่อยายมาลีได้ฟังก็โกรธมากและไล่ลักษณะวงศ์ให้ออกไปจากกระท่อมของยาย เพราะกลัวว่าลักษณะวงศ์จะนำความเดือดร้อนมาให้ ลักษณะวงศ์จึงใช้วาทศิลป์โน้มน้าวยายมาลี โดยเสนอผลประโยชน์ที่ยายมาลีจะได้รับหากว่าตนสมหวังกับนางยี่สุ่นสุมาลี ซึ่งเป็นการจูงใจยายมาลีด้วยทรัพย์สินสมบัติ และความสุขสบาย ว่า

... เจ้าคุณยายอย่าตะพายแต่โมโห
จะชีวอช้อฟ้าหลังคาเพรา

จะสุขใจโอ้เอี่ยมขึ้นเทียมเขา
คนคุกเข้าขอรับประนมกร ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๓๐๕

จากข้อความข้างต้นลักษณะวงศ์ได้ใช้การพรรณนาความเพื่อให้ยายมาลีเห็นภาพความสุขสบายที่จะได้รับโดยใช้โวหารอติพจน์ และใช้การพรรณนาประกอบกับใช้คำแสดงให้เห็นภาพได้แก่ คำว่า “โอ้เอี่ยม” “เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสุขสบาย ความโอ้อ่าที่ยายมาลีจะได้รับจากการรับทำการให้สำเร็จ และเพื่อความน่าเชื่อถือลักษณะวงศ์ได้ใช้การอ้างอิงความเชื่อทางไสยศาสตร์เรื่องโชคลาง มากกล่าวอ้างว่าหมอดูทำนายว่าเดือนนี้ตนมีดวงจะได้เนื้อคู่โดยมีผู้เฒ่าช่วยเป็นสื่อ ดังข้อความว่า

... อันเดือนนี้ในโงลกเป็นโชคลาน
ตกที่นั่งจักรีพระสีกร
แต่จะได้ที่พึ่งเป็นผู้เฒ่า
วิเคราะห์ความเห็นงามข้างได้เมีย

โหราจารย์ทายไว้จะได้สมร
พระเคราะห์จรคมจันทร์จะได้เมีย
เป็นคนเข้าปราศรัยจะได้เสีย
ม่ออย่าเสียใจลาภจะสูญลอย ฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๓๐๕

จากข้อความข้างต้นนอกจากจะเป็นการอ้างอิงความเชื่อแล้วยังเป็นการอ้างอิงหลักฐานด้วยการใช้พยานคือคำพูดของผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งในสถานการณ์นี้ก็คือหมอเพราะผู้ที่เชื่อถือเรื่องโชคลางย่อมต้องให้ความนับถือแก่ผู้ทำนายด้วย แต่คำพูดของลักษณะวงศ์ก็ยังไม่สามารถเปลี่ยนความคิดของยายมาลีได้ ลักษณะวงศ์จึงใช้การร่ำไห้ยายมาลีสงสารโดยกล่าวว่าตนไม่มีใครที่จะช่วยได้ ยายมาลีจึงเตือนให้ลักษณะวงศ์รู้จักเจียมตน

เมื่อยายมาลีไม่ยอมทำตามคำขอร้อง ลักษณะวงศ์จึงใช้เวทมนต์เข้าช่วยโดยเป่ามนต์ใส่ยายมาลี จากนั้นจึงกล่าววาทศิลป์ต่อไปโดยลดระดับความต้องการลงเหลือแค่เพียงให้ยายมาลีฝากตนเป็นขอเฝ้าของนางยี่สุ่นสุมาลี จากนั้นใช้แรงจูงใจ ด้านความสุขสบายมาจูงใจยายมาลีต่อว่า หากตนได้เป็นขอเฝ้าก็อาจจะมีเงินทองมาเลี้ยงดูยายมาลีให้มีความสุข ดังข้อความว่า

...พระอ่านมนต์สยุมไฟให้ยายขึ้น

จึงว่าวอนอ่อนหวานประโลมยาย

ตัวก็จนแล้วเป็นคนไม่มีข้าว

จะขอเข้าเป็นข้าพวงาม

ช่วยทูลทีเกิดแม่ยายถวายนัน

เป็นขอเฝ้าฉันก็เหล่าไม่กัลดเป็น

แม่นกุศลหนุนหลังประทั่งช่วย

รับเบี้ยหวัดขัดเพลาให้เหมาะตา

เห็นไม่ขึ้นอารมณ์คงสมหมาย

อันหลานชายนี้มาตรงทำนองความ

มีแต่ควาปากคนว่าหยาบหยาม

เมื่อถึงยามทุกซักร้อนได้ผ่อนเย็น

ที่การนั้นก็ทำไปตามเชิฐ

พอวังเต้นตามเสด็จพระธิดา

ก็คงรวยดังมาดปรารถนา

ได้เสื้อผ้าเงินทองมาเลี้ยงยาย ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๓๐๖

ในสถานการณ์นี้ยายมาลียอมช่วยลักษณะวงศ์ด้วยการนำมาลัยนาคของลักษณะวงศ์ไปถวายนางยี่สุ่นสุมาลีโดยหวังให้นางพอใจและรับลักษณะวงศ์เป็นขอเฝ้า

ตัวอย่างที่ ๕ ศรีสุวรรณขอความช่วยเหลือจากพี่เลี้ยง

ศรีสุวรรณได้พบนางเกษราตามการนัดแนะของพราหมณ์ทั้งสามและนางพี่เลี้ยงทั้งสี่จึงเกิดความรัก เมื่อนางพี่เลี้ยงทั้งสี่มาเที่ยวสวนอีกศรีสุวรรณจึงขอให้นางพี่เลี้ยงเป็นแม่สื่อให้และช่วยนำสารและแหวนของตนไปมอบให้นางเกษรา ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง นางพี่เลี้ยงทั้งสี่และศรีสุวรรณเคยพบกันมาก่อน และเป็นผู้นำศรีสุวรรณและพราหมณ์ทั้งสามมาคุมไว้ในสวน พี่พอลใจรูปโฉมของศรีสุวรรณและต้องการให้ศรีสุวรรณเป็นคู่ครองของนางเกษรา

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง ในสถานการณ์นี้นางผีเสื้อที่เข้าใจว่าศรีสุวรรณเป็นพราหมณ์เช่นเดียวกับพราหมณ์ทั้งสาม ดังนั้นการใช้วาทศิลป์ของศรีสุวรรณและนางผีเสื้อจึงใช้ในสถานภาพที่เหมือนกัน

๓. สถานการณ์แวดล้อม ศรีสุวรรณกล่าววาทศิลป์ระหว่างที่อยู่กับพราหมณ์ทั้งสาม

๔. วัยของผู้พูดและผู้ฟัง นางผีเสื้อทั้งสี่มีวัยสูงกว่าศรีสุวรรณ

๕. ทัศนคติของผู้ฟัง นางผีเสื้อทั้งสี่พึงพอใจรูปโฉมของศรีสุวรรณและต้องการให้ศรีสุวรรณเป็นคู่ครองของนางเกชรา

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้ศรีสุวรรณใช้วาทศิลป์ในการขอความช่วยเหลือนางผีเสื้อทั้งสี่ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

กลวิธีการใช้วาทศิลป์โดยหลักของสถานการณ์นี้ คือ การพูดอ้อมค้อมโดยใช้สัญลักษณ์และมีกลวิธีอื่นปะปนด้วย อาทิ การทำให้เกิดความสงสาร การให้ความสำคัญแก่ผู้ฟัง และการแสดงบุคลิกภาพที่เหมาะสมกับสถานการณ์ ซึ่งการใช้วาทศิลป์ของศรีสุวรรณในสถานการณ์นี้มีพราหมณ์ทั้งสามช่วยเก็ร่นำกับนางผีเสื้อให้ก่อนซึ่งในการเก็ร่นำของพราหมณ์ทั้งสามนั้นได้เริ่มด้วยเร้าให้นางผีเสื้อเกิดความสงสารโดยบอกว่าตนนอนไม่หลับตั้งแต่พวกนางกลับไปและศรีสุวรรณก็ป่วยเป็น “ไข้ใจ” และหากพวกนางมี “หยูกยา” ที่สามารถจะนำมารักษาโรคไข้ใจของศรีสุวรรณได้ก็ตอบแทนพวกนางเต็มที่ ซึ่งคำว่า “ไข้ใจ” และ “หยูกยา” เป็นสัญลักษณ์ที่หมายถึงความทุกข์ใจที่ได้รับหลังจากพบกับนางเกชราและยาที่จะนำมารักษาได้ก็คือการได้สมรักกับนางเกชรา เมื่อนางผีเสื้อได้ฟังก็เข้าใจความหมายได้ทันทีและบอกว่าจะขอ “หมอลวง” ให้มาช่วยรักษาอาการของศรีสุวรรณซึ่งหมอลวงที่พวกนางกล่าวถึงก็คือนางเกชรา จากนั้นนางได้ถามถึงอาการของศรีสุวรรณจึงได้ใช้วาทศิลป์เพื่อขอความช่วยเหลือจากนางดังนี้

เริ่มจากการแสดงความมีสัมมาคารวะโดยกล่าวขอบคุณที่พวกนางจะให้ความช่วยเหลือ จากนั้นบอกจุดประสงค์ของตนโดยดำเนินการตามกลวิธีการใช้วาทศิลป์ที่พราหมณ์ทั้งสามเริ่มไว้โดยกล่าวถึงอาการป่วยที่ตนเป็นว่าเป็นโรคที่ไม่มีแผลแต่ทำให้จิตใจมัวหมองและรู้สึกหนาวในตอนกลางคืนและร้อนตอนกลางวัน ซึ่งการบอกอาการป่วยของศรีสุวรรณนั้นเป็นการบอกความนัยโดยอ้อมเพราะอาการเหล่านี้เป็นอาการของคนที่มีความรักโดยเฉพาะการที่ต้องนอนหนาวเดียวดายในเวลากลางคืน จากนั้นจึงขอให้นางผีเสื้อช่วยเหลือโดยกล่าวให้ความสำคัญแก่นางผีเสื้อว่าหากพวกนางไม่ช่วยตนก็จะต้องตายอย่างแน่นอน แล้วได้กล่าวถึง “หมอลวง” ซึ่งก็คือนางเกชราที่พวกนางกล่าวว่าจะช่วยให้มารักษาอาการไข้ใจให้ศรีสุวรรณว่าหากได้มาตนก็คงจะหายจากโรค และแสดงความกตัญญูโดยจะไม่ลืมคุณของนางทั้งสี่เลย ดังข้อความว่า

เจ้าพราหมณ์น้อยนี้สะเทิ้นแล้วเม็นหน้า	จะพูดจาใครได้ให้หอดู
พี่เลี้ยงเตือนเตือนแล้วเล่าเลื่องดู	ต่อเป็นครูแล้วจึงตอบว่าขอบใจ
อันโรคของน้องนี้ไม่มีแผล	ให้เป็นแต่ขัดข้องไม่ผ่องใส
กลางคืนหนาวเข้าร้อนอ่อนฤทัย	มันหม่อมไม่ชูปช่วยคงม้วยมิต
ถ้าทูลขอหมอลวงได้เหมือนว่า	เห็นโรคาจะค่อยคลายสบายจิต
มันแก้ไขไม่ตายวายชีวิต	ไม่ลืมคิดคุณพี่ทุกวี่วัน ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๔๗

เมื่อนางทั้งสี่ได้ฟังกับบอกว่านางเกษรากริ้วมากที่ศรีสุวรรณจ้องมองนาง พวกตนจึงทูลว่า ศรีสุวรรณจะมาสามีกัดดีต่อนาง นางเกษราจึงให้มาถามว่าศรีสุวรรณนั้นมีลูกเมียแล้วหรือยัง ศรีสุวรรณใช้วจนภาษาและวจนภาษาประกอบกันเพื่อแสดงให้นางพี่เลี้ยงเห็นว่าเรื่องที่นางพี่เลี้ยงคิดว่าตนและพราหมณ์ทั้งสามอาจจะมีลูกเมียแล้วนั้นเป็นไปไม่ได้ แล้วจึงตอบนางว่าตนไม่มีลูกเมียและหวังจะมาพึ่งพิงนางเกษรา จากนั้นได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในวันนั้นว่าตนเห็นนางเกษราเดินหาดอกไม้ จึงเก็บ “ดอกรัก” จะถวายนางแต่นางกลับไม่สนใจ ซึ่ง “ดอกรัก” เป็นคำที่มีนัยประหวัดหมายถึง ต้องการจะถวายความรักแก่นาง จากนั้นศรีสุวรรณเขียนสารฝากให้นางพี่เลี้ยงนำไปถวายนางเกษรา พร้อมกับกล่าวว่าตนไม่มีผ้าห่มขอประทานผ้าที่นางห่มมาประพาสอุทยานให้ตนด้วย ดังข้อความว่า

ศรีสุวรรณขึ้นเชิงตลาดแหลม	ทำยิ้มแยมเียนว่าอย่าสงสัย
ฉันพี่น้องทองเดียวเที่ยวมาไกล	อันห่วงใยยังไม่มีทั้งสี่คน
หมายพระนุชบุตรีเป็นที่พึ่ง	คิดราพึงสารพัดจะขัดสน
เสด็จมาเที่ยวเล่นเห็นชอบกล	นฤมลมองหาสุมาลี
ฉันเด็ดได้ <u>ดอกรัก</u> จักถวาย	นางชมัยเมียงเม็นทำเดินหนี
เสียน้ำใจเจ็บมาแต่ราตรี	เดี๋ยวนี้พี่ว่าจะช่วยค่อยชื่นใจ
ช่วยทูลองค์พระธิดาว่าดิฉัน	จะผูกพันพึ่งพักจนดึกษัย
ซึ่งโฉมยงทรงระแวงแคลงฤทัย	ฉันจะให้ทัณฑ์บนไว้จนตาย ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๔๘

การใช้วาทศิลป์ของศรีสุวรรณในสถานการณ์นี้ประสบความสำเร็จเนื่องจากนางพี่เลี้ยงก็มีความยินดีที่จะช่วยเหลืออยู่แล้วพวกนางจึงนำสารและแหวนไปมอบให้นางเกษรา

ตัวอย่างที่ ๖ ตาเงือกอ้อนวอนให้พระอภัยมณีปล่อยตน

ขณะที่นางผีเสื้อสมุทรออกไปหาอาหารสินสมุทรออกไปเล่นนอกถ้ำแล้วจับเงือกน้ำได้ แต่ไม่รู้จักรว่าเป็นสัตว์ชนิดใดจึงพามาให้พระอภัยมณีดู พระอภัยมณีเห็นดังนั้นก็ดูสินสมุทรว่าหากนางผีเสื้อสมุทรรู้จักจะถูกกิน สินสมุทรสงสัยพระอภัยมณีจึงเล่าเรื่องราวแต่หนหลังให้สินสมุทรฟัง เงือกน้ำได้ยินดังนั้นจึงอ้อนวอนให้พระอภัยมณีปล่อยตนไป ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง ตาเงือกไม่เคยมีความสัมพันธ์กับพระอภัยมณี แต่มาพบพระอภัยมณีก็เพราะถูกสินสมุทรจับมาให้พระอภัยมณีดูว่าเป็นตัวอะไร แต่ได้รับรู้เรื่องราวของพระอภัยมณีจากการที่พระอภัยมณีเล่าให้สินสมุทรฟัง

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง ตาเงือกมีสถานภาพต่ำกว่าพระอภัยมณี และในสถานการณ์นี้ชีวิตของตาเงือกตกอยู่ภายใต้อำนาจการตัดสินใจของพระอภัยมณี

๓. สถานการณ์แวดล้อม ตาเงือกกล่าววาทศิลป์ขณะที่อยู่ในถ้ำกับพระอภัยมณีและสินสมุทร

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้ตาเงือกขอร้องให้พระอภัยมณีปล่อยตนให้เป็นอิสระโดยมีรายละเอียดการใช้วาทศิลป์ดังนี้

เมื่อตาเงือกได้ฟังเรื่องราวของพระอภัยมณีจากการที่พระอภัยมณีเล่าให้สินสมุทรฟังก็สามารถรู้พื้นฐานความเป็นมาของผู้ฟังคือพระอภัยมณีทำให้กล้ำที่จะอ้อนวอนพระอภัยมณีได้ ซึ่งการใช้วาทศิลป์เพื่ออ้อนวอนพระอภัยมณีของตาเงือกนั้น สุนทรภู่ได้เลือกใช้คำราชาศัพท์ประกอบเพื่อให้เหมาะสมกับสถานภาพของพระอภัยมณี การใช้วาทศิลป์ของตาเงือกเริ่มจากการใช้วัจนภาษาคือกริยาทำทางที่อ่อนน้อมด้วยการยกมือไหว้ และบอกความต้องการของตน คือขอให้พระอภัยมณีไว้ชีวิต ตาเงือกได้กล่าววาทศิลป์ให้สอดคล้องกับกริยาที่แสดงคือใช้คำเรียกพระอภัยมณีด้วยความยกย่องว่า “พระผ่านเกล้าเจ้าฟ้าในธำตริ” ซึ่งการใช้คำเรียกนี้สามารถแสดงให้เห็นถึงความยกย่องที่ตาเงือกมีต่อพระอภัยมณีเป็นการพูดที่ตรงตามหลักจิตวิทยาความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ด้านความต้องการได้รับการยกย่อง ดังข้อความว่า

... ค่อยเขยื้อนเลื่อนลุกขึ้นทั้งเจ็บ
พระผ่านเกล้าเจ้าฟ้าในธำตริ

ยังมินเหนืบน้อมประณตบทศรี
ข้าขอชีวิตไว้อย่าให้ตาย ...

จากนั้นตาเงือกใช้วิธีการทำให้พระอภัยมณีเกิดความสงสารด้วยการนำความทรमानของตนที่ได้รับจากการกระทำของสินสมุทรมากล่าวอ้างอิงโดยใช้การพรรณนาและการเปรียบเทียบอุปมาดังข้อความว่า

...พระราชบุตรจูดลากลับากเหลือ
ทั้งลูกเต้าเผ่าพงศ์ก็พลัดพราย

ดั่งหนังเนื้อนี้จะแยกแตกสลาย
ยังแต่กายเกือบจะดินสิ้นชีวัน...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๑๐๘

พร้อมกับใช้วิธีการสร้างความเป็นพวกันเดียวกันด้วยการเปรียบเทียบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับพระอภัยมณีคือการที่พระอภัยมณีถูกนางยักษ์จับมาโดยไม่เต็มใจกับการที่ตนถูกสินสมุทรจับมาว่าต่างก็มีความรู้สึกเช่นเดียวกันและใช้เป็นเหตุผลอ้างอิงเพื่อให้พระอภัยมณีปล่อยตนไป ดังข้อความว่า

...พระองค์เล่าเขาก็พาเอามาไว้
ขอพระองค์จงโปรดแก้โทษทัณฑ์

เศร้าพระทัยทุกข์ตรอมเหมือนหม่อมฉัน
ช่วยผ่อนผันให้ตลอดรอดชีวา...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๑๐๘

เนื่องจากการที่พระอภัยมณีตัดสินใจที่จะให้ความช่วยเหลือตาเงือกอาจทำให้นางผีเสื้อสมุทรล่วงรู้และเกิดผลเสียต่อพระอภัยมณี ตาเงือกจึงคลายความกังวลใจของพระอภัยมณีด้วยการเสนอแนะหนทางที่จะทำให้นางผีเสื้อสมุทรไม่รู้ว่ามิใช่ผู้เข้าออกจากถ้ำด้วยการอาสาที่จะทำให้ทรายบริเวณชายหาดราบเรียบเหมือนเดิม ดังข้อความว่า

... ซึ่งปากถ้ำทำลายลงเสียหมด
ข้าเห็นอย่างนางมารจะนานมา

ให้โอรสยกตั้งบังคูลา
จะอาสาเกลี่ยทรายเสียให้ดี ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๑๐๘

จากนั้นตาเงือกได้เสนอผลตอบแทนโดยกล่าวว่าตนมีญาติพี่น้องมากมายที่พร้อมจะมารับใช้พระอภัยมณีและหากพระอภัยมณีประสงค์สิ่งใดก็จะหามาให้ ซึ่งเป็นการจูงใจด้วยอำนาจ ดังข้อความว่า

... หนึ่งพวกพ้องของข้าคณาญาติ
แม้ประสงค์สิ่งไรในที

ขอรองบาทบงกชบทศรี
ที่สิ่งมีจะเอามาสารพัน ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๑๐๘

ในขั้นตอนนี้ตาเงือกสามารถโน้มน้าวให้พระอภัยมณีเกิดความสงสารและสนใจที่จะให้ตาเงือกพาตนหนีนางผีเสื้อสมุทรซึ่งถือว่าการใช้วาทศิลป์ของตาเงือกประสบความสำเร็จแล้ว แต่พระอภัยมณียังคงต้องการความมั่นใจจากตาเงือกหากตนต้องการที่จะหนีนางผีเสื้อสมุทรตาเงือกจึงต้องใช้วาทศิลป์ต่อไป

เมื่อพระอภัยมณีแสดงท่าทีว่าจะทำตามคำอ้อนวอนของตาเงือกและสอบถามวิธีการที่จะหนีนางผีเสื้อสมุทร ตาเงือกจึงได้แสดงความรอบรู้และความเชี่ยวชาญในการเดินทางในทะเลบริเวณนี้ให้พระอภัยมณีเห็น โดยตาเงือกได้ใช้วิธีการบรรยาย ๆ สถานที่ อุปสรรคตลอดจนระยะเวลาในการเดินทางให้พระอภัยมณีฟังโดยละเอียด ดังข้อความตัวอย่างว่า

ฝ่ายเงือกน้ำคำนับอภิวาท
อันน้ำนี้มีนามตามบุราณ
เป็นเขตแคว้นแดนที่นางผีเสื้อ
ข้างทิศใต้ไปจนเกาะแก้วมังกร

ข้าพระบาททราบสิ้นทุกถิ่นฐาน
อโนมานเคียงกันสี่พันดร
ข้างฝ่ายเหนือถึงมหิงษะสิงขร
หนทางจรเจ็ดเดือนไม่เคลื่อนคลา ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๑๐๘

จากนั้นได้สรุปว่าสถานที่ที่พระอภัยมณีสามารถจะเข้าไปหลบภัยได้ก็คือเกาะแก้วพิสดาร ซึ่งมีพระฤาษีพำนักอยู่ นอกจากนี้พระอภัยมณียังจะมีโอกาสได้กลับบ้านเมืองเพราะเรือสำเภาก็จะแวะเข้าไปพักที่เกาะแก้วพิสดาร ซึ่งการพูดของตาเงือกตรงกับความต้องการสูงสุดของพระอภัยมณีคือการได้กลับไปยังบ้านเมืองของตน ดังข้อความว่า

... แม้นพระองค์ทรงฤทธิคิดจะหนี
เผื่อสำเภาเขาซัดพลัดเข้าไป

ถึงโยคีเข้าสำนักไม่ดักษย
ก็จะได้โดยสารไปบ้านเมือง ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๑๐๙

จากนั้นตาเงือกได้แนะนำหนทางที่จะบรรลุผลสำเร็จโดยกล่าวประมาณกำลังของนางผีเสื้อสมุทรด้วยการเปรียบเทียบว่านางมีกำลังดังปลาฉลาม ตาเงือกจึงแนะนำให้พระอภัยมณีหลอกให้นางผีเสื้อสมุทรไปค้างในป่าเพื่อที่จะได้ตามไม่ทัน ดังข้อความว่า

... แต่ทางไกลไม่น้อยถึงร้อยโยชน์	ล้วนเขาไซดคีรีรัตนขันดเนื่อ
กลางคงคาสารพัดจะขัดเคือง	จงทราบเบื่องบงกชบทมาลัย
แม่นำกำลังดั่งข้าจะพาหนี	เจ็ดราตรีเจียวจึงจะถึงสถาน
อสุรีมีกำลังดั่งปลาฉลาม	ตามประมาณสามวันจะทันตัว
ถ้าแก้ไขให้นางไปค้างป่า	ได้ลวงหน้าเสียบ้างจะยังชั่ว
จะอาสาพาไปมิได้กลัว	ชีวิตตัวบรลยไม่เสียตาย
แต่พระองค์ทรงคิดให้รอบคอบ	ถ้าเห็นชอบทั่วทั้งที่จะหนีหาย
จึงโปรดใช้ให้องค์พระลูกชาย	ไปหาตทรายหาข้าจะมาฟัง ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๑๐๙

ในสถานการณ์นี้ตาเงือกสามารถอ่อนน้อมให้พระอภัยมณีปล่อยตนให้เป็นอิสระได้ ทั้งนี้เพราะตาเงือกเป็นผู้ที่รู้จักวิเคราะห์สถานการณ์ วิเคราะห์ผู้ฟัง และเลือกใช้กลวิธีในการพูดได้อย่างเหมาะสม

ตัวอย่างที่ ๗ นางละเวงวันฟ้าของให้นางรำภาสะหรีท่าเสน่ห์ศรีสุวรรณ

หลังจากที่นางละเวงวันฟ้าได้เป็นชายาของพระอภัยมณีแล้ว คีรีระหว่างเมืองผลึกและเมืองลังกาก็ยังไม่สงบลงเนื่องจากศรีสุวรรณและสินสมุทรยังไม่ถอยทัพกลับนางละเวงวันฟ้าจึงคิดที่จะให้นางรำภาสะหรีท่าเสน่ห์ให้ศรีสุวรรณหลงเพื่อจะได้ยุติสงคราม ดังนั้นนางจึงเสด็จไปหานางรำภาสะหรีเพื่อขอให้ช่วยเหลือ ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง นางรำภาสะหรีเป็นบุตรีเลี้ยงของนางละเวงวันฟ้า

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง นางละเวงวันฟ้ามีสถานภาพทางสังคมสูงกว่านางรำภาสะหรีและอยู่ในฐานะพระมารดาเลี้ยงของนาง

๓. สถานการณ์แวดล้อม นางละเวงวันฟ้ากล่าววาทศิลป์ขณะที่อยู่เพียงลำพังกับนางรำภาสะหรีในห้องบรรทมของนางรำภาสะหรี

๔.ทัศนคติของผู้ฟังที่มีต่อเรื่องที่พูด นางรำภาสะหรีมีใจเอนเอียงต่อศรีสุวรรณอยู่แล้ว เนื่องจากนางเคยถูกศรีสุวรรณกอดในสนามรบ และนางถือคติว่าหากถูกชายใดต้องตัวชายนั้นจะต้องมีสามีของนาง

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้นางละเวงวันฟ้าใช้วาทศิลป์ในการขอความช่วยเหลือนางรำภาสะหรี ดังรายละเอียดต่อไปนี้

เนื่องจากนางละเวงวันฟ้าและนางรำภาสะหรีอยู่ในพระราชวังเช่นเดียวกัน การใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องนางรำภาสะหรีจึงกระทำได้โดยตรง นางละเวงวันฟ้าเดินทางไปตำหนักของนางรำภาสะหรีเพื่อใช้วาทศิลป์ด้วยตนเอง เมื่อพบกันนางละเวงวันฟ้าได้เกริ่นนำด้วยการขอความเห็นใจจากนางรำภาสะหรีด้วยการใช้ถ้อยคำเร้าให้เกิดความสงสัยว่าให้นางรำภาสะหรี “เอ็นดูช่วย” ซึ่งเป็นถ้อยคำที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของนางรำภาสะหรีด้วย นางละเวงวันฟ้าได้กล่าวถึงวิธีการที่จะทำให้ศึกสงบลงได้ว่าจะต้องสร้างไมตรีเพื่อเป็นการเกริ่นนำและเป็นเหตุผลในการขอให้นางรำภาสะหรียอมช่วยเหลือ จากนั้นตั้งข้อความว่า

... เจ้าเอ็นดูช่วยเราด้วยเถิด
จะปราบปรามห้ำได้ด้วยไมตรี

อย่าให้เกิดรบพุ่งถึงกรุงศรี
เนื้อความนี้เจ้าก็รู้อยู่ด้วยกัน ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๓๒

จากนั้นนางละเวงวันฟ้าแจ้งจุดประสงค์ของนางให้นางรำภาสะหรีทราบ ซึ่งจุดประสงค์ต้นทางในการกล่าววาทศิลป์ของนางละเวงวันฟ้าคือต้องการให้นางรำภาสะหรีช่วยวนศรีสุวรรณโดยมีจุดประสงค์ปลายทางเพื่อความสงบสุขของบ้านเมือง โดยนางละเวงวันฟ้าชี้ให้เห็นว่าศรีสุวรรณเป็นผู้ที่เป็นใหญ่อยู่ในทัพเมืองผลึกดังนั้นหากนางรำภาสะหรียอมทำตามที่นางขอร้องเมืองลังกาก็จะชนะศึกโดยง่ายซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นข้อดีของการกระทำ พร้อมกันนี้นางละเวงวันฟ้าได้ใช้หลักจิตวิทยาความต้องการเป็นที่รักและเป็นเจ้าของมาจูงใจนางด้วยการกล่าวว่าหากนางรำภาสะหรียอมทำตามที่นางขอร้องนางกับนางรำภาสะหรีก็จะรักกันจนวันตาย ทั้งนี้เพราะนางละเวงวันฟ้าทราบดีว่านางรำภาสะหรีรักและเคารพตนมาดังนั้นย่อมต้องการที่จะให้นางละเวงวันฟ้ารักและเอ็นดูนางตลอดไปเช่นกัน ดังข้อความว่า

... ศรีสุวรรณนั้นเป็นใหญ่อยู่ในทัพ
เจ้าพูดล่อพ้อให้หลงลืมพงศ์พันธุ์

เจ้าเคยรับบงสุ์เป็นคู่ขัน
ตัวสำคัญเอามาขังไว้วังใน

เห็นแว่นแคว้นแดนดินจะสิ้นศึก
ช่วยธุระอนุกุลอย่าสูญเสีย

หรือเจ้าตริกตรองเห็นเป็นไฉน
เราจะไต่รักกันจนวันตาย

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๓๒

เมื่อนางรำภาสะหรีได้ฟังก็กล่าวว่านางยินดีจะทำตามคำขอร้องของนางละเวงวันฟ้า เพราะสำนักในบุญคุณแต่กลัวว่าศรีสุวรรณจะไม่หลงเสน่ห์นาง นางละเวงวันฟ้าจึงใช้วิธีการสร้างความมั่นใจว่าการกระทำครั้งนี้จะประสบความสำเร็จด้วยการเปรียบเทียบให้เห็นว่าถ้าเป็นจริงศรีสุวรรณ “จะงจิกปึก” เสียอีก ซึ่งเป็นการนำเอาอาการของไก่ที่กำลังอยู่ในอาการสับสนมากล่าวเพื่อเทียบให้เห็นว่าศรีสุวรรณจะหลงนางรำภาสะหรีอย่างมากมาย การเปรียบเทียบข้อความนี้มีลักษณะเป็นการใช้คำน้อยแต่กินความมาก และยิ่งไปกว่าด้วยเวทมนต์ของนางจะทำให้นางรำภาสะหรี “จุ่งจุมุก” ศรีสุวรรณมาผูกไว้ ซึ่งเป็นการใช้สำนวนเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่าศรีสุวรรณจะมีลักษณะเหมือนวัวควายที่สามารถจุ่งจุมุกมาไว้ใช้ได้ ดังข้อความว่า

นางยิ้มแย้มแถมเติมช่วยเสริมส่ง
แบ่งสุคนธ์มนตราตำราเรา

กลัวจะงจิกปึกเสียอีกเจ้า
จะให้เจ้าจุ่งจุมุกมาผูกไว้ ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๓๒

ในสถานการณ์นี้การขอความช่วยเหลือของนางละเวงวันฟ้าสำเร็จโดยง่ายเพราะนางรำภาสะหรีก็มีจิตเสนหาต่อศรีสุวรรณอยู่เช่นกันเนื่องจากนางถูกศรีสุวรรณกอดขณะที่รีบกันที่ป่าดงตาล

ตัวอย่างที่ ๘ นางละเวงขอให้นางยุพาผกาทำเสน่ห์สินสมุทร

เมื่อนางรำภาสะหรีสามารถทำเสน่ห์ศรีสุวรรณได้แล้ว นางละเวงวันฟ้าได้ขอร้องให้นางยุพาผกาทำเสน่ห์สินสมุทรด้วยเพื่อจะได้สิ้นศึก แต่นางไม่ยอมนางละเวงจึงใช้ถ้อยคำโน้มน้าว ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง นางยุพาผกาเป็นบุตรพี่เลี้ยงของนางละเวงวันฟ้า
๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง นางละเวงวันฟ้ามีสถานภาพทางสังคมสูงกว่านางยุพาผกาและอยู่ในฐานะพระมารดาเลี้ยงของนาง
๓. สถานการณ์แวดล้อม นางละเวงวันฟากล่าววาทศิลป์ขณะที่อยู่เพียงลำพังกับนางยุพาผกาให้ห้องบรรทมของนางยุพาผกา

๔. ทศนคติของผู้ฟังที่มีต่อเรื่องที่พูด นางยุพามภาไม่เคยมีจิตใจชอบพอสินสมุทรมาก่อน เพราะหน้าตาที่ดูร้ายของสินสมุทร และนางก็เห็นสินสมุทรเป็นศัตรูมาตลอด

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้นางละเวงวันฟ้าใช้วาทศิลป์ในการขอความช่วยเหลือนางยุพามภา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ในสถานการณ์นี้นางละเวงวันฟ้าเดินทางไปหานางยุพามภาเพื่อขอร้องนางด้วยตนเอง เมื่อนางละเวงวันฟ้าเข้าไปถึงห้องบรรทมของนางยุพามภาได้ใช้โวจนาภาษาคือการนั่งใกล้ชิดกับนางยุพามภาเพื่อไม่ให้นางยุพามภาารู้สึกห่างเหิน พร้อมกันนี้ได้ลูบหลังเพื่อแสดงความเอ็นดู ดังข้อความว่า

... ไปห้องหับหลับนอนอย่าร้อนเร่า	การของเจ้าตาแต่จะแก้ไข
ประภาษพลางนางวันฟ้าลูกลมคลาไคล	เสด็จไปห้องยุพาในราตรี
ขึ้นบัลลังก์นั่งใกล้มิให้ห่าง	ธิดานางน้อมประณตบทศรี
นางลูบหลังลูกลยาแล้วพาที	ทุกวันนี้ยุคเข็ญไม่เห็นใคร ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๓๘

จากนั้นนางละเวงวันฟ้าได้ใช้วิธีการพูดให้ผู้ฟังรู้สึกว่าคุณฟังเป็นบุคคลสำคัญด้วยการกล่าวว่าบ้านเมืองเคืองเข็ญนางมองไม่เห็นว่าจะมีแก้ไขได้นอกจากนางยุพามภา และใช้วิธีการพูดให้ผู้ฟังเห็นว่าสิ่งที่ผู้พูดขอร้องให้ผู้ฟังกระทำนั้นมีความสำคัญด้วยการอ้างว่าหากนางยอมทำตามคำขอร้องบ้านเมืองก็จะสงบสุข ดังข้อความว่า

... นางลูบหลังลูกลยาแล้วพาที	ทุกวันนี้ยุคเข็ญไม่เห็นใคร
แต่ลูกน้อยพลอยทุกข์พลอยสุขด้วย	เจ้าจงช่วยทุกข์แม่ช่วยแก้ไข
ช่วยดับทุกข์ชุกเข็ญให้เห็นใจ	พออย่าให้บ้านเมืองเคืองรำคาญ ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๓๘

และนางละเวงวันฟ้าได้แจ้งให้นางยุพามภาทราบสิ่งที่นางต้องต้องการให้ช่วยเหลือโดยกล่าวว่าต้องการให้นางยุพามภาทำเสน่ห์สินสมุทร และได้บอกวิธีการในการปฏิบัติ ดังข้อความว่า

... แล้วเล่าความตามรำภาเขามาเล่า	เขาจะเข้ามาปราสาทราชฐาน
สินสมุทรพูดจาติดสอมาญ	จงคิดอ่านเอาเชิงไว้วางใจ

เจ้าช่วยล่อพระเริงด้วยเชิงรัก
พระมนต์ขลังสั่งสอนแต่ก่อนไร

คอยรับพัศตร์ผูกจิตพิสมัย
ผู้ใดใกล้ได้กลิ่นก็ยินดีฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๓๘

เมื่อนางยุพามาได้ฟังก็กล่าวปฏิเสธและให้เหตุผลว่าสินสมุทรมีหน้าตาดูร้ายนิสัยมั่วทะลุ หากให้นางหลอกมาเพื่อฆ่าจึงจะยอมทำ นางละเวงวันฟ้าจึงใช้วาทศิลป์เกลี้ยกล่อมนางยุพามาต่อไปเริ่มจากคลายความกังวลใจของผู้ฟังที่จะทำตามและผู้พูดขอร้องโดยนางละเวงวันฟ้ากล่าวว่าหากสินสมุทรทำร้ายนางยุพามาตนก็จะแก้แค้นให้จากนั้นชี้ให้เห็นผลเสียหากนางยุพามาฆ่าสินสมุทรว่าหากนางยุพามาทำเช่นนั้นก็จะมีการล้างแค้นกันไปไม่จบสิ้นโดยใช้โวหารอดีตพจน์มาประกอบว่า “จะกลับทุกข์ยุคเข็ญทุกเส้นหญ้า” ดังข้อความว่า

นางโหมยงองค์ละเวงเกรงจะฉาว
แม้ฆ่าตีชีวันเป็นอันตราย
จะกลับทุกข์ยุคเข็ญทุกเส้นหญ้า
เขาหน่อเนื้อเชือกวงศ์โอรส

จึงว่ากล่าวเกลี้ยไกล่เสียให้หาย
รู้ระคายเคืองแค้นจะแทนทด
เพราะเหตุว่าเชื้อสายไม่ตายหมด
เกียรติยศยิ่งกว่าทุกสากล ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๓๙

จากนั้นได้สนใจโดยชี้ให้นางยุพามาเห็นส่วนที่ดีของสินสมุทรคือเป็นโอรสกษัตริย์ซึ่งเป็นการจูงใจด้วยอำนาจ และกล่าวแก้ข้อรังเกียจของนางยุพามาที่ว่าสินสมุทรมีหน้าตาเหมือนยักษ์มาร ด้วยการอ้างอิงหลักฐานคือการอ้างธรรมชาติวิสัยของสตรีที่ไม่สามารถเลือกรูปบุรุษได้พร้อมกันนี้ได้ยกตัวอย่างกรณีของนางละเวงวันฟ้าเองที่ตั้งใจจะไม่รักพระอภัยมณีแต่ก็จำเป็นต้องเป็นไปก็เพราะนางยุพามาเป็นผู้ชักนำซึ่งเป็นการสร้างความเป็นพวกเดียวกัน จากนั้นใช้การตั้งคำถามถามย้อนกลับเพื่อให้นางยุพามารู้สึกละอายใจว่าเมื่อมาถึงคราวของนางยุพามาเหตุใดนางจึงไม่ยอมทำเช่นเดียวกับที่นางเคยยอให้นางละเวงวันฟ้าทำบ้าง ดังข้อความว่า

... เขาหน่อเนื้อเชือกวงศ์โอรส
อันสตรีนี้จะเลือกรูปบุรุษ
เหมือนหนึ่งแม่แต่แรกไม่แปลกปน
เดี๋ยวนี้ถูกลูกแก้วบ้างแล้วหรือ

เกียรติยศยิ่งกว่าทุกสากล
ก็ยากสุดแสนเข็ญไม่เป็นผล
แต่จำจนด้วยเจ้าทำให้จำเป็น
จึงตั้งต้อมิได้ทุกข์ถึงยุคเข็ญ ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๓๙

จากนั้นย้าให้เห็นข้อเสียของการปฏิเสธในครั้งนี้จะทำให้มีเสียงนามสงครามต่อไป ซึ่งคำว่า “เสียงนาม” เป็นการสำนวนที่ใช้ในลักษณะการอุปโลกน์ ซึ่งหมายถึงความเดือดร้อนที่เกิดจากมีสิ่งกีดขวาง ดังข้อความว่า

... เดียวนี้ถูกลูกแก้วบังแล้วหรือ
เมื่อมีรับดับร้อนให้ผ่อนเย็น

จึงตั้งต้อมได้ทุกซึ้งยุคเข็ญ
คงจะเป็นเสียงนามสงครามไปฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๓๙

เมื่อกล่าวจบนางยุพามณีกะรีบปากว่านางจะยอมทำตามคำขอร้องของนางละเวงวันฟ้า โดยจะไม่ตั้งข้อรังเกียจสินสมุทอีก

ตัวอย่างที่ ๙ บาทหลวงขอความช่วยเหลือจากนางเซียมวิไล

บาทหลวงและพระมิ่งคลาถูกตีทัพแตกหนีไปถึงเมืองกำพลเพชรที่นั่นบาทหลวงได้ไปพักอยู่ที่บ้านของเศรษฐีนี้มายื่อนางเซียมวิไลโดยพระบาทหลวงได้ขอเรือกำปั่น ไพร่พลและเงินทองจากนางเซียมวิไลเพื่อเป็นทุนในการทำศึก ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง นางเซียมวิไลเคยได้ฟังกิตติศัพท์ความรอบรู้ของบาทหลวงมาก่อนจึงให้ความนับถือเป็นอย่างมาก

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง พระบาทหลวงอยู่ในสถานภาพที่สูงกว่านางเซียมวิไล เพราะเป็นพระส่วนนางเซียมวิไลถึงแม้จะเป็นเศรษฐีแต่ก็เป็นคนสามัญ

๓. สถานการณ์แวดล้อม พระบาทหลวงขอความช่วยเหลือจากนางเซียมวิไลขณะอยู่ที่บ้านของนาง

๔. ทศนคติที่ผู้ฟังมีต่อผู้พูด นางเซียมวิไลมีจิตศรัทธาในตัวบาทหลวงมาก่อน

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้บาทหลวงขอความช่วยเหลือจากนางเซียมวิไล ดังรายละเอียดต่อไปนี้

สถานการณ์แวดล้อมในขณะที่บาทหลวงคิดจะขอความช่วยเหลือจากนางเซียมวิไลนั้น บาทหลวงและมิ่งคลาได้หลบภัยไปอาศัยอยู่บ้านของนาง จึงเรียกนางมาพบแล้วกล่าววาทศิลป์โดยตรงเพื่อขอร้องนาง ซึ่งการใช้ถ้อยคำในการขอร้องนางเซียมวิไลของบาทหลวงสุนทรภู่ได้เลือกสร้างวาทศิลป์ด้วยคำสามัญทั้งนี้เนื่องจากนางเซียมวิไลเป็นสามัญชน การใช้วาทศิลป์เริ่มจากบาทหลวงได้แจ้งให้นางเซียมวิไลรู้ทันที่ว่าตนต้องการให้นางช่วยสนับสนุนในการหากำลังเพื่อทำศึก โดยใช้แรงจูงใจคือผลตอบแทนที่นางจะได้รับมาจูงใจ ดังข้อความว่า

... จึงเรียกนางเซียมวิไลมาในตึก
ช่วยคิดให้ได้กำลังในครั้งนี้

บอกตื้นลึกเล่าเหตุเมียเศรษฐี
จะได้มีความชอบประกอบไว้ ...

พระอภัยมณี เล่ม ๓: ๓

จากนั้นได้ใช้วิธีการอ้างอิงหลักฐานคือคำโบราณที่ว่าหากมีเพชรอยู่ในมือและรู้จัก
เจียระไนให้เกิดความงดงามก็จะได้ผลตอบแทนอย่างคุ้มค่า ดังข้อความว่า

... คำโบราณท่านว่าผู้รู้แต่งเพชร
เนื้อผ่องแผ้วแล้วจะขายจำหน่ายไป

ให้แจ่มเม็ดเกร็จกรจล้นปัดไหม
ได้กำไรร้อยส่วนก็ควรทำ ...

พระอภัยมณี เล่ม ๓: ๓

จากนั้นได้ใช้วิธีการอ้างอิงหลักฐานเปรียบเทียบการเจียระไนเพชรกับการช่วยเหลือ
กษัตริย์ว่ามีความคล้ายคลึงกันและเป็นสิ่งที่ประชาชนเช่นนางควรทำเพราะหากนางสามารถช่วยเหลือ
กษัตริย์ให้พ้นความอัปจนเพียงเล็กน้อยนางก็อาจจะได้รับผลตอบแทนอย่างคุ้มค่าเช่นเดียวกันซึ่งเป็
นการชี้ให้เห็นผลดีของการกระทำ ดังข้อความว่า

... หนึ่งในผู้ผู้มีชื่อคือกษัตริย์
ให้กลับฟื้นคืนเช่นพลอยเหมือนถ้อยคำ

เมื่อเสerahมองซ่องขัดช่วยอุปถัมภ์
เป็นคุณล้ำเหลือล้นคนนา ...

พระอภัยมณี เล่ม ๓: ๔

พระบาทหลวงได้บอกสิ่งที่ต้องการจะให้นางเซียมวิไลช่วยเหลือให้นางทราบ คือ เรือ
กำปั่น ป่าวไพร่และเงินทอง ดังข้อความว่า

... ครั้นนี้เล่าเจ้าเมืองมาเคืองชุ่น
จะขอลำกำปั่นจงกรุณา
กับป่าวไพร่ใช้สอยสักร้อยหนึ่ง
เมื่อน้อยใหญ่ได้เหนือเคยเชื้อฟัง

เจ้ากับบุตรอุดหนุนคุณหนักหนา
ให้มั่งคลาไปสักลำเป็นกำลัง
เงินทองซึ่งจะได้ใช้เหมือนใจหวัง
คงจะตั้งตัวได้ตั้งใจนึกฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๓: ๔

ในสถานการณ์นี้นางเซียมวิไลยอมให้ความช่วยเหลือพระบาทหลวงเนื่องจากมีความนับถืออยู่ก่อนแล้วและหวังที่จะได้ความดีความชอบตอบแทนตามที่พระบาทหลวงกล่าวไว้

ตัวอย่างที่ ๑๐ นางอำพันมาลาขอภัยโทษต่อโคบุตร

เมื่อพระอรุณและยักษ์ทั้งสี่แก่เสนอให้พระโคบุตรได้แล้ว พระโคบุตรก็ได้สั่งให้นำตัวนางอำพันมาลามาลงโทษ นางอำพันมาลาจึงได้ทูลขอภัยโทษต่อพระโคบุตร ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง นางอำพันมาลาเป็นมเหสีฝ่ายซ้ายของโคบุตร

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง สถานภาพทางสังคมของโคบุตรสูงกว่านางอำพันมาลา เพราะอยู่ในฐานะกษัตริย์

๓. สถานการณ์แวดล้อม นางอำพันมาลากล่าววาทศิลป์ในห้องพระโรง

๔. อารมณ์ของผู้ฟัง โคบุตรกำลังอยู่ในอารมณ์โกรธ

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้นางอำพันมาลากล่าวขออภัยโทษให้โคบุตรอภัยโทษให้นาง ดังนี้

การขออภัยโทษแก่นางอำพันมาลานั้นเกิดขึ้นในห้องพระโรงท่ามกลางเหล่าข้าราชการบริพาร และในขณะนั้นนางอำพันมาลาตกอยู่ในสถานภาพของนักโทษ ดังนั้นการใช้ถ้อยคำของนางอำพันมาลาเพื่อขออภัยโทษจึงเป็นคำราชาศัพท์เพื่อให้เหมาะกับสถานภาพทางสังคม ของโคบุตร และสถานภาพของนางอำพันมาลาในขณะนั้น ซึ่งในเวลานั้นโคบุตรกริ้วนางอำพันมาลา และนางก็รู้ว่านางต้องได้รับโทษหนัก ดังนั้นนางอำพันมาลาจึงใช้โวหารภาษาเพื่อแสดงให้เห็นความอ่อนน้อมและยำเกรงต่อโคบุตรก่อนโดยก้มลงกราบพระบาทโคบุตร ดังข้อความว่า

ยุพาพานพิงถามให้คร่ำมจิต
ด้วยพวกเพื่อนเหมือนพยานออกยืนยัน

เห็นสุดคิดที่จะแก้พูดแปรผัน
พระองค์สั่งก็กราบกับบาทา ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๑๑๘

จากนั้นเริ่มเร้าให้โคบุตรสงสารนาง เริ่มจากการเลือกใช้คำเรียกขานที่เหมาะสมกับสถานการณ์มาใช้เรียกพระโคบุตร คือ “พระร่มโพธิทอง” ซึ่งเป็นคำที่สามารถบ่งให้เห็นว่าพระโคบุตรนั้นเป็นที่พึงพิงของนาง และอาจส่งผลให้โคบุตรรำลึกถึงความหลังครั้งที่นางทิ้งบ้านเมืองตามพระโคบุตรมา และได้ใช้คำเรียกแทนตนเองว่า “เมีย” เพื่อย้ำให้เห็นความสัมพันธ์ที่มีระหว่างกัน ดังข้อความว่า

... โอ้พระรุ่มโพธิทองของน้องแก้ว
ด้วยเปลี่ยนใจไร้ญาติอนาถมา

เมื่อยคิดแล้วประทานโทษโปรดเกศา
พระผ่านฟ้าห่างเหินสะเทิ้นไป

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๑๑๘

จากนั้นนางได้อ้างเหตุผล ๒ ประการที่สามารถทำให้โคบุตรเกิดความสงสารนางได้ ประการที่ ๑ นางไร้ญาติขาดมิตร ประการที่สอง พระโคบุตรเห็นห่างนางไป ในการแสดงเหตุผลนั้น นางได้เลือกใช้คำที่ก่อให้เกิดความรู้สึกสงสารและคำที่แสดงภาพมาประกอบด้วยทั้งนี้เพื่อทำให้โคบุตร รู้สึกสลดใจ ได้แก่ คำว่า “เปลี่ยนใจ” ซึ่งเป็นคำแสดงความรู้สึกอ้างว้างของนาง และเลือกใช้คำว่า “อนาถ” เพื่อแสดงสภาพของนางที่ไร้ญาติขาดมิตรเพื่อก่อให้เกิดความสงสาร จากนั้นนางได้ใช้วิธีการ ตาหนิตนเองเพื่อให้โคบุตรเกิดความสงสารและเห็นว่านางสำนึกผิด ดังข้อความว่า

... ด้วยเปลี่ยนใจไร้ญาติอนาถมา
ซึ่งทำผิดคิดกับอิทสา
ได้เฒ่ามัวชั่วแล้วพระภูวนัย

พระผ่านฟ้าห่างเหินสะเทิ้นไป
ให้เถรทำผ่านฟ้าจนหลงไหล
จงโปรดไว้ชีวิตวงศ์วงศ์เดียว ฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๑๑๘

ในตอนท้ายสุดของการกล่าววาทศิลป์นางอำพันมาลาได้ใช้วิธีการเสนอเงื่อนไขว่าขอให้โคบุตรไว้ชีวิตนางแค่เพียงครั้งเดียวเท่านั้น ดังข้อความว่า

... ซึ่งทำผิดคิดกับอิทสา
ได้เฒ่ามัวชั่วแล้วพระภูวนัย

ให้เถรทำผ่านฟ้าจนหลงไหล
จงโปรดไว้ชีวิตวงศ์วงศ์เดียวฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๑๑๘

การใช้วาทศิลป์ของนางอำพันมาลาในสถานการณ์นี้ไม่ประสบความสำเร็จโคบุตรไม่ยอมให้อภัยนาง ทั้งนี้เนื่องจากความผิดที่นางทำเป็นความผิดที่ชัดเจนและเป็นการหลอกลวงโคบุตร อีกทั้งโคบุตรก็ให้ความรักนางน้อยกว่านางมณีสาคร ดังนั้นนางอำพันมาลาจึงต้องใช้วาทศิลป์โดยอ้อมด้วยการขอร้องให้พระอรุณ และนกขุนทองช่วยพูดขออภัยโทษให้แก่นางต่อไป

ตัวอย่างที่ ๑๑ ยักษ์ทั้งสี่ขอร้องโคบุตรไม่ให้ประหารนางอำพันมาลา

โคบุตรกริ้วมากที่จับได้ว่านางอำพันมาลาทำเสน่ห์ตนจึงรับสั่งให้ประหารชีวิตนางและนำวงศานางอำพันมาลามาประหารด้วย เมื่อยักษ์ทั้งสี่ได้ฟังรับสั่งจึงทูลทัดทานโคบุตร ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง โคบุตรเป็นผู้มีพระคุณของยักษ์ทั้งสี่และมีสถานภาพเป็นเจ้านายของยักษ์ทั้งสี่

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง โคบุตรอยู่ในสถานภาพกษัตริย์และเป็นเจ้าชีวิตของยักษ์ทั้งสี่ ยักษ์ทั้งสี่เป็นเพียงบริวารของโคบุตร

๓. สถานการณ์แวดล้อม สถานที่ที่ยักษ์ทั้งสี่กล่าววาทศิลป์กับโคบุตรคือท้องพระโรง

๔. อารมณ์ของผู้พูดและผู้ฟัง ขณะที่ยักษ์ทั้งสี่กล่าววาทศิลป์โคบุตรอยู่ในอารมณ์โกรธ

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้ยักษ์ทั้งสี่ทูลทัดทานโคบุตรไม่ให้ไปสังหารพระญาติวงศ์ของนางอำพันมาลาดังรายละเอียดต่อไปนี้

สถานการณ์ในขณะที่ยักษ์ทั้งสี่ตนกราบทูลขอร้องภัยโทษให้วงศานางอำพันมาลานั้นเกิดขึ้นในท้องพระโรง และสถานภาพทางสังคมของโคบุตร คือ กษัตริย์เมืองปราการบวรพต ดังนั้นยักษ์ทั้งสี่จึงเลือกใช้คำราชาศัพท์เพื่อกราบทูลขอร้องภัยโทษให้นางอำพันมาลา และการกราบทูลอาจทำให้โคบุตรไม่พอใจยักษ์ทั้งสี่ตนได้ ยักษ์ทั้งสี่จึงไม่กราบทูลขอร้องโดยตรงแต่ใช้กลวิธีการเล่านิทานเทียบเคียงแล้วสรุปเชื่อมโยงเหตุการณ์ในนิทานกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ซึ่งเนื้อหาของนิทานและกลวิธีการใช้วาทศิลป์ของยักษ์แต่ละตนมีดังนี้

การใช้วาทศิลป์ของยักษ์ตนที่ ๑

ยักษ์ตนที่ ๑ เริ่มใช้วาทศิลป์ด้วยการใช้ถ้อยคำภาษาประกอบเพื่อแสดงความนอบน้อมด้วยการถวายบังคมโคบุตร จากนั้นแสดงความจริงใจในการช่วยเหลือ เริ่มกราบทูลโดยแสดงให้เห็นว่าตนพร้อมที่จะทำตามคำสั่งของโคบุตรเพื่อป้องกันไม่ให้โคบุตรโกรธ ดังข้อความว่า

... ซึ่งพระองค์จะประสงค์วงศ์กษัตริย์
อันรบกุนัคราไม่อาดูร

ไซ้จะขัดพระบัญชาราสูร
ขอกราบทูลภูบาลนิทานมี ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๑๑๙

ในสถานการณ์นี้ยักษ์ตนที่ ๑ ได้ใช้การอ้างอิงหลักฐานโดยการยกตัวอย่างนิทานมีเนื้อหาสามารถเปรียบเทียบให้เห็นว่าการกระทำของโคบุตรเป็นการกระทำที่ไม่เหมาะสมเพราะไม่สามารถกล่าวได้ตรง ๆ เนื่องจากโคบุตรเป็นผู้ที่มีบุญคุณและอยู่ในสถานะเจ้านายของตน นิทานที่ยักษ์ตนที่ ๑

นำมาเล่ามีเนื้อหาเกี่ยวกับพราหมณ์คนหนึ่งเดินทางไปในป่าแล้วถูกงูกัดที่นิ้วชี้พราหมณ์จึงตัดนิ้วชี้ทิ้ง
พิษงูก็ไม่แล่นเข้าสู่ร่างกาย ดังข้อความว่า

... ยังมีพราหมณ์พรมจรรย์อันวิเศษ	เที่ยวประเวศตามป่าพนาศรี
เข้าหยุตรมพฤษาพอนาคี	ขบนิ้วชี้หนีไปได้สุธา
พราหมณ์กำจัดตัดนิ้วกระเด็นเด็ด	ก็หายเสร็จสิ้นพิษไม่สังขาร์
นี้ทำชั่วก็ตัวนางกัลยา	พระวงศาใหญ่น้อยจะพลอยตาย ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๑๑๙

จากข้อความข้างต้นยักซ์ตอนที่ ๑ ได้เลือกใช้คำแสดงสภาพ ได้แก่ คำว่า “กระเด็นเด็ด” มา
ประกอบการเล่าเพื่อสร้างจินตภาพด้วย และเมื่อเล่าจบยักซ์ตอนที่ ๑ ได้เปรียบเทียบความคล้ายคลึง
ระหว่างเหตุการณ์ในนิทานกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นว่า นิ้วชี้ของพราหมณ์ก็เหมือนตัวนางอำพันมาลาที่
ทำผิดเมื่อกำจัดไปก็จะเป็นปัญหาซึ่งเป็นการเปรียบเทียบในลักษณะอุปมา ดังข้อความว่า

... นี้ทำชั่วก็ตัวนางกัลยา	พระวงศาใหญ่น้อยจะพลอยตาย
อันนิ้วพราหมณ์นั้นเหมือนภุชงค์กัด	ครั้นกำจัดตัดนิ้วพิษปลิดปลิวหาย ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๑๑๙

โคบุตรกลับกล่าวแก้ว่าต้นเหตุของปัญหาในนิทานคือไม่ใช่นิ้วของพราหมณ์ ซึ่งนั้นก็
เปรียบได้กับวงศานางอำพันมาลาหากไม่กำจัดก็จะกลายเป็นเลี่ยนนามต่อไป

การใช้วาทศิลป์ของยักซ์ตอนที่ ๒

ยักซ์ตอนที่ ๒ ได้เริ่มใช้วาทศิลป์โดยใช้โวจน์ภาษาแสดงความเคารพยำเกรงด้วยการกราบ
ลงสามครั้งก่อน จากนั้นใช้วิธีการเดียวกับยักซ์ตอนที่ ๑ คือการยกตัวอย่างเปรียบเทียบเพื่อชี้ให้เห็น
ความคิดของโคบุตรไม่ถูกต้อง ทั้งนี้เพราะเป็นผู้ที่อยู่ในสถานภาพและสถานการณ์แวดล้อมเดียวกัน
ซึ่งตัวอย่างที่นำมาใช้เป็นนิทานที่มีเนื้อหานิทานเป็นเรื่องของกษัตริย์เมืองสาวัตถีป่วยด้วยโรคฝีรักษา
อย่างไรก็ไม่หายจนมาพบหมอผีที่มีความชำนาญได้เจาะเอาหัวฝีออกโรคก็หายไป ซึ่งขณะที่ยักซ์
บรรยายวิธีการรักษาของหมอผีนั้นได้เลือกใช้คำที่แสดงให้เห็นภาพเพื่อให้โคบุตรเห็นว่าหมอผีกำจัด
ออกเฉพาะหัวฝีเท่านั้นโดยเลือกใช้คำว่า “กริดเจาะเฉพาะหวะ” ทั้งนี้เพื่อให้โคบุตรคิดเปรียบเทียบ
วิธีการรักษาของหมอผีกับการกระทำของโคบุตรที่ไม่เลือกกำจัดเฉพาะนางอำพันมาลาซึ่งเป็นต้นเหตุ
แต่กลับจะกำจัดวงศาของนางด้วย ดังนั้นเมื่อเล่านิทานจบยักซ์ตอนที่ ๒ จึงไม่ได้นำเหตุการณ์ใน

นิทานมาเปรียบเทียบกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับโคบุตรแต่อย่างไร แต่ปล่อยให้โคบุตรสรุปได้ด้วยตนเอง ซึ่งรายละเอียดในการเล่านิทานของยักษ์ตนที่ ๒ มีดังนี้

... ฝ่ายกุมภกัณฑ์คนนั้นก็จนจิต	สุดจะคิดที่จะทูลพระโสมศรี
กุมภกัณฑ์หนึ่งจึงกราบลงสามที	อัญชลีทูลประเทียบเปรียบนิทาน
แต่ปางหลังยังมีกรุงกระษัตริย์	ผ่านสมบัติสาวัดถิบุรีสถาน
ประจวรพระยอดในกายแทบวายปราณ	พิษฝีชานทั่วตนสแกนกาย
แพทย์ประสิทธิ์คิดประกอบโอสถแก้	ที่เจ็บแผลมิอาจจะขาดหาย
ยังรูมริงตรึงฤทัยไม่สลาย	พอบพบชายหมอผีอันปรีชา
เอาจมมิดกริดเจาะเฉพาะหระ	ถอนศิระฝีออกนอกมั่งสา
ก็เหือดหายคลายโรคกระษัตริย์ตรา	ขอผ่านฟ้าจรัญยังพระทัยฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๑๑๙-๑๒๐

เมื่อโคบุตรได้ฟังก็ยิ่งปฏิเสธไม่ยอมรับฟังคำขอร้องของยักษ์ตนที่ ๒

การใช้วาทศิลป์ของยักษ์ตนที่ ๓

ยักษ์ตนที่ ๓ แสดงความอ่อนน้อมและแจ้งในโคบุตรทราบก่อนว่ามีนิทานจะเล่าให้โคบุตรฟัง ซึ่งในการแจ้งให้โคบุตรทราบนั้นยักษ์ตนที่ ๓ ใช้คำเรียกขานแสดงความยกย่องโคบุตรโดยเรียกว่า “พระทูลกระหม่อมจอมนารายณ์” จากนั้นได้ยกตัวอย่างนิทานมาเล่าเปรียบเทียบกับกันแต่บอกกับโคบุตรก่อนว่านิทานที่ตนนำมาเล่าเป็นนิทานโบราณเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือให้แก่โคบุตรมากยิ่งขึ้น จากนั้นยักษ์ตนที่ ๓ ได้เล่านิทานที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับตนหนึ่งเที่ยวสอยผลกระทอนในป่าไปเป็นอาหาร แต่ไม่เลือกว่าเป็นกระทอนอ่อนหรือแก่ เมื่อถึงป่ามาเห็นก็หัวเราะเยาะและดำนิการกระทำของฤๅษีเป็นเหตุให้ฤๅษีนี้กลืนตายผลกระทอนและได้รับความอับอาย ซึ่งมีรายละเอียดดังข้อความต่อไปนี้

... ขอพระทูลกระหม่อมจอมนารายณ์	ยังนิยายโบราณนิทานมี
ในเรื่องราวว่าดาบสอยู่ไพรสณฑ์	เที่ยวสอยผลไม้นในไพรศรี
พบกระทอนอ่อนแก่บรรดา	พระฤๅษีฟาดหล่นระคนกัน
วานรป่ามาเห็นก็หัวเราะ	กล่าวเย้ยเยาะว่าโลกละโมบฉัน
สอยกระทอนอ่อนกินจนสิ้นพันธุ์	ทีหลังฉันอะไรนะพระอาจารย์ฯ

ฤาษีลัทธิได้คิดเสียตายนัก
ขอพระองค์ทรงดำริเรื่องโบราณ
อันสุกแล้วค่อยสอยอย่าพลอยอ่อน

มิได้รักษเสียผลผลอาหาร
ขอประทานโทษญาตินางกัลยา
พวกวานรทรลักษณ์จักรหา ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๑๒๐

เมื่อยักษ์ตนที่ ๓ เล่าจบได้ขอให้โคบุตรนำเรื่องที่ตนเล่ามาคิดไตร่ตรองและขอให้ยกโทษให้แก่ญาตินางอำพันมาลา จากนั้นยักษ์ตนที่ ๓ ได้สรุปการเล่านิทานด้วยการเปรียบเทียบเพื่อเตือนโคบุตรเสมือนว่าโคบุตรคือฤาษีในนิทานส่วนนางอำพันมาลาและวงศ์คือผลกระทอน ความว่า “อันสุกแล้วค่อยสอยอย่าพลอยอ่อน พวกวานรทรลักษณ์จักรหา” จากนั้นได้ชี้ให้เห็นผลเสียที่ตามมาว่า “พวกวานรทรลักษณ์จักรหา” ซึ่ง “วานรทรลักษณ์” ในที่นี้ก็คือเหล่าข้าราชการและประชาชนที่ไม่อาจไม่เห็นด้วยกับการกระทำของโคบุตร

เมื่อโคบุตรได้ฟังก็กล่าวว่านิทานเรื่องนี้พอจะนำมาเปรียบเทียบกับเรื่องของตนได้แต่ก็ยังยืนยันความคิดเดิม

การใช้วาทศิลป์ของยักษ์ตนที่ ๔

การใช้วาทศิลป์ของยักษ์ตนที่ ๔ เริ่มด้วยการแสดงความนอบน้อมโดยขอความกรุณาต่อโคบุตรเพื่อที่จะเล่านิทานให้ โคบุตรฟัง เริ่มจากใช้โวหารภาษาแสดงความเคารพด้วยการหมอบกราบ ดังข้อความว่า

... พรันอารมณ์ก็มเคียรลงหมอบกราบ
ขอพระองค์ทรงพระอนุญาติ

กุมภันท์หนึ่งจึงกราบบดินทร์สุร
จะกราบทูลตามนิทานโบราณมา ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๑๒๐

จากนั้นชี้ให้เห็นว่าความคิดของโคบุตรไม่เหมาะสม ด้วยการนำนิทานมาเล่าให้โคบุตรฟัง ซึ่งนิทานที่เล่ามีเนื้อหาเกี่ยวกับครุฑและนาค ซึ่งนาคตกเป็นเหยื่อของครุฑตลอดมาจนกระทั่งมีนาคตนหนึ่งคิดวิธีแก้แค้นครุฑด้วยการให้พวกนาคอมหินไว้ในปาก เมื่อครุฑมาโฉบนาคไปเป็นเหยื่อก็โฉบทางด้านหัวเหมือนเคยด้วยความหนักของหินทำให้นาคสามารถดูดครุฑให้จมน้ำตายครุฑจึงไม่สามารถทำอันตรายนาคได้ ต่อมาวิธีเปลี่ยนตนหนึ่งสังเกตเห็นการกระทำของนาคจึงไปบอกครุฑครุฑจึงเปลี่ยนวิธีมาโฉบนาคด้านหางแทนทำให้นาคหลุดออกจากปากนาคจึงกลายเป็นอาหารของครุฑตามเดิม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

... ว่ายังมีวาสุกรีหนึ่งกำแหง
ให้พวกนาคปากอมก็อนศिला
สุบรรณโลกโอบจวดย่างเศียรนาค
จะพาบินหินถ่วงลงสาคร
ครั้นนานมาซีเปลือยมันกล่าวแจ้ง
ครุฑประจักษ์หัตถาในนาคน
ส่ารอกหินสั้นแรงเจ้ากรุงนาค
บรรดานาคราชพระญาติวงศ์

ไม่เกรงแรงครุฑราชปักษา
ขึ้นลอยเล่นยมนาชลธร
เลียบกระซกปากขยิกจิกเอาหงอน
ก็มีวายุมรณชีวาด้วยนาคน
ภูซงค์แรงเพราะโอบฐ์นั้นอมหิน
ครั้นจะกินบินจวดยางภูซงค์
ครุฑกระซกจวดยได้โดยประสงค์
เห็นภูซงค์ฤทธิ์หย่อนเหมือนก่อนมา ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๑๒๐-๑๒๑

เมื่อเล่าจบยักข์ตอนที่ ๔ ได้เปรียบเทียบสถานการณ์ในนิทานกับสถานการณ์ปัจจุบันว่า โคนุตรก็จะเป็นเช่นเดียวกับครุฑหากไม่ยอมยกโทษกับนางอำพันมาลา ทั้งนี้เพื่อให้โคนุตรตระหนักว่า หากไม่ยอมเชื่อฟังคนอื่นดังที่ครุฑยอมฟังคำเตือนของซีเปลือยผลร้ายก็อาจจะเกิดตามมาได้ ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นตนก็ยินดีที่จะจับเอาวงศาของนางอำพันมาลามานา ดังข้อความว่า

... แม้นมิโปรดโทษนางที่ผิดพลั้ง
สุริยวงศ์พงศ์พันธุ์นางกัลยา

จะเหมือนดังครุฑราชปักษา
คงเอามาตามประสงค์ทรงระวาง ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๑๒๑

การใช้วาทศิลป์ของยักข์ทั้งสี่ไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากโคนุตรอยู่ในอารมณ์โกรธและยักข์ทั้งสี่เป็นผู้อยู่ได้อำนาจของโคนุตรประกอบกับตัวอย่างที่นำมาใช้ไม่ใช่ตัวอย่างที่ได้การยอมรับ เชื่อถือมากนัก

ตัวอย่างที่ ๑๒ พระอรุณขอร้องให้โคนุตรอภัยโทษนางอำพัน

เนื่องจากโคนุตรได้สั่งประหารนางอำพันมาลาเพราะจับได้ว่านางให้เถรกระทำเสน่ห์ โคนุตร พระอรุณซึ่งเป็นพระอนุชาของนางมณีสาครมเหสีฝ่ายขวาจึงทูลขออภัยโทษให้นางอำพันมาลาต่อโคนุตร ซึ่งการทูลขออภัยโทษให้นางอำพันมาลาพระอรุณได้กระทำ ๒ ครั้ง ครั้งแรกเป็นการใช้วาทศิลป์ที่เกิดจากความต้องการที่จะขอร้องโคนุตรให้เลิกล้มความคิดที่จะยกทัพไปสังหารพระวงศ์ของนางอำพันมาลาและงดโทษประหารนางอำพันมาลาด้วยตัวของพระอรุณเอง การขอร้องครั้งแรกประสบความสำเร็จเพียงครั้งหนึ่งโดยโคนุตรยอมที่จะไม่ยกทัพไปสังหารพระวงศ์ของนางอำพันมาลาแต่ไม่ยอมงดโทษประหารนาง ดังนั้นพระอรุณจึงต้องใช้วาทศิลป์เป็นครั้งที่ ๒ ซึ่งในครั้งนี้นอกจากจะเป็นความตั้งใจของพระอรุณในการที่จะช่วยเหลือนางอำพันมาลาเองแล้วยังเป็นการทำตามคำขอร้อง

ของนางอำพันมาลาด้วย ดังนั้นเมื่อถึงวันประหารพระอรุณจึงพยายามขอร้องโทษให้แก่นางอีกครั้งซึ่งในครั้งนี้โคบุตรยอมงดโทษประหารแต่เปลี่ยนเป็นเนรเทศนางออกนอกเมืองแทน ซึ่งการทูลขอร้องโทษให้นางอำพันมาลาของพระอรุณทั้งสองครั้งมีรายละเอียดดังนี้

ครั้งที่ ๑ สถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง พระอรุณและโคบุตรมีความสัมพันธ์กันฉันพี่น้อง โดยโคบุตรให้ความรักและเอ็นดูพระอรุณมาก

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง ในสถานการณ์นี้โคบุตรและพระอรุณมีสถานภาพในระดับสูง แต่ตัวอย่างที่เกิดขึ้นเกิดในเมืองปราการบรรพตซึ่งเป็นเมืองของโคบุตร และพระอรุณก็ให้ความเคารพโคบุตรในฐานะผู้มีพระคุณและพี่ชาย

๓. สถานการณ์แวดล้อม การกล่าววาทศิลป์ของพระอรุณครั้งนี้เกิดขึ้นในท้องพระโรง

๔. อารมณ์ของผู้พูดและผู้ฟัง โคบุตรกำลังอยู่ในอารมณ์โกรธ

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้ยักยักทั้งสี่ทูลทัดทานโคบุตร ไม่ให้ไปสังหารพระวงศาและงดโทษประหารนางอำพันมาลาตามขั้นตอนและกลวิธีต่าง ๆ ดังนี้

สถานการณ์ขณะนั้นโคบุตรกำลังโกรธมาก เมื่อได้ฟังคำขอร้องของยักยักทั้งสี่ที่ขอให้งดโทษพระวงศาของนางก็เพิ่มความโกรธมากยิ่งขึ้น พระอรุณจึงเริ่มใช้วาทศิลป์ด้วยการใช้กิริยาท่าทางประกอบเพื่อให้โคบุตรคลายความโกรธลงก่อนด้วยการบังคมไหว้และเข้าไปสวมกอดพระบาทของโคบุตรไว้เพื่อแสดงความเคารพที่มีต่อโคบุตร แล้วจึงเริ่มกล่าวทัดทานโคบุตรโดยบอกจุดประสงค์ของตนว่าไม่ต้องการให้โคบุตรไปประหารพระวงศาของนางอำพันมาลา จากนั้นอ้างเหตุผลว่าคนส่วนใหญ่ที่อยู่ในฐานะบิดามารดาว่าไม่มีบิดามารดาคนใดต้องการให้บุตรของตนนั้นทำความชั่ว แต่ตัวบุตรเองที่เป็นฝ่ายไม่เชื่อฟังคำสอนของบิดามารดา การแสดงเหตุผลของพระอรุณได้ใช้วิธีการละข้อสรุปไว้ให้โคบุตรได้คิดเองว่าดังนั้นพระบิดามารดาของนางอำพันมาลาที่เป็นเช่นเดียวกับบิดามารดาอื่น ๆ จากข้อความว่าดังข้อความว่า

...เจ้าอรุณเห็นจะอุ่นให้หวาดใจ
คนทั้งหลายชายหญิงในโลกา
เป็นบุตรแล้วนั้นใครจะให้ชั่ว
พี่อำพันมาลาพวงอน

บังคมไหว้สวมกอดพระบาทา
ธรรมดาบิดรงค์องค์มารดร
แต่ฝ่ายตัวเหลือกำลังจะสั่งสอน
จากนครมาฟังพักพระจักรี ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๒๑

จากนั้นใช้การเฝ้าอารมณ์เฝ้าให้โคบุตรสงสารนางอำพันมาลาด้วยการกล่าวว่า

...พี่อำพันมาลาพวงอน
ธรรมดานารีที่ร่วมผัว

จากนครมาพึ่งพักพระจักรี
ก็มีทั่วดินฟ้าทูลกราตี ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๒๑

พระอรุณเลือกใช้คำว่า “พึ่งพัก” เพื่ออธิบายลักษณะความสัมพันธ์ของนางอำพันมาลา กับโคบุตรทั้งนี้เพื่อให้โคบุตรตระหนักว่านางอำพันมาลาได้ตัดขาดจากญาติพี่น้องทั้งหมดเพื่อตามโค บุตรมา และกล่าวต่อไปว่าการที่สตรีมีสามีคนเดียวกันยอมมีการอภิเษกกันเป็นเรื่องธรรมดา พระ อรุณได้ใช้วิธีการโยนความผิดจากการกระทำครั้งนี้ว่าเป็นเพราะนางสาวใช้ ซึ่งการโยนความผิดนั้น พระอรุณได้ใช้คำเรียกขานในลักษณะตั้งสมญาโดยเรียกนางสาวใช้ว่า “อีทาสีทุจริต” เพื่อให้ดูเป็นคน ชั่วร้ายในสายตาโคบุตร และเมื่อกล่าวจบพระอรุณได้ใช้วิธีการยกย่องโคบุตรด้วยการใช้อุปมาโวหาร เปรียบเทียบความยิ่งใหญ่ของโคบุตรว่าเหนือกว่าญาติของนางอำพันมาลามากมาย ความว่า

... พระทรงศักดิ์เหมือนหนึ่งหลักจอมพิภพ	ขจรจบสรรเสริญเจริญสถาน
พระทรงยศศทิสจะคิดการ	ไปล้างผลาญญาติอำพันกัลยา
ใครจะหาญทานฤทธิ์คิดรบรบ	ก็สำหรับชีวิที่จะสังขาร
เหมือนสุเมรุเอนพับทับสุธา	จะบายหน้าพึ่งใครนั้นไม่มี ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๑๒๑-๑๒๒

พระอรุณได้ขอให้พระโคบุตรไว้ชีวิตนางอำพันมาลาด้วยโดยชี้ให้โคบุตรเห็นถึงผลเสียหาก โคบุตรประหารนางอำพันมาลา และพระอรุณได้นำความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างตนและโคบุตรมา เป็นข้ออ้างให้ล้มเลิกการประหารนาง ความว่า

...นางผิดพลั้งครั้งเดียวไม่ควรฆ่า
เหมือนได้โปรดน้องรักที่ภักดี

ด้วยวงศานั้นอยู่ห่างต่างกรุงศรี
ขอประทานชีวินางกัลยาฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๒๒

จากข้อความนี้พระอรุณต้องการให้โคบุตรตระหนักว่าการประหารนางอำพันมาลาอาจจะ ส่งผลให้เกิดการตำหนิติเตียนตามมาเพราะนางนั้นไม่มีญาติพี่น้องอยู่ที่เมืองนี้เลยผู้คนอาจจะเข้าใจว่า

นางอุกฤษฏ์แก ซึ่งคำกราบทูลของพระอรุณนั้นเป็นผลสำเร็จส่วนหนึ่งคือโคบุตรเลิกล้มความคิดที่จะไป
กำจัดพระวงศ์ของนางอำพันมาลา แต่ไม่ยอมยกโทษให้แก่นางอำพันมาลา

ครั้งที่ ๒ สถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง พระอรุณและโคบุตรมีความสัมพันธ์กันฉันพี่น้อง
โดยโคบุตรให้ความรักและเอ็นดูพระอรุณมาก

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง ในสถานการณ์นี้โคบุตรและพระอรุณมีสถานภาพใน
ระดับสูง แต่ตัวอย่างที่เกิดขึ้นเกิดในเมืองปราการบรพตซึ่งเป็นเมืองของโคบุตร และพระอรุณก็ให้
ความเคารพโคบุตรในฐานะผู้มีพระคุณและพี่ชาย

๓. สถานการณ์แวดล้อม การกล่าววาทศิลป์ของพระอรุณครั้งนี้เกิดขึ้นในพระตำหนักของ
โคบุตร โดยมีนกขุนทองอยู่ในเหตุการณ์ด้วย

๔. อารมณ์ของผู้พูดและผู้ฟัง โคบุตรคลายความโกรธนางอำพันมาลาลงมาแล้ว
เนื่องจากมีผู้ขอภัยโทษให้นางหลายครั้ง

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้พระอรุณขอภัยโทษให้นาง
อำพันมาลาดังรายละเอียดต่อไปนี้

เริ่มจากใช้อวัจนภาษาโดยแสดงกิริยาอันนอบน้อมคือกราบโคบุตรเพื่อไม่ให้โคบุตรเกิด
ความขุ่นเคืองหากรู้ว่าตนยังไม่ประหารนางอำพันมาลา จากนั้นจึงแจ้งว่าตนยังไม่ประหารนางอำพัน
มาลา ดังข้อความว่า

... อรุณกราบสารภาพด้วยผิตพลั่ง
ด้วยคิดเห็นครหาเป็นราศี

ฉันให้ยังไว้พระโรงอันเรืองศรี
เพราะเทวีทรงครรภักุมารา

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๒๗

จากนั้นพระอรุณอ้างว่าการที่ตนยังไม่ให้นางอำพันมาลาไปประหารนั้นเป็นเพราะความ
ความปรารถนาดีต่อโคบุตรซึ่งเป็นการใช้บุคลิกภาพเพื่อโน้มน้าวใจโดยให้เหตุผลว่าหากประหารนางก็
อาจจะมีผลเสียที่ตามมา ๒ ประการ ดังนี้

ประการที่ ๑ โคบุตรถูกครหาจากราษฎรว่าฆ่าโอรสของตนเอง จากข้อความว่า

... ด้วยคิดเห็นครหาเป็นราศี
เป็นน้ำเนื้อเชื้อวงศ์ของทรงฤทธิ
ราษฎรก็จะค่อนข้างรรจา

เพราะเทวีทรงครรภ์กุมาร
ไม่มีผิดกุมารังพลอยสังขาร
ว่าเช่นฆ่าโอรสอยู่ในครรภ์ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๒๗-๑๒๘

เหตุผลประการแรกนี้เป็นการใช้แรงจูงใจด้านความเห็นชอบจากวงสังคม

ประการที่ ๒ พระอรุณและนางมณีสวรรค์จะพลอยถูกครหาด้วย เพราะนางอำพันมาลา
ไม่มีญาติพี่น้อง เมื่อนางทำความผิดคนอื่นอาจคิดว่านางถูกรังแก ความว่า

... กับข้อหนึ่งเทวีไม่มีญาติ
ไม่มีใครขอร้องช่วยป้องกัน
ด้วยเกรงซึ่งหึงกันจึงเกิดเหตุ
ทั้งตัวน้องร่วมท้องกับพี่นาง
จะว่าน้องนี้แกล้งแกล้งขอโทษ
มันจะว่าฉันมาขอพ้อเป็นที

พอพลั่งพลาดชีวก้อาสัญ
นินทาฉันก็มีกับพี่นาง
ใครจะเห็นในจิตว่าคิดหมาย
ไม่แคล้วทางครหาทั้งธานี
แม้มิโปรดเช่นพี่นางโฉมศรี
คงกระนี้แน่นักประจักษ์ใจ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๑๒๘

เหตุผลข้างต้นพระอรุณได้อ้างความเสียหายที่จะเกิดขึ้นกับตนและนางมณีสวรรค์ซึ่งเป็นผู้
ที่โคบุตรรักเพื่อจูงใจโคบุตรให้เปลี่ยนใจ นอกจากนี้พระอรุณยังใช้ความผูกพันทางสายเลือดระหว่างโค
บุตรกับโอรสในครรภ์นางอำพันมาลามาชูใจโคบุตร โดยขอให้โคบุตรเห็นแก่บุตรที่อยู่ในครรภ์นาง
อำพันมาลา โดยกล่าวว่า

...จงเมตตาทารกโอรสน้อย
แม้มีจำทำอีกไม่อายใจ

ได้ติดต้อยตามเชื้อเป็นเนื้อไข
ประหารให้มอดม้วยลงด้วยกันฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๒๘

จากข้อความนี้พระอรุณได้เลือกใช้คำกริยาแสดงสภาพมาใช้ ได้แก่ คำว่า “ทารก” และ
“โอรสน้อย” ซึ่งเป็นคำที่ทำให้เห็นภาพความไร้เดียงสาและทำให้โคบุตรรู้สึกสงสารโอรสในครรภ์มาก
ขึ้น และเป็นการจูงใจด้วยความผูกพันระหว่างบิดาและบุตร จากนั้นพระอรุณได้สร้างเงื่อนไขโดยกล่าว

ว่าหากโคบุตรไม่ประหาร นางอำพันมาลาต่อไปถ้านางทำความผิดอีกจึงค่อยประหารนาง และพระอรุณยังนำตนเองไปเป็นส่วนหนึ่งของเงื่อนไขโดยเอาตนเองเป็นประกันว่าหากนางทำความผิดตนก็ยินดีที่จะรับโทษประหารพร้อมกับนาง ความว่า

...จงเมตตาทวารกโอรสน้อย_

แม้มิจำทำอีกไม่อายใจ

ได้ติดต่อยตามเชื่อเป็นเนื้อไข

ประหารให้มอดม้วยลงด้วยกันฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๑๒๔

การใช้วาทศิลป์ของพระอรุณเพื่อตัดทอนโคบุตรไม่ให้ประหารนางอำพันมาลาในครั้งที่ ๒ สามารถทำให้โคบุตรเว้นโทษประหารนางอำพันมาลาแต่เปลี่ยนเป็นเนรเทศนางออกจากเมืองแทน

ตัวอย่างที่ ๑๓ ทำวอนินฤมาศขอร้องให้คงคาประลัยปล่อยตนและนางจันทร์

เมื่อคงคาประลัยรู้ว่านางจันทร์ทรงพระครรภ์เกิดความกลัวว่าทำวอนินฤมาศและนางจันทร์จะรักพระโอรสที่แท้จริงมากกว่าตนอีกทั้งเสนาอำมาตย์ก็จะพลอยตั้งข้อรังเกียจตนด้วย คงคาประลัยจึงก่อกบฏ ทำวอนินฤมาศได้พานางจันทร์พร้อมนางสนมกำนัลออกยังท้องพระโรงและตรัสเรียกเสนาอำมาตย์มาพร้อมกัน เมื่อทำวอนินฤมาศเห็นกองทัพของพวกกบฏซึ่งมีคงคาประลัยยืนสั่งการอยู่บนหลังช้างกำลังจะพังกำแพงเมืองเข้ามาได้จึงตรัสขอร้องคงคาประลัย ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง ทำวอนินฤมาศมีสถานภาพสูงกว่าคงคาประลัย
๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง ทำวอนินฤมาศเป็นพระบิดาเลี้ยงของคงคาประลัย
๓. สถานการณ์แวดล้อม คงคาประลัยคิดกบฏและอยู่ในสถานะที่ได้เปรียบคือสามารถยึดเมืองโกญจาไว้ได้

๔. อารมณ์ของผู้ฟัง คงคาประลัยอยู่ในอารมณ์อาฆาตพยาบาทและอึกเขม

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้ทำวอนินฤมาศขอร้องให้คงคาประลัยปล่อยตนและนางจันทร์อีกทั้งไม่ทำร้ายเสนาอำมาตย์ดังรายละเอียดต่อไปนี้

สถานการณ์นี้ทำวอนินฤมาศได้ใช้คำพูดที่มีความไพเราะมาขอร้องคงคาประลัย ซึ่งคำพูดดังกล่าวมีลักษณะไม่เป็นทางการ คือใช้คำสามัญปะปนกับการใช้คำศัพท์ที่ต้องแปลความบ้าง เนื่องจากคงคาประลัยอยู่ในฐานะของบุตรบุญธรรมแต่ไม่ใช่สามัญชน

ทำวอนินฤมาศได้พยายามแสดงให้เห็นความรักที่ตนมีต่อคงคาประลัยเพื่อทำให้เปลี่ยนใจ ทั้งการใช้คำเรียกขานเรียกคงคาประลัยในสถานการณ์นี้ เช่น พ่อดวงนัยนา แก้วตา

ขวัญข้าว พระลูกแก้วแววตา ดวงจิต ฯลฯ ซึ่งเป็นถ้อยคำที่บ่งถึงความรัก และการใช้คำเรียกแทนตนเองว่า บิดา หรือ พ่อ ตลอดเวลาเพื่อแสดงความสัมพันธ์ที่มี ดังข้อความว่า

... โอ้พ่อดวงนัยนาบิดาเอย
พ่อพรา่เลี้ยงรักษาพยาบาล
หรือแค้นพ่อช้อไรรนะลูกเอ๋ย
เจ้าจะฆ่าพ่อแล้วหรือแก้วตา
จงบอกพ่อขอเกิดไม่ขัดขวาง
พระลูกแก้วแววตาอย่ารารี

ไม่ควรเลยลูกรักจะหักหาญ
เจ้าเปรียบปานเหมือนชีวิตของบิดา
ไม่บอกเลยให้รู้ซึ่งโทษา
หรือปรารถนาสิ่งใดในธานี
เมื่อวายวางขวัญข้าวช่วยเผาผี
ให้เสนีราษฎรได้รื้อนรณ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒ : ๑๑

ทำวอิณนุมาศได้เตือนว่าการกระทำของคงคาประลัยเป็นสิ่งไม่สมควร และใช้วิธีการทวงบุญคุณ ประกอบกับการให้ความสำคัญแก่ผู้ฟังด้วยการเปรียบเทียบ ดังข้อความว่า

... พ่อพรา่เลี้ยงรักษาพยาบาล
หรือแค้นพ่อช้อไรรนะลูกเอ๋ย

เจ้าเปรียบปานเหมือนชีวิตของบิดา
ไม่บอกเลยให้รู้ถึงโทษา ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๑๑

จากข้อความดังกล่าวทำวอิณนุมาศได้ใช้คำว่า "พรา่เลี้ยง" เพื่อแสดงให้เห็นถึงความใส่ใจที่มีต่อคงคาประลัย จากนั้นใช้อุปมาโวหารเปรียบเทียบความสำคัญของคงคาประลัยที่มีต่อตนว่าเปรียบเหมือนชีวิตของตนเองเพื่อให้คงคาประลัยเห็นว่าตนนั้นรักคงคาประลัยมาก และใช้คำถามเพื่อทำให้คงคาประลัยเกิดความยังคิดว่าตนนั้นทำอะไรให้คงคาประลัยโกรธเคือง จากนั้นทำวอิณนุมาศเสนอผลตอบแทนเพื่อทำให้คงคาประลัยเปลี่ยนใจ จากข้อความว่า

... เจ้าจะฆ่าพ่อแล้วหรือแก้วตา
จงบอกพ่อขอเกิดไม่ขัดขวาง

หรือปรารถนาสิ่งใดในธานี
เมื่อวายวางขวัญข้าวช่วยเผาผี ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒ : ๑๑

คำถามของทำวอิณนุมาศข้างต้นนอกจากจะถามถึงความขุ่นเคืองแล้วยังแสดงให้เห็นว่าตนได้มอบทุกสิ่งทุกอย่างให้คงคาประลัยแม้แต่ชีวิตก็ฝากไว้ โดยใช้ถ้อยคำสั้นๆ ว่า “เมื่อ

วรายวาชวัญข้าวช่วยเผ่าผี” ซึ่งเป็นการฝากผีฝากไข้ และเป็นการใช้บุคลิกภาพเพื่อโน้มน้าวใจผู้ฟังว่า ตนนั้นเป็นผู้ที่ไม่มีความโลภนอกจากนี้ทำวอินธุมาศยังแสดงความโอบอ้อมอารีที่มีต่อผู้อื่นด้วยการ ขอร้องไม่ให้คงคาประลัยทำให้ข้าราชการบริพารและราษฎรเดือดร้อน

การกล่าวของทำวอินธุมาศในตอนต้นนี้ไม่สามารถโน้มน้าวคงคาประลัยได้โดยคงคา ประลัยอ้างว่าหากบิดาตนยังมีชีวิตอยู่ตนนั้นอาจสุขสบายกว่านี้ แต่ทำวอินธุมาศกลับกล่าวหาว่าบิดา ตนเป็นโจร ทำวอินธุมาศได้แก้อีกกล่าวหาของคงคาประลัยที่ว่าทำวอินธุมาศฆ่าบิดาของคงคา ประลัย โดยกล่าวว่าที่บิดาของคงคาประลัยต้องตายนั้นเป็นเพราะรบแพ้ จากนั้นเตือนให้คงคาประลัย นึกถึงบุญคุณของตนที่เลี้ยงดูมาจนเติบโตใหญ่และเป็นเหตุให้คงคาประลัยมีกองทัพมาก่อกบฏดัง ข้อความว่า

... อันดวงจิตคิดแค้นว่าฆ่าพ่อ
พ่อเจ้ารบอัปราในสาชล
ก็เพราะพ่อชะลอประโลมเลี้ยง
เจ้าจึงได้โยธามารวี

เนื้อความข้อนี้ก็แจ้งทุกแห่งหน
แต่เจ้าคนเดียวมาถึงธานี
ในวังเวียงลูกรักเป็นศักดิ์ศรี
พระคุณมีเจ้าจงคิดถึงบิดา ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๑๑-๑๒

จากนั้นทำวอินธุมาศได้ใช้แรงจูงใจด้านความต้องการทรัพย์สมบัติมาจูงใจคงคาประลัย ว่าทรัพย์สมบัติที่มีในท้องพระคลังจะยกให้คงคาประลัยทั้งหมดแม้แต่บ้านเมือง และฝากประชานนาง สนมกำนัลทั้งหลายไว้กับคงคาประลัยเพื่อแสดงให้เห็นความบริสุทธิ์ใจของตน ในตอนท้ายทำวอินธุ มาศสรุปว่าตนและนางจันทระจะออกบรรพชาเพื่อแสดงให้คงคาประลัยเห็นว่าตนนั้นตัดขาดจากราช สมบัติได้อย่างแท้จริง ดังข้อความว่า

... สิบสองพระคลังวังเวียงเศวตฉัตร
ก็ตามใจเถิดพ่อให้ทั้งพารา
ขอฝากฝูงไพร่ฟ้าอาณาราษฎร
แต่แม่พ่อขอบรรพชากาย

แสนสมบัติสุดสวาทจะปรารภนา
อย่าฆ่าฟันผู้คนให้ล้มตาย
กำนัลนาฏนักสนมสิ้นทั้งหลาย
กว่าจะวายชีวนิคาลัย ฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๑๒

ในสถานการณ์นี้ทำวอินธุมาศไม่สามารถทำให้คงคาประลัยเลิกคิดที่จะสังหารตนและ

นางจันทร ทั้งนี้ นอกจากคงคาประลัยจะมีนิสัยเหี้ยมโหดตามเชื้อสายโจรแล้ว ความแค้นที่ท้าวอินธุมาศทำให้บิดาของตนตายยังฝังใจคงคาประลัยมาตั้งแต่เด็ก และหากคงคาประลัยปล่อยท้าวอินธุมาศและนางจันทรไปอาจเกิดผลร้ายในภายหลังได้

ตัวอย่างที่ ๑๔ นางสุวรรณอำภาชอร้องให้ท้าววิรุญมาศปล่อยนางและลักษณวงศ์

เมื่อท้าวพรหมทัตสั่งประหารนางอำพันมาลาและลักษณวงศ์พระอินทร์ได้ช่วยเหลือจนทำให้เพชรมาตปล่อยนางและลักษณวงศ์เป็นอิสระ จากนั้นทั้งสองได้เดินทางไปในป่าด้วยความเหนื่อยล้าจึงเผลอหลับไป ท้าววิรุญมาศซึ่งเป็นพญายักษ์ครองเมืองมยุราผ่านมาพบเข้าเกิดเสน่หานางสุวรรณอำภาก็สะกดให้ลักษณวงศ์หลับไปและปลุกนางขึ้นมาเล่าโลม นางสุวรรณอำภาก็ใช้วาทศิลป์ขอร้องให้ท้าววิรุญมาศปล่อยตนและลักษณวงศ์ ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง ท้าววิรุญมาศและนางสุวรรณอำภามีเคยมีความสัมพันธ์ใดๆ ต่อกันมาก่อน

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง ท้าววิรุญมาศและนางสุวรรณอำภามีสถานภาพทางสังคมสูงทัดเทียมกัน

๓. สถานการณ์แวดล้อม นางสุวรรณอำภาก็ใช้วาทศิลป์ระหว่างอยู่กับท้าววิรุญมาศสองต่อสองในป่าโดยมีลักษณวงศ์ซึ่งถูกสะกดหลับอยู่ข้างๆ

๔. อารมณ์ของผู้ฟัง ท้าววิรุญมาศอยู่ในอารมณ์รัก

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้นางสุวรรณอำภาชอร้องให้ท้าววิรุญมาศปล่อยนางและลักษณวงศ์ไปดังรายละเอียดต่อไปนี้

ในตอนต้นของสถานการณ์นี้เมื่อนางสุวรรณอำภาก็ตื่นขึ้นมาและเห็นท้าววิรุญมาศนางตกใจมากจึงปลุกลักษณวงศ์และในการปลุกนั้นนางได้ใช้คำเรียกท้าววิรุญมาศด้วยความหวาดกลัวว่า “อสุรีผีป่า” ทั้งนี้เพราะนางยังไม่รู้สถานภาพทางสังคมของท้าววิรุญมาศ ดังข้อความว่า

สงสารเจ้าเยาวลักษณ์ประโลมสวาท
พระทัยหายกายสันดังตีปลา
อสุรีผีป่ามันมาแล้ว
กรรแสงพลางสันพลางไม่ห่างไกล

กัปนาทลิ้มเนตรเห็นยักษ์
หวาดผวาวี๊ดกอดโอรสไว้
พระลูกแก้วตื่นเกิดอย่าหลับไหล
ก็มีได้รู้สึกสกนิกาย ฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๑๕๑-๑๕๒

แต่เมื่อทำวชิรญาณมาศแนะนำสถานภาพของตน นางสุวรรณอำภาก็เปลี่ยนแปลงการใช้ถ้อยคำให้เหมาะสมกับสถานภาพของทำวชิรญาณมาศ คือใช้คำราชาศัพท์ และคำศัพท์ในการพูด การใช้วาทศิลป์ของนางสุวรรณอำภาก็เริ่มจากแสดงให้ทำวชิรญาณมาศเห็นว่าตนนั้นตระหนักรู้ถึงไมตรีของทำวชิรญาณมาศ และสำนึกถึงบุญคุณจึงยกย่องทำวชิรญาณมาศว่ามีคุณเปรียบเหมือนบิดา ซึ่งเป็นการบอกโดยอ้อมให้ทำวชิรญาณมาศทราบว่าตนไม่ได้มีเจตนาหาทำวชิรญาณมาศ จากนั้นนางกล่าวเท็จกับทำวชิรญาณมาศว่าถูกพระสวามีสั่งประหารชีวิตแต่ถูกเพชรฆาตปล่อยมากลับบอกว่าหลงทางกับพระสวามีในป่า ทั้งนี้เนื่องจากนางได้วิเคราะห์สถานการณ์แล้วว่าทำวชิรญาณมาศประสงค์ในตัวนางและเป็นผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่านางหากไปตามความจริงทำวชิรญาณมาศคงจะพานางไปด้วยแน่ ดังข้อความว่า

... ซึ่งโปรดปรานมาเป็นการไมตรีดี	พระคุณมีแมนเหมือนพระบิดา
จะทูลความตามสัตย์ไม่เท็จถ้อย	กุมารน้อยนี้เป็นองค์โอรสา
ข้าเดินดงหลงพลัดภักศดา	จึงตามหาใครพบประสบกัน
แต่ลูกแก้วแววตากับข้าบาท	ภูวนาถอย่าได้ฆ่าให้อาสัญ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๑๕๓

นางสุวรรณอำภาก็อ้อนวอนให้ทำวชิรญาณมาศปล่อยตนกับบุตรไปโดยใช้วิธีการชี้ให้เห็นผลดีที่จะเกิดขึ้นหากทำวชิรญาณมาศปล่อยนางไปซึ่งนางได้ใช้แรงจูงใจ ด้านความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเรื่องบุญกุศลมาจูงใจทำวชิรญาณมาศว่าหากปล่อยนางกับบุตรไปก็จะได้กุศลมาก ดังข้อความว่า

... แต่ลูกแก้วแววตากับข้าบาท	ภูวนาถอย่าได้ฆ่าให้อาสัญ
จะได้กุศลพันที่จะรำพัน	แล้วจอมขวัญรำเรียกพระลูกรัก
พองามขึ้นตื่นเกิดลูกรักแม่	มานิ่งแน่วหลับสนิทเห็นผิดหนัก
ลูกขึ้นเกิดเราจะลาพญายักษ์	ไฉ่ลูกรักเป็นไฉนไม่ไหวองค์ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๑๕๓-๑๕๔

แต่ทำวชิรญาณมาศก็ยังยืนยันที่จะพานางไปด้วย นางสุวรรณอำภาก็ใช้วาทศิลป์ต่อไปโดยแสดงความยกย่องทำวชิรญาณมาศโดยการใช้คำเรียกว่า “พระทรงภพจบพินชมพุกวิป” ซึ่งเป็นการใช้หลักจิตวิทยาขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ด้านความต้องการเป็นที่ยกย่อง จากนั้นใช้ประโยชน์เสนอเพื่อขอให้ทำวชิรญาณมาศคิดให้ดีกว่าก่อนที่จะนำนางไปเป็นมเหสีโดยให้เหตุผลว่า “เป็นเจ้านายไซ้จะไร้ความรัก” และ

ชี้ให้เห็นผลเสียว่า “จะเสียดศีลสุริยวงศ์พระทรงชัย” ทั้งนี้นางได้ใช้แรงจูงใจด้านค่านิยมเรื่องความบริสุทธิ์ของสตรีมาให้เหตุผลว่านางไม่คู่ควรกับท้าววิรุญมาศเพราะนางนั้นมีสามีแล้วและใช้การเปรียบเทียบภาพพจน์มาอ้างอิงซ้ำว่าการที่นางมีสามีแล้วก็เหมือนกับเพชรที่มีราศี ซึ่งในตอนนี้นางสุวรรณอำภาได้ใช้คำแสดงสภาพมาประกอบ ได้แก่ คำว่า “ไม่ผ่องแผ้ว” “สลายสลดสี” “หม่นไหม้เศร้าหมองราศีมัว” เพื่อให้ท้าววิรุญมาศเห็นความภาพความไม่เหมาะสมในการที่จะพานางไปเป็นมเหสีดังข้อความว่า

... ร้องเรียกพลางนางทรงโคกาลัย

พระทรงภพจบพื้นชมพูทวีป

เป็นเจ้านายไช้จะไร่นารัก

อันนาริมิคู่ประคองแล้ว

ถึงเพชรนิลจินดาดวงวิไล

ถึงเจ็ดฉายก็สลายสลดสี

เสียสกุลพุนกรรมในกายตัว

สะอื้นไห้ถอนว่าพญายักษ์

อย่าด่วนรีบจบจ้วงจงหน่วงหนัก

จะเสียดศีลสุริยวงศ์พระทรงชัย

ไม่ผ่องแผ้วมลทินปักมัย

เมื่อหม่นไหม้เศร้าหมองราศีมัว

เหมือนน้องนี้ได้ร่วมภิรมย์ผัว

ด้วยลูกผัวเขายังผูกอาลัยลาญ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๑๕๓-๑๕๔

จากนั้นได้ใช้ด้านความเชื่อในศาสนาเรื่องนรกสวรรค์มาเร้าให้ท้าววิรุญมาศเกิดความหวาดกลัวโดยเอาโทษทัณฑ์ที่จะได้รับในนรกหากผิดลูกเมียของผู้อื่นมาพรรณนาว่า

... จะทนทุกข์เวทนาอยู่ช้านัก

จวนรกถึงสิบหกงศ์ลีการ

จงตรึกตรองน้องนี้ก็มีผัว

จงรอร้งยังจิตคิดรำพึง

ด้วยเปลวอัคนีรุทรประหารผลาญ

เป็นหนามกร้านคมกริบดั่งกรดตรึง

จะเกลือกกลัวเวรานั้นมาถึง

จะตรากตรึงบาปกรรมไปทำไมฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๑๕๔

จากข้างต้นนางสุวรรณอำภาได้ใช้ภาพพจน์อุปมาประกอบการพรรณนาเพื่อให้เห็นความน่ากลัวโดยกล่าวถึงหนามของต้นจ้าวว่ามีความแหลมคม และใช้คำถามวาทศิลป์หรือโวหารปฏิเสธถามท้าววิรุญมาศในตอนท้ายว่า “จะตรากตรึงบาปกรรมไปทำไม” เพื่อให้ท้าววิรุญมาศเกิดความตระหนัก ซึ่งท้าววิรุญมาศก็กล่าวแก้ว่าตนไม่กลัวหากจะต้องได้รับโทษทำให้นางสุวรรณอำภาโสภะเศร้าและเรียกหาลักษณวงศ์ เป็นเหตุให้ท้าววิรุญมาศขู่ว่าจะฆ่าลักษณวงศ์ทำให้นางสุวรรณอำภาต้องยินยอมตามท้าววิรุญมาศไป

ตัวอย่างที่ ๑๕ นางทิพยเกสรอ่อนนอนไม่ให้ลักษณะวงศ์ออกตามหาพระมารดา

หลังจากถูกทำวโรกาสพรากพระมารดาไปลักษณะวงศ์ได้เดินทางมาพบอาศรมของพระฤๅษีซึ่งมีหลานอันเป็นนางที่มีกำเนิดจากดอกไม้นามว่านางทิพยเกสร ลักษณะวงศ์ได้อาศัยและอยู่เรียนวิชากับพระฤๅษีจนมีวิชาแก่กล้าพระฤๅษีจึงได้ชี้หนทางให้ลักษณะวงศ์ออกติดตามหาพระมารดา เมื่อนางทิพยเกสรทราบเรื่องก็ไม่อยากให้ลักษณะวงศ์จากไปจึงอ่อนนอนลักษณะวงศ์ให้อยู่กับนางต่อ ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง ลักษณะวงศ์และนางทิพยเกสรมีความผูกพันกันเหมือนพี่น้อง

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง ในสถานการณ์นี้ลักษณะวงศ์และนางทิพยเกสรมีสถานภาพทัดเทียมกันเพราะเป็นผู้ที่อยู่ในความปกครองของพระฤๅษี

๓. สถานการณ์แวดล้อม นางทิพยเกสรกล่าววาทศิลป์กับลักษณะวงศ์ขณะที่อยู่ต่อหน้าพระฤๅษี

๔. อารมณ์ของผู้ฟัง นางทิพยเกสรอยู่ในอารมณ์โศกเศร้า

๕. วัยของผู้พูดและผู้ฟัง นางทิพยเกสรอยู่ในวัยเด็ก ส่วนลักษณะวงศ์มีวัยสูงกว่าแต่ก็อยู่ในวัยเด็กเช่นกัน

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้นางทิพยเกสรขอร้องให้ลักษณะวงศ์อยู่กับนางต่อไปดังรายละเอียดต่อไปนี้

การใช้วาทศิลป์ของนางทิพยเกสรในสถานการณ์นี้ เป็นการเร้าให้ลักษณะวงศ์เกิดความสงสารโดยใช้การอ้างอิงหลักฐานแบบพรรณนาความสลับกับการใช้คำถามวาทศิลป์หรือโวหารปฏิเสธ ซึ่งการใช้วาทศิลป์ของนางทิพยเกสรสามารถแบ่งได้เป็น ๓ ขั้นตอน โดยแต่ละขั้นตอนช่วงนางทิพยเกสรจะขบขันความด้วยการอ่อนนอนให้ลักษณะวงศ์อยู่กับนางต่อไป ดังรายละเอียดต่อไปนี้

นางทิพยเกสรเริ่มต้นด้วยการใช้โวจนาภาษาเพื่อแสดงความเศร้าโศกและโวหารปฏิเสธถามลักษณะวงศ์ว่าต้องการจะหนีนางไปหรืออย่างไรเพื่อเป็นการเร้าให้ลักษณะวงศ์เกิดความสงสาร ดังข้อความว่า

... ทั้งสองกรค่อนอกว่าไอ้พี่
อยู่ ๆ หรือมาจู่จากออกไป

จะแก่งหนีน้องแล้วหรือใจ
จะทิ้งให้น้องเที่ยวคนเดียวกรอม ...

จากนั้นชี้ให้ลักษณะวงศ์เห็นถึงผลเสียที่จะเกิดขึ้นกับนางหากลักษณะวงศ์จากนางไป โดยกล่าวทำความเข้าใจความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน และใช้วิธีการพรรณนาเพื่อเร้าให้ลักษณะวงศ์เกิดความสงสาร ด้วยการใช้อำนาจแสดงความรู้สึก ได้แก่ คำว่า “เปลี่ยว” เพื่อบอกความรู้สึกอ้างว้าง และในการพรรณนานางได้กล่าวถึงกิจวัตรที่ทำร่วมกับลักษณะวงศ์ ได้แก่ การเล่นในยามเย็น การเก็บดอกแก้ว การหยอกเย้ากัน ซึ่งในแต่ละกิจกรรมที่นางทิพยเกสรนำมากล่าวนั้นเมื่อกล่าวจบนางจะใช้โวหารปฏิบัติจากรูปเพื่อถามลักษณะวงศ์ ดังนี้

... ยามเย็นจะได้เล่นกับใครเล่า
ถึงหยิกข่วนกวนหน้อยค่อยยอต่อม
ที่นี้อยู่คนเดียวจะเปลี่ยวแล้ว
ถึงพวงงามก็จะงามอยู่ตามที่
พี่เคยเฝ้าขังน้องให้ร้องไห้
พี่อย่าไปเลยเป็นไรนะพี่อา
เราเคยวิ่งชิงลูกมะตูมหล่น
พี่ได้สนุกน้องได้อ่อนก็พ้องกัน
แต่นี้เอยใครเลยจะชวนเล่น
ใครจะปลอบน้องเล่าให้เบาใจ
น้องเคยร้องข้าเจ้าหงส์พี่ทรงรับ
เราเคยกินเคยอยู่เป็นคู่เคียง
เมื่อสาดพี่ๆ ก็สาดแต่พอสู้
แต่นี้ไปไหนน้องจะขึ้นบาน
น้องเคยเล่นชิงช้าเซฐราชัก
เมื่อที่พี่น้องแกลังให้แก่งไกว
แต่นี้ไปไหนเล่าจะเห็นพักตร์
ไม่สงสารเกสรที่วอนเลย
พี่สันทักน้องแก้วเสียแล้วหรือ
ไอ้อ่อนนิจจาไม่อาลัย

เหมือนพี่เจ้ารักน้องประคองถนอม
ชิงอะไรพี่ก็ยอมให้ดี ๆ
ใครจะเก็บดอกแก้วให้น้องนี้
ตั้งแต่นี้จะร่วงลงโรยรา
ประเดี๋ยวใจก็มาปลอบให้หรรษา
อยู่กับข้าจะได้เล่นปิดตากัน
ทั้งสองคนปรีดีเปรมเกษมสันต์
สารพันพี่เจ้าจะตามใจ
ทุกเช้าเย็นแต่น้องจะร้องไห้
เมื่อแลไปก็เห็นแต่รังเรียม
เมื่อน้องขับพี่ก็ขานประสานเสียง
เมื่อยามเที่ยงเล่นน้ำในลำธาร
ถึงเข้าหูกเข้าตาไม่ว่าขาน
เมื่อเล่นธารจะได้สาดกับพี่ใด
กระซุกหนกกล้วนน้องจะร้องไห้
กระซุกไปลอยๆ ไม่ว่าเลย
ไอ้พี่ลักษณะวงศ์ของน้องเอ๋ย
พี่ไม่เคยที่จะขัดให้เคืองใจ
จึงดิ่งดื้อเข้าดังไปจงได้
ว่าจะไปแล้วก็ไปเอาจริง ๆ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๑๗๕-๑๗๖

จากนั้นสรุปความต้องการและเสนอเงื่อนไข ซึ่งนางทิพยเกสรได้ใช้วิธีการพูดนำว่า “ไอ้สุดแสนสงสารเกสรเอ๋ย” ซึ่งการพูดของนางเป็นการพูดนำว่าตนเองนั้นน่าสงสารเพื่อให้ลักษณะวงศ์เกิดความรู้สึกสงสารนาง และใช้บรรยายถึงสภาพของนางเมื่อลักษณะวงศ์จากไปว่า “ตั้งแต่นั้นไศกาน้ำตาไหล” จากนั้นได้เสนอเงื่อนไขว่าหากลักษณะวงศ์เลือนออกไปเดินทางในปีหน้านางจะตามไปช่วยปราบยักษ์ด้วย ดังข้อความว่า

เคยชุดดินมาปั่นแล้วปั่นเล่น
 พี่ประดิษฐ์ปั่นเล่นเห็นเป็นจริง
 ไอ้สุดแสนสงสารเกสรเอ๋ย
 พระพี่เอ๋ยอยู่เกิดเป็นเพื่อนกัน
 เพลาบายชายแสงพระสุริยน
 เข้าชิงรับจับหีบพระพ้อดา
 พี่เคยเล่น ๆ อยู่ด้วยน้องแก้ว
 เมื่อยามเย็นก็จะเย็นยะเยือกครัน
 ถึงเพลาสระสรลงสระศรี
 เก็บกระบะปั่นกันพนันทาย
 เอากระบะปั่นกันพนันทาย
 เอากระบะเข้าประดับเป็นปักฉิน
 แล้วซื้อมากยกกันว่าบรรพต
 ไอ้ที่ไหนจะได้เล่นเหมือนเช่นหลัง
 เอ็นตุน้องเกิดเพื่ออย่าเพ่อไป
 ถ้าพี่ไปแล้วน้องจะไปด้วย
 จะขอไปเป็นเพื่อนพระพี่ยา

เป็นหมี่เม่นนกกเนื้อแลเสื่อสิงห์
 ใส่ล้อเลื่อนลากวิ่งพนันกัน
 จะชวดเซยรูปสัตว์ที่พี่ปั่น
 จะได้ปั่นล้อเล่นเหมือนก่อนมา
 เราสองคนเคยแข่งขนานหน้า
 ถึงศาลาชิงเลือกเอาเผือกมัน
 จะหักใจไปแล้วเข้าไพรสณฑ์
 ใอันวันก็จะเปลี่ยนอยู่เดียวกาย
 เคยชวนพี่ลงเล่นกระสุนธนูสาย
 แล้วกำทรายกองปั้นเป็นบรรพต
 แล้วกำทรายกองปั้นเป็นบรรพต
 กินนรากินนรินขมิ้นสด
 เอน้ำรดให้ละลายกระจายไป
 จะตั่งนั่งโศกาน้ำตาไหล
 ต่อปีหน้าฟ้าใหม่จึงไคลคลา
 น้องจะช่วยรบยักษ์ให้หนักหนา
 แม้นพี่มีเมตตาจะลาตาย

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๑๗๖

ในสถานการณ์นี้นางทิพเกสรไม่สามารถขอร้องให้ลักษณะวงศ์อยู่กับนางต่อไปอีกได้
 เนื่องจากลักษณะวงศ์เป็นห่วงพระมารดามาก อีกทั้งพระญาติก็ช่วยบอกหนทางให้ว่าจะไปตามหา
 พระมารดาได้ที่ใด

ตัวอย่างที่ ๑๖ นางสาวรณมาลีอาศัยเรือโจรสลัด

หลังจากนางผีเสื้อสมุทรทำเรือของท้าวสิลราชแตกสินสมุทรได้ว่ายนำพานางสุวรรณมาลี
 หนีไปอยู่บนเกาะบังเอิญได้พบเรือโจรสลัดจึงได้ขออาศัยกลับบ้านเมืองและตามหาท้าวสิลราชและ
 พระอภัยมณี โจรสลัดซึ่งเป็นหัวหน้ามีใจเสน่หานางสุวรรณมาลีจึงให้สมุนมอมเหล้าสินสมุทรจากนั้น
 ได้ฉวยโอกาสเข้าหานางสุวรรณมาลี นางสาวรณมาลีจึงใช้คำพูดต่าง ๆ โนมน้าวนายโจรเพื่อเอาตัว
 รอดจากการถูกข่มเหง ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง นางสาวรณมาลีอยู่ในฐานะของผู้อาศัย

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง แม้นางสุวรรณมาลีจะมีสถานภาพสูงกว่าโจรสลัดแต่
 นางก็เป็นเพียงผู้ที่อาศัยเรือมาเท่านั้น

๓. สถานการณ์แวดล้อม นางสาวรณมาลีอยู่เพียงลำพังในห้องบรรทมกับโจรสลัด

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทีศิลปดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้นางสุวรรณมาลีโน้มน้าวโจรสู้หรั่งเพื่อเอาตัวรอดจากการถูกข่มเหง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ในสถานการณ์นี้นางสุวรรณมาลีติดอยู่กับโจรสู้หรั่งเพียงลำพังในห้อง ซึ่งสถานการณ์แวดล้อมดังกล่าวนายโจรมีอำนาจเหนือกว่านาง ดังนั้นเมื่อนางสุวรรณมาลีรู้เจตนาของโจรสู้หรั่งนางไม่แสดงอาการรังเกียจแต่แสดงให้โจรสู้หรั่งเห็นว่านางรู้สึกสำนึกบุญคุณของโจรสู้หรั่งที่จะให้นางเป็นคู่ครองซึ่งเป็นการแสดงออกด้วยบุคลิกภาพที่เหมาะสมกับสถานการณ์เพราะหากนางแสดงอาการขัดขืนโจรสู้หรั่งย่อมต้องใช้กำลังบังคับขืนใจนาง นอกจากนี้นางยังใช้อำนาจเปรียบเทียบเพื่อให้โจรสู้หรั่งเห็นว่านางสำนึกบุญคุณของโจรสู้หรั่งมากเพียงใดด้วยการใช้โวหารอติพจน์ ดังข้อความว่า

... ยูปยงทรงพึงอ้ายอังกฤษ

มิตอบตามความอายเห็นหลายทาง

ซึ่งเมตตาวาจะเลี้ยงไว้เคียงคู่

แต่อย่าให้ได้ายชายทั้งปวง

ดังพนพิษพุดสำราญทั้งถากถาง

นิกแล้วนางแสวงเสด้วยเล่ห์หลวง

พระคุณอยู่ข้าพเจ้าเท่าเขาหลวง

ค่อยหนักหน่วงอย่าเพอด่วนทำลวนลาม ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑ : ๑๖๙

จากนั้นชี้ให้เห็นผลเสียที่จะเกิดขึ้นกับโจรสู้หรั่งและตัวนางเอง หากโจรสู้หรั่งยืนยันที่จะได้นางเป็นภรรยาในตอนนี้อยู่ โดยที่นางสุวรรณมาลีได้ไว้ให้โจรสู้หรั่งเกิดความเห็นใจนางด้วยการนำข้อครหาที่นางอาจจะได้รับหากยอมเป็นภรรยาโจรสู้หรั่งมากล่าวอ้าง และในข้อความต่อมานางสุวรรณมาลีได้แสดงความห่วงใยต่อโจรสู้หรั่งด้วยการนำความเชื่อของชาวเรือที่ว่าขณะที่เดินเรืออยู่นั้นห้ามเสพลังวาสมาช้างอิงเพื่อให้โจรสู้หรั่งเลิกคิดที่จะลวนลามนาง อีกทั้งนางได้ใช้คำเรียกโจรสู้หรั่งเพื่อเป็นการรักษาน้ำใจว่าเป็น “พานิช” ซึ่งก็คือพวกพ่อค้าซึ่งขัดกับความเป็นจริง นอกจากนี้นางยังได้พูดให้ความหวังแก่โจรสู้หรั่งด้วยว่าเมื่อถึงฝั่งแล้วจะยอมทำตามความต้องการของโจรสู้หรั่งทุกอย่างและโจรสู้หรั่งก็จะได้เป็นที่พึงพิงของนางและบุตร ดังข้อความว่า

...ซึ่งเมตตาวาจะเลี้ยงไว้เคียงคู่

แต่อย่าให้ได้ายชายทั้งปวง

ทั้งเดินทางกลางชลเป็นพานิช

ถ้าถึงฝั่งยังหยุดสุดแต่งาม

พระคุณอยู่ข้าพเจ้าเท่าเขาหลวง

ค่อยหนักหน่วงอย่าเพอด่วนทำลวนลาม

สมสนิทเสน่หาดำราห้าม

จะผ่อนตามสารพัดไม่ตรอน

ทั้งลูกน้อยกลอยใจจะได้ฟัง
ไซ้จะดินสิ้นชีพอย่ารีบร้อน

ไม่ต้องดึงดอกจะฟังท่านสั่งสอน
นางผันผวนเพทุบายให้ตายใจ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๑๖๙

เนื่องจากโจรสล่องไม่ยอมทำตามที่นางกล่าวขอร้อง นางสุวรรณมาลีจึงต้องเปลี่ยนจุดประสงค์ในการพูดใหม่โดยขอให้โจรสล่องพาสินสมุทรมาพบนางเพื่อให้นางพูดให้สินสมุทยอมรับโจรสล่องเป็นบิดา ซึ่งในตอนต้นของการกล่าววาทศิลป์นางสุวรรณมาลีได้แสดงให้โจรสล่องเห็นว่าตนจะต้องพบสินสมุทให้ได้ก่อนโดยกล่าวว่าหากโจรสล่องไม่ยอมทำตามที่นางขอนางก็จะไม่ยอมมีชีวิตอยู่อีกต่อไป และให้โจรสล่องรอที่จะได้สมรักกับนางในตอนพลบค่ำ ดังข้อความว่า

สงสารนางอย่างจะดินสิ้นชีวิต
ต้องเอาใจข้าขโมยแต่โดยมี
มิขออยู่สู้ตายด้วยอายุเขา
ท่านกลับไปให้สินสมุทรมา
จงหยุดยั้งรื้อรอแต่พอพลบ
อย่าอยู่เกี่ยวเคียวขับจ้งกลับไป

กลัวอังกฤษมันจะปล้ำทำบัดสี
 मैंหม่อมพิศินใจไม่เมตตา
 ทั้งลูกเต่าก็ยังไม่ได้รักษา
 จะพูดจาอ่อนน้อมให้พร้อมใจ
 ข้าไม่หลบหลีกหนีไปไหน
 อโณทัยลงลับจึงกลับมา

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๑๗๐

ซึ่งโจรสล่องก็ยอมเชื่อที่นางพูดแต่ขอให้ได้เชยชมนางสักหน้อยก่อนแล้วจึงจะจากไป นางสุวรรณมาลีจึงต้องใช้วาทศิลป์ต่อไปโดยขู่ให้กลัว เมื่อโจรสล่องขอนางเช่นนั้นนางสุวรรณมาลีซึ่งทราบแล้วว่าโจรสล่องเกรงใจนางมาเช่นไรเนื่องจากก่อนหน้านี้โจรสล่องได้กราบไหว้อ้อนวอนเพื่อขอให้นางยอมเป็นภรรยาของตน ดังนั้นนางสุวรรณมาลีจึงแสดงอาการตำหนิโจรสล่องที่ไม่เชื่อฟังนางและขู่ว่าหากยังไม่ยอมทำตามที่นางต้องการนางก็จะโกรธ ดังข้อความว่า

... นางฟังคำทำน่าน่าบัดสี
ยิ่งโอนผ่นผ่นตามยิ่งลามไป

อะไรนี่น่าซังยังสงสัย
เดี๋ยวก็ได้เด็ดดอกบอกให้รู้ ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๑๗๐

แต่ในตอนท้ายนางสุวรรณมาลีได้แสดงท่าทีที่อ่อนลงโดยให้โจรสล่องพิสูจน์ว่าหากรักนางจริงก็ต้องทำตามที่นางต้องการเพราะอย่างไรไม่ทันข้ามวันนางก็จะเป็นภรรยาโจรสล่องแน่นอนและพูด

แสดงความอ่อนน้อมว่า “ฉันไหว้ได้เอ็นดู” พร้อมกับยื่นให้เห็นว่าหากโจรสลักรังยังขึ้นอยู่ในห้องกับนางต่อไปก็จะถูกคนอื่นสงสัยและครหาได้ ดังข้อความว่า

...ถ้ารักจริงสิ่งใดที่ได้ห้าม
ไม่สิ้นวันฉันไหว้ได้เอ็นดู

อย่าลวนลามเลี้ยวลตให้อดสู
จะขึ้นอยู่ไยเล่าให้เขาแคลงฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑:๑๗๐

การใช้วาทศิลป์ของนางสุวรรณมาลีประสบความสำเร็จโจรสลักรังยอมเชื่อง่ายคำของนางและไปตามสินสมุทรให้มาพบนางตามคำขอร้อง

จากการวิเคราะห์นิทานคำกลอนของสุนทรภู่ทั้ง ๕ เรื่อง พบว่าการใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องวิงวอนมีการใช้วาทศิลป์ใน ๒ จุดมุ่งหมาย คือ ขอร้องให้กระทำ และขอร้องไม่ให้กระทำ มีรายละเอียดดังนี้

๑. ขอร้องให้กระทำ

การใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องให้กระทำเป็นการใช้วาทศิลป์ที่ผู้พูดต้องการขอให้ผู้ฟังลงมือกระทำตามความต้องการของผู้พูดโดยที่ผู้ฟังอาจจะไม่เคยคิดจะกระทำการดังกล่าวมาก่อนหรือคิดแต่ยังไม่ได้กระทำ โดยผลดีที่เกิดขึ้นจะเกิดกับตัวผู้พูดและบุคคลที่ผู้พูดรัก การใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องให้กระทำในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่มีการใช้วาทศิลป์ลักษณะ ๒ ลักษณะ คือ การใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องให้กระทำโดยตรง และการใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องให้กระทำโดยอ้อม มีขั้นตอนและกลวิธีในการใช้ดังนี้

๑.๑ การใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องให้กระทำโดยตรง จากการศึกษาพบว่าสุนทรภู่ใช้วาทศิลป์ในลักษณะนี้มากที่สุด ซึ่งมีรูปแบบการใช้วาทศิลป์และกลวิธีการใช้หลักที่คล้ายคลึงกันในทุกสถานการณ์ คือ เริ่มจากการวิเคราะห์สถานการณ์แวดล้อม และวิเคราะห์ผู้ฟังในด้านต่างๆ อาทิ ด้านอารมณ์ ด้านสถานภาพทางสังคม เป็นต้น จากนั้นการใช้วาทศิลป์ในขั้นตอนต่อไปจะแตกต่างกันไปตามสถานการณ์แวดล้อม และผู้ฟัง เช่น หากผู้ฟังเป็นผู้ที่มีสถานภาพทางสังคมสูงกว่าผู้พูดอยู่ในอารมณ์โกรธ สุนทรภู่จะให้ผู้พูดใช้อวัจนภาษาที่เป็นกริยาท่าทาง และใช้วัจนภาษาที่เป็นถ้อยคำประกอบกันเพื่อแสดงให้เห็นความอ่อนน้อมต่อผู้ฟัง ซึ่งเป็นการสร้างบุคลิกภาพที่ดีไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งบุคลิกภาพที่ดี ที่พบว่าสุนทรภู่ใช้เพื่อโน้มน้าวใจผู้ฟังที่สำคัญและมีผลต่อการโน้มน้าว ได้แก่ มีความปรารถนาดีต่อผู้ฟัง มีความกตัญญู มีความเป็นผู้รู้จักเจียมตน จากนั้นขั้นตอนและวิธีการต่อไปคือ ใช้วิธีการเร้าอารมณ์ให้ผู้ฟังเกิดความสงสารและเห็นใจ และในขั้นนี้ให้เห็นว่าสิ่งที่ผู้พูดต้องการให้ทำ

เป็นสิ่งที่สำคัญ และมีความถูกต้องชอบธรรม นอกจากนี้ยังพูดให้เห็นว่าผู้ฟังเป็นผู้ที่มีความสำคัญที่สุดที่สามารถจะช่วยเหลือได้ ขั้นตอนต่อไปคือการชี้ให้เห็นผลดีของการทำตามคำขอร้องและชี้ให้เห็นผลเสียของการไม่กระทำตามคำขอร้อง สุนทรภู่ได้เสนอให้ผู้ฟังเห็นถึงผลดีที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำตามคำขอร้องโดยผลดีที่จะเกิดขึ้นนั้นจะต้องมีความสำคัญมากพอที่จะโน้มน้าวใจให้ผู้พูดยอมกระทำได้ เช่น การเสนอผลประโยชน์ตอบแทน ส่วนการชี้ให้เห็นผลเสียจะเกิดขึ้นต่อเมื่อผู้ฟังปฏิเสธที่จะทำตามคำขอร้องของผู้พูด ผู้พูดจึงต้องชี้ให้เห็นผลเสียของการปฏิเสธ ซึ่งในขั้นตอนนี้จะมีการอ้างอิงหลักฐาน ต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนคำพูดของผู้พูดด้วย จากนั้นแนะนำวิธีการในการให้ความช่วยเหลือ สุนทรภู่ได้ใช้วิธีการพูดให้ผู้ฟังเห็นถึงขั้นตอนและวิธีการที่จะให้ความช่วยเหลือผู้พูดเพื่อให้ผู้ฟังไม่เกิดความรู้สึกลำบากใจ ซึ่งในบางสถานการณ์รูปแบบการใช้วาทศิลป์และกลวิธีการใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องจะมีความแตกต่างจากที่กล่าวมาเล็กน้อย เช่น มีการสร้างความรู้สึกเป็นพวกเดียวกันหากผู้พูดหรือผู้ฟังอยู่ในสถานภาพทางสังคมที่แตกต่างกัน ใช้วิธีการพูดอ้อมค้อมหากเรื่องที่จะขอร้องเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสม

๑.๒ การใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องให้กระทำโดยอ้อม สุนทรภู่จะใช้วาทศิลป์ในลักษณะนี้ผ่านสื่อกลางที่เป็นบุคคลเท่านั้น คือ การขอร้องให้บุคคลอื่นไปขอร้องบุคคลที่เป็นเป้าหมายให้กระทำตามความต้องการของผู้พูด การใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องวิงวอนโดยอ้อมมีขั้นตอนการใช้วาทศิลป์เหมือนกับการใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องวิงวอนโดยตรงแตกต่างกันในเรื่องของการใช้วจนภาษาเท่านั้น

๒. ขอร้องไม่ให้กระทำ

การใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องไม่ให้กระทำ เป็นการใช้วาทศิลป์ที่มีลักษณะตรงกันข้ามกับการใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องให้กระทำ คือ เป็นการใช้วาทศิลป์ที่ผู้พูดต้องการขอให้ผู้ฟังเลิกคิดหรือเลิกกระทำตามที่ในสิ่งที่ผู้ฟังไม่ต้องการ การใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องให้เลิกกระทำในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่มิ การใช้วาทศิลป์ ๒ ลักษณะ ได้แก่ การใช้วาทศิลป์ขอร้องไม่ให้กระทำโดยตรง และการใช้วาทศิลป์ขอร้องไม่ให้กระทำโดยอ้อม ดังนี้

๒.๑ การใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องไม่ให้กระทำโดยตรง จากการศึกษาสุนทรภู่ใช้วาทศิลป์ในลักษณะนี้มากที่สุด คือ การขอร้องให้ผู้ฟังไม่กระทำด้วยถ้อยคำต่อตัวผู้ฟังเอง ซึ่งมีรูปแบบและกลวิธีการใช้หลักที่คล้ายคลึงกันในทุกสถานการณ์ โดยเริ่มจากการวิเคราะห์สถานการณ์ วิเคราะห์ผู้ฟัง จากนั้นจะใช้วิธีการแสดงความอ่อนน้อม ความปรารถนาดี ความจริงใจ หรือกล่าวยกย่องผู้ฟังแล้วแต่กรณี แล้วจึงชี้ให้เห็นถึงความไม่เหมาะสมของการกระทำหรือวิธีการของผู้ฟัง ซึ่งในขั้นตอนนี้ผู้พูดจะใช้วิธีการใดขึ้นอยู่กับสถานภาพทางสังคมและความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง หากผู้ฟังมีสถานภาพทางสังคมสูงบางครั้งการชี้ให้เห็นความไม่เหมาะสมของการกระทำจะไม่กล่าวโดยตรงอาจจะใช้การเล่าเรื่องเทียบเคียง ขั้นตอนมาสุนทรภู่จะชี้ให้เห็นถึงผลเสียที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำของผู้ฟังโดยจะมีการ

อ้างอิงหลักฐาน มีแสดงเหตุผลประกอบ จากนั้นจะใช้วิธีการเสนอผลประโยชน์ตอบแทนหรือชี้ให้เห็นผลดีของการเลิกกระทำ และสรุปความต้องการของผู้พูดในขั้นสุดท้าย

๒.๒ การใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องไม่ให้กระทำโดยอ้อม สุนทรภู่จะใช้วาทศิลป์ในลักษณะนี้ผ่านสื่อกลางที่เป็นบุคคล คือ การขอร้องให้บุคคลอื่นไปขอร้องบุคคลที่เป็นเป้าหมายให้เลิกกระทำในสิ่งที่ผู้พูดเห็นว่าไม่สมควร ซึ่งมีกลวิธีและขั้นตอนการใช้วาทศิลป์เช่นเดียวกับการขอร้องไม่ให้กระทำโดยตรง

๑.๕ วาทศิลป์ที่ใช้เพื่อขอโทษและปรับความเข้าใจ

การใช้วาทศิลป์เพื่อขอโทษและปรับความเข้าใจเป็นการใช้วาทศิลป์ที่ผู้พูดมุ่งที่จะแก้ไขความเข้าใจผิดหรือความรู้สึกไม่พอใจ น้อยใจของผู้ฟัง เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความรู้สึกที่ดีขึ้น ซึ่งการใช้วาทศิลป์เพื่อขอโทษ และปรับความเข้าใจนั้นมีการใช้วาทศิลป์ ๒ ลักษณะเช่นเดียวกับการใช้วาทศิลป์ในจุดมุ่งหมายอื่น ๆ คือ การใช้วาทศิลป์ในการ ขอโทษและปรับความเข้าใจโดยตรง และการใช้วาทศิลป์ในการ ขอโทษและปรับความเข้าใจโดยอ้อม ในการศึกษาการใช้วาทศิลป์เพื่อขอโทษ และปรับความเข้าใจผู้วิจัยจะเสนอการวิเคราะห์ตามสถานการณ์ดังนี้

ตัวอย่างที่ ๑ โคบุตรโถมนางมณีสาคร

พระอาทิตย์ได้เนรมิตเมืองปราการบรรพตให้โคบุตรปกครองเสร็จแล้ว โคบุตรได้อภิเษกกับนางมณีสาครและนางอำพันมาลาโดยแต่งตั้งให้นางมณีสาครเป็นมเหสีฝ่ายขวา และนางอำพันมาลาเป็นมเหสีฝ่ายซ้ายแต่กระนั้นนางมณีสาครก็ไม่คลายความโกรธเคืองที่โคบุตรพานางอำพันมาลากลับเมืองมาด้วย ซึ่งโคบุตรก็ทราบดีตั้งนั้นหลังจากเสร็จพิธีอภิเษกและอยู่กันสองต่อสอง โคบุตรได้ร้องอนาง ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑.ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง แต่เดิมโคบุตรและนางมณีสาครมีความสัมพันธ์กันในชั้นพี่น้อง แต่ในสถานการณ์นี้โคบุตรและนางมณีสาครมีความสัมพันธ์กันชั้นสามีภรรยา

๒.สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง มีสถานภาพเท่าเทียมกันคือผู้ฟังเป็นธิดาเกษัตริย์ และผู้พูดเป็นโอรสของเทพบุตรและนางสวรรค์

๓.สถานการณ์แวดล้อม ระหว่างที่โคบุตรกล่าววาทศิลป์กับนางมณีสาคร ทั้งสองอยู่เพียงลำพังกับนางในห้องบรรทม

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้โคบุตรใช้วาทศิลป์กับนางมณีสาครตามขั้นตอนและกลวิธีต่าง ๆ ดังนี้

เนื่องจากสถานการณ์แวดล้อมขณะนั้นโคบุตรอยู่ตามลำพังกับนางมณีสาคร โคบุตรจึงใช้วาทศิลป์เพื่อขอโทษนางด้วยตนเอง เริ่มต้นโคบุตรได้ใช้วาทศิลป์โดยเข้าไปนั่งใกล้นางมณีสาคร จากนั้นกล่าวยกย่องนาง ซึ่งการยกย่องนางโคบุตรได้ใช้การเปรียบเทียบอุปมาว่านางมีความงามเปรียบได้กับพระจันทร์และนางฟ้า ความว่า

... เจ้างามเลิศเจดโคมประโลมลาภ
เหมือนดวงเดือนแจ่มจรัสศรีมี

จะเปรียบปานพุ่มพวงดั่งดวงจันทร์
เจริญสุขโสภิดังนางสวรรค์ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๘๗

จากนั้นใช้คำเรียกขานนางตามความสัมพันธ์ที่มีต่อกันด้วยคำที่มีความหมายว่า “น้อง” ได้แก่ “เนตรนุช” “ภคินี” “นุช” “น้อง” และใช้คำศัพท์ และคำราชาศัพท์เพื่อประกอบการกล่าวขอโทษตลอดการใช้วาทศิลป์ เมื่อโคบุตรกล่าวยกย่องนางแล้วก็ให้คำมั่นสัญญาว่าจะรักษางานตลอดไป โดยกล่าวว่า

... เหมือนดวงเดือนแจ่มจรัสศรีมี
มั่นสวาทแล้วไม่คลาดเคลื่อนคลายวัน

เจริญสุขโสภิดังนางสวรรค์
ไม่แรมขวัญเนตรนุชสุดชีวิ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๘๗

เมื่อนางมณีสาครได้ฟังและตัดพ้อว่าตนไม่เชื่อถ้อยคำของโคบุตร พร้อมกับกล่าวว่าตนคู่ควรที่จะเป็นเพียงข้าของโคบุตรเท่านั้นเพราะโคบุตรเป็นผู้มาช่วยกู้บ้านเมือง ส่วนผู้ที่เหมาะสมกับโคบุตรก็คือนางอำพันมาลา โคบุตรจึงกล่าวตอบนางโดยใช้วิธีการเปรียบเทียบความรักที่มีต่อนางมณีสาครกับนางอำพันมาลาว่าต่างกันโดยโคบุตรรักษางานมณีสาครมากกว่า ซึ่งการเปรียบเทียบโคบุตรได้ใช้การเล่นคำว่า “สวาท” มาประกอบการเปรียบเทียบด้วย ดังข้อความว่า

... ใ้อดวงนุชสุดสายสวาทจิต
สวาทน้องอย่าหมองเลยน้องนาง
สวาทไหนหรือจะเปรียบสวาทมิ่ง
พี่หวังเชกเป็นเอกอนงค์นุช

สวาทเจ้าหรือจะคิดอาจนาง
สวาทไหนหรือจะร้างสวาทนุช
สวาทแม่นี่แน่ยิ่งเป็นที่สุด
อนงค์ไหนมิได้สุดสวาทเรียม ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๘๗

ในวรรคแรกโคบุตรใช้โวหารปฏิเสธถามนางก่อนว่า “สวาทเจ้าหรือจะคิดอาฆนง” จากนั้นย้ำว่าตนรักนางโดยกล่าวว่า “สวาทน้องอย่าหมองเลยน้องนาง” และใช้คำว่า “โน้น” เมื่อกล่าวถึงนางอำพันมาลาเพื่อทำให้นางอำพันมาลาดูเป็นคนอื่น จากข้อความว่า “สวาทโน้นหรือจะร้างสวาทนุช” จากนั้นโคบุตรได้ใช้กลวิธีการอ้างอิงหลักฐานอีกครั้งโดยนำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงที่สามารถยืนยันว่าโคบุตรรักนางมณีสวาทมากกว่าจริง ๆ คือ การอภิเษกให้นางเป็นมเหสีฝ่ายขวา ความเป็นมา

... พี่หวังเชกเป็นเอกอนงค์นุช
สวาทรักภักดีเป็นที่ยิ่ง

อนงค์ไหนมิได้สุดสวาทเรียม
เป็นยอดรักหนักจริงอย่าอายเหนียม ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๘๙

และในตอนท้ายเพื่อให้นางยินยอมตนเร็วขึ้นโคบุตรได้ใช้หลักจิตวิทยา แรงจูงใจด้านค่านิยมมากล่าวตัดพ้อนางจากข้อความว่า

... สวาทรักภักดีเป็นที่ยิ่ง
หรืออายพัศตรว่าพี่ศักดิ์ไม่เท่าเทียม

เป็นยอดรักหนักจริงอย่าอายเหนียม
มานั่งแท่นเถิดเรียมจะกล่อมน้อง ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๘๙

จากข้อความนี้โคบุตรได้กล่าวเพื่อเป็นการเตือนนางในที่ให้นางเห็นว่านางไม่ควรที่จะโกรธเคืองต่อโคบุตรต่อไปมิฉะนั้นก็จะเป็นการแสดงให้เห็นว่านางคิดว่าโคบุตรต่ำศักดิ์กว่านางจริง ๆ ซึ่งนางย่อมไม่กล้าคิดเช่นนั้นเพราะตามค่านิยมของสังคมไทยหญิงที่มีสามีจะต้องเชิดชูยกย่องสามีให้เหนือกว่าตน (สุพัตรา สุภาพ, ๒๕๒๐:๙๒)

ตัวอย่างที่ ๒ ท้าวพรหมทัตขอโทษนางสุวรรณอำภาและลักษณวงศ์

เมื่อลักษณวงศ์ปราบนางยักษ์และจับตัวไว้ได้แล้วได้พานางสุวรรณอำภาเข้าเมืองพาราณสีเพื่อเข้าเฝ้าท้าวพรหมทัต เมื่อท้าวพรหมทัตเข้าพระทัยเหตุการณ์ทั้งหมดได้กล่าวขอโทษลักษณวงศ์และนางสุวรรณอำภา ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง ท้าวพรหมทัต นางสุวรรณอำภาและลักษณวงศ์มีความสัมพันธ์กันแบบบิดา มารดาและบุตร

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง บุคคลทั้งหมดอยู่ในสถานภาพสูงคือเป็นวงศ์กษัตริย์

๓. สถานการณ์แวดล้อม บุคคลทั้งหมดสนทนากันที่ท้องพระโรงโดยมีพระวงศายู่ในสถานการณ์

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้ท้าวพรหมหัตถ์องอนและปรับความเข้าใจกับนางสุวรรณอำภา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การใช้วาทศิลป์ของท้าวพรหมหัตถ์ในสถานการณ์นี้ท้าวพรหมหัตถ์ได้พยายามพูดให้นางสุวรรณอำภาและลักษณวงศ์เห็นว่าการที่ตนหลงเชื่อนางยักษ์นั้นเป็นเพราะรู้เท่าไม่ถึงการณ์แต่เมื่อได้สั่งประหารนางสุวรรณอำภาและลักษณวงศ์แล้วก็ไม่มีความสุข ซึ่งตลอดสถานการณ์นี้ท้าวพรหมหัตถ์ต้องกล่าวแก้คำพูดตัดพ้อของนางสุวรรณอำภาตลอดเวลาโดยมีกลวิธีการใช้วาทศิลป์ดังนี้

ท้าวพรหมหัตถ์เริ่มใช้วาทศิลป์ด้วยการแสดงความรักที่มีต่อนางสุวรรณอำภาและลักษณวงศ์ด้วยการใช้คำที่ไพเราะมากล่าวกับนางสุวรรณอำภาและลักษณวงศ์เพื่อแสดงความรักและความห่วงใย เริ่มจากการใช้คำเรียกขานที่บ่งบอกถึงความรักในการถามความเป็นมาของทั้งสอง ได้แก่ คำว่า “เจ้างามขึ้นยอดสร้อยเสน่หา” “ขวัญเมือง” และใช้คำแทนตนเองว่า “พี่” ซึ่งเป็นคำเรียกแทนตนเองที่แสดงความสัมพันธ์ จากนั้นได้เร้าอารมณ์ให้ทั้งสองเกิดความรู้สึกเห็นใจตนด้วยการใช้พรรณนาถึงความทุกข์ที่ตนได้รับเมื่อสั่งประหารนางสุวรรณอำภาและลักษณวงศ์ ดังข้อความว่า

... พรหมหัตถ์ตรัสพลางทางสะอื้น
พี่สำคัญว่าขวัญเมืองเจ้ามรณา
แต่จากเจ้าสองศรีไม่มีสุข
มิพอที่จะพรากไปจากกัน

เจ้างามขึ้นยอดสร้อยเสน่หา
คิดขึ้นมาก็เสียดายไม่วายวัน
เสวยทุกข์ทนแสนแสนกระสัน
พี่รำพันโทษกายไม่วายเลย ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๒๔๗

และเมื่อพวกพระวงศาทิ้งหลายเล่าถึงการหายไปของญาติมิตรที่ไม่เคยล่วงรู้มาก่อนว่าถูกนางยักษ์จับกินทำให้นางสุวรรณอำภาและลักษณวงศ์กระแสดเสียพระทัย ท้าวพรหมหัตถ์ก็ได้ใช้โอกาสนี้แสดงความห่วงใยต่อนางและโอรสด้วยการกล่าวหาว่าไม่ควรกระแสดเพราะจะทำให้พระพัศตร์เศร้าหมอง และใช้วิธีการอ้างอิงความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเรื่องกรรมว่าเป็นสิ่งที่ทำให้พระวงศาทถูกนางยักษ์จับกินทั้งนี้เพื่อเป็นการลดความผิดของตนที่หลงเสน่หานางยักษ์จนทำให้พระวงศาท้องเดือดร้อน ประกอบกับใช้โวหารภาษาประกอบเพื่อแสดงความห่วงใยด้วยการเช็ดพระชลนัยน์ให้นางสุวรรณอำภาและสวมกอดลักษณวงศ์ แล้วจึงถามความเป็นมาเป็นไป ดังข้อความว่า

กรุงกระษัตริย์ตรัสประโลมนางโฉมขึ้น
เขามีกรรมตามทันจึงบรรลีย์

อย่าสะอื้นพัศตรน้องจะหมองไหม้
หักพระทัยเสียเถิดประเสริฐดี

แม่เอยพักตร์ผัวรักจะถามเหตุ
พระกรกอดลูกยาด้วยปราณี
เมื่อครั้งพี่หวนโกรธพิโรธน้อง
นี้ใครช่วยจึงไม่ม้วยมรณา

พระทรงเช็ดชลเนตรให้โสมศรี
ทรงไศกัตรัสพลางหลังน้ำตา
ให้จับสองจอมขวัญไปพันฆ่า
อุตสาห์พาโอรสคืนมาเมืองฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๒๔๘

เมื่อนางสุวรรณอำภาได้ฟังก็กล่าวประชดว่าตนและลักษณวงศ์เหลือเดนจากสัตว์ป่าจึงได้กลับมาพึ่งพระบารมีท้าวพรหมทัต ท้าวพรหมทัตได้ฟังจึงยอมรับผิดชอบและกล่าวขอโทษนางพร้อมกับกล่าวว่าเหตุการณ์ที่ผ่านมา “เป็นความหุ้งเสียท่า” ซึ่งเป็นความผิดพลาดอย่างร้ายแรง จากนั้นขอให้นางเล่าเหตุการณ์ทั้งหมดให้ฟัง ดังข้อความว่า

... อนิจจาดวงจิตที่ผิดแล้ว
เป็นความหุ้งเสียท่าอย่าพาที
พระทรงธรรม์ฉันทูลไม่ถวนถูก
ได้ทรงฟังว่าไอ้อนิจจา
แล้วตรัสแก่ลูกเล่าว่าเจ้าพ่อ
มารดาเจ้าโกรธร้ายกระไรเลย

นางน้องแก้วขอโทษอย่าโกรธพี่
จงแจ้งความตามคดีเกิดขวัญตา
จงถามลูกคนจนอนาถา
เจ้าอำภาน้ำใจกระไรเลย
เจ้าอย่าก่อกรรมผูกนะลูกเอ๋ย
พ่อทราชมเชยจงแจ้งแสดงความฯ

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๒๔๘

ซึ่งนางไม่ยอมเล่าแต่ให้ลักษณวงศ์เล่าให้ฟังแทน เมื่อลักษณวงศ์เล่าถึงตอนที่เพชรฆาตปล่อยตนและนางสุวรรณอำภาไปนางสุวรรณอำภาได้กล่าวแทรกว่าเพชรฆาตผู้นั้นทำความผิดร้ายแรงที่ปล่อยตนไปให้ท้าวพรหมทัตนำมาประหาร ท้าวพรหมทัตจึงกล่าวว่าเพชรฆาตนั้นทำความชอบต่างหากและจึงให้ลักษณวงศ์เล่าเหตุการณ์ต่อไป ซึ่งลักษณวงศ์ก็เล่าต่อถึงตอนที่พลัดพรากจากพระมารดาและไปอาศัยอยู่กับพระญาติจนกระทั่งตามไปพบพระมารดาและสังหารท้าววิรุญมาศ จากนั้นนางสุวรรณอำภาจึงขอร้องให้กลับมาปราบนางยักษ์ ซึ่งลักษณวงศ์ได้ถามว่าเหตุใดท้าวพรหมทัตจึงหลงรักนางยักษ์มากนัก

เมื่อได้ฟังลักษณวงศ์ถามท้าวพรหมทัตจึงกล่าวแก้ตัวว่าเป็นเพราะตนไม่รู้และยอมรับความผิดที่ตนได้ทำไว้และขอให้ทั้งสองยกโทษให้พร้อมกับแสดงความเห็นใจที่ทั้งสองต้องตกกระกล่ำบาก จากนั้นท้าวพรหมทัตได้ถามถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับนางสุวรรณอำภาในเมืองมยุรา ดังข้อความว่า

พรหมทัตตรัสฟังพระโอรส
พ่อไม่รู้ว่าเป็นยักษ์ก็รักไป
อันหม่อมจอมเอกองค์พระวงศา
ไม่รู้ว่าเป็นภักษย์กษิณี
พระตรัสปลอบลูกพลางทางสะอื้น
เจ้าอย่าถือข้อผิดแก้บิดา
อนิจจาดวงใจเจ้าได้ยาก
บุญเจ้าสุดสายใจกระไรเลย
แม่อำภาแก้พี่ศรีสวัสดิ์
ขอเชิญโฉมงามเล่าให้เข้าใจ

ทรงรินทศพูนเทวดาน้ำตาไหล
ถ้าแจ้งใจแล้วจะฆ่าไม่ปรานี
พ่อคิดว่าไม่สบายเขาหน่ายหนี
บิดานี้ชั่วแล้วเจ้าแก้ดวงตา
พองามขึ้นร่วมสุขเสนาหา
แม่อำภาก็อย่าโกรธพิโรธเลย
แสนลำบากหนักหนาเจ้าข้าเอ๋ย
พ่อทรมานเซมิอิทธิฤทธิ์ไกร
เมื่อแรกพลัดดวงเนตรเหตุไฉน
เป็นอย่างไรไปอยู่บุรีมาร ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๒๕๐-๒๕๑

ซึ่งนางก็เล่าว่าทำววิญญาศได้จับนางไปทำวพรหมทัตจึงถามด้วยความแคลงใจว่านาง
สุวรรณอำภากับทำววิญญาศมีความสัมพันธ์กันอย่างไร นางจึงกล่าวประชันว่าทำววิญญาศพอใจใน
ตัวนางจึงไม่ทำร้ายนางทำให้ทำวพรหมทัตแค้นใจและเสียใจ เมื่อเห็นดังนั้นนางจึงบอกความจริงพร้อม
กับขอพิสูจน์ความบริสุทธิ์ ทำวพรหมทัตจึงตรัสห้ามและกล่าวว่าตนไว้วางใจนางและใช้วิธีการอ้างอิง
ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเรื่องกรรมว่าชาติที่แล้วทั้งสองคงเคยพราดสัตรีให้จากกันเป็นเหตุให้ต้อง
พลัดพราดจากกัน และอ้างอิงเรื่องบุญกุศลว่าเป็นสิ่งที่ทำให้นางได้ครองเมืองมยุราและลักษณะวงศ์ได้
ร่ำเรียนวิชาจนมีฤทธิ์ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นข้อดีที่เกิดขึ้นจากเหตุการณ์ดังกล่าว จากนั้นได้แสดงความ
จริงใจที่มีต่อนางโดยกล่าวว่าจะยกเมืองพาราณสีให้นางและลักษณะวงศ์ ดังข้อความว่า

จอมนราราชบรมพรหมทัต
พระเห็นแน่แท้ชัดว่าสัตย์จริง
จึงตรัสตอบยุพเรศจำเรญพัทธร
ไม่สงสัยแก้ดวงตาสดาดวง
ชะรอยเราพราดสัตรีให้พลัดกัน
เผอิญให้นิราศสวาทเซย
อนึ่งคิดถึงคุณเป็นบุญบ้าง
ครองสมบัติสองกรุงจรงใจ
แม้ว่าอยู่ธานีที่นี้แล้ว
ไหนจะได้พวกพหลพลมาร

ได้ฟังอรรถสารสนองพระน้องหญิง
หายประวิงคลายไศกค้อยขึ้นทรวง
พี่สตรักมิได้หึงคะนึ่งหวง
แม่ร่วมทรวงอย่าได้ลู่พระเพลิงเลย
กรรมมาทันครั้งนี้เจ้าพี่เอ๋ย
เจ้าไม่เคยมาเป็นให้เป็นไป
พระน้องนางได้พหลพลไพร่
พระโอรสยศไกรก็ชัยชาญ
พระน้องแก้พี่เปรมเกษมสานต์
พระลูกรักนงคราญก็น้อยฤทธิ์

เป็นกรรมหนุนบุญสนองพระน้องแก้ว
ขอเชิญขึ้นเกิดอย่าขึ้นคะนิงคิด

จงผ่องแผ้วปรีดีเปรมเกษมจิต
พิประสิทธิ์ไอสวรรย์ให้ขวัญตา ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๒๕๓

เมื่อนางสุวรรณอำภาได้ฟังก็เห็นจริงดังคำของท้าวพรหมทัตนางจึงให้อภัยต่อท้าว
พรหมทัต

ตัวอย่างที่ ๓ พระอภัยมณีเฝ้านางสุวรรณมาลี

หลังจากอุศเรนถอยทัพกลับไปแล้วนางสุวรรณมาลีโกรธพระอภัยมณีที่ไม่ยอมต่อสู้เพื่อ
แย่งชิงนางมาจากอุศเรนจึงพยายามหลบหน้าพระอภัยมณีอยู่ตลอดเวลา พระอภัยมณีจึงต้องใช้
วาทศิลป์เพื่อขอโทษนางโดยอ้อมด้วยการส่งสารไปเฝ้านางถึงสองฉบับ ซึ่งมีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์
ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง นางสุวรรณมาลีกับพระอภัยมณีมีจิตเสน่หาต่อกัน

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง นางสุวรรณมาลีและพระอภัยมณีมีสถานภาพทัดเทียม
กัน

๓. สถานการณ์แวดล้อม เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นหลังจากสินสมุทรพบชนะอุศเรน และนาง
สุวรรณมาลีโกรธพระอภัยมณีจึงพยายามหลบหน้า

ด้วยปัจจัยดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้พระอภัยมณีใช้วาทศิลป์โดยอ้อมด้วยการเขียนสารขอ
นางสุวรรณมาลี ดังรายละเอียดต่อไปนี้

สารฉบับ ๑

เริ่มจากใช้การอ้างอิงหลักฐานคือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงเมื่อครั้งเรือแตกเพื่อทำให้นาง
สุวรรณมาลีระลึกถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งที่ทั้งสองยังมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ดังข้อความว่า

กระดาศแทนแผ่นทองประคองเขียน
จนเรือแตกแยกย้ายกระจายจร

ด้วยปากเพียรพยายามตามสมร
แต่อาวรณ์หวังสวาทไม่ขาดวัน ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๕๐

จากนั้นแสดงความให้นางเห็นความรักและจริงใจต่อนางด้วยการกล่าวว่าถึงแม้ตนต้อง
ตายก็ขอให้ได้ขึ้นไปพบนางบนสวรรค์ และอ้างอิงหลักฐานคือความเชื่อทางพุทธศาสนาเรื่องบุญกรรม
ที่กล่าวว่าสิ่งที่ทำให้บุคคลมาพบและมีความสัมพันธ์กันอีก โดยกล่าวว่าคนที่ตนและนางต้อง

พลัดพรากจากกันเมื่อครั้งเรือแตกแต่กลับได้มาพบกันอีกเป็นเพราะผลบุญที่ตนและนางทำร่วมกันไว้ จากนั้นใช้คำถามวาทศิลป์หรือโวหารปฏิจจนามเพื่อให้นางเกิดความยังคิดว่าในเมื่อมีบุญร่วมกันขนาดนี้แล้วเหตุใดนางจึงไม่ยอมคืนดีกับตนอีก ดังข้อความว่า

... ถึงตายแล้วแคล้วคลาดในชาตินี้	ขอให้พี่ขึ้นไปปะบนสวรรค์
เป็นบุญพลอดรดมาเห็นหน้ากัน	ไฉนขวัญน้อยนาไม่ปราณี ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๕๐

จากนั้นพระอภัยมณีอ้างอิงหลักฐานคือคำพูดที่นางสุวรรณมาลีได้บอกที่เมืองรมจักรว่านางเป็นมเหสีของพระอภัยมณี จากนั้นกล่าวตัดพ้อให้นางเกิดความสงสัยว่าเหตุใดนางจึงไม่ยอมคืนดีกับตนทั้ง ๆ ที่ตนไม่ได้ทำความผิดอะไรพร้อมกับใช้การพรรณนาถึงความทุกข์ที่ตนได้รับขณะนั้นว่าทำให้ตนต้องฝ่ายผอมลง ซึ่งการพรรณนาปรากฏการใช้คำแสดงความรู้สึกทุกข์ ได้แก่ คำว่า “แสนทุกข์” “ไม่มีสุข” และ “กำสรด” จากนั้นจึงกล่าวว่าตนอยากพบนางแต่เห็นนางกริ้วโกรธตนจึงต้องมีสารมาไถ่ถามนางและขอให้นางตอบสารตน ดังข้อความว่า

... หรืองามปลื้มลิ้มคำที่ร่ำว่า	พอเห็นหน้าน้องก็เดินทำเมินหนี
เหมือนแค้นเคืองเปลืองปลดหมดไมตรี	เมื่อไม่มีความผิดสักนิดเดียว
ไม่ได้ถามความจริงมานิ่งโกรธ	ประทานโทษแม่คุณอย่าจูนเฉียว
ไม่ลงหลอกดอกสักสิ่งจริงจริงเฉียว	อย่าโกรธเกรี้ยวให้ชำระกำกรอม
แม่ขวัญเมืองเคืองแค้นพี่แสนทุกข์	ไม่มีสุขโศกรูปจนชูปผอม
ทุกคำเข้ากำสรดสู้อดอ้อม	หวังถนอมเสน่ห์นวลสงวนงาม ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๕๐

เมื่อนางสุวรรณมาลีได้รับสารฉบับที่ ๑ นางไม่ยอมคืนดีด้วยและกล่าวว่าตนขอนับถือพระอภัยมณีดังพระบิดาและให้พระอภัยมณีไปพบนางที่ท้องพระโรงเพื่อที่จะได้ให้สัตย์สัญญาว่าจะเป็นนับถือเป็นดังบิดาและบุตรกับนาง พระอภัยมณีจึงมีสารฉบับที่ ๒ ถึงนางซึ่งมีการใช้วาทศิลป์ดังนี้

ในตอนต้นสารพระอภัยมณีได้ใช้คำถามวาทศิลป์หรือโวหารปฏิจจนามเพื่อถามนางสุวรรณมาลีให้นางตระหนักว่าหากตนยินดีที่จะส่งนางให้อุศเรนจริงแล้วเหตุใดนางจึงต้องทำศึก ซึ่งการใช้โวหารปฏิจจนามนี้ก็เป็นการแก้ข้อกล่าวหาของนางที่ว่าพระอภัยมณียินดีที่จะส่งนางคืนให้กับอุศเรนด้วย ดังข้อความว่า

โอ้พระนุชบุตรเจ้าพี่เอ๋ย
 แม่นพี่ส่งนงเยาว์ให้เขาไป
 พี่ก็รู้อยู่ทุกสิ่งอย่างนิงโครธ
 ถ้ากระนั้นฉันจะขอแต่พอบพบ

มิควรเลยนวลหงจะสงสัย
 ก็ที่ไหนนุชน้องจะต้องรบ
 จนขอโทษแล้วก็ไม่ใคร่สงบ
 อย่าหลีกหลบเลยจะเล่าให้เจ้าฟัง ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๕๑-๒๕๒

จากนั้นจึงขอพบนางเพื่อปรับความเข้าใจโดยกล่าวว่าตนยินดีที่จะทำตามความต้องการของนางทุกอย่าง จากนั้นได้โยนความผิดให้สินสมุทว่าสินสมุทอาจจะมาพูดจาอะไรทำให้นางเกิดความเข้าใจผิดตนมากยิ่งขึ้น ดังข้อความว่า

... แม่นมิเชื่อเนื้อเย็นจะเป็นญาติ
 สินสมุทรพูดติดจะผิดพลั้ง

จะปราสาทสัถย์ให้ดังใจหวัง
 อย่าเพ่อฟังคำฟ้องก่อนน้องเอ ย ๆ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๕๒

เมื่อนางสุวรรณมาลีได้อ่านสารก็ยังไม่ยอมคืนดีกับพระอภัยมณี ทำให้พระอภัยมณีตัดสินใจไปหานางเพื่อใช้วาทศิลป์โดยตรงกับนางแต่นางกลับรู้เท่าทันและหนีไปซ่อนทำให้พระอภัยมณีไม่มีโอกาสได้ใช้วาทศิลป์เพื่อจ้องอนนางโดยตรง

ตัวอย่างที่ ๔ พระอภัยมณีขอร้องให้อุศเรนสงบศึก

อุศเรนยกกองทัพมาตีเมืองผลึกอีกครั้งหลังจากพ่ายแพ้ให้กับสินสมุทในคราวแรก เมื่อยกกองทัพมานางวาลีได้วางกลศึกจนทัพของอุศเรนแตกและอุศเรนถูกจับตัวเป็นเชลย พระอภัยมณีไม่กล้าทำร้ายอุศเรนเพราะเป็นผู้มีพระคุณและได้ถือโอกาสนี้ปรับความเข้าใจและขอให้อุศเรนเลิกทัพกลับไป ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง พระอภัยมณีและอุศเรนเคยนับถือกันเสมือนพี่น้องเพราะอุศเรนได้ให้พระอภัยมณีโดยสารเรือมาจากเกาะร้าง แต่ต่อมาอุศเรนรู้ว่านางสุวรรณมาลีซึ่งเป็นคู่หมั้นของตนอยู่กับสินสมุทโอรสของพระอภัยมณีได้ขอให้สินสมุทส่งนางคืนแต่สินสมุทไม่ยอมทำให้เกิดศึกขึ้นและอุศเรนพ่ายศึก พระอภัยมณีและนางสุวรรณมาลีได้อภิเษกกันทำให้อุศเรนเกิดความแค้นจึงยกทัพมารบอีกครั้ง

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง พระอภัยมณีและอุศเรนมีสถานภาพทางสังคมทัดเทียมกัน

๓. สถานการณ์แวดล้อม พระอภัยมณีใช้วาทศิลป์ขอร้องอุศเรนในขณะที่อุศเรนถูกจับมาเป็น
เชลย

๔. อารมณ์ของผู้พูดและผู้ฟัง อุศเรnergำลังโกรธแค้นพระอภัยมณี

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้พระอภัยมณีขอร้องให้อุศเรนสงบศึก
ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ในสถานการณ์นี้พระอภัยมณีได้เริ่มใช้วาทศิลป์โน้มน้าวให้อุศเรนสงบศึกด้วยการแสดง
บุคลิกภาพที่อ่อนโยนและแสดงให้เห็นความรักความปรารถนาดีที่มีต่ออุศเรนด้วยการนำความสัมพันธ์
ที่มีในอดีตมากล่าวอ้างก่อนเพื่อทำให้อุศเรนระลึกถึงความรู้สึกดีๆ ที่เคยมีต่อกัน โดยใช้คำเรียกแทน
ตนเองว่า “พี่” และเรียกอุศเรนว่า “น้อง” ซึ่งเป็นคำเรียกขานที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เดิมของทั้ง
สองที่เคยมีต่อกัน ส่วนคำที่ใช้ในการพูดของพระอภัยมณีเป็นคำที่มีความสุภาพนุ่มนวลเพื่อรักษา
น้ำใจของอุศเรน ดังข้อความว่า

...จึงสุนทรอ่อนหวานชาญฉลาด
เมื่อแรกเริ่มเดิมทีได้เป็นไมตรี

เราเหมือนญาติกันดอกลั่นถันอย่าหมองศรี
เจ้ากับพี่เล่าก็รักกันหนักครั้น ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑:๓๒๖

จากนั้นได้พูดถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดความบาดหมางว่าเป็นเพราะนางสุวรรณมาลีซึ่ง
พระอภัยมณีได้ใช้วิธีการพูดที่ทำให้อุศเรนรู้สึกว่าเขาไม่ได้ให้ความสำคัญแก่นางสุวรรณมาลีเท่ากับ
อุศเรนซึ่งเป็นการทำให้ผู้ฟังรู้สึกว่าคุณพูดให้ความสำคัญกับผู้ฟังมากกว่าสิ่งอื่นด้วยการกล่าวว่าตนและ
อุศเรนต้องมาบาดหมางกันเพราะ “นางหนึ่ง” ดังข้อความว่า

... มาขัดข้องหมองหมางเพราะนางหนึ่ง จนได้ถึงรบสู้เป็นคู่ขัน

อันวิสัยในพิภพแผ่นดินรบกัน

ก็หมายมั่นจะใคร่ได้ชัยชนะ ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑:๓๒๖

ต่อมาได้ได้อ้างธรรมดาสัจของการทำงานสงครามว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้ตนต้องพยายาม
เอาชนะอุศเรน ดังข้อความว่า

... มาขัดข้องหมองหมางเพราะนางหนึ่ง
อันวิสัยในพิภพแมนรบก้น

จนได้ถึงรบสู้เป็นคู่ชน
ก็หมายมั่นจะใคร่ได้ชัยชนะ ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๓๒๖

จากนั้นหลักเลียงที่จะใช้คำว่าจับกุมแต่เลือกใช้คำว่า “พามาสนทนาวิสาสะ” แทนเพื่อให้อุศเรนไม่เกิดความรู้สึกต่อต้านมากยิ่งขึ้น และการพามาในครั้งนี้ก็เพื่อทำให้ความบาดหมางผ่อนคลายลง ดังข้อความว่า

... ซึ่งครั้งนี้พี่พาเจ้ามาไว้
ให้น้องหายคลายเคืองเรื่องธูระ

หวังจะได้สนทนาวิสาสะ
แล้วก็จะรักกันจนวันตาย ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๓๒๖

จากนั้นพระอภัยมณีได้ใช้วิธีการเสนอผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นหากอุศเรนยอมสงบศึกโดยกล่าวว่าตนจะคืนกองทัพอีกทั้งเรือรบให้กับอุศเรนซึ่งผลประโยชน์ที่พระอภัยมณีกล่าวว่าจะคืนให้กับอุศเรนเป็นการจูงใจด้วยทรัพย์สินสมบัติ ดังข้อความว่า

... ทั้งกำปั่นบรรดาโยธาทัพ
ทั้งสองข้างอยู่ตามความสบาย

จะคืนกลับให้ไปดังใจหมาย
เชิญภิปรายโปรดตรัสสัตย์สัญญา ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๓๒๖

แต่อุศเรนไม่ยอมรับข้อเสนองของพระอภัยมณี พระอภัยมณีจึงแสดงความสงสารอุศเรนด้วยคำพูดว่าตนไม่อาจทำร้ายอุศเรนตามที่อุศเรนต้องการได้และถามว่าทำอย่างไรอุศเรนจึงจะคลายความโกรธแค้นอุศเรนจึงบอกให้พระอภัยมณีตัดหัวพระอภัยมณีและหัวนางสุวรรณมาลีมาสับเปลี่ยนกัน พระอภัยมณีจึงกล่าวว่าตนจะปล่อยอุศเรนไปเพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณ และบอกให้อุศเรนทำตัวอย่างเป็นกันเอง

จากการวิเคราะห์การใช้วาทศิลป์เพื่อขอโทษและปรับความเข้าใจที่ปรากฏในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ทั้ง ๕ เรื่อง พบว่ามีการใช้วาทศิลป์ ๒ ลักษณะ ได้แก่ การใช้วาทศิลป์เพื่อขอโทษและปรับความเข้าใจโดยตรงด้วยการใช้ถ้อยคำสื่อสารกับผู้ฟังด้วยตัวของผู้นพูดเอง และการใช้วาทศิลป์

เพื่อขอโทษ และปรับความเข้าใจโดยอ้อม คือ การใช้วาทศิลป์โดยผ่านสื่ออื่น ซึ่งการใช้วาทศิลป์ทั้งสองรูปแบบมีรายละเอียดการใช้ดังนี้

๑. การใช้วาทศิลป์เพื่อขอโทษ และปรับความเข้าใจโดยตรง พบว่าสุนทรภู่ใช้วาทศิลป์ในรูปแบบดังกล่าวแตกต่างกันไปตามสถานการณ์ ซึ่งส่วนใหญ่จะเริ่มต้นด้วยการใช้อวัจนภาษาเพื่อทำให้ผู้ฟังเกิดความสงสารเห็นใจ การใช้บุคลิกภาพเพื่อโน้มน้าวใจโดยสุนทรภู่ใช้วิธีการแสดงความอ่อนน้อม และการแสดงความรัก จากนั้นจึงกล่าวขออภัยขอโทษ พร้อมทั้งแสดงให้เห็นว่าผู้ฟังเป็นผู้ที่มีความสำคัญต่อผู้พูดมากกว่าสิ่งอื่น และอ้างอิงหลักฐานซึ่งส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับหลักพุทธศาสนาเรื่องบุญกรรมเพื่อทำให้ผู้ฟังเห็นว่าสิ่งผิดพลาดที่เกิดขึ้นมีสาเหตุมาจากบุญกรรมที่ทำได้ นอกจากนี้ยังใช้วิธีการชี้ให้เห็นผลดีที่เกิดขึ้นเนื่องจากการกระทำผิดของผู้พูด จากนั้นจะใช้วิธีการเสนอเงื่อนไข ซึ่งส่วนใหญ่สุนทรภู่จะใช้ในกรณีที่ผู้พูดต้องการให้ผู้ฟังยอมยกโทษให้ตน โดยสัญญาว่าหากยกโทษให้แล้วจะไม่ทำความผิดหรือทำให้ผู้ฟังไม่พอใจซ้ำอีก

๒. การใช้วาทศิลป์เพื่อขอโทษ และปรับความเข้าใจโดยอ้อม พบว่าสุนทรภู่ใช้วาทศิลป์โดยอ้อมด้วยการใช้สื่อที่เป็นสารเท่านั้น และการใช้วาทศิลป์โดยอ้อมนี้ในบางสถานการณ์ไม่สามารถทำให้การใช้วาทศิลป์บรรลุผลได้ โดยการใช้วาทศิลป์ผ่านสื่อที่เป็นสารนี้มีรูปแบบคล้ายกับการใช้วาทศิลป์เพื่อขอโทษ และปรับความเข้าใจโดยตรง ต่างกันในส่วนของการใช้อวัจนภาษาประกอบเท่านั้น

๑.๖ วาทศิลป์ที่ใช้เพื่อโต้แย้ง

การใช้วาทศิลป์เพื่อโต้แย้งเป็นการใช้วาทศิลป์ที่เกิดขึ้นเมื่อผู้พูดและผู้ฟังมีความคิดเห็นที่แตกต่างกัน ดังนั้นผู้พูดจะต้องพยายามหาเหตุผลมาแสดงเพื่อให้ผู้ฟังเกิดการยอมรับความคิดเห็นของผู้พูด ซึ่งมีการใช้วาทศิลป์เพียงลักษณะเดียว ได้แก่ การใช้วาทศิลป์เพื่อโต้แย้งโดยตรง คือผู้พูดใช้วิธีการพูดโต้แย้งผู้ฟังด้วยถ้อยคำกับผู้ฟังซึ่งหน้า ในการศึกษาการใช้วาทศิลป์เพื่อโต้แย้งผู้วิจัยจะเสนอการวิเคราะห์ตามสถานการณ์ดังนี้

ตัวอย่างที่ ๑ ท้าวอินธุมาศโต้แย้งความคิดของเสนาอำมาตย์

เมืองโกญจากถูกโจรสลัดเข้าปล้นเมือง ท้าวอินธุมาศสั่งให้ทหารออกไปปราบปรามด้วยเกราะหุ้มเกราะโจรสลัดถูกฆ่าทั้งหมดเหลือเพียงบุตรชายนายโจรซึ่งยังเป็นเด็ก ทหารได้จับมาเข้าเฝ้าท้าวอินธุมาศ เมื่อท้าวอินธุมาศเห็นเด็กน้อยน่ารักก็อยากได้เป็นโอรสบุญธรรมเพราะตนและนางจันทร์มเหสียังมีไม่โอรสธิดา จึงตรัสปรึกษาเสนาอำมาตย์แต่เสนาอำมาตย์ไม่เห็นด้วย ท้าวอินธุมาศจึงใช้วาทศิลป์เพื่อโต้แย้งความคิดของเสนาอำมาตย์ ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง ทำวินัยมาศมีความสัมพันธ์กับเสนาอำมาตย์ในฐานะเจ้านาย

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง ทำวินัยมาศมีสถานภาพสูงกว่าเสนาอำมาตย์

๓. สถานการณ์แวดล้อม ทำวินัยมาศกล่าววาทศิลป์กับเสนาอำมาตย์ท่ามกลางเสนาอำมาตย์กลางห้องพระโรง

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้ทำวินัยมาศใช้วาทศิลป์เพื่อโต้แย้งความคิดของเสนาอำมาตย์ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ทำวินัยมาศใช้วาทศิลป์ตอบเสนาอำมาตย์ด้วยการกล่าวว่าคำเตือนของเสนาอำมาตย์นั้นก็ถูกต้องและมีความบริสุทธิ์ใจ ซึ่งเป็นการรักษาน้ำใจของผู้ฟังเพราะแสดงให้เห็นว่าคำพูดของผู้ฟังก็เป็นสิ่งที่ถูกต้อง ดังข้อความว่า

... พระฟังคำพูดทัดจึงตรัสตอบ
เราการุญด้วยเป็นบุญกุมารา

ว่าก็ชอบอยู่มิใช่จะริษยา
ลักษณามีไขใจจรใจจรรจ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๗

ทำวินัยมาศได้ยืนยันที่จะทำตามความคิดของตนต่อไป โดยใช้วิธีการอ้างอิงความเชื่อทางพุทธศาสนาเรื่องบุญกุศลและการดูแลลักษณะของบุคคลมาอ้างอิงว่าเป็นสิ่งที่ทำให้ตนคิดจะรับบุตรโอรสเป็นโอรสบุญธรรม ดังข้อความว่า

... เราการุญด้วยเป็นบุญกุมารา
อันพงศ์เผ่าเหล่าร้ายวายชีวิต

ลักษณามีไขใจจรใจจรรจ
นี้เด็กนิตหนึ่งเท่านี้ไม่อาสญ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๗

จากนั้นใช้การอ้างอิงหลักฐานแบบยกตัวอย่างเหตุการณ์จริงมาประกอบ ความว่า

... เราการุญด้วยเป็นบุญกุมารา
อันพงศ์เผ่าเหล่าร้ายวายชีวิต

ลักษณามีไขใจจรใจจรรจ
นี้เด็กนิตหนึ่งเท่านี้ไม่อาสญ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑: ๗

จากข้อความนี้ทำวินัยมาศได้เลือกใช้ถ้อยคำแสดงสภาพ คือคำว่า “เด็กนิดหนึ่งเท่านั้น” เพื่อให้เสนาอำมาตย์เห็นว่าบุตรโอรสนั้นมีบุญจริง ๆ เพราะเป็นเพียงเด็ก แต่กลับรอดชีวิตมาจากการปราบปรามโจรได้ผดกลับพวกโจรที่ตายหมด จากนั้นได้ใช้วิธีการอ้างอิงของผู้ทรงคุณวุฒิในที่นี้คือคำเทศนาของพระภิกษุเพราะเป็นที่เชื่อถือของคนทั่วไป ความว่า

... เหมือนคำพระเทศนาท่านว่าขาด
ใครคบพาลก็จรีตติเป็นพาล

ใครคบปราชญ์ก็เป็นปราชญ์ในสัณฐาน
เหมือนนิทานช้างทรงกระษัตรา ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๗

จากนั้นได้ใช้วิธีการอ้างอิงหลักฐานด้วยการยกตัวอย่างนิทานนิทานชาดกมาเป็นหลักฐานสนับสนุนความคิดของตนที่ว่าคนเราจะดีหรือไม่ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมและการเลี้ยงดู ดังเช่นบุตรโอรสยังเป็นเด็กไม่รู้เดียงสาถือว่าเป็นผู้บริสุทธิ์สามารถเลี้ยงดูให้ดีได้ รายละเอียดในนิทานมีดังนี้

... เหมือนคำพระเทศนาท่านว่าขาด
ใครคบพาลก็จรีตติเป็นพาล
มีโจรไพรมาอาศัยในโรงช้าง
จนช้างพลายร้ายตามอายโจร
ให้ชีพรามณ์รามราชมาอยู่ชิด
พระยาช้างได้สดับก็กลับดี

ใครคบปราชญ์ก็เป็นปราชญ์ในสัณฐาน
เหมือนนิทานช้างทรงกระษัตรา
พูดแต่ข้างหุ่นหันจะพันฆ่า
ให้เสนาขับโจรเสียทันที
กระทำกิจสวดศีลพระชินสีห์
พระบาลีตรงตัวจะกลัวโย

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๗

ในข้อความสุดท้ายทำวินัยมาศได้ใช้โวหารปฏิบัติเพื่อสรุปข้อความทั้งหมดที่กล่าวมา ดังข้อความว่า “พระบาลีตรงตัวจะกลัวโย”

เมื่อเสนาอำมาตย์ได้ฟังก็ยอมที่จะให้ทำวินัยมาศรับเลี้ยงบุตรโอรส ส่วนหนึ่งเป็นเพราะฐานะของทำวินัยมาศคือกษัตริย์ที่มีอำนาจสูงสุดความน่าเชื่อถือและการยอมรับยอมรับมีมากอยู่แล้ว แต่ทั้งนี้หากไม่มีเหตุผลเพียงพอเสนาอำมาตย์ทั้งหลายอาจนำไปวิพากษ์วิจารณ์ได้ในภายหลัง การใช้วาทศิลป์โน้มน้าวใจจึงเป็นสิ่งที่สำคัญซึ่งทำวินัยมาศก็ได้พูดแสดงเหตุผล มีการอ้างอิง ยกตัวอย่าง อีกทั้งรู้จักที่จะรักษาน้ำใจของผู้ฟังแม้ว่าเสนาอำมาตย์จะเป็นข้าราชการบริพารแต่พระองค์ก็ไม่ได้ใช้คำพูดที่แสดงอำนาจแต่อย่างใดทำให้เหล่าขุนนางยอมรับความคิดของพระองค์ในครั้งนี้

ตัวอย่างที่ ๒ ศรีสุวรรณปฏิเสธสามพราหมณ์ไม่เกี่ยวนางเกษรา

เมื่อพี่เลี้ยงทั้งสี่ของนางเกษราซึ่งมาซักถามถึงศรีสุวรรณกลับวังไป พราหมณ์ทั้งสามเห็นว่ามีโอกาสที่ศรีสุวรรณจะเกี่ยวนางเกษราได้ จึงพูดโน้มน้าวให้ศรีสุวรรณเกี่ยวนางเกษราแต่ศรีสุวรรณไม่ยอมเกี่ยวนางจึงกล่าวปฏิเสธพราหมณ์ทั้งสาม ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง ศรีสุวรรณและพราหมณ์ทั้งสามนับถือกันเสมือนพี่น้อง

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง ศรีสุวรรณมีสถานภาพสูงกว่าพราหมณ์ทั้งสาม

๓. สถานการณ์แวดล้อม ศรีสุวรรณปฏิเสธพราหมณ์ทั้งสามขณะอยู่กันตามลำพัง

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้ศรีสุวรรณกล่าวปฏิเสธพราหมณ์ทั้งสาม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ศรีสุวรรณได้กล่าวปฏิเสธโดยชี้ให้พราหมณ์ทั้งสามเห็นผลเสียหากตนเกี่ยวนางเกษราโดยใช้วิธีการอ้างอิงหลักฐานโดยยกเอาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงคือต้องถูกจับมากับบริเวณก็เพราะเรื่องเกี่ยวพาทั้ง ๆ ที่ตนไม่ได้ทำความผิดอะไร ดังนั้นหากตนคิดเกี่ยวนางขึ้นมาจริงๆ ก็จะมีผลเสียหาย ดังข้อความว่า

ศรีสุวรรณว่าไม่พอใจเกี่ยว
ถ้าเกี่ยวจริงยังมีราศีดาว

แต่มาเที่ยวซื้อซื้อยังอื้อจาว
เหมือนเรื่องบุราณรำคำภิปราย ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๓๕

จากนั้นได้นำคำโบราณมาอ้างอิงประกอบซ้ำให้เห็นผลเสียของการหลงใหลสตรีว่ามีโทษประการใดว่า

... ถ้าเกี่ยวจริงยังมีราศีดาว
ผู้ใดหลงมกหญิงทั้งทำเนียบ

เหมือนเรื่องบุราณรำคำภิปราย
ไม่ราบเรียบแรงรักมักจิบหาย ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๓๕

ศรีสุวรรณได้ชี้ให้พราหมณ์ทั้งสามเกลียดนางพี่เลี้ยงทั้งสี่โดยกล่าวว่านางพี่เลี้ยงสี่เป็นผู้หญิงไม่ดีมาหว่านเสน่ห์ผู้ชาย ดังข้อความว่า

... ผู้ใดหลงลมหญิงทิ้งทำเนียบ
นางพี่เลี้ยงเหล่านี้ไม่มีอาย

ไม่ราบเรียบแรงรักมักฉิบหาย
มาชวนชายให้งงหลงระเรีง ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๓๕

จากนั้นศรีสุวรรณได้แสดงความปรารถนาดีต่อพราหมณ์ทั้งสามโดยกล่าวว่าตนเตือนพราหมณ์ทั้งสามด้วยความหวังดี ซึ่งศรีสุวรรณได้ใช้การอ้างอิงหลักฐานด้วยการเปรียบเทียบประกอบว่าพราหมณ์ทั้งสามจะเหมือนว่าต้องล่มสลายต้นที่ปลูกจะฉีกขาด ดังข้อความว่า

... ฉันช่วยเตือนตามจิตสนิทสนม
สลายนต้นต้องปลูกจะฉีกเป้ง

กลัวต้องลมแล้วจะหาเหมือนว่าวเหลิง
ทำรำเริงรางแตกจะแหลกลก ๖

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๓๕

ศรีสุวรรณใช้การอ้างอิงหลักฐานเปรียบเทียบชี้ให้พราหมณ์ทั้งสามเห็นว่าสิ่งที่แนะนำให้กระทำเป็นไปไม่ได้ โดยเปรียบเทียบตนเองเป็นเพียงกระต่ายที่ดำด้อยส่วนนางเกษราเป็นพระจันทร์ที่อยู่สูงและเปรียบเทียบตนเองเป็นนกยูงที่พยายามบินให้สูงถึงสวรรค์ ดังข้อความว่า

... ศรีสุวรรณรันทดถอนใจใหญ่
จึงว่าน้องตรงความตามนิยาย
เมื่อตัวดำน้ำใจจะไผ่สูง
ต้องซุบผอมกรอมใจด้วยไกลกัน

แต่เกรงใจเจ้าพราหมณ์สามสหาย
เห็นจะเป็นเช่นกระต่ายที่หมายจันทร์
เหมือนนกยูงมุ่งเมฆเมืองสวรรค์
ด้วยหมายมั่นมุ่งมิตรให้ผิดทาง ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๓๕

จากนั้นได้พูดให้พราหมณ์ตระหนักว่าตนเป็นคนร่อนเร่หากมารักนางกษัตริย์ก็คงไม่เป็นผล และชี้ให้เห็นผลเสียว่าหากเกียวนางไม่สำเร็จก็ต้องถูกขับไล่ออกจากเมือง ดังข้อความว่า

... เรายากจนคนจรเที่ยวร่อนเร่
ฉวยว่าวุ่นซุ่นเคืองด้วยเรื่อนาง

นึกเสน่หานางกษัตริย์เห็นขัดขวาง
จะต้องร้างนคราเข้าป่าไป ๖

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๓๕

ตัวอย่างที่ ๓ พระอภัยมณีปฏิเสธไม่ช่วยอุศเรนรบกับสินสมุทร

สินสมุทรไม่ยอมคืนนางสุวรรณมาลีให้กับอุศเรนทำให้อุศเรนโกรธมากและจะทำศึกแย่งชิงนางสุวรรณมาลี ในฐานะที่พระอภัยมณีเป็นผู้ที่อุศเรนให้ความช่วยเหลือและให้ความเคารพนับถือกัน ดังนั้นอุศเรนจึงถามพระอภัยมณีว่าหากเกิดศึกพระอภัยมณีจะช่วยฝ่ายใดรบทั้งนี้เพราะพระอภัยมณีเป็นพระบิดาของสินสมุทร พระอภัยมณีจึงกล่าวปฏิเสธไม่ช่วยทั้งอุศเรนและสินสมุทร ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง พระอภัยมณีและอุศเรนให้ความเคารพนับถือกัน เสมือนพี่น้องและอุศเรนก็มีบุญคุณต่อพระอภัยมณี

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง พระอภัยมณีและอุศเรนมีสถานภาพทางสังคมทัดเทียมกัน

๓. สถานการณ์แวดล้อม พระอภัยมณีกล่าวปฏิเสธอุศเรนขณะที่มีศรีสุวรรณและสินสมุทรอยู่ร่วมเหตุการณ์

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้พระอภัยมณีกล่าวปฏิเสธอุศเรน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การปฏิเสธอุศเรนของพระอภัยมณีนั้นเป็นการปฏิเสธกันในลักษณะซึ่งหน้า เนื่องจากเป็นเหตุการณ์สืบเนื่องมาจากการที่สินสมุทรไม่ยอมคืนนางสุวรรณมาลีให้สุเรน พระอภัยมณีจึงต้องใช้ไหวพริบในการตอบคำถามของอุศเรน เริ่มจากแสดงความจริงใจให้อุศเรนเห็นว่าตนเป็นคนที่รักษาคำพูดและมีความจริงใจต่ออุศเรนและยอมสละได้แม้เลือดเนื้อถ้าอุศเรนต้องการ ซึ่งการกล่าวของพระอภัยมณีเป็นการใช้บุคลิกภาพที่ดีเพื่อโน้มน้าวใจก่อน และพระอภัยมณียังใช้วิธีการอ้างอิงหลักฐานด้วยการเปรียบเทียบอุปมาว่าการรักษาคำพูดของตนว่าเหมือนกับช้างที่งอกแล้วยอมไม่หัดคืนรายละเอียดของการใช้วาทศิลป์มีดังนี้

พระฟังคำอ้ำอึ้งตะลึงคิด	จะเบือนบิตป้องปัดก็ขัดขวาง
สงสารลูกเจ้าล้ากจึ่งว่าพลาง	เราเหมือนช้างงอกไม่หลอกลวง
ถึงเลือดเนื้อเมื่อน้องต้องประสงค์	พี่ก็ยอมให้มิได้หวง
แต่ลูกเต้าเขาไม่เหมือนคนทั้งปวง	จะได้ช่วงชิงให้ไปกระนั้น ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๓๒

จากนั้นได้กล่าวว่าตนไม่ได้เกี่ยวข้องกับภาระที่จะไม่ยกนางสุวรรณมาลีคืนให้อุศเรนแต่เป็นเพราะสินสมุทร ดังข้อความว่า

... ถึงเลือดเนื้อเมื่อน้องต้องประสงค์
แต่ลูกเต้าเขาไม่เหมือนคนทั้งปวง
พี่ว่าเขาเขากว๊ามกระนี้
เพราะเหตุเขารักใคร่อาลัยกัน

พี่ก็ยอมให้มีได้หวง
จะได้ช่วงชิงให้ไปกระนั้น
มิใช่พี่นี้จะแก้งแสงสรรค์
ค่อยผ่อนผันพูดจาอย่าราศี ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๓๒

เมื่อกล่าวจบพระอภัยมณีได้แสดงให้เห็นถึงความจริงใจของตนโดยกล่าวโน้มน้าวให้สินสมุทรคือนางสุวรรณมาลีให้อุศเรน ซึ่งสินสมุทรกำลังจะคล้อยตามแต่สุวรรณได้ทัดทานขึ้นเสียก่อนว่าเป็นเพราะนางสุวรรณมาลีไม่ยอมไปกับอุศเรนเอง อุศเรนจึงถามพระอภัยมณีว่าหากตนพบกับสินสมุทรพระอภัยมณีจะช่วยใคร พระอภัยมณีจึงย้ำให้เห็นความจริงใจแล้วจึงกล่าวปฏิเสธ เริ่มจากแสดงให้เห็นว่าตนไม่สบายใจกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นด้วยการร้องไห้ จากนั้นได้กล่าวว่าตนสำนึกในบุญคุณของอุศเรนและกล่าวว่าจะไม่ช่วยผู้ใดรบ แต่พระอภัยมณีได้ใช้วิธีการเปรียบเทียบให้อุศเรนเห็นว่าตนให้ความสำคัญกับอุศเรนมากกว่าโดยกล่าวว่าหากสินสมุทรจะทำร้ายอุศเรนพระอภัยมณีจะช่วยป้องกันอุศเรนแต่หากอุศเรนจะฆ่าสินสมุทรตนเองก็จะไม่ช่วยสินสมุทร ดังข้อความว่า

พระอภัยใจอ่อนถอนสะอื้น
แล้วห้ามปรามตามใจอาลัยลาน
แต่สุดที่พี่จะคิดให้มิดมิด
เพราะลูกเต้าเขาไม่ชั่วไม่กลัวใคร
แม้รบสู้ผู้ใดก็ไม่ช่วย
ถ้าลูกยาฆำน้องจะป้องกัน

อุตสาห์กลืนชลงน่าสงสาร
คุณของท่านเลิศลพไพตร
เหมือนใจจิตเจ้าก็คงจะสงสัย
จึงจนใจจำนงทุกสิ่งอัน
จะอยู่ด้วยอนุชาประสาฉัน
แม้ท่านพันลูกยาไม่ว่าไร ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๓๓-๒๓๔

จากข้อความที่พระอภัยมณีกล่าวมาข้างต้นเป็นการใช้บุคลิกภาพที่ดีเพื่อโน้มน้าวใจผู้ฟังทำให้ผู้ฟังเห็นว่าตนเองให้ความสำคัญกับผู้ฟัง จากนั้นได้ใช้วิธีการปฏิเสธความคิดโดยกล่าวว่า อุศเรนไม่ควรจะมาสงสัยความจริงใจของตน ดังข้อความว่า

... เป็นความจริงสิ่งสัตย์สันทัดเทียม
จะห้ามปรามตามประสาอย่าล้าย

ไม่หลีกเลียงเลยพระองค์อย่าสงสัย
จะชิงชัยสินสมุทรจงหยุดยั้ง ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๒๓๔

ถึงแม้พระอภัยมณีจะสามารถปฏิเสธที่จะกระทำตามความต้องการของอุศเรนได้ แต่อุศเรณก็รู้สึกโกรธแค้นพระอภัยมณีและตัดสินใจรบกับสินสมุทร

ตัวอย่างที่ ๔ สุดสาครปฏิเสธไม่ยอมมีคู่ตามที่พระอภัยมณีขอรับรอง

สุดสาครและหัสไชยเข้าเฝ้าพระอภัยมณีเพื่อแก้เสน่ห์แต่พระอภัยมณีกลับโน้มน้าวให้สุดสาครสึกแล้วมีคู่ แต่สุดสาครปฏิเสธ ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง สุดสาครเป็นพระโอรสของพระอภัยมณี

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง พระอภัยมณีมีสถานภาพสูงกว่าสุดสาคร

๓. สถานการณ์แวดล้อม สุดสาครกล่าววาทศิลป์ขณะเข้าเฝ้าพระอภัยมณีเพื่อแก้เสน่ห์

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู์ได้ให้สุดสาครกล่าวปฏิเสธพระอภัยมณี ดังรายละเอียดต่อไปนี้

เมื่อพระอภัยมณีกล่าวว่าจะให้สุดสาครมีคู่สุนทรภู์ได้เลือกให้สุดสาครใช้คำราชาศัพท์ในการกล่าววาทศิลป์เพื่อปฏิเสธพระอภัยมณี ทั้งนี้เนื่องจากพระอภัยมณีเป็นพระบิดาของสุดสาครและสุดสาครก็ไม่มีวาทศิลป์สนทนากับพระอภัยมณีมากนักเนื่องจากได้รับการเลี้ยงดูจากนางมัจฉาเพียงคนเดียว ในการใช้วาทศิลป์ของสุดสาครในตอนต้นสุดสาครไม่ได้กล่าวปฏิเสธในทันทีแต่ใช้วิธีการแสดงความเคารพต่อพระอภัยมณีเพื่อไม่ให้พระอภัยมณีรู้สึกว่าสุดสาครไม่เคารพยำเกรงโดยกล่าวว่าตนกลัวพระอภัยมณีและไม่กล้าคิดว่าพระอภัยมณีหลงใหลนางละเวงวันฟ้า จากนั้นได้นำความเชื่อเรื่องเวรกรรมมากล่าวอ้างอิงประกอบว่าเป็นเหตุให้พระอภัยมณีเห็นว่าตนคิดเช่นนั้น ดังข้อความว่า

... ใ้อพระคุณทูลกระหม่อมจอมมนุษย์	จะละพุทธเสียแล้วหรือมาถือไสย
จะขวางขัดทัดทานประการใด	เล่าก็ไม่ควรตัวกลัวพระองค์
พระเกิดเกล้าเจ้าประคุณการุณเลี้ยง	ลูกจะเถียงที่ไหนได้ว่าไหลหลง
เป็นเวรามาทันลูกมันคง	จึงให้ทรงคิดเห็นเป็นเช่นนั้น ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๙๓-๙๔

สุดสาครทำให้พระอภัยมณีเกิดความสงสารตนโดยยกเอาเหตุการณ์ในอดีตที่ผ่านมามาพรรณนาให้พระอภัยมณีเห็นว่าตนต้องพบกับความลำบากมากมายกว่าจะได้มาพบพระอภัยมณี นอกจากนี้ยังกล่าวถึงนางมัจฉาว่าต้องอยู่อย่างเปล่าเปลี่ยวเพื่อทำให้พระอภัยมณีรู้สึกผิด และสุดสาครก็ใช้เป็นเหตุผลที่ตนจะต้องบวชต่อไปเพราะจะได้อุทิศส่วนบุญให้แก่มารดา ดังข้อความว่า

... ลูกเกิดมาอาภัพอัปภาคย์
ให้เปลี่ยวใจไร้วงศ์ทั้งพงศ์พันธุ์
จึงอุตส่าห์ลาแม่มาแต่น้อย
ครั้นจะปะพระบิดาดังอาลัย
จะอยู่เดียวเปลี่ยวเปล่าทุกเช้าค่ำ
แม่เจ็บไขใครเล่าจะเอาเยา
โใ้ใจลูกผูกพันจนฝันเห็น
จึงถือบวชกรวดน้ำไปตามเคย

พบแต่ยากดังชีวะจะอาสัญ
สุดจะผันผินหน้าไปหาใคร
จะตายร้อยพันคราน้ำตาไหล
ก็ทุกข์ใจให้สงสารพระมารดา
เห็นแต่น้ำในทะเลกับเวหา
มารักษาชนนี้ไม่มีเลย
มิได้เว้นวายวิตกเลยอกเอ๋ย
ไม่ละเลยลืมพระคุณกรุณา ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๙๔

จากข้อความข้างต้นสุดสาครได้ใช้คำแสดงความรู้สึกทุกข์ทรมานมาประกอบการพรรณนาเพื่อสร้างความสงสาร ได้แก่ คำว่า “เปลี่ยวใจ” “ทุกข์ใจ” “มิได้เว้นวายวิตก” สุดสาครได้วิธีการเร้าให้พระอภัยมณีรู้สึกผิดโดยกล่าวว่าตนหวังจะมาพึ่งพระอภัยมณีและช่วยสืบทอดพุทธศาสนาแต่พระอภัยมณีกลับมาเข้ารีตฝรั่ง ดังข้อความว่า

... มาพึ่งบุญทูลกระหม่อมจอมกษัตริย์
เดี๋ยวนี้พระจะบำรุงกรุงลังกา

ได้สืบชาติดิรัจฉานพระศาสนา
กลับเป็นผ้าหรั่งกลายเมื่อปลายมือ ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๙๔

จากนั้นใช้วิธีการตั้งคำถามให้พระอภัยมณีตระหนักว่าหากตนทำตามที่พระอภัยมณีขอรับรองจะเกิดผลเสียต่อสุดสาครอย่างไร ดังข้อความว่า

... ก็ฝ่ายลูกผูกขวารักหากิจ
ทุกถิ่นฐานบ้านเมืองจะเลื่องลือ

ศิลปประสิทธิ์ศักราชไม่ขาดหรือ
คนเดียวถือสองฝ่ายนิกายจริง ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๙๔

และย้าให้เห็นผลเสียอีกครั้งหากสุดสาครยอมสีกออกมามีคู่เพราะมักจะมีผู้มาแย่งชิงคู่ของตน จากนั้นใช้วิธีการอ้างอิงหลักฐานด้วยการใช้พยานในที่นี้คือตัวสุดสาครเองว่าสุดสาครเคยเห็นตัวอย่างของผู้ที่ได้รับความยุ่งยากจากการมีคู่มากมาแล้ว ซึ่งเป็นเหตุผลที่ทำให้ตนไม่อยากมีคู่ ดังข้อความว่า

... ซึ่งออกโอรสรัฐโปรดลูกจะปลุกฝัง
ครันมีคู่ชายนักหมายชิง
เป็นอันขาดชาตินี้ไม่มีคู่
แม่แม่ตายหมายจิตเป็นสิทธา

หม่อมฉันยังไม่รู้จักผู้หญิง
ต้องยุ่งยักเขี่ยเหมือนเห็นมา
จะไปอยู่ปรนนิบัติแม่มีจจา
เดี๋ยวนี้มาเลื่อนลอยพลอยรำคาญ ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๙๔

จากนั้นได้พูดในลักษณะตัดพ้อเพื่อให้พระอภัยมณีสงสัยว่าตนต้องการจะมาฟังพระบิดา
ก็ตัดขาดจากญาติพี่น้อง จะฟังนางสุวรรณมาลีก็กำลังโกรธกริ้ว และจะฟังพี่พี่งาก็กลับมาเข้ารีตฝรั่ง
ไปหมดทำให้ตนต้องบวชต่อไป ดังข้อความว่า

... จะฟังบุญทูลกระหม่อมให้พร้อมญาติ	ก็ตัดขาดญาติวงศ์สถาน
จะฟังบาทมาตุรงค์พระวงศ์วาน	ก็เกิดการดลเดือดไม่เจียดงด
จะฟังบุญพี่ยาพระอาเล้า	ก็มาเข้ารีตเมียไปเสียหมด
กระหม่อมฉันก็จะลารักษาศร	เป็นดาบสอยู่ริมหิมพานต์ฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๙๔

ในสถานการณ์นี้สุดสาครสามารถปฏิเสธไม่ยอมมีคู่ได้สำเร็จเนื่องจากการรู้จักใช้หลักการ
เจ้าอารมณ์ แสดงเหตุผล และชี้ให้เห็นผลเสียที่จะเกิดขึ้นกับตัวเองเพื่อทำให้ผู้ฟังไม่กล้าโต้แย้ง

จากการวิเคราะห์การใช้วาทศิลป์ที่ปรากฏในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ทั้ง ๕ เรื่อง พบว่า
การใช้วาทศิลป์เพื่อโต้แย้งมีลักษณะการใช้เพียงลักษณะเดียว ได้แก่ การใช้วาทศิลป์เพื่อโต้แย้ง
โดยตรง ซึ่งการใช้วาทศิลป์เพื่อโต้แย้งจะเริ่มจากการวิเคราะห์สถานการณ์ และการวิเคราะห์ผู้ฟัง
จากนั้นจึงเริ่มใช้วาทศิลป์ให้เหมาะสมกับผู้ฟัง และเหมาะสมกับสถานการณ์ เช่น ผู้ฟังอยู่ใน
สถานภาพที่ผู้พูดต้องให้ความเคารพก่อนการโต้แย้งสุนทรภู่จะใช้วิธีการแสดงความอ่อนน้อม และให้
เกียรติต่อผู้ฟังด้วยการใช้วาทศิลป์ที่เป็นกริยาทำทาง และใช้วาทศิลป์ประจบ ใช้วิธีการรักษา
น้ำใจของผู้ฟังด้วยการกล่าวอ้างถึงสิ่งที่ผู้ฟังคิดแล้วผู้พูดไม่เห็นด้วยก็มีส่วนจริง จากนั้นจึงอ้างถึงหลักฐาน
ต่าง ๆ เพื่อนำมาหักล้างความคิดของผู้ฟัง และชี้ให้ผู้ฟังเห็นว่าการกระทำตามความคิดของผู้ฟังจะ
เกิดผลเสียมากกว่าผลดี

๒. การใช้วาทศิลป์เพื่อจรรโลงใจ

การใช้วาทศิลป์ที่มีลักษณะจรรโลงใจที่ปรากฏในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ซึ่งนำมาวิเคราะห์ ได้แก่ การใช้วาทศิลป์เพื่อปลอบใจซึ่งเป็นการใช้วาทศิลป์ที่ผู้พูดมีจุดมุ่งหมายให้ผู้ฟังคลายความวิตกกังวล คลายความเศร้าโศกและมีความหวังในการทำสิ่งต่างๆ มากยิ่งขึ้น การใช้วาทศิลป์โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อปลอบใจในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่พบว่ามีการใช้วาทศิลป์เพียงลักษณะเดียว คือ การใช้วาทศิลป์เพื่อปลอบใจโดยตรง ในการศึกษาการใช้วาทศิลป์เพื่อปลอบใจผู้วิจัยจะเสนอการวิเคราะห์ตามสถานการณ์ดังนี้

ตัวอย่างที่ ๑ ม้าเสกปลอบใจลักษณะวงศ์

เมื่อลักษณะวงศ์พ้นจากเวทมนต์ที่ถูกมเหสีสาวิทยาธรสะกดไว้และรู้ว่านางทิพยเกสรถูกลักพาไปลักษณะวงศ์เสียใจมากม้าเสกจึงกล่าวปลอบใจลักษณะวงศ์เพื่อให้คลายความเสียใจ ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง ม้าเสกเป็นพาหนะคู่ใจของลักษณะวงศ์

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง ม้าเสกมีสถานภาพเป็นเพียงสัตว์ซึ่งมีสถานภาพต่ำกว่าลักษณะวงศ์

๓. สถานการณ์แวดล้อม ม้าเสกกล่าววาทศิลป์ปลอบขณะที่อยู่ในป่า

๔. อารมณ์ของผู้พูดและผู้ฟัง ลักษณะวงศ์กำลังอยู่ในอารมณ์โศกเศร้า

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้ม้าเสกปลอบใจลักษณะวงศ์ตามขั้นตอนและกลวิธีต่าง ๆ ดังนี้

การใช้วาทศิลป์ของม้าเสกสุนทรภู่ได้เลือกให้ม้าเสกใช้คำสามัญประกอบกับการใช้ราชาศัพท์ในการกราบทูลปลอบใจลักษณะวงศ์ ทั้งนี้เนื่องจากทั้งสองมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด และม้าเสกเป็นเพียงสัตว์ นอกจากนี้ขณะที่พูดคุยกันนั้นทั้งสองอยู่กันเพียงลำพัง การใช้วาทศิลป์ของม้าเสกเริ่มจากกล่าวว่าการที่นางทิพยเกสรถูกลักพาไปเป็นเพราะลักษณะวงศ์ไม่รู้สึกรู้สีกตัวเพื่อทำให้ลักษณะวงศ์รู้สึกผิดน้อยลง และชี้ให้เห็นส่วนที่ดีของสถานการณ์นี้ว่าลักษณะวงศ์ไม่ได้ถูกฆ่า ดังข้อความว่า

... อัสตรวอนทูลว่าทูนเกล้า
มิใช่ว่าตื่นอยู่ได้รู้องค์

อย่าโศกเศร้ารำพึงตะลึงหลง
เขาสืบคงชิงนางจะน้อยใจ

หลับสนิทแล้วเขาคิดสะกดเล่า
เสียแต่ยอดยาวลักษณะงักใจ

นี่หากเรามีได้มาให้ทักษ์
เร่งตามไปให้พบประสบกัน ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๒๙๙

จากนั้นม้าเสกได้สร้างความหวังให้ลักษณวงศ์ว่าอาจจะตามหานางทิพยเกษรเจอโดย
ยกตัวอย่างเหตุการณ์จากเรื่องรามเกียรติ์ ตอนที่พระรามตามกวางทองเป็นเหตุให้นางสีดาถูกทศกัณฐ์
ลักไปมาเปรียบเทียบว่าแม้แต่พระรามที่รู้สึกรำคาญและมีพระลักษณอยู่เคียงข้างยังถูกทศกัณฐ์หลอก
จนเสียนางสีดา การยกตัวอย่างนี้เป็นการปลอบใจลักษณวงศ์ให้เห็นว่าแม้แต่พระรามซึ่งเป็นพระ
นารายณ์อวตารยังไม่สามารถปกป้องนางสีดาได้ดังนั้นลักษณวงศ์ก็อาจจะทำผิดพลาดได้เช่นกัน
จากนั้นได้กระตุ้นให้ลักษณวงศ์เกิดความมานะที่จะตามหานางทิพยเกษรโดยอ้างอิงหลักฐานด้วยการ
เปรียบเทียบเหตุการณ์ว่าพระรามสามารถช่วยนางสีดากลับมาได้ ดังนั้นหากลักษณวงศ์เอาอย่าง
พระรามก็จะสามารถช่วยนางทิพยเกษรกลับมาได้เหมือนกัน ดังข้อความว่า

... แต่พระรามสุริยวงศ์อันทรงเดช
ทั้งพระลักษณอนุชาฤทธาครัน
แต่ตื่นอยู่แล้วนอองประคองข้าง
ละเลิงหลงด้วยพยศศพักตร
เธอยังคิดมานะสละอาย
จนได้นางล้างโคตรกุ่มกัณฑ์พาล
จงดับโศกเชิญเสด็จจะเห็จเหาะ
ดีร้ายจะได้เหมือนพระราม

กับดวงเนตรสีดาสาวสวรรค์
อยู่ด้วยกันสามองค์ดำรงรัก
ยังเสียนางโฉมยงผู้ทรงศักดิ์
มาเสียศักดิ์อับอายแก่ชายชาญ
เทียวสืบสายเรื่องราวฟังข่าวสาร
พอแก่การอัปยศด้วยเดชา
เทียวสืบเสาะมิ่งมิตรชนิษฐา
ได้ดูหน้าข้าศึกอีกคนอง ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑ : ๓๐๐

ในสถานการณ์นี้ม้าเสกสามารถพูดให้ลักษณวงศ์เกิดความมานะจนออกเดินทางเพื่อ
ติดตามหานางทิพยเกษรต่อไป

ตัวอย่างที่ ๒ ศรีสุวรรณปลอบพระอภัยมณีให้คลายความกังวล

หลังจากถูกเนรเทศออกจากเมือง ท้าวสุทัศน์เนรเทศพระอภัยมณีและศรีสุวรรณออกจาก
เมือง พระอภัยมณีจึงตรัสปรึกษาศรีสุวรรณว่าจะทำอย่างไรเพราะไม่มีที่พึ่งพาอีกต่อไป ศรีสุวรรณจึง
ปลอบพระอภัยมณีให้คลายความกังวลและมีจิตมานะ ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์
ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง ศรีสุวรรณเป็นพระอนุชาของพระอภัยมณี
 ๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง พระอภัยมณีและศรีสุวรรณมีสถานภาพทางสังคมทัดเทียมกัน
 ๓. สถานการณ์แวดล้อม พระอภัยมณีและศรีสุวรรณอยู่ในระหว่างเดินทางตัดเซพเนจรไปอย่างไร้จุดหมาย
 ๔. อารมณ์ของผู้พูดและผู้ฟัง พระอภัยมณีกำลังอยู่ในความกังวล
- ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้ศรีสุวรรณปลอบพระอภัยมณีและทำให้พระอภัยมณีคลายความกังวลตามขั้นตอนและกลวิธีต่าง ๆ ดังนี้
- ศรีสุวรรณเริ่มใช้วาทศิลป์โดยการดูแคลนตำหนิพระอภัยมณีว่าเป็นผู้ที่ไม่มีความเป็นลูกผู้ชายซึ่งเป็นการรื้อให้เกิดความมานะ ดังข้อความว่า

พระอนุชาว่า **พีนี่ขี้ขลาด**
แม้ชีวิตยังไม่บรรลุลาย

เป็นชายชาติข้างงาไม่กล้าหาญ
 ก็เซซานชอกซอนสญฺจรไป ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑ : ๗

จากนั้นสร้างความหวังโดยศรีสุวรรณได้บรรยายถึงเหตุการณ์ที่อาจจะเกิดขึ้นคือได้พบบ้านเมืองที่พอจะอาศัยอยู่ได้ และชี้ให้พระอภัยมณีเห็นว่าตนเองมีคุณค่าเพื่อสร้างความหวังโดยนำเอาวิชาความรู้ที่ร่ำเรียนมาเป็นสิ่งปลอบใจซึ่งในตอนนี้นี้ศรีสุวรรณใช้โวหารปฏิเสธจุกจิกหรือคำถามที่ไม่ต้องการคำตอบมาใช้ถาม ดังข้อความว่า

... เพื่อพบพานบ้านเมืองที่ไหนมั่ง
 มีความรู้อยู่กับตัวกลัวอะไร

พอประทั่งกายาอยู่อาศัย
 ชีวิตไม่ปลดปลงคงได้ดีฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑ : ๗

การใช้วาทศิลป์ของศรีสุวรรณทำให้พระอภัยมณีได้สติและเกิดความหวังจึงชวนกันปลอมตัวเป็นสามัญชนเพื่อออกเดินทางต่อไป

ตัวอย่างที่ ๓ สามพราหมณ์ปลอบศรีสุวรรณเมื่อพระอภัยมณีหายไป

พระอภัยมณีเป่าปี่ให้พราหมณ์ทั้งสามฟังเพื่อพิสูจน์ว่าวิชาดนตรีนั้นดีอย่างไร จนพราหมณ์ทั้งสามและศรีสุวรรณหลับไป นางผีเสื้อสมุทรซึ่งแอบดูเหตุการณ์อยู่จึงมาลักพระอภัยมณีไปเป็นคู่ เมื่อศรีสุวรรณตื่นมาไม่พบพระอภัยมณีก็เสียใจพราหมณ์ทั้งสามจึงปลอบให้ศรีสุวรรณคลายความเสียใจ และออกตามหาพระอภัยมณี ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง พราหมณ์ทั้งสามและศรีสุวรรณเพิ่งได้พบและพูดคุยกันครั้งแรกก่อนพระอภัยมณีจะหายไปจึงสนิทสนมกันในระดับหนึ่ง

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง ศรีสุวรรณเป็นโอรสกษัตริย์จึงมีสถานภาพสูงกว่าพราหมณ์ทั้งสาม

๓. สถานการณ์แวดล้อม พราหมณ์ทั้งสามปลอบศรีสุวรรณขณะที่อยู่ริมชายหาด

๔. อารมณ์ของผู้พูดและผู้ฟัง ศรีสุวรรณอยู่ในอารมณ์เศร้าโศกเพราะพระอภัยมณีซึ่งเป็นพี่ชายและเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขเพราะถูกขับไล่ออกจากเมืองด้วยกัน

๕. วัยของผู้พูดและผู้ฟัง พราหมณ์ทั้งสามเป็นผู้ที่ชุกว่กว่าศรีสุวรรณ

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้พราหมณ์ทั้งสามใช้วาทศิลป์ปลอบใจศรีสุวรรณดังรายละเอียดต่อไปนี้

การเลือกใช้คำเพื่อปลอบศรีสุวรรณของพราหมณ์ทั้งสามนั้นจะปรากฏการใช้คำสามัญร่วมกับคำราชาศัพท์ทั้งนี้เพราะการพบกันระหว่างศรีสุวรรณและพราหมณ์ทั้งสามเป็นการพบกันอย่างไม่เป็นทางการและถึงแม้ศรีสุวรรณจะอยู่ในวรรณะกษัตริย์แต่ก็ถูกเนรเทศออกจากบ้านเมืองมาทำให้การใช้คำราชาศัพท์กับศรีสุวรรณของพราหมณ์ทั้งสามจึงไม่จำเป็นต้องเคร่งครัดมากนัก โดยพราหมณ์ทั้งสามเริ่มใช้วาทศิลป์ปลอบใจศรีสุวรรณโดยชี้ให้เห็นว่าความทุกข์ของมนุษย์เป็นเรื่องธรรมดาโลกโดยใช้วิธีการอ้างอิงหลักฐานซึ่งเป็นการอ้างอิงสิ่งที่เป็นสัจธรรมมาคือเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ย่อมมีทั้งความทุกข์ความสุขปะปนกันไปไม่สิ้นสุด จากข้อความว่า

... อันกำเนิดเกิดมาในหล้าโลก
ซึ่งเกิดเหตุเขษฐาเธอหายไป

สุขกับโศกมิได้สิ้นอย่าสงสัย
ก็ยังไม่รู้เห็นว่าเป็นตาย ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๑๗

จากข้อความข้างต้นเป็นการอ้างเหตุผลที่ยอมรับกันดีอยู่แล้ว การพูดเช่นนี้เพื่อทำให้ศรีสุวรรณคลายความทุกข์ใจและเห็นว่าเรื่องที่เกิดขึ้นเป็นสังขารธรรมดาที่อาจเกิดได้กับมนุษย์ทุกคน

เมื่อกล่าวพลบให้ศรีสุวรรณคลายความเศร้าแล้วพราหมณ์ทั้งสามได้ใช้วิธีการให้ความหวังกับศรีสุวรรณว่าพระอภัยมณีอาจจะยังมีชีวิตอยู่เพราะไม่พบร่องรอยของศพ ซึ่งตนทั้งสามจะช่วยตามหาด้วยดังข้อความว่า

... ซึ่งเกิดเหตุเซษฐาเธอหายไป	ก็ยังไม่รู้เห็นว่าเป็นตาย
ควรจะคิดติดตามแสวงหา	แล่นนาวาไปในวนชลสาย
แม้พระพี่ม้วยชีวาวาย	ก็ดีร้ายจะได้พบประสบกัน
ข้าทั้งสามก็จะตามเสด็จด้วย	ผิดชอบช่วยไปกว่าจะอาสัญ
จงดับทรงโศกาอย่าจาบัลย์	จะเนิ่นวันเสียเปล่าไม่เข้ายาฯ

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๑๗

การใช้วาทศิลป์ของพราหมณ์ทั้งสามทำให้ศรีสุวรรณคลายความโศกเศร้าและเกิดความหวังจึงตัดสินใจออกเดินทางตามหาพระอภัยมณี

ตัวอย่างที่ ๔ นางสุวรรณมาลีพลบนางละเวงวันฟ้าไม่ให้เศร้าโศกเพราะบาทหลวงเผาเมืองลังกา

หลังจากที่นางละเวงวันฟ้าช่วยนางสุวรรณมาลีและทำวทศวงศ์ออกมาจากด่านดงตาลแล้ว นางละเวงวันฟ้าได้ส่งสารไปแจ้งแก่พระอภัยมณี พระอภัยมณีจึงนำทัพมารบกับมังคลาจนทำให้ทัพมังคลาพ่ายศึกพระบาทหลวงจึงใช้เหล่าสานุศิษย์จุดไฟเผาเมืองลังกาจนทำให้นางละเวงวันฟ้าโศกเศร้าจนหมดสติไป เมื่อนางละเวงวันฟ้าฟื้นขึ้นมานางสุวรรณมาลีจึงกล่าวพลบนางให้คลายความโศกเศร้า ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง นางละเวงวันฟ้าและนางสุวรรณมาลีมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันทั้งในฐานะแม่สีของพระอภัยมณี

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง นางละเวงวันฟ้าและนางสุวรรณมาลีมีสถานภาพทางสังคมทัดเทียมกัน

๓. สถานการณ์แวดล้อม นางสุวรรณมาลีพลบนางละเวงวันฟ้าหลังจากที่เมืองลังกาถูกเผา

๔. อารมณ์ของผู้พูดและผู้ฟัง นางละเวงวันฟ้าอยู่ในอารมณ์เศร้าโศก

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้นางสุวรรณมาลีใช้วาทศิลป์พลบใจนางละเวงวันฟ้าดังนี้

เริ่มด้วยการใช้วัจฉาภาษาคือเข้าประคองนางละเวงวันฟ้าและแสดงความรู้สึกร่วมด้วยการร้องไห้ จากนั้นได้ใช้คำสรรพนามเรียกนางละเวงวันฟ้าว่า “แม่คุณ” ซึ่งเป็นคำเรียกที่แสดงความรักใคร่และใช้สำนวน “ตีตนไปก่อนไข้” ซึ่งหมายถึงการแสดงความคิดเห็นก่อนที่เหตุการณ์จะเกิดขึ้นมาประกอบเพื่อสรุปให้ข้อความสั้นขึ้น ดังข้อความว่า

สมาลีพินางไม่ห่างน้อง
ปลอบวันฟ้าว่าแม่คุณอย่าวุ่นวาย

เคียงประคองร้องไห้ทุกข์หาย
ตีตัวตายก่อนไข้ก็ไม่ควร ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๔๕๑

นางสุวรรณมาลีแสดงความปรารถนาดีต่อนางละเวงวันฟ้าด้วยการชี้ให้เห็นผลเสียที่จะเกิดขึ้นจากการโศกเศร้าของนางละเวงวันฟ้าจะทำให้ประจวบ และนำสิ่งที่นางละเวงวันฟ้าให้ความสำคัญมาอ้างอิงเพื่อปลอบนางคือความเดือดร้อนของประชาชนหากนางละเวงวันฟ้าเป็นอะไรไป ซึ่งในการอ้างอิงนี้นางสุวรรณมาลีได้ใช้การอ้างอิงหลักฐานแบบเปรียบเทียบอุปมาด้วย ดังข้อความว่า

... ที่โศกแสนแค้นเคืองพอเปลื้องปลิด
ยังหิวหอบบอบข้าอย่าคร่ำครวญ
แม่แต่ตายชายหญิงชาวสิงหล
ชั้นลูกเล็กเด็กน้อยจะพลอยยับ

แต่ชีวิตแม่อุตส่าห์รักษาสงวน
จะประจวบโฉมยงจงระงับ
จะมีดมนมั่นเหมือนดังเดือนดับ
แม่อยู่ด้วยช่วยระงับเคยดับร้อน

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๔๕๑

จากนั้นนางสุวรรณมาลีได้ชี้ให้เห็นข้อดีหากนางละเวงวันฟ้ามีชีวิตอยู่คือนางละเวงวันฟ้าจะช่วยบรรเทาความเดือดร้อนของประชาชนได้ ซึ่งการกล่าวของนางสุวรรณมาลีเป็นการจูงใจด้วย ความผูกพันกับสถาบันอันเป็นที่รักมาประกอบ ดังข้อความว่า

ชั้นลูกเล็กเด็กน้อยจะพลอยยับ
ราชการบ้านเมืองที่เคืองเข็ญ
เหมือนโปรดเกล้าเหล่าอำมาตย์ราษฎร

แม่อยู่ด้วยช่วยระงับเคยดับร้อน
จะกลับเป็นสุขสบายเพราะสายสมร
ให้หายเหือดเดือดร้อนดังก่อนมา

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๔๕๑

เมื่อนางละเวงวัฒนาได้ฟังก็คลายความโศกเศร้าลงจึงเชิญท้าวทศวงศ์และพระญาติวงศ์ที่ถูกจับมาเข้าวัง และสั่งให้มีการซ่อมกำแพงวัง

จากการวิเคราะห์การใช้วาทศิลป์เพื่อปลอบใจที่ปรากฏในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ทั้ง ๕ เรื่อง มีลักษณะการใช้วาทศิลป์เพียงลักษณะเดียว คือ การใช้วาทศิลป์เพื่อปลอบใจโดยตรงซึ่งเป็นการใช้วาทศิลป์โดยที่ผู้พูดได้มีโอกาสปลอบประโลมผู้ฟังโดยใช้ถ้อยคำโดยตรงกับผู้ฟังด้วยตนเอง ซึ่งพบว่าการใช้วาทศิลป์เพื่อปลอบใจมี ๒ วิธี คือ ใช้วิธีการเร้าให้ผู้ฟังเกิดความมานะด้วยการดูแคลน จากนั้นจึงให้ความหวังกับผู้ฟังโดยชี้ให้ผู้ฟังเห็นถึงคุณค่าของตนเอง วิธีการต่อมาคือใช้โวจนาภาษาซึ่งเป็นการใช้ท่าทางที่อ่อนโยนเพื่อปลอบประโลม จากนั้นการชี้ให้ผู้ฟังเห็นว่าสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งธรรมดาโลก และอาจอ้างอิงหลักฐานอื่น ๆ ประกอบเพื่อทำให้ผู้ฟังเห็นว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นผู้อื่นก็เคยประสบมาเช่นเดียวกัน จากนั้นจึงชี้ให้เห็นส่วนดีที่เหลืออยู่จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และสร้างความหวังให้กับผู้ฟังเพื่อให้กำลังใจ

๓. การใช้วาทศิลป์เพื่อค้นหาคำตอบ

การใช้วาทศิลป์เพื่อค้นหาคำตอบเป็นการใช้วาทศิลป์ที่ผู้พูดต้องการจะค้นหาข้อเท็จจริงจากผู้ฟัง การใช้วาทศิลป์โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อค้นหาคำตอบ ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่มีการใช้วาทศิลป์เพื่อค้นหาคำตอบ ๒ ลักษณะ ได้แก่ การใช้วาทศิลป์เพื่อค้นหาคำตอบโดยตรง และการใช้วาทศิลป์เพื่อค้นหาคำตอบโดยอ้อม ในการศึกษาการใช้วาทศิลป์เพื่อค้นหาคำตอบผู้วิจัยจะเสนอการวิเคราะห์ตามสถานการณ์ดังนี้

ตัวอย่างที่ ๑ นางแก้วกนิรีอ้อนวอนรามวงศ์ไม่ให้ทอดทิ้งนาง

หลังจากที่พระอินทร์ได้อุ้มรามวงศ์ไปพบกับนางแก้วกนิรีแล้ว นางแก้วกนิรีได้บอกแก่รามวงศ์ว่านางเป็นพระธิดาท้าวเทพาสุรและจะจงรักภักดีต่อรามวงศ์ตลอดไป เมื่อรามวงศ์รู้ว่านางเป็นลูกศัตรูจึงไม่อยากจะเกี่ยวพันด้วยจึงนิ่งเงียบไปนางแก้วกนิรีเกิดความสงสัยจึงถามสาเหตุที่รามวงศ์เงียบไป ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง นางแก้วกนิรีเป็นชายาของรามวงศ์

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง นางแก้วกนิรีและรามวงศ์ต่างก็เป็นพระโอรสและพระธิดาของกษัตริย์

๓. สถานการณ์แวดล้อม นางแก้วกีนรีกล่าววาทศิลป์ขณะอยู่ตามลำพังกับรามวงศ์ในห้องบรรทม

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้นางแก้วกีนรีซักถามข้อสงสัยที่รามวงศ์เจียบไปดังนี้

เริ่มต้นนางแก้วกีนรีได้ใช้กิริยาท่าทางเพื่อแสดงความอ่อนน้อมต่อรามวงศ์ด้วยการยกมือไหว้ประกอบ ดังข้อความว่า

...นางเห็นนั่งกริ่งจิตคิดประหลาด

มือออกอรรณพทูลรศพจนา

ขลุ่ยบาทบทเรศพระเชษฐา

หรือไกรธำชดขวางเป็นอย่างไ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒ : ๑๔๖

จากนั้นนางแก้วกีนรีได้ถามนำถึงสาเหตุที่ทำให้รามวงศ์เจียบไปโดยใช้คำราชาศัพท์และคำสูงในการกล่าววาทศิลป์เพื่อแสดงความให้เกียรติแก่รามวงศ์ทั้งที่นางยัง 모르สถานภาพของรามวงศ์ แต่เพราะรามวงศ์เป็นพระสวามีของนาง การใช้วาทศิลป์ของนางเริ่มด้วยการถามนำด้วยคำถามกว้างๆ ที่นางคิดน่าจะเป็นสาเหตุที่ทำให้รามวงศ์เจียบไป และนำเอาความตายมาสู่รามวงศ์โดยกล่าววาทนขอตายดีกว่าหากรามวงศ์ยังนั่งเจียบ ดังข้อความว่า

... หรือน้องนี้มีโทษไม่โปรดตอบ

จงโปรดเกล้าแล้วแถลงให้แจ้งใจ

หรือไม่ชอบกิริยาอัชฌาสัย ...

น้องก็ไม่ขออยู่จะสู่ตาย ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒: ๑๔๖

นางแก้วกีนรีใช้วิธีการกล่าวตำหนิตนเองที่ยอมทำในสิ่งที่ผิดจารีตประเพณีเพราะความรักที่มีต่อรามวงศ์ โดยนางแก้วกีนรีใช้คำว่า “ชั่วนัก” ซึ่งเป็นคำแสดงให้เห็นถึงการกระทำที่ผิดพลาดของนาง

แต่การกระทำนั้นก็เป็นการกระทำที่ทำไปเพราะความรักในตัวรามวงศ์ ซึ่งการกล่าวตำหนิตนเองนี้เป็นวิธีการที่ทำให้ผู้ฟังรู้สึกสะเทือนใจและเห็นใจผู้พูดมากขึ้น จากนั้นนางได้รื้อให้รามวงศ์เกิดความสงสารโดยกล่าวถึงความอับอายที่นางได้รับ โดยกล่าวว่า

... ต้องเสียตัวชั่วคราวเพราะรักหลง
ไม่สมหวังทั้งกลับได้อภัย

หวังดำรงรองบาทเหมือนมาดหมาย
พลางพุ่มพ่ายชลนาได้อาตุร ๖

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒ : ๑๔๖

เมื่อรามวงศ์ได้ฟังคำพูดของนางก็อึ้งและบ้ายเบี่ยงว่าการที่ไม่ยอมบอกนางนั้นเป็นเพราะตนกับนางนั้นไม่เหมาะสมกัน และหวังว่าหากพระบิดามารดาของนางรู้นางก็จะต้องโทษ นางแค้นใจจึงใช้วิธีการอ้างอิงหลักฐานคือค่านิยมของสังคมที่รังเกียจสตรีหม้ายมาเข้าให้รามวงศ์เห็นใจ โดยกล่าวว่าหากรามวงศ์ทอดทิ้งนางนางก็ต้องเป็นหม้ายซึ่งเป็นเรื่องที่น่าอับอาย และอ้างอิงสิ่งที่ได้รับการยอมรับจากคนส่วนใหญ่ว่าจริงมาอ้างอิงว่า อุปนิสัยของสตรีส่วนใหญ่ที่มีความจงรักภักดีต่อผู้ที่เป็สามีถึงแม้สามีจะเป็นผู้ที่ไม่สมควรรักคือเป็นไพร่ก็ตาม และนางก็เป็นเช่นเดียวกันซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่านางรักรามวงศ์ด้วยใจจริงเพราะแม้ไพร่หากนางได้รักแล้วก็จะรักมั่นคงไปจนตาย ซึ่งหากเป็นเช่นนั้นจริงนางก็จะโทษว่าเป็นเพราะนางบุญน้อย จากข้อความว่า

... พระธิดาอาตุรพูนเทวศ
ละอ้นอ่อนนอนว่าด้วยอาลัย
วิสัยหญิงจริงจิตไม่คิดชั่ว
ประการหนึ่งถึงไพร่ถ้าได้รัก
สู้ล้มตายวายวางไปข้างหน้า
เหมือนตัวน้องครองใจอยู่ในวัง

ไม่แจ้งเหตุพระองค์ยิ่งสงสัย
ถึงอยู่ไปเป็นหม้ายก็อายนัก
มิให้หม่อมองซ้ำด้วยต่ำศักดิ์
จะก้มพักตร์ปรนนิบัติด้วยสัจจ
ตามประสาบุญน้อยไม่ถอยหลัง
บุรุษยังมีได้ต่อนัยนา...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒ : ๑๔๗

จุดประสงค์ในการกล่าวของนางข้างต้นนั้นเพื่อให้รามวงศ์คลายความกังวลใจว่านางจะรังเกียจรามวงศ์ จากนั้นนางกล่าวต่อไปว่า

... สู้ล้มตายวายวางไปข้างหน้า
เหมือนตัวน้องครองใจอยู่ในวัง
พระธิดาต้องน้องแล้วจะแคล้วคลาด
มิขออยู่สู้ตายวายชีวา

ตามประสาบุญน้อยไม่ถอยหลัง
บุรุษยังมีได้ต่อนัยนา
เหมือนเคียรขาดชีวังจะสังขาร
พลางโศกกำสรดสลดใจ ...

นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒ : ๑๔๗

จากข้อความข้างต้นนางแก้วกนิรีได้กล่าวถึงการรักษาพรหมจารีของนางว่ายังไม่เคยแม้แต่จะสบตากับบุรุษคนใดการกล่าวเช่นนี้เพื่อสร้างคุณค่าให้กับตัวนางเองและเป็นการสร้างข้อเปรียบเทียบกับรามวงศ์ที่ได้ถูกต้องตัวนางแล้วซึ่งถือว่าเป็นการกระทำที่สร้างความเลื่อมใสให้กับนางเป็นอย่างมากแล้วจะทิ้งนางไปจึงทำให้นางเสียใจและสะเทือนใจมาก โดยนางได้ใช้การอุปมาเปรียบเทียบกับความรู้สึกของนางว่า “เหมือนเศียรขาดชีวังจะสังขาร” และนางขอตายไปจะดีกว่า นางแก้วกนิรีสามารถทำให้รามวงศ์สงสารนางและยอมบอกฐานะที่แท้จริงของตนกับนางได้ด้วยการทำให้รามวงศ์เกิดความสงสาร ซึ่งนางได้ใช้วิธีการดำเนินตนเอง การอ้างอิงเปรียบเทียบเพื่อแสดงความรู้สึกของนาง การอ้างค่านิยมของสังคมเรื่องสตรีห่ม่าย นอกจากนี้นางแก้วกนิรีได้แสดงความจริงใจของนางที่มีต่อรามวงศ์ ประกอบการกล่าววาทศิลป์ของนางทำให้วาทศิลป์ของนางสามารถเปลี่ยนความตั้งใจของรามวงศ์ได้

ตัวอย่างที่ ๒ นางผีเสื้อกามความในใจนางเกษรา

หลังจากนางเกษราได้พบศรีสุวรรณที่อุทยานเมื่อกลับมาในวังนางก็ซึมเศร้าลงทำให้นางผีเสื้อกามทั้งสี่สงสัยว่านางเกษราอาจจะเกิดความรักต่อศรีสุวรรณ นางผีเสื้อกามทั้งสี่จึงสอบถามนางเกษราถึงสาเหตุที่ทำให้นางซึมเศร้า ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง นางผีเสื้อกามทั้งสี่มีความสนิทสนมกับนางเกษรามากเพราะเป็นนางผีเสื้อที่รับใช้ใกล้ชิดคนนางเกษรา

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง นางผีเสื้อกามทั้งสี่มีสถานะเป็นข้าราชบริพารของนางเกษรา

๓. สถานการณ์แวดล้อม นางผีเสื้อกามทั้งสี่สอบถามนางเกษราในขณะที่อยู่ในห้องบรรทมของนาง

๔. เรื่องที่สอบถาม นางผีเสื้อกามทั้งสี่สงสัยว่านางเกษราอาจจะมีใจเสน่หาศรีสุวรรณซึ่งเป็นเรื่องที่สตรีไม่ควรจะแสดงออก

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้นางผีเสื้อกามทั้งสี่ใช้วาทศิลป์สอบถามถึงสาเหตุที่นางเกษราเศร้าหมอง ดังนี้

ด้วยความสนิทสนมระหว่างนางผีเสื้อกามและนางเกษราประกอบกับสถานการณ์แวดล้อมในขณะที่ใช้วาทศิลป์ของนางทั้งสี่เกิดขึ้นในที่ที่สุภาพทำให้สุนทรภู่เลือกให้นางทั้งสี่ใช้คำสามัญ คำศัพท์และคำราชาศัพท์ปะปนกันโดยเป็นการใช้คำที่ไม่เคร่งครัดนัก การใช้วาทศิลป์ของนางผีเสื้อกามทั้งสี่ในการสอบถามถึงสาเหตุที่นางเกษราเศร้าหมองเริ่มด้วยแสดงความห่วงใยที่มีต่อนางเกษราด้วยการถามว่านางเกษราประชวรหรือเจ็บปวดอะไร ซึ่งเป็นการสอบถามในลักษณะกว้างๆ ก่อน ดังข้อความว่า

... แม่เป็นไรไสยาไม่พาที
จะเจ็บปวดเป็นไฉนก็ไม่ตรัส

หรือวานนี้ไปสวนประจวบมา
จะได้จัดมดหมอมารักษา ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๔๒

ต่อมาจึงตั้งประเด็นที่เจาะจงลงไปถึงสิ่งที่ตั้งข้อสงสัยไว้ โดยนางผีเสื้อกิ้งก่าใช้วิธีการพูดอ้อมค้อมเพื่อสอบถามตามสาเหตุที่ตนคิดว่าทำให้นางเกษราซึมเศร้าโดยการให้สัญลักษณ์มาประกอบการถามว่านางเกษราไปต้องรุกขเทวาที่ได้ต้นลำดวนใช่หรือไม่ ทั้งนี้เพราะสาเหตุที่ทำให้นางซึมเศร้านั้นเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะที่สตรีจะแสดงออกคือการเกิดความเสนาหาคืออานุสา ดังข้อความว่า

... จะเจ็บปวดเป็นไฉนก็ไม่ตรัส
หรือพระน้องต้องรุกขเทวา

จะได้จัดมดหมอมารักษา
ซึ่งอยู่คาบลำดวนสวนดอกไม้ ...

พระอภัยมณี เล่ม ๑: ๔๒

คำว่า “รุกขเทวา” ที่นางผีเสื้อกิ้งก่ากล่าวถึงก็คือศรีสุวรรณนั่นเอง เพราะเมื่อนางเกษราได้พบกับศรีสุวรรณที่ได้ต้นลำดวน เมื่อนางเกษราได้ฟังก็ตอบกลับมาโดยใช้วิธีการพูดอ้อมค้อมเช่นเดียวกันเพราะเข้าใจความหมายของสัญลักษณ์ที่พวกนางผีเสื้อกิ้งก่าใช้โดยกล่าวยอมรับว่านางเสนาหาศรีสุวรรณจริงและขอให้นางผีเสื้อกิ้งก่าช่วยเป็นสื่อให้นาง

ตัวอย่างที่ ๓ นางสุวรรณมาลีมีสารสอบถามนางละเวงวันฟ้าเรื่องมังคลาก่อศึก

มังคลาสั่งให้วายุพัฒน์และหัสกันนำทัพไปตีเมืองการะเวกเป็นเหตุให้เจ้าเมืองการะเวกมีพระราชสาสน์มาแจ้งแก่นางสุวรรณมาลี นางสุวรรณมาลีจึงมีพระราชสาสน์ไปสอบถามนางละเวงวันฟ้าว่านางทราบเรื่องหรือไม่ ซึ่งในสถานการณ์นี้มีปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง นางสุวรรณมาลีและนางละเวงวันฟ้ามีความรักใคร่กันสนิทคุ้นเคยเพราะนางทั้งสองต่างเป็นมเหสีของพระอภัยมณี

๒. สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟัง นางสุวรรณมาลีและนางละเวงวันฟ้ามีสถานภาพสูงทัดเทียมกัน

๓. สถานการณ์แวดล้อม นางสุวรรณมาลีใช้วาทศิลป์ผ่านพระราชสาสน์

๔. เรื่องที่สอบถาม ความเกี่ยวข้องในการทำศึก

ด้วยปัจจัยในการใช้วาทศิลป์ดังกล่าวสุนทรภู่ได้ให้นางสุวรรณมาลีใช้วาทศิลป์สอบถามถึงความเกี่ยวข้องในการทำศึกของนางละเวงวันฟ้า ดังนี้

ในการใช้วาทศิลป์ของนางสุวรรณมาลีนั้นสุนทรภู่ได้เลือกให้นางสุวรรณมาลีใช้ทั้ง คำสามัญ คำราชาศัพท์ และคำศัพท์ เพราะถึงแม้จะเป็นพระราชสาสน์ระหว่างเมืองแต่ด้วยความสัมพันธ์ส่วนตัวที่ทั้งสองมีต่อการเลือกใช้คำในพระราชสาสน์จึงไม่เป็นทางการมากนัก เริ่มจากนาง สุวรรณมาลีได้กล่าวปฏิสันถารก่อนเพื่อแสดงความมีไมตรี ว่า

ศุภสารสุมาลีประติพัทธ์
เราพี่น้องครองสัตย์สวัสดี

เจริญสวัสดิ์นางวันพามารศรี
ไม่ราศีเคืองขัดอัธยา

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๓๖๔

จากนั้นกล่าวทำความเข้าใจความสัมพันธ์อันดีที่มีต่อกันระหว่างนางและนางละเวงวันฟ้า ซึ่งหากนางละเวงวันฟ้ามีส่วนรู้เห็นในการทำศึกก็จะเกิดความยุ่งคิด ดังข้อความว่า

ศุภสารสุมาลีประติพัทธ์
เราพี่น้องครองสัตย์สวัสดี
ข้างฝ่ายน้องครองกรุงบำรุงรักษ์
เสวยรมย์สมบัติวัฒนา

เจริญสวัสดิ์นางวันพามารศรี
ไม่ราศีเคืองขัดอัธยา
ได้สืบศักดิ์สุริยวงศ์พร้อมวงศา
ชาวพาราเริงรื่นทุกคืนวัน ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๓๖๔

จากนั้นจึงแจ้งให้ทราบถึงรายละเอียดเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น โดยนางสุวรรณมาลีเล่าถึงเหตุการณ์ที่วายุพัฒน์ห้ำหั่นยกทัพไปตีเมืองการะเวก จากนั้นได้ถามนางละเวงวันฟ้าว่ามีความโกรธเคืองเรื่องอะไรหรือไม่ เพราะนางละเวงวันฟ้าก็ทราบดีว่านางสาวคนรักกับสุดสาครได้อภิเษกกันแล้ว จากนั้นนางสุวรรณมาลีได้อ้างอิงหลักฐานคือสำนวน “หยิกเล็บเจ็บเนื้อ” เพื่อเปรียบเทียบให้นางละเวงวันฟ้าเห็นว่าการที่วายุพัฒน์และห้ำหั่นรุกรานเมืองการะเวกก็ส่งผลต่อนางสุวรรณมาลีเช่นกัน พร้อมกับกล่าวตำหนิการกระทำของวายุพัฒน์และห้ำหั่นว่ากระทำผิดธรรมเนียมแต่โบราณ ดังข้อความว่า

... แม้ก็รู้อยู่ว่ากรุงการะเวก
ชินคิดทำร้ายยั้งนี้ไซ้

ร่วมภิเษกสืบเนื้อเป็นเชื้อไข
เขาว่าไว้หยิกเล็บแล้วเจ็บเนื้อ

จะตัดขาดญาติมิตรไม่คิดบ้าง
อนึ่งหน่อวรนาถเป็นชาติเชื้อ

เหมือนลบล้างเหล้ากอไม่เหลือเหลือ
ไม่ว่ายื้อโยยติดติดโบราณ ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๓๖๔-๓๖๕

จากนั้นนางสุวรรณมาลีได้แสดงให้นางละเวงวันฟ้าเห็นว่านางเชื่อใจและไว้วางใจนางละเวง
วันฟ้าไม่มีส่วนรู้เห็นกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ดังข้อความว่า

... แมรู้เห็นเป็นใจหรือไม่รู้
ให้ทราบความตามเรื่องเคืองรำคาญ

พิเคราะห์ดูไม่แจ้งจึงแต่งสาร
ควรสมานไมตรีซึ่งมีมา ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๓๖๕

นางสุวรรณมาลีได้ใช้วิธีการชู้นางละเวงวันฟ้าว่าหากนางละเวงวันฟ้าเห็นดีเห็นงามกับ
วาญพัฒน์ให้สกันเมืองกระเวก ผลึกและรวมจักรกับลังกาก็จะขาดไมตรีกัน และประชาชนก็จะได้รับ
ความเดือดร้อน ดังข้อความว่า

... แม้นเห็นดีมิได้คิดถึงมิตรญาติ
สามประเทศเขตแดนแผ่นดินสุธา
ขอเชิญน้องตรองตริตาริเถิด
ชั้นลูกเล็กเด็กผู้ใหญ่ไพร่ผู้ดี

ก็ควรขาดราชวงศ์เผ่าพงศา
กับลังกาก็จะขาดราชไมตรี
ถ้าศึกเกิดรบพุ่งถึงกรุงศรี
ก็ไม่มีสุขทั่วทุกตัวคน ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๓๖๕

นางสุวรรณมาลีได้เตือนให้นางละเวงวันฟ้าคิดถึงเมื่อครั้งที่ทั้งสี่เมืองมีไมตรีที่ดีต่อกัน
ประชาชนต่างก็อยู่อย่างมีความสุข ซึ่งการพูดของสุวรรณมาลีเป็นการใช้แรงจูงใจ ด้านความผูกพันใน
สถาบันอันเป็นที่รัก เพราะนางรู้ว่านางละเวงวันฟ้ารักบ้านเมือง ดังข้อความว่า

... จงคิดครั้งพรั่งพร้อมจอมกษัตริย์
ได้ผาสุกทุกอาณาประชาชน

ประติพัทธ์ผูกรักเป็นมรดกผล
ประจวบจนประเดี๋ยวนี้ไม่มีภัย ...

พระอภัยมณี เล่ม ๒: ๓๖๕

และในข้อความสุดท้ายนางสุวรรณมาลีได้แสดงให้เห็นนางละเวงวันฟ้าเห็นว่าตนมีความรักและจริงใจต่อนางละเวงวันฟ้าจึงได้มอบสังขารมาแจ้งข่าวซึ่งเป็นการสร้างบุคลิกภาพที่ดีเพื่อให้ผู้ฟังเห็นว่าผู้พูดให้ความสำคัญกับผู้ฟัง จากนั้นขอให้นางอย่าพลอยเป็นไปกับบรรดาพระโอรส

จากการวิเคราะห์การใช้วาทศิลป์เพื่อค้นหาคำตอบที่ปรากฏในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ทั้ง ๕ เรื่อง มีลักษณะการใช้วาทศิลป์ ๒ ลักษณะ ได้แก่ การใช้วาทศิลป์เพื่อค้นหาคำตอบโดยตรงคือการสอบถามเพื่อค้นหาคำตอบโดยตรงด้วยการพูดคุยกับผู้ฟัง และการใช้วาทศิลป์เพื่อค้นหาคำตอบโดยอ้อม พบว่ามีการใช้สื่อกลางคือสารเป็นตัวกลางในการสอบถาม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑. การใช้วาทศิลป์เพื่อค้นหาคำตอบโดยตรง พบว่าสุนทรภู่จะใช้วิธีการที่แตกต่างกันไปตามเนื้อหาของเรื่องที่ต้องการจะสอบถาม ซึ่งมีรูปแบบหลัก คือ ใช้วิธีตั้งคำถามแบบกว้าง ๆ ก่อน จากนั้นจึงถามเจาะประเด็นเข้าสู่สาเหตุที่ผู้พูดคิดว่าน่าจะเป็นคำตอบที่ได้รับ ซึ่งวิธีการถามนั้นจะแตกต่างกันไปตามเนื้อหาที่ต้องการจะสอบถาม หากเนื้อหาที่ถามเป็นเรื่องที่ผิดไปจากประเพณีและค่านิยมของสังคม สุนทรภู่จะใช้วิธีการพูดอ้อมค้อมโดยใช้สัญลักษณ์แทนการกล่าวถึงโดยตรง นอกจากนี้สุนทรภู่ยังใช้กลวิธีต่าง ๆ ประกอบด้วย เช่น ใช้บุคลิกภาพภายในที่ดีเพื่อโน้มน้าวผู้ฟังด้วยการแสดงความจริงใจ ความอ่อนน้อม ใช้การเร้าให้ผู้ฟังเกิดความสงสัย

๒. การใช้วาทศิลป์เพื่อค้นหาคำตอบโดยอ้อม พบว่ามีวิธีการใช้วาทศิลป์ที่แตกต่างจากการใช้วาทศิลป์โดยตรง คือ หากเรื่องที่จะสอบถามนั้นอาจจะสร้างความไม่พอใจให้เกิดขึ้นกับผู้ฟัง สุนทรภู่จะใช้วิธีการให้เกียรติกับผู้ฟังด้วยการพูดกันว่าผู้ฟังน่าจะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าว

จากการศึกษาวิเคราะห์กลวิธีการใช้วาทศิลป์ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ทั้ง ๕ เรื่อง พบว่าสุนทรภู่มีการใช้วาทศิลป์โดยสามารถแบ่งออกตามจุดมุ่งหมายในการพูดได้ ๓ ประการ ได้แก่ เพื่อโน้มน้าวและชักจูงใจ เพื่อจรรโลงใจ และเพื่อค้นหาคำตอบ ซึ่งกลวิธีการใช้วาทศิลป์ในจุดมุ่งหมายต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นมีกลวิธีการใช้ที่แตกต่างกันไปตามจุดมุ่งหมายของการพูด โดยมีตัวแปรหลักที่ทำให้การใช้กลวิธีต่างๆ แตกต่างกันไปคือ ผู้ฟัง และสถานการณ์แวดล้อม

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การสรุปผลการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาวិเคราะห์กลวิธีการใช้วาทศิลป์ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ ผู้วิจัยได้ศึกษาจากวาทศิลป์ของตัวละครที่จากนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ทั้งหมด ๕ เรื่อง ได้แก่ โคบุตร ลักษณะวงศ์สิงห์ไกรภพ จันทโครบ และพระอภัยมณี โดยแบ่งประเด็นในการศึกษาวิเคราะห์เป็น ๒ ประเด็น ได้แก่ กลวิธีการสร้างวาทศิลป์ และกลวิธีการใช้วาทศิลป์ กลวิธีการสร้างวาทศิลป์พิจารณาจากการสรรคำและการสรความ ส่วนกลวิธีการใช้วาทศิลป์ศึกษาตามจุดมุ่งหมายในการใช้วาทศิลป์ โดยพิจารณาจากปัจจัย ขั้นตอนและกลวิธีในการใช้วาทศิลป์ ซึ่งผลการศึกษาวิเคราะห์พบว่า

๑. กลวิธีการสร้างวาทศิลป์ พบว่าสุนทรภู่มีวิธีสร้างวาทศิลป์ ๒ วิธี คือ

๑.๑ การสรรคำ พบว่าสุนทรภู่มีการสรรคำมาใช้สร้างวาทศิลป์ ๓ ประเภท ได้แก่

๑.๑.๑ คำเรียกขาน คำเรียกขานที่สุนทรภู่นำมาใช้สร้างวาทศิลป์ มี ๓ ลักษณะได้แก่ คำเรียกขานที่แสดงสถานภาพทางสังคม คำเรียกขานที่แสดงความรู้สึก และคำเรียกขานที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ซึ่งจะใช้แตกต่างกันไปตามจุดมุ่งหมายในการพูด สถานภาพทางสังคม และความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง

๑.๑.๒ คำแสดงกริยาอาการ และความรู้สึก สุนทรภู่ได้เลือกใช้คำดังกล่าว ๓ ลักษณะ ได้แก่ คำแสดงสภาพ คำแสดงอาการ และคำแสดงความรู้สึก ซึ่งกลวิธีในการเลือกใช้คำดังกล่าว สุนทรภู่จะคำนึงถึงจุดมุ่งหมายในการพูด และความเหมาะสมกับสถานการณ์

๑.๑.๓ คำทั่วไป เป็นคำที่ใช้สร้างเนื้อหาส่วนใหญ่ในการพูด พบว่าสุนทรภู่เลือกใช้คำทั่วไป ๓ ลักษณะ ได้แก่ คำสามัญ คำศัพท์ และคำราชาศัพท์ การใช้คำทั้ง ๓ ลักษณะสุนทรภู่มีกลวิธีในการเลือกใช้โดยคำนึงถึงสถานภาพทางสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง และจุดมุ่งหมายในการพูด

๑.๒ การสรความ พบวิธีสร้างวาทศิลป์ในเรื่องการสรความของสุนทรภู่ ๓ แบบ คือ การใช้สำนวน การใช้โวหาร และภาพพจน์ ดังนี้

๑.๒.๑ สำนวน จากการศึกษพบว่าสุนทรภู่มีการสรรสำนวนมาใช้สร้างวาทศิลป์ ๒ ประเภท ได้แก่ การใช้สำนวนเดิม และการใช้สำนวนใหม่ที่ดัดแปลงมาจากสำนวนเดิม โดยมีกลวิธี

ในการใช้สำนวนมาประกอบการใช้วาทศิลป์ ๒ ลักษณะ คือ ใช้แทนคำพูดทั้งหมดโดยตรง และใช้ในลักษณะของการเปรียบเทียบ

๑.๒.๒ ไวยาหาร พบว่าสุนทรภู่มีการสรรไวยาหารมาใช้สร้างวาทศิลป์ ๓ ประเภท ได้แก่

๑.๒.๒.๑ บรรยายไวยาหาร สุนทรภู่มีกลวิธีใช้การบรรยายไวยาหารประกอบการสร้างวาทศิลป์ลักษณะเดียว คือ ใช้การบรรยายไวยาหารเพียงอย่างเดียว

๑.๒.๒.๒ พรรณนาไวยาหาร สุนทรภู่มีกลวิธีใช้การพรรณนาไวยาหารประกอบการสร้างวาทศิลป์ ๒ ลักษณะใหญ่ คือ ใช้การพรรณนาไวยาหารเพียงอย่างเดียว และใช้การพรรณนาไวยาหารประกอบไวยาหารอื่น

๑.๒.๒.๓ เทศนาไวยาหาร สุนทรภู่มีกลวิธีใช้การเทศนาไวยาหารประกอบการสร้างวาทศิลป์ ๒ ลักษณะใหญ่ คือ ใช้เทศนาไวยาหารเพียงอย่างเดียว และใช้เทศนาไวยาหารประกอบไวยาหารอื่น

จากการศึกษาพบว่าสุนทรภู่ได้ใช้ไวยาหารทั้ง ๓ ประเภทในลักษณะผสมผสานกันในการสร้างวาทศิลป์เพื่อทำให้การใช้วาทศิลป์ประสบความสำเร็จโดยจะเลือกใช้ไวยาหารใดก่อนหรือหลังขึ้นอยู่กับสถานการณ์และจุดมุ่งหมายในการใช้วาทศิลป์

๑.๒.๓ ภาพพจน์ พบว่าสุนทรภู่มีการใช้ภาพพจน์ประกอบการสร้างวาทศิลป์ ๘ ประเภท ได้แก่ อุปมา อุปลักษณ์ อติพจน์ ปฏิปุจฉา สมพจน์ย ภูมิภาคพจน์ บุคลาธิษฐาน และอาวัตพากย์

๒. กลวิธีการใช้วาทศิลป์ พบว่าสุนทรภู่มีวิธีใช้วาทศิลป์แตกต่างกันไปตามจุดมุ่งหมายของการพูด ๓ จุดมุ่งหมาย ได้แก่ เพื่อโน้มน้าวและชักจูงใจ เพื่อจรรโลงใจ และเพื่อค้นหาคำตอบ

๒.๑ การใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวและชักจูงใจ สามารถแบ่งออกเป็นจุดมุ่งหมายย่อย ๖ จุดมุ่งหมาย ได้แก่

๒.๑.๑ วาทศิลป์ที่ใช้เพื่อเกี้ยวพาราสี พบว่ามีวิธีการใช้วาทศิลป์เพื่อเกี้ยวพาราสี ๒ ลักษณะ ได้แก่ การใช้วาทศิลป์เพื่อเกี้ยวพาราสีโดยตรง และการใช้วาทศิลป์เพื่อเกี้ยวพาราสีโดยอ้อม การใช้วาทศิลป์โดยตรงเป็นการใช้วาทศิลป์โดยการที่ผู้พูดใช้ถ้อยคำสื่อสารกับผู้ฟังเอง ซึ่งมีกลวิธีการใช้วาทศิลป์ ได้แก่ การวิเคราะห์สถานการณ์ การวิเคราะห์ผู้ฟัง ใช้โวจนาภาษาประกอบ ใช้การพูดคุยกับผู้ฟัง ใช้วิธีการเร้าอารมณ์ ใช้บุคลิกภาพโน้มน้าวใจ อ้างอิงหลักฐานเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือว่าการพบกันเป็นสิ่งที่เหมาะสม ชี้ให้เห็นถึงผลประโยชน์ที่จะได้รับ และใช้การพูดอ้อมค้อม ส่วนการใช้วาทศิลป์โดยอ้อมเป็นการใช้วาทศิลป์ผ่านสื่อต่างๆ พบว่า สุนทรภู่ใช้วาทศิลป์ลักษณะดังกล่าวผ่านสื่อ ๒ รูปแบบ ได้แก่ ผ่านสื่อที่เป็นบุคคล และผ่านสื่อที่เป็นสาร ซึ่งมีกลวิธีการใช้วาทศิลป์เพื่อเกี้ยวพาราสีผ่านสื่อที่เป็นสารคล้ายกับการใช้วาทศิลป์เพื่อเกี้ยวพาราสีโดยตรง จะแตกต่างกันในเรื่องของการใช้โวจนาภาษาประกอบ ส่วนการใช้วาทศิลป์เพื่อเกี้ยวพาราสีโดยอ้อมที่ใช้ผ่านสื่อที่เป็น

บุคคล มีกลวิธีการใช้ คือ วิเคราะห์สถานการณ์ วิเคราะห์ผู้ฟัง สร้างความสนใจในตัวผู้ที่ต้องการจะสื่อรัก ใช้การอ้างอิงหลักฐานเพื่อสนับสนุนว่าผู้ฟังและผู้ฟังที่ต้องการจะสื่อรักให้มีความมีความเหมาะสมกันทุกกรณี ใช้บุคลิกภาพที่เหมาะสมโน้มน้าวใจ ใช้วิธีการเร้าอารมณ์ ซึ่งให้เห็นถึงประโยชน์ที่จะได้รับจากการรับรัก และใช้อวัจนภาษาประกอบ

๒.๑.๒ วาทศิลป์ที่ใช้เพื่อโน้มน้าวชักชวนให้ปฏิบัติ พบว่ามีการใช้วาทศิลป์ ๒ ลักษณะ คือ การใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวชักชวนให้ปฏิบัติโดยตรง และการใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวชักชวนให้ปฏิบัติโดยอ้อม ซึ่งสุนทรภู่ใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวชักชวนให้ปฏิบัติโดยตรงมากที่สุดโดยการให้ผู้พูดโน้มน้าวผู้ฟังด้วยการใช้ถ้อยคำกับผู้ฟังด้วยตนเอง ซึ่งมีกลวิธีการใช้วาทศิลป์ ได้แก่ การวิเคราะห์สถานการณ์ การวิเคราะห์ผู้ฟัง สร้างความสนใจให้เกิดกับผู้ฟัง ใช้บุคลิกภาพที่เหมาะสม ซึ่งให้ผู้ฟังเห็นผลดีของการกระทำตามคำแนะนำและให้ผู้ฟังเห็นผลเสียของการไม่กระทำตามคำแนะนำ ใช้การอ้างอิงหลักฐาน ใช้วิธีการเร้าอารมณ์ แนะนำปฏิบัติตามคำแนะนำ ให้ความหวัง ใช้อวัจนภาษาประกอบ และรักษาน้ำใจของผู้ฟัง ส่วนการใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวชักชวนให้ปฏิบัติโดยอ้อมพบว่าสุนทรภู่ใช้ผ่านสื่อ ๒ รูปแบบ คือ สื่อที่เป็นบุคคล และสื่อที่เป็นข้อความ โดยจะใช้สื่อลักษณะใดขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อม โดยกลวิธีการใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวชักชวนให้ปฏิบัติโดยอ้อมมีกลวิธีการใช้เหมือนการใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวชักชวนให้ปฏิบัติโดยตรงแตกต่างกันเพียงการใช้อวัจนภาษาประกอบเท่านั้น

๒.๑.๓ วาทศิลป์ที่ใช้เพื่อห้ามปราม ตักเตือน พบว่าสุนทรภู่มีการใช้วาทศิลป์ ๒ ลักษณะ ได้แก่ การใช้วาทศิลป์เพื่อห้ามปราม และตักเตือนโดยตรง และการใช้วาทศิลป์เพื่อห้ามปรามและตักเตือนโดยอ้อม โดยสุนทรภู่ใช้วาทศิลป์เพื่อห้ามปราม และตักเตือนโดยตรงมากที่สุดซึ่งเป็นการใช้ถ้อยคำห้ามปราม และตักเตือนผู้ฟังด้วยตนเอง ซึ่งการใช้วาทศิลป์ ๒ ลักษณะ มีกลวิธีในการใช้วาทศิลป์ ได้แก่ การวิเคราะห์สถานการณ์ การวิเคราะห์ผู้ฟัง การชี้ให้ผู้ฟังเห็นผลเสียที่จะเกิดขึ้นหากผู้ฟังไม่ทำตามคำห้ามปรามของผู้พูดและชี้ให้เห็นผลดีของการกระทำตามคำห้ามปราม ใช้การเร้าอารมณ์ ใช้บุคลิกภาพที่เหมาะสมเพื่อโน้มน้าวใจ ซึ่งให้เห็นว่าการกระทำของผู้ฟังไม่เหมาะสม ซึ่งเห็นถึงหนทางที่จะดำเนินการตามที่ผู้พูดแนะนำแทนการกระทำในสิ่งที่ผู้พูดห้ามปรามและตักเตือน ใช้การอ้างอิงหลักฐาน และมีการใช้อวัจนภาษาประกอบในกรณีที่เป็นการใช้วาทศิลป์เพื่อห้ามปราม และตักเตือนโดยตรงเท่านั้น

๒.๑.๔ วาทศิลป์ที่ใช้เพื่อขอร้องวิงวอน พบว่ามีการใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องวิงวอนใน ๒ จุดมุ่งหมาย คือ

๒.๑.๔.๑ ขอร้องให้กระทำ พบว่ามีการใช้วาทศิลป์เพียงลักษณะเดียว คือ การใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องให้กระทำโดยตรงด้วยการใช้ถ้อยคำกับผู้ฟังด้วยตนเอง ซึ่งมีกลวิธีในการใช้

วาทศิลป์ ได้แก่ การวิเคราะห์สถานการณ์ การวิเคราะห์ผู้ฟัง ใช้นุคลิกภาพเพื่อโน้มน้าวใจ ใช้อารมณ์ ใช้อ้างอิงหลักฐาน ใช้อวัจนภาษา สร้างความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน ซึ่งให้เห็นว่าสิ่งที่ผู้พูดต้องการให้ทำเป็นสิ่งสำคัญ แนะนำวิธีการให้กระทำ แสดงให้เห็นว่าผู้ฟังเป็นบุคคลสำคัญ ใช้อารมณ์ ออมน้อม พุดให้ผู้ฟังสบายใจที่จะกระทำตามคำขอร้อง เสนอผลตอบแทน การชี้ให้เห็นผลดีของการทำตามคำขอร้องและชี้ให้เห็นผลเสียของการไม่กระทำตามคำขอร้อง

๒.๑.๔.๒ ขอร้องไม่ให้กระทำ มีการใช้วาทศิลป์ลักษณะเดียว ได้แก่ การใช้วาทศิลป์เพื่อขอร้องไม่ให้กระทำโดยตรงซึ่งเป็นการใช้ถ้อยคำกับผู้ฟังด้วยตนเอง โดยมีกลวิธีในการใช้วาทศิลป์ ได้แก่ การวิเคราะห์สถานการณ์ การวิเคราะห์ผู้ฟัง ใช้นุคลิกภาพเพื่อโน้มน้าวใจ ใช้อ้างอิงหลักฐาน ซึ่งให้เห็นผลเสียหากยังกระทำต่อไปและผลดีที่จะเกิดขึ้นกับผู้ฟังหากยอมเลิกกระทำ ใช้วิธีการใช้อารมณ์ ใช้วิธีการยกย่องผู้ฟัง ใช้อวัจนภาษาประกอบ และทวงบุญคุณ

๒.๑.๕ วาทศิลป์ที่ใช้เพื่อขอโทษและปรับความเข้าใจ พบว่ามีการใช้วาทศิลป์ ๒ ลักษณะ คือ การใช้วาทศิลป์เพื่อขอโทษ และปรับความเข้าใจโดยตรงซึ่งเป็นการใช้วาทศิลป์โดยการที่ผู้พูดใช้ถ้อยคำขอโทษและปรับความเข้าใจกับผู้ฟังด้วยตนเอง และการใช้วาทศิลป์เพื่อขอโทษและปรับความเข้าใจโดยอ้อม ซึ่งพบว่ามีการใช้สื่อที่เป็นข้อความในลักษณะของการใช้สารเท่านั้น โดยการใช้อาวุธศิลป์ทั้ง ๒ รูปแบบมีกลวิธีในการใช้วาทศิลป์ที่คล้ายกัน ได้แก่ การวิเคราะห์สถานการณ์ การวิเคราะห์ผู้ฟัง ใช้นุคลิกภาพเพื่อโน้มน้าวใจ ใช้วิธีการยอมรับผิด ใช้อารมณ์ เสนอเงื่อนไข ใช้อ้างอิงหลักฐาน ซึ่งให้เห็นผลดีของการที่ถูก ผู้พูดกระทำผิดต่อผู้ฟัง เสนอผลประโยชน์ตอบแทน และมีการใช้อวัจนภาษาประกอบซึ่งการใช้อวัจนภาษาจะพบในการใช้วาทศิลป์เพื่อขอโทษ และปรับความเข้าใจโดยตรงเท่านั้น

๒.๑.๖ วาทศิลป์ที่ใช้เพื่อโต้แย้ง พบว่ามีการใช้วาทศิลป์เพียงลักษณะเดียว คือ การใช้วาทศิลป์เพื่อโต้แย้งโดยตรง เป็นการใช้อาวุธศิลป์ที่ผู้พูดจะใช้ถ้อยคำโต้แย้งความคิดของผู้ฟังซึ่งหน้า ซึ่งมีกลวิธีการใช้ดังนี้ การวิเคราะห์สถานการณ์ การวิเคราะห์ผู้ฟัง ใช้นุคลิกภาพเพื่อโน้มน้าวใจ ใช้อวัจนภาษาประกอบ ใช้อารมณ์ ใช้อ้างอิงหลักฐาน และชี้ให้เห็นว่าการแนะนำของผู้ฟังไม่มีความเหมาะสมและจะเกิดผลเสียมากกว่าผลดี

๒.๒ การใช้วาทศิลป์เพื่อจรรโลงใจ พบว่ามีการใช้วาทศิลป์เพียงลักษณะเดียว คือ การใช้วาทศิลป์เพื่อจรรโลงใจโดยตรงซึ่งเป็นการใช้วาทศิลป์โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อปลอบให้ผู้ฟังคลายความทุกข์ใจด้วยการใช้ถ้อยคำปลอบใจผู้ฟังด้วยตัวของผู้นพูดเอง ซึ่งมีกลวิธีในการใช้วาทศิลป์ ได้แก่ การวิเคราะห์สถานการณ์ การวิเคราะห์ผู้ฟัง การใช้นุคลิกภาพเพื่อโน้มน้าวใจ การใช้อวัจนภาษาประกอบ ใช้อารมณ์ ใช้อ้างอิงหลักฐาน การพูดสร้างความหวังให้กับผู้ฟัง การพูดให้ผู้ฟังเห็นถึง

คุณค่าของตนเอง การทำให้ผู้ฟังรู้สึกผิดน้อยลงด้วยการพูดว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งที่ควบคุมไม่ได้ และชี้ให้ผู้ฟังเห็นถึงข้อดีที่เหลืออยู่จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

๒.๓ การใช้วาทศิลป์เพื่อค้นหาคำตอบ พบว่ามีการใช้วาทศิลป์ ๒ ลักษณะ ได้แก่ การใช้วาทศิลป์เพื่อค้นหาคำตอบโดยตรงซึ่งเป็นการใช้วาทศิลป์ที่ผู้พูดใช้ถ้อยคำเพื่อค้นหาคำตอบจากผู้ฟังด้วยตัวเอง และการใช้วาทศิลป์เพื่อค้นหาคำตอบโดยอ้อม พบว่ามีการใช้สื่อกลางเพียงอย่างเดียว คือ การใช้สาร ซึ่งการใช้วาทศิลป์เพื่อค้นหาคำตอบโดยตรง มีกลวิธีในการใช้วาทศิลป์ ได้แก่ การวิเคราะห์สถานการณ์ การวิเคราะห์ผู้ฟัง การใช้นุคลิกภาพเพื่อโน้มน้าวใจ ใช้การเร้าอารมณ์ ใช้การอ้างอิงหลักฐาน ทำให้ผู้ฟังไม่มีความกังวลที่จะตอบปัญหา การถามนำก่อนด้วยคำถามที่ไม่เจาะจงแล้วจึงมุ่งเข้าสู่คำถามที่จะผู้พูดคาดว่าจะได้คำตอบที่ต้องการ การพูดอ้อมค้อม และการใช้วัจนภาษาประกอบ การใช้วาทศิลป์เพื่อค้นหาคำตอบโดยอ้อม มีกลวิธีการใช้วาทศิลป์ที่พบ คือ การให้เกียรติผู้ฟังด้วยการโดยการพูดนำไว้ก่อนผู้ฟังน่าจะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องที่ถามหากเรื่องนั้นเป็นเรื่องที่ไม่ดีงาม และไม่ปรากฏการใช้วัจนภาษาประกอบ

การอภิปรายผล

จากการวิเคราะห์กลวิธีการใช้วาทศิลป์ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่แสดงให้เห็นว่าสุนทรภู่เป็นกวีที่มีความสามารถในการสร้าง และการใช้วาทศิลป์ ด้วยการสรรถ้อยคำอย่างมีศิลปะกระทบใจผู้ฟังทั้งเสียงและความหมาย อีกทั้งยังสามารถเลือกใช้สำนวนมาประกอบการสร้างวาทศิลป์ได้เหมาะสมกับบริบทและจุดมุ่งหมายในการพูด ทำให้สำนวนนั้นๆ มีความเด่น และส่งผลต่อการสื่อสารโดยตรงไม่ว่าจะเพื่อโน้มน้าวชักจูงใจ จรรโลงใจ หรือค้นหาคำตอบก็ตาม วาทศิลป์ที่ปรากฏจึงเกิดจากความสามารถในการสรรคำ และความของสุนทรภู่อย่างลงตัว เมื่อมาประกอบกับการใช้วาทศิลป์ในบริบทต่างๆ แล้ว จะพบว่ากลวิธีที่สุนทรภู่เลือกใช้ได้ช่วยทำให้วาทศิลป์มีความโดดเด่น และเป็นวาทศิลป์ที่นำไปสู่ผลสัมฤทธิ์ที่ผู้พูดตั้งใจไม่ว่าจะเป็นการใช้กลวิธีทางวาทศิลป์ได้เหมาะสมกับบุคคล สถานการณ์ และจุดมุ่งหมายในการพูด การใช้วาทศิลป์ของสุนทรภู่อยังสอดคล้องกับหลักการทางจิตวิทยาทุกหลักการโดยเฉพาะการใช้วาทศิลป์เพื่อโน้มน้าวชักชวนให้ปฏิบัติจะสอดคล้องกับทฤษฎีโน้มน้าวใจของมอโรเป็นส่วนใหญ่ในเรื่องของหลักการโน้มน้าวใจ ซึ่งนั้นย่อมเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเข้าใจโลกและเข้าใจมนุษย์ของสุนทรภู่

จากการที่ผู้วิจัยได้นำนิทานคำกลอนทั้ง ๕ เรื่อง ซึ่งมีแก่นเรื่องเกี่ยวกับความรักเป็นส่วนใหญ่ มาวิเคราะห์ จึงพบว่าวาทศิลป์ที่ใช้เพื่อเกี่ยวพาราสีเป็นวาทศิลป์ที่โดดเด่นที่สุด สุนทรภู่จะสรรคำและความอย่างประณีต และใช้กลวิธีซึ่งอาจจะมากกว่าหนึ่งกลวิธีเพื่อสัมฤทธิ์ผล แม้ว่าวาทศิลป์จะให้ความสำคัญกับวัจนภาษาแต่ในการเกี่ยวพาราสีนั้นสุนทรภู่จะให้ตัวละครแทบทุกตัวใช้วัจนภาษา

ประกอบ คือ ใช้สัมผัสทางกายรวบรัดเพื่อให้การใช้วาทศิลป์ประสบความสำเร็จรวดเร็วยิ่งขึ้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นบุคลิกลักษณะของสุนทรภู่ที่เกี่ยวข้องกับการเกี่ยวพาราสีสตรีอันเป็นที่มาของชื่อเสียงด้านความเจ้าชู้ของสุนทรภู่

ข้อเสนอแนะ

๑. ควรมีการศึกษากลวิธีการใช้วาทศิลป์ของสุนทรภู่จากวรรณคดีอื่น ๆ เช่น วรรณคดีนิราศ วรรณคดีคำสอน
๒. ควรมีการศึกษากลวิธีการใช้ภาษาในบทวาทศิลป์จากวรรณคดีอื่น ๆ เช่น ขุนช้างขุนแผน อิเหนา ฯลฯ

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กรมวิชาการ. (๒๕๔๓). *สำนวนไทย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์พัฒนาหนังสือ กรมวิชาการ
กระทรวงศึกษาธิการ
- กุหลาบ มัลลิกะมาส. (๒๕๓๑). *วรรณคดีวิจารณ์*. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทยและ
ภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ข้อทิพย์ มีแก้ว. (๒๕๔๑). *วาทศิลป์ของขงเบ้งในสามก๊กฉบับเจ้าพระยาพระคลัง(หน)*.
ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. (ภาษาไทย). สงขลา: บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยทักษิณ. ถ่ายเอกสาร.
- จิตรจำนงค์ สุภาพ. (๒๕๒๘). *การพูดระบอบการพูด*. กรุงเทพฯ: สุทธิสารการพิมพ์
- จิตรลดา สุวัติกุล. (๒๕๓๒). *ภาษาไทย ๗ หน่วยที่ ๔ (วรรณคดีวิจารณ์สำหรับครู)*. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- จันทิมา พรหมโชติกุล. (๒๕๒๘). *เอกสารประกอบการสอนรายวิชาไทย๑๐๓ วาทกรรม*. กรุงเทพฯ:
สำนักทดสอบทางการศึกษาและจิตวิทยา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- จินดา จินตเนสรี. (๒๕๒๕). *ศิลปการพูดในที่ประชุมชน*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- จินดา งามสุทธิ; และ อัมพร สุขเกษม. (๒๕๑๖). *การพูด*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กทม: จินตทัศน์การ
พิมพ์.
- จันทรารุณ ตันนะรัตน์. (๒๕๑๔). *หลักวาทกรรม*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ดวงใจ ปลาหนองปรือ. (๒๕๔๓). *การวิเคราะห์วาทะเชิงใจในสามก๊กฉบับเจ้าพระยาพระคลัง
(หน)*. ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- ดำรงราชานุภาพ,สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (๒๕๑๘). *ชีวิตและงานของสุนทรภู่*. พิมพ์
ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาการ.
- ทัศนีย์ ทานตวนิช. (๒๕๒๙). *เอกสารคำสอนวิชาไทย ๑๐๓: วาทกรรม*. ชลบุรี: ภาควิชาภาษาไทย
และภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน.
- ธิดา โมกลีรัตน์; และปรียา หิรัญประดิษฐ์. (๒๕๔๕). *การใช้ภาษาไทย(ฉบับปรับปรุง) หน่วยที่ ๖*.
พิมพ์ครั้งที่ ๖. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- นภลัย สุวรรณธาดา. (๒๕๓๓). *ภาษาเพื่อการสื่อสาร หน่วยที่ ๕(สำนวนโวหารในการสื่อสาร)*. พิมพ์
ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ประสิทธิ์ กาพย์กลอน. (๒๕๑๘). *การเขียนภาคปฏิบัติ*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

- ปรีชา ช้างขวัญยืน. (๒๕๔๒). *การใช้เหตุผล*. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ: วิชาการ
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. (๒๕๔๗). *พื้นฐานของการใช้ภาษา*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช
- ประสงค์ ราชณสุข. (๒๕๓๐). *การพูดเพื่อประสิทธิผล*. กรุงเทพฯ: งานส่งเสริมวิจัยตำรา กองบริการ
การศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- พ. ณ ประมวญมารค, ผู้รวบรวม. (๒๕๑๕). *นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๑-๒*. พิมพ์ครั้งที่ ๒
กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.
- พัทธยา จิตต์เมตตา. (๒๕๒๓). *อวัจนสารในวรรณคดีเรื่อง"พระอภัยมณี"*. ปรินิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร.
- ยุพา ส่งศิริ. (๒๕๓๕). *วาทศิลป์ในวรรณกรรมไทย*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๓๘). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕*. พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- ลักษณะ สตะเวทิน. (๒๕๓๗). *หลักการพูด*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยกรุงเทพ.
- วรรณ บัวเกิด. (๒๕๒๙). *ภาษาไทย ๖ (การเขียนสำหรับครู) หน่วยที่ ๕*. นนทบุรี:
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- วรรณ บัวเกิด; และศรีสุดา จริยากุล. (๒๕๓๓). *ภาษาเพื่อการสื่อสาร หน่วยที่ ๔*. พิมพ์ครั้งที่ ๖.
นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- วิภา กงกะนันท์. (๒๕๓๓). *วรรณคดีศึกษา*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วิรัช ฤทธิธนกุล. (๒๕๔๓). *วาทนิเทศและวาทศิลป์ หลักทฤษฎีและวิธีการปฏิบัติยุคสหวรรษ
ใหม่*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมจิต ชิวปรีชา. (๒๕๓๕). *วาทวิทยา*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมรรัตน์ พันธุ์เจริญ. (๒๕๓๓). *วาทศิลป์ของยาขอบที่ปรากฏในนวนิยายเรื่องผู้ชนะสิบทิศ*.
ปรินิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร
- สวณิต ยมาภัย; และ ถิรนนท์ อนุวัชรวิวงศ์. (๒๕๓๐). *หลักการพูดขั้นพื้นฐาน*. พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพฯ: ภาควิชาวาทวิทยา คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สวณิต ยมาภัย. (๒๕๔๕). *การใช้ภาษาไทย (ฉบับปรับปรุง) หน่วยที่ ๑*. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. นนทบุรี:
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. (๒๕๔๙). *เจิมจันทร์กัสดาล: ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย*. พิมพ์ครั้งที่
๒. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- สายนล ไทยสมบุญ. (๒๕๔๒). *การวิเคราะห์การสื่อสารของตัวละครในวรรณคดีเรื่อง “พระอภัยมณี”*. ปรินิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร
- สุพัตรา สุภาพ. (๒๕๓๖). *สังคมและวัฒนธรรมไทย: ค่านิยม ครอบครัว ศาสนา ประเพณี*. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- สุภาวดี แสงพลสิทธิ์; และคนอื่นๆ. (๒๕๒๖). *วาทกรรมสำหรับครู*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- สุนทรภู่. (๒๕๔๔). *พระอภัยมณี เล่ม ๑-๔*. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ
- อรรณณ ปิณฑนโอบาท. (๒๕๒๖). *วาทะสำคัญของไทยและการวิเคราะห์*. กรุงเทพฯ: คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (๒๕๓๗). *วาทะสำคัญของไทยและการวิเคราะห์*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อัมพร(พงษ์ศา) แก้วสุวรรณ. (๒๕๒๒). *วิชาการพูด*. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ
- อารีย์ สหชาติโกสีย์. (๒๕๑๖). *หลักวิชาวาทศิลป์*. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยวิชาการศึกษาพระนคร.
- อวยชัย ผกามาศ. (ม.ป.ป). *วาทกรรม*. ภูเก็ต: โปรแกรมวิชาภาษาไทย สถาบันราชภัฏภูเก็ต.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	นางสาวปิยะทัศน์ย์ เกิดโมฬี
วันเดือนปีเกิด	๒๓ ตุลาคม ๒๕๑๘
สถานที่เกิด	จังหวัดกระบี่
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	๓๐๓ หมู่ ๙ ถนนมิตรภาพ ตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา รหัสไปรษณีย์ ๓๐๐๐๐
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	รับราชการในตำแหน่งครู คศ. ๑
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	โรงเรียนบ้านลำนางแก้ว สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา นครราชสีมาเขต ๓
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. ๒๕๓๖	ได้รับประกาศนียบัตรมัธยมศึกษาตอนปลาย จาก โรงเรียนบุญวัฒนา
พ.ศ. ๒๕๔๐	ได้รับปริญญาครุศาสตรบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย จากสถาบันราชภัฏนครราชสีมา
พ.ศ. ๒๕๕๐	ได้รับปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย จาก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ